

ისტორიული

სურათები

ქართული ეკლესიის გამოყოფა საბერძნეთის
ეკლესიიდან და ქართველი ქალი

მდ. დიმ. ჯანაშვილისა

გორი

მსწრაფლ-მბეჭდავი სტამბა „ქართლი“.

1814

მდ. დიმიტრი ჯანაშვილი

დიმ. იოსების ძე ჯანაშვილი დაიბადა კახეთში 1840 წელს. მაშინ ჯერ ისევ სულთნობა იყო და „სულთნობა“ კი ინგილოებისთვის მტარვალობას ნიშნავდა. ცოტაოდენი შეღავათი ჰქონდათ სულთნებისაგან მხოლოდ დიდ, ძლიერ და შეძლებულ გვარეულობებს და ისიც მისთვის, რომ ჰქონდათ მათგან საკმაო გამორჩომა: წელიწადში ერთხელ-ორჯერ ეწვეოდნენ ხოლმე მთელის სახლობითა და ამალით, სჭამდნენ, სვამდნენ, მთვრალოდნენ და ძღვენ-საჩუქრებით ბრუნდებოდნენ ილისოს. შემძლებელ და შეძლებულ ოჯახთაგან იყო აგრეთვე ბაირამ-ალი (სოლომონ) ჯანაშვილის სახლობაც. ერთხელ სულთანი დიდ მტარვალობას უპირებდა თურმე ინგილოებს. ბაირამ-ალი და სხვა წარჩინებული ინგილოები გამოეცხადნენ მრისხანე სულთანს და მოახსენეს: თუ შვება არ მოგვეცა შენგან, ჩვენ ავიყრებით და დედაბუდიანად, გადავალთ ალაზანზე და შევუერთდებით ჩვენ მოძმე ქართველებსო. სულთანი თურმე მოლბა და დაპირებული პატიჟი ააცილა საინგილოს.

დიმიტრი ჯერ ცხრა წლისა იყო, რომ ბიძა მისმა გიორგიმ ჩამოიყვანა ტფილისში და მონათლა. შემდეგ იგი, ათიოდე სხვა ინგილო ყმაწვილებთან ერთად, ჩაიყვანეს დედოფლის წყაროს სამხედრო სასწავლებელში, რომლიდანაც მალე გადაიყვანეს ტფილისის სასულიერო სემინარიაში. სწავლაში დიდი ნიჭი გამოიჩინა. ისე გულადი, გამბედავი, დაურიდებელი, სიმართლის მოყვარე. ამისთანა თვისებამ ერთხელ კინალამ არ დალუპა იგი.

II

მოეთმინა, მივარდნოდა და ეცემა. არ გამოერიცხათ მხოლოდ მისთვის, რომ წარჩინებული ქართველები მიშველებოდნენ როგორც საინგილოს ერთად-ერთ წარმომადგენელს. გულკეთილი რექტორიც აღარ გამოჰკიდებოდა და ეპატიებინა დიდსულოვნად.

კურსი დაასრულა დიმიტრიმ 1865 წ. სტუდენტად და აკადემიაში სწავლის გასაგრძობათ ვერ წავიდა ჯერ ერთი მისთვის, რომ მეტად ღარიბი დედ-მამა ჰყვანდა და მეორეც კიდევ მისთვის, რომ ტვილელ მოწინავე კაცებმა სთხოვეს საინგილოში ემსახურნა და იქაური ქართველობა დაეახლოვებინა დანარჩენ ქართველებისთვის. იგიც დამორჩილდა. ქიზიყში ცოლად შეირთო ერთი მეოჯახის ქალი ელენე და მღვდლად ეკურთხა საინგილო სოფელ ყორაღანს.

მხნედ მუშაობდა ამ სოფელში ახალგაზდა მღვდელი. აქაური ქართველობა ორად იყო გაყოფილი: ნახევარი სოფლისა ქრისტიანობდა, ნახევარი მაჰმადიანობდა. მას უნდოდა ესენიც მიექცია. უქადაგებდა, ასწავლიდა, ასმენდა, არიგებდა. მის ნათქვამს არ ისმენდნენ ლეკების მოღების ჩაგონებითა და მუქარით. მისი მოწამლვაც კი განიზრახეს. მაგრამ მქადაგებელი ძმობისა იღვა ტინივით მაგრა. ერთხელ შეიყარა მაჰმადიანობა ღამე ტყის პირას და დაიწყო საუბარი იმაზედ, რომ სრულიად ჩამოშორებოდნენ ქართველობას. დიმიტრი მარტოდმარტო მივიდა, ყრილობაში შევიდა და დაუწყო ტკბილი ლაპარაკი. ვიღაც ფანატიკოსმა უკანიდგან ჯოხი შემოჰკრა. „დამკარ და იცოდე კი, რომ შენ ქართველი ხარ და ქართველად დარჩებიო“, სათნოიანად უთხრა მას მოძღვარმა.

ამისთანა ბედშაობას დაემატა კიდევ უარესიც. მას გარდაეცვალა (19 თებ. 1867 წ.)მეუღლე ელენე, ერთად-ერთი მისი ნუგეში.

ობლად დარჩენილ მღვდელს თავისი მოღვაწეობა

III

გადააქვს ზაქათალას (1870 წ.),იქ მსახურობს საღმთო სჯულის მასწავლებლად და მერე გაბრიელ ეპისკოპოსისა და კალანდარაშვილის მიწვევით მიდის ქუთაისს ქართულ ენის მასწავლებლად სასულიერო სასწავლებელში. იქაც დიდს უნარსა და ნიჭს იჩენს ამ ენის სწავლებაში და იმსახურებს ყურადღებას როგორც ნეტარ-ხსენებულ გაბრიელისა, ისე ზედამხედველების კალანდარაშვილისა და მიხ. ასათიანის და აგრეთვე მთელის საზოგადოების. 1878 წ. დიმიტრი მოდს მოსკოვს სწავლის გასაგრძობად სასულიერო აკადემიაში. იქიდგან ბრუნდე-

ბა 1880 წ. და მასწავლებლობს სათ.-აზნაურო სასწავ-
ლებელში, მერე მისიონერად საინგილოში, შემდეგ მღვდ-
ლობს ნუხაში, ვართაშენში, ალიბეგლოში და ბოდბის-
ხევში, საცა შორდება (7 ოქტ. 1905 წ.) ამ სოფელს
საუკუნოდ 64 წლისა დაბადებიდგან.

მისი ლიტერატურული მოღვაწეობა მრავალნაირია.

საქართველოს ისტორიის სახალხო ენით ხალხისთვის
გადაცემაში მას მხოლოდ ეკუთვნის პირველობა. ამგვარი
წერა მან დაიწყო ს. მესხის გაზ. „დროებაში“, ფრიად
საყურადღებო და საგულისხმიერო წერილები დაიბეჭდა
აგრეთვე „მნათობში“. შემდეგ იგი იყო მუდმივი თანამ-
შრომელი „ივერიისა“, „მოგზაურისა“, „მომამბესი“, „მველ
ცისკრისა“. კარგად სწერდა რუსულადაც. მის ნაშრომ-
თაგან უფრო თვალსაჩინოა „ქართველი ქალის ისტორია“,
„ამბროსე ნეკრესელის ქადაგებანი“, „ჰერეთის აღწერა,
(„მოგზაურში“) და სხ.

ტფილისში მყოფობისას იგი მხურვალე მონაწილეო-
ბას იღებდა ყოველ საწაღმართო საქმეში და აგრეთვე
ერთხანს წ.-კითხ. საზოგადოების გამგეობის წევრადაც
იყო. საინგილოში ხომ მის მიერ დათესილი ამაგი მეტის-
მეტად დიდია. იგი იქ ფარივით უდგა ქართველობას,
მაგრამ ისე კი, რომ სხვა ტომის ხალხს არა სწყენოდა-

IV

რა. მისი დევიზი ეს იყო: „ქართველობას ქართული, და-
ნარჩენ თესლ-მოდგმას ყველას თავიანთი; ნუ შემეცილე-
ბი, არც გეცილები“, ამის გამო იგი უყვარდა ყველას
ერთნაირად და აკი ამიტომაც უკვე მკვდარი დიდის ამ-
ბით მიასვენეს კაკს, საერთოდ დაიტირეს ქართველებმა,
ლეკებმა, თათრებმა, სომხებმა, დამარხეს კრძალვით და
მის საფლავს დააფრქვიეს თბილი და ტკბილი ცრემლები.
მისი მახვილი სიტყვები და ანეკდოტები ანდაზად დარ-
ჩენიათ და საშვილიშვილოდ სამკვიდროდ.

სამწუხაროდ, ამდენ მოამაგე კაცის სამარე ჯერ ისევ
ობლად უძეგლოდ გამოიყურება. ქართველი საზოგადოე-
ბა მოვალეა მოიგონოს თავისი განაპირა კუთხის შვილიც.

მოსე ჯანაშვილი.

ისტორიული სურათები

„წინა კაცი უკანა კაცის ხიდია“.

ქართველ კაცს რაიმე უბედურება რომ ეწევა, აერევ-დაერევა და დაეხლართება ცხოვრების გზა; ხან მარცხნივ აუხვევს ხოლმე მწარე გარემოებათა, ხან მარჯვნივ, რომ რა არის როგორმე გამოაგოს გაჯანჯლული საქმეები; მაგრამ თუ საქმეს თვითონ ვერც თავი გაუგო და ვერც ბოლო, მაშინ მიდის თავის ნაცნობ და მეგობარ კაცთან, ეკითხება და სთხოვს რჩევას, როგორ მოვიქცე, რომ ვიხსნა თავი გაჭირვებისაგანაო. „მმაო! კაცი კაცის წამალიაო“ ნათქვამია; „მირჩიე რამეო“. „მმა მძისთვის, შავის დღისთვისაო“, ეუბნება კვალად იგი.

სწორედ რომ ასეთივე მრჩეველია და წამალი ერისათვის მის მამა-პაპის წარსული ისტორიული ცხოვრებაც. ისტორია გამამხნეველია და მხსნელი ერისა გასაჭირს დროს. ის არის მისი ნუგეში და იმედი. ამისათვის ურიგო არ იქნება შევიტყოთ ჩვენის წინაპრების მოქმედება იმ დროს, როდესაც იმათ უბედურება კარზე მოადგებოდათ ხოლმე. მით უმეტეს საჭიროა ჩვენის მამა-პაპის ცხოვრების გაცნობა, რომ დღესაც ქართველი ხალხი მაგალითით სცხოვრობს. იმას უყვარს ძველებური არაკები, ზღაპრები, ანდაზები, გადმონაცემი და ისტორიული მოთხრობები. ვინ არ იცის ჩვენთაგანმა, რომ

– 4 –

მოხუცებულნი მცოდნენი ძველის ამბებისა, ახლაც დიდს პატივში არიან სოფლელთაგან? ახალგაზდა ქართველები გარშემო მოუხსნებიან ხოლმე და ლაპარაკობენ მამა-პაპის წარსულ ცხოვრებაზე. „ნუ დაჰკარგავ ძველსა გზასა, ნურცა ძველსა ამხანაგსა და ჩვეულებასაო“, ამბობ ხალხი. მართალია, ახლა ძველებური ზნე და ჩვეულება აღარას გვარგებს; მაგრამ კარგად უნდა გვახსოვდეს უტყუარი ისტორიული ცხოვრების კანონი, რომ „წინა კაცი უკანა კაცის ხიდია“. მამა-პაპის ცხოვრება არის ღარი, რომელშიაც უნდა მიმდინარეობდეს შთამომავლობის ცხოვრება. აქ მხოლოდ საჭიროა, რომ კალაპოტი, რომელშიაც ერის ცხოვრება ჩამდგარა, გაშალაშინდეს, გაირანდოს, გაიწმინდოს ავის ზნისა და ჩვეულებისაგან.

ამ დედა-აზრს მისდევენ ევროპიელებიც. ევროპის ხალხნი ბეჯითად სწავლობენ თავიანთ მამა-პაპის ზნეს, ჩვეულებას, ცრუმორწმუნეობას, ხასიათს, მიმართულებას, არაკებს, ზღაპრებს და გადმონაცემს. მაგრამ უფრო ბეჯითი ყურადღება ისტორიაზე აქვთ მიქცეული. იქ ეძებენ ევროპიელები მაგალითებს სამშობლო ქვეყნის ცხოვრების გასაუმჯობესებლად. მასში ეძებენ ისეთს პირებს, რომელთაც უშრომნიათ ერის კეთილ-დღეობისათვის, თავი შეუწირავთ სამშობლოს დასაცველად მტერთან ბრძოლაში, გაუმხნევებიათ შთამომავლობა უბედურობაში, ნუგეში უციათ, წასძლომიან წინ, და ასე, ამ სახით, დაუცავთ ენა, სარწმუნოება და საზოგადო ცხოვრების წყო-

ბილება...

თუ ასეთი მნიშვნელობა აქვს ისტორიას და ასე უყურებენ მას განათლებულნი ევროპიელები, მაშ არ იქნება ურიგო და არც ვინმე დაგვზრახავს, რომ ჩვენც გამოვიკვლიოთ ჩვენთა წინაპართ წარსული და მივცეთ მათს გვამის ნაკვს ღირსეული პატივი. გარდა ამისა არ იქნება უსარგებლო შევიტყოთ, რა გვარის მოქმედებით

– 5 –

დაიცვას ჩვენმა წინაპრებმა, თხუთმეტ საუკუნის განმავლობაში თავიანთი ვინაობა, ენა, სარწმუნოება და პოლიტიკური თავისუფლება. მათის ცხოვრების გამოკვლევით ჩვენ შევიტყობთ, ერთ მუჭა ქართველებს რა ზნეობითი ძალა ჰქონდათ, – რომ გარშემო აუარებელნი მტერნი ეხვივნენ, დღე და ღამ მათთან იბრძოდნენ, არც ძილი ჰქონდათ, არც მოსვენება, მაგრამ მაინც კისერი არ მოუდრიკეს მტერს და ბოლოს ძლევა-შემოსილნი გამოვიდნენ და შეუერთდნენ რუსეთს. ჭეშმარიტად რომ ღირს ამ წინაპართა სულის თვისებისა და კვეთების გამოკვლევა! რუსის მწერალი მურავიოვი ამბობს: ქართველ ხალხს იმდენი კაცური ღირსება ჰქონდა, ისეთი შესანიშნავია მის ისტორიული წარსული ცხოვრება, რომ კარგი იქნება არ დაეკარგოს კაცობრიობას გულის ამამღვრეველი მაგალითები ქართველების სულგრძელობისა და კაცთ-მოყვარეობისაო. ძვირად ღირს ამ მაგალითების შეტანა კაცობრიობის ზნეობის საგანძობოში.

ჩვენა გვსურს ამ სურათებში გამოვიკვლიოთ ჩვენის წინაპრების ცხოვრება და გავსინჯოთ ჯერ რა მნიშვნელობა ჰქონდა სასულიერო წოდებას საქართველოს ისტორიაში, მერე ქართველ დედა-კაცების და ბოლოს თავად-აზნაურობას გლეხებითურთ.

სასულიერო წოდება

I

მეოთხე საუკუნის დასაწყისში (318 წ.), როდესაც ქრისტიანობამ დაიწყო გავრცელება საქართველოში, ქართველთ პოლიტიკური თავისუფლება, ეროვნება და ენა დიდს განსაცდელში ჩავარდა. ერთის მხრით სპარსელები ემუქრებოდნენ საქართველოს პოლიტიკურს არსებობას და სარწმუნოებას, მეორეს მხრით ბერძნები მეცადინეობდნენ სამუდამოდ საქართველოს ეკლესია მათის სასულიერო წოდების ხელში ყოფილიყო და საეკლესიო

ენად – ბერძნული ენა.

მიიღო თუ არა ქართველობამ ქრისტიანობა, მაშინვე მღვდლათა და ეპისკოპოსებად ბერძნები მოიწვიეს. ამ სამღვდელოებას შეადგენდნენ ერთი ეპისკოპოსი, ორი მღვდელი და სამი მთავარდიაკვანი. ეს ამბავი პირველად მოხსენებული აქვს მწერალს ქრისტიანობაზედ რუფიმს, რომელიც მირიანის შვილის ბაქარის მეგობარი ყოფილა და მისი სიტყვით პირველად დაუწერია საქართველოს მოქრისტიანების ისტორია. ამისგან გადაუღიათ შემდეგში ეს ამბავი ისტორიკოსს სოგრატს, სოზომენს და თეოდორიტეს. ეს უკანასკნელი, რუფიმის სიტყვით ამტკიცებს, რომ პირველი ეპისკოპოსი, რომელიც მო-

– 7 –

ვიდა საქართველოში, იყო ევსტათი ანტიოქელიო ¹⁾. მაგრამ ართ ქართლის ცხოვრება ²⁾ ამბობს, რომ პირველი ეპისკოპოსი იოანე იყო. ამ შემთხვევაში არც ჩვენნი მემატაინენი სცდებიან არც ისტორიკოსი თეოდორიტე. მხოლოდ საქმე ეს არის, რომ ამ სასულიერო პირთა კრებაში ერია იოანე ეპისკოპოსიცა. ასე ჰფიქრობს საქართველოს კათალიკოზი ნიკოლაოზ I-ლი ³⁾. ევსტათი ანტიოქელმა აკურთხა იოანე ეპისკოპოსად, დასტოვა იგი ორის მღვდლითა და სამის მთავარ-დიაკვნით აქ და თვითონ დაბრუნდა საბერძნეთში; საქართველოს ეკლესია მიიღო თავის გამგეობის ქვეშ კონსტანტინეპოლის პატრიარხმა. „უეჭველიაო, ამბობს იოსელიანი, რომ საქართველოს ეკლესია სულ პირველში კონსტანტინეპოლის პატრიარქს ემორჩილებოდაო; შემდეგში კი იგი მიაწერეს ანტიოქიის საპატრიარქოს, იქნება იმისთვის რომ ქართველები ევსტათი ანტიოქელმა დანათლა და უკურთხა პირველი ეპისკოპოსიო ⁴⁾.

რადგანაც დროს განმავლობაში ქრისტიანობა უფრო და უფრო ვრცელდებოდა ყოველგან საქართველოში და მრავლდებოდა ეკლესიები, ამისათვის საჭირო იყო მღვდლებისა და ეპისკოპოსების მომატებაც. სად უნდა ეშოვნათ ქართველებს ამ დროს სასულიერო თანამდებობის აღსასრულებლად პირნი, თუ არ ისევ საბერძნეთში? რადგან ქართველები ახლად მოქრისტიანებულნი იყვნენ, რასაკვირველია, ჯერ არ იცოდნენ ზედ-მიწევნით ახალის სარწმუნოების შინაარსი, და არც შეიძლებოდა ჯერ-ჯერობით მათი კურთხევა სასულიერო თა-

---

¹⁾ იხ. Жизнеоп. святыхъ Груз. Цер. соч. Иосел. 1850 г. стр. 45.

²⁾ იხ. გვერ. 91.

³⁾ იხ. ქართ. წმ. ცხოვრება, გამოცემა საბინინისა გვ. 96.

⁴⁾ იხ. Истор. Груз. Цер. Иосел. стр. 145.

– 8 –

ნამდებობაზე. ჯერ საჭირო იყო სისხლად და ხორცად ჰქცეოდა ქართველს სწავლა ქრისტიესი, რომ სარწმუნოებით გამთბარს გულს მხნედ ემოქმედნა სახარების სწავლის გასავრცელებლად. რადგან ჯერ ქართველები ამისთანანი არ იყვნენ, ამისთვის, როგორც მოგვითხრობს ისტორია, მღვდლებსა და ეპისკოპოსებს საქართველოს მეფენი საბერძნეთიდან იზარებდნენ. გარდა ამისა, იყო კიდევ სხვა მიზეზი. ქართულს ენაზე სამღთო წერილი და საეკლესიო წიგნები ჯერ არ იყო გადმოთარგმნილი. მაშასადამე ქართულს ენაზე ჯერ-ჯერობით არც წირვალოცვა შეიძლებოდა.

საეკლესიო წიგნების თარგმნას ჯერ დრო უნდოდა, მერე ბერძნულისა და ასურულის ენების შესწავლა, რომლებზედაც იყო დაწერილი სამღთო წიგნები. ამ უცხო ენების შესწავლისათვის კიდევ საჭირო იყო სკოლები. 342 წლისა და 364 წლებს შუა ასეთი სკოლები დააარსა საქართველოში მირიან მეფის შვილმა, ბაქარმა, როგორც ამბობს იოსელიანი. რადგან იმას შესწავლილი ჰქონდა ბერძნული ენა თავის მძევლად ყოფნის დროს კონსტანტინეპოლეს ¹⁾ და ბერძნებს უფრო სწყოლობდა, ვიდრე სხვა საქრისტიანო ხალხს, ამისთვის მასწავლებლები საბერძნეთიდან დაიზარა. სკოლებში ასწავლიდნენ ქართულს, ბერძნულს და ასურულს ენებს. ქართველთ ყმაწვილები სამღთო წერილს რომ შეისწავლიდნენ, მეფე ჰგზავნიდა სხვადასხვა თემებში დანარჩენ ხალხთა მოსაქცევად. მერე, ცოტაოდნად ქრისტიანობა ფეხს რომ მოიდგამდა, აშენებდა სამეფო ხარჯით ეკლესიებს და აქვე აყენებდა მღვდლად იმ ქართველთა, რომელთაც მოაქციეს ქრისტეს სჯულზე რომელიმე სოფლის ხალხი.

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვრება და ბარათაშვილის ისტორია, რგ. II გვერ. 13.

ასე მოქმედებდნენ ბაქარის შემდეგნი მეფენიცა: მირდატ მე-III. ფარსმან მე-IV, მირდატ მე-IV, არჩილი I და მირდატ მე-VI). ამ საშუალებით მეფენი ნელ-ნელა აცლიდნენ ხელიდგან ბერძენთაგან შემდგარს სამღვდლოებას ეკლესიურს უფლებას. ეს ასე იყო 318 წლიდგან ვიდრე 446 წლამდე, როცა საქართველოს ტახტზე აღვიდა ვახტანგ I გორგასლანი.

უკანასკნელ მეფეების დროს გადმოითარგმნენ ქართულს ენაზე ზოგიერთი საეკლესიო წიგნები. ამათი მთარგმნელნი იყვნენ ქართველნი: დავით, სტეფანე, ზაქარია და თავადი ტატიანე. ეს საქმე მათ დაიწყეს იერუსალიმში, სადაც ტატიანემ მე-V საუკუნეში აღაშენა მონასტერი, დასახლდა აქ, მოუყარა ქართველებს თავი, შეის-

წავლეს ბერძნული ენა და შეუდგნენ თარგმნას, – ამბობს იოსელიანი. მაგრამ ჩემის აზრით, ეს ტატიანე იყო არა უბრალო თავადი, არამედ მეფის ვარაზ-ბაკურის მემკვიდრე შვილი. საქართველოში მას ერქვა მურვანოსი, ქრისტიანული სახელი ტატიანე, და ბერად რომ შედგა, დაარქვეს პეტრე. ეს აზრი უფრო მით მართალი უნდა იყოს, რომ ჩვენნი მემკვიდრეები არ იხსენიებენ ამ დროს თავადს ტატიანეს, მხოლოდ მოიხსენიებენ მურვანოსს, რომელსაც ვამბობ, ქრისტიანული სახელი ბერობის მიღებამდე ტატიანე ერქვა. 393 წელს, როცა 12 წლისა იყო, ის გაგზავნეს საბერძნეთში თეოდოსე მცირესთან მძევლად. საქართველოში ყოფნის დროს, მან კარგად იცოდა ქართული წიგნი და „ყოველივე საღმთო წერილი შეისწავლა“. მერე საბერძნეთში „მსწრაფლ ისწავლა ბერძნული და ასურული და ფილოსოფოსობა სრული“, მაგრამ მიიღო ბერული მიმართულება, ტახტის მემკვიდრეობაზე ხელი აიღო და იერუსალიმში წავიდა. თან ორი

---

¹⁾ იხ. Ист. Груз. Церк. Иосел. გვ. 23 და 24.

კაცი ახლდა. ვინ იყვნენ ეს ორნი, თუ არა დავით და სტეფანე მთარგმნელები? ანუ მასთან მყოფი საქურთის იოანე და მისი მოწაფე და ცხოვრების დამწერი ასურულს ენაზე ქართველი ზაქარია? ¹⁾ ამან მოიარა მთელი ეგვიპტე, ნახა ყოველგან მოღვაწე ბერები და განდევნილი. მერე მოვიდა იერუსალიმში, აღაშენა აქ მონასტერი და სამუდამოდ დაესახლა. რომელმაც მისი ცხოვრება ასწერა, იმას პეტრე ქართველს ეძახის. მაგრამ ისტორიკოსი ბარონია, რომელსაც ამოუწერია ცნობები ამ პეტრეზე ევანგლის ისტორიიდან, ამბობს, რომ ეს პეტრე ქართველ ევტიხიანებმა, შემდეგ ხალკიდონის კრებისა, მაიუმა ქალაქის ეპისკოპოსად ამოირჩიესო. ის უკუთხეობა ამ თანამდებობაზე იერუსალიმის პატრიარქს, და ყოფილა კაცი ძლიერ ღვთის-მსახური და კეთილ-განმზრახი. ამისათვის ეკლესიას ის წმინდანად შეურაცხავს, მაგრამ მე-XVIII საუკუნეში საქართველოს ეკლესიამ ის გამორიცხა წმინდანების რიცხვიდან, რადგან ერთ დროს მას ეჭირა ევტიხიანების მწვალებლობა (ერესი ²⁾). აი ამ კაცმა დაიწყო წიგნების თარგმნა და მას ჰმველოდნენ ამ საქმეში დავით, სტეფანე და ზაქარია. ტატიანეც მას ერქვა, ვიდრე ბერად შესდგებოდა.

ამის შემდეგ, არ გასულა 30 წელიწადი მეფე მირდატ მე-V-მ და მისმა ცოლმა საგდუხტმა შეჰკრიფეს სამშვილდის ციხეში სწავლულნი კაცნი და ათარგმნინეს წმინდა სახარება ³⁾. ბროსეს უნახავს შიო მღვიმის მონასტერში ქართული სახარება, რომელიც ამ მეფის შვი-

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 103, 104 და 105; აგრეთვე Жиз-
неоп. Святыхъ Груз. Цер. Иосел. გვ. 13 და 14.

2) იხ. იქვე, გვ. 13 და 14.

3) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 110.

– 11 –

ლის ვახტანგ გორგასლანის ნაქონები ყოფილა და სიკვ-
დილის დღეს მონასტრისათვის შეუწირავს ¹⁾).

ამ ცხოვრების მიხედვით ვამბობ, რომ 446 წლამ-
დე, თუ არა ყოველ ეკლესიაში სახმარი წიგნი, ბევრი
მანაც გადმოთარგმნილი ჰქონიათ ქართველებს. გიორგი
მთაწმინდელი, მე-XI საუკუნეში მცხოვრები ამბობს, რომ
წმინდა მამა, ეფთვიმე პირველი როდი იყო, რომელმაც
დაიწყო თარგმნა საღმთო წერილისა და საეკლესიო წიგ-
ნებისაო. ისინი ჰქონდათ ქართველებს გადმოთარგმნილი
ძველის-ძველიდგან; მაგრამ სომხები ჩვენ ბევრს ვნებას
გვაძლევდნენ და მათგან იყო გარყვნილი ძველი თარგ-
მანი საღმთო წიგნებისაო. ეფთვიმემ ბევრი გაასწორა და
თვითონაც გადმოიღო და ახლა ამ საქმეს მე შეეუდე-
ქიო ²⁾. რასაკვირველია, რომ გიორგი მთაწმინდელის
აზრი მართალი არის; მაგრამ ქართულ ენაზე გადმოღე-
ბულ წიგნების გარყვნა შეეძლოთ ჩვენსავე ჰერეთელ
ქართველებს და არა სომხებს. ისტორია გვეუბნება, რომ
მე-VI საუკუნეში კახეთში ჰერეთელებმა მიიღეს მანიხეე-
ზის მწვალებლობა. ამაზე ცოტა წინ, როგორც უკვე ზე-
მოთა ვსთქვით, ეგტიხის მწვალებლობა მიიღო ვარაზ-
ბაკურის შვილმა მაიუმის ქალაქის ეპისკოპოსმა პეტრე
ქართველმაც. აი ამათ შეეძლოთ თავიანთ დოღმატურ
სწავლის დასამტკიცებლად გაერყვნათ ქართული საღმთო
წიგნები და არა სომხებსა. მართალია, გიორგი ამბობს:
რადგან სომხებს ქართველების გადაბირება ეწადათ, ამი-
სათვის „რომელიმე წიგნიცა გვაქნდეს მათგან თარგმნი-
ლიო“; მაგრამ არა მგონია, რომ ეს აზრი მართალი
იყოს. თუ იმათ ქართველების გასომხება ეწადათ, წიგნებს
რადათ-და გადმოსთარგმნიდნენ ქართულს ენაზე? გარდა

¹⁾ იხ. Ист. Афона еп. Порфирия Успенскаго.

²⁾ იხ. ქართველი წმ. ცხოვ. გამ. საბინინისა, გვ. 447.

ამისა სომხებს განა ისე კარგად ეცოდინებოდათ ქართუ-
ლი ენა, რომ თარგმნა შესძლებოდათ? არა, მთარგმნე-
ლებიცა და წიგნების გამრყვნელებიც ჰერეთელი ქართ-
ველები იყვნენ, რომლებზედაც ვახუშტი ამბობს, რომ
სომხის მწვალებლობა ეჭირათო, თუმცა კი ჩვენ გვგო-
ნია, რომ ისინი მანიხეების მწვალებლობის მიმდევარნი
იყვნენ. ჩვენა გვგონია, რომ სწორედ იმათ უწოდებს
გიორგი მთაწმინდელი სომხებს და იმათგან იყო გადმო-
ღებული ზოგიერთი წიგნები, როგორც ამტკიცებს თვი-
თონ გიორგი მთაწმინდელი.

ქართველებს ესწრაფებოდათ თავიანთ ენაზე გადმო-
ღება საეკლესიო წიგნებისა და საღმთო წერილისა, რად-
გან უნდოდათ მალე მოეშორებინათ თავიდგან ბერძნის
მღვდლები, რომელნიც სახალხო და სახელმწიფო საქ-
მეებში ერეოდნენ და უფრო თავიანთ სარგებლობისათ-
ვის ზრუნავდნენ. იმათ მხოლოდ ის ეწადათ, რომ გაემ-
ლიერებინათ საქართველოში ანტიოქიის პატრიარქის და
საბერძნეთის იმპერატორის გავლენა. ამ განზრახვით არ
უნდოდათ წირვა-ლოცვის გამართვა ქართულს ენაზე, –
რადგან მაშინ იმათი ჩვენში ყოფნა საჭირო აღარ იქნე-
ბოდა. გულითადი სურვილი მათი მხოლოდ ეს იყო, რომ
ქართველები მუდამ მორჩილებაში ჰყოლოდათ და თუ
მოახერხებდნენ, ქართული ენაც დაევიწყებინათ. ამ აზრს
მიუხვდნენ ქართველები და შეუდგნენ მათ განდევნას სა-
ქართველოდგან. ვახტანგ გორგასლანის გამეფებამდე 446
წელს, 128 წლის განმავლობაში ქართველობამ ისე ზედ-
მიწევნით შეისწავლა ბერძნული და ასურული ენები,
რომ ქართველს ახლა სამშობლო ენაზედაც შეეძლო
წირვა-ლოცვა და ბერძნულზედაც. ერთის სიტყვით მე-V
საუკუნის მეორე ნახევარში ქართველები ისე მომზადე-
ბულნი იყვნენ, რომ შეეძლოთ თავიანთი სამღვდელოება
ჰყოლოდათ. ასე რომ არ ყოფილიყო, ვახტანგ გორგას-

– 13 –

ლანი ვერც მოიწადინებდა საქართველოს ეკლესიის გან-
თავისუფლებას ანტიოქიის პატრიარქიის და ბერძნის სა-
სულიერო წოდების დამოკიდებულებისაგან.

სულიერნი მამანი ბერძენთაგანნი ისე ცუდად იქცე-
ოდნენ, რომ მათი საქართველოში დაყენება აღარ შეიძ-
ლებოდა. ეს დრო ისეთი დრო იყო, რომ მათ ჰქონდათ
უფლება სამოქალაქო და სახელმწიფო საქმეებში გარე-
ვოდნენ და ბევრგან კადნიერს მძლავრობას იჩენდნენ
თვით მეფეებზედაც. მაგალითად 457 წელს ვახტანგ გორ-
გასლანი რომ დაბრუნდა სპარსეთიდგან, მიქაელ მთავარ-
ეპისკოპოსმა, კაცმა თავ-გასულმა, როცა ვახტანგი ჯვარს
ემთხვევოდა, დიდი შეურაცხყოფა მიაყენა. მეფემ ეს
ძლიერ იწყინა, დაიჭირა კადნიერი ეპისკოპოსი და გაგ-
ზავნა კონსტანტინეპოლში. საქმე კიდევ ამით არ გათავ-
და. მიქაელის მასთან უკადრისად მოქცევამ მისცა მიზე-
ზი და საბუთი, ეთხოვნა საბერძნეთისათვის საქართვე-
ლოს განთავისუფლება საბერძნეთის სასულიერო წო-
დებისაგან. მაგრამ რადგან იმედი არა ჰქონდა, რომ სა-
ბერძნეთი დათანხმდებოდა ამ თხოვნაზე, ამისათვის ჯერ
ბერძნები დაამარცხა ომში, მერე შეუთვალა იმპერი-
ტორს ლევს დიდს და კონსტანტინეპოლის პატრიარქს,
რომ აღარა მსურს ქართველთ ეკლესია ანტიოქიის პატ-
რიარქის ბრძანებას ემორჩილებოდესო. იმათ უნებლიედ
აღასრულეს მეფის წადილი. კერძო კონსტანტინეპოლის

კრებამ პატრიარქის ფლავიანის დროს გადასწყვიტა, რომ საქართველოში კათალიკოზად ბერძენი ყოფილიყო, კურთხევაც ანტიოქიაში მიეღო, მაგრამ ყოფილიყო მეფის მორჩილებაში და არა პატრიარქისა. პირველ ქათალიკოზად საქართველოში მეფის სურვილით დააყენეს პეტრე ტრაპიზონელი, რომელსაც მეფე ვახტანგი იცნობდა ¹⁾. მე-VI საუკუნის დასაწყისში ისტორიკოსი პროკოპია

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 124, 125, 126 და 127.

სწერს, რომ ჩემს დროს საქართველოშიაც მთავარ-ეპისკოპოსები კათალიკოზად იწოდებიანო. აგრეთვე ვიღაცა მწერალი ვალსამონი, რომელმაც ასწერა კოსტანტინეპოლის საპატრიარქო, ამბობს რომ საქართველოს ეკლესიაც ავტოკეფალური (ე. ი. თვით-მდგომარე) იყო მე-V საუკუნეშიო. მაგრამ ისტორია არას გვეუბნება იმაზე, რა გვარი ტიტული ჰქონდათ კათალიკოზებს. ვიცით მხოლოდ ის ტიტული, რომელსაც აღმოსავლეთის პატრიარქები ჰხმარობდნენ, როცა ეპისტოლეს მოსწერდნენ ხოლმე. ისინი ხმარობდნენ ტიტულად შემდეგს სიტყვებს: „უნეტარესო, სრულიად ივერიელთ ქვეყნის უპირველესო მღვდელთ-მთავარო, სულისა წმინდისა მიერ საყვარელო ძმას ჩვენისა წოდებისაო“. დაწერის შემდეგ ეპისტოლეს ბოლოს აწერდნენ: „მშვიდობა უფლისა იყავნ თქვენთათანა, უწმინდესო მეუფებავ და უსაყვარლესო ძმას თანამსახურო! ²⁾).

საქართველოს ეკლესია რომ განათავისუფლა 448 წელს ანტიოქიის პატრიარქის მორჩილებისაგან, მეფე ვახტანგმა გახსნა 35 ეპარქია: 12 ქართლში, 12 კახეთში, 9 სომხეთში და 2 იმერეთში, და ამათ ეპისკოპოსებად დანიშნა ზოგში ქართველები, ზოგში ბერძენები ³⁾.

თუმცა ბერძენთ ჩამომავლობის საქართველოს კათალიკოსნი კარგად იქცეოდნენ, მეცადინეობდნენ ხალხში განათლების გავრცელებას და სარწმუნოების დამკვიდრებას, მაგრამ ქართველებს მაინც ჰსურდათ კათალიკოზად ბერძენნი არ ჰყოლოდათ, რადგან იგი მაინც ყოველს შემთხვევაში ბერძენთ მხარეს დაიჭერდა. ის ქართველთ მორჩილებას და საბერძენეთის გავლენის ქვეშ ყოფნას უფრო არჩევდა, ვიდრე მათს გამლიერებას. ამ მიზე-

---

²⁾ იხ. Ист. Груз. Церк. Иссл. გვ. 144.

³⁾ იხ. იქვე, გვ. 36 და 37.

ზისა გამო, როცა იმპერატორი იუსტინიანე I დაჯდა საბერძენეთის ტახტზე, ქართველებმა ითხოვეს და კიდევაც

მიიღეს 553 წელს უფლება ამოერჩიათ ქათალიკოზად ვინმე ქართველთაგანი. „აქედგან არლარა მოიყვანებდეს კათალიკოზსა საბერძნეთით, არამედ ქართველნი დასხდებოდეს, წარჩინებულთა ნათესავთანი“; ეს ამბავი მოხდა მეფე ფარსმან მე-V-ს დროს 541 წლიდგან 555 წლამდე. მაგრამ კათალიკოზის კურთხევა მაინც ისევ ანტიოქიაში უნდა მომხდარიყო ¹⁾. ამ საქმეში ორჯელ გამარჯვებამ ქართველები ისე წააქეზა, რომ არც ეს იკმარეს. 619 წელსა და 639 წლებს შუა ადარნასე შეუდგა საქართველოს ეკლესიის სრულიად განთავისუფლებას პატრიარქის გავლენისაგან. მოკვდა თუ არა ქათალიკოზი ბართლომე, ადარნასემ დასვა მის ადგილს იოანე და რადგან ქათალიკოზის კურთხევა ანტიოქიაში სრულდებოდა, გაგზავნა იქ და თან გააყოლა „მონაზონი ერთი მოციქულათაცა და საკურთხებლათაცა“. ამათვე მიანდო ეთხოვნათ პატრიარქისათვის ნება დაერთო, ამის შემდეგ ქათალიკოზი საქართველოშივე ეკურთხებინათ ეპისკოპოსათ. თეოფილაკტე პატრიარქმა ჯერ აკურთხა იოანე ქათალიკოზად, მერე მოახდინა ადგილობრივი საეკლესიო კრება. მასზედ დაესწრნენ ახლად ნაკურთხი და ჯერ იქვე მყოფი საქართველოს კათალიკოზი იოანე და მისი თანამხლებელნიცა. ეს ამბავი მოხდა იმპერატორის ირაკლის დროს 610 – 639 ²⁾ წლებ შუა. იოანე ქათალიკოზმა და მისმა თანაშემწემ წარუდგინეს კრებას შემდეგი საბუთები:

1) რადგან საქართველოს ქათალიკოზის კურთხევა არის განწესებული ანტიოქიის პატრიარქისაგან, ამისათვის სა-

---

¹⁾ იხ. ქარ. ცხოვ. გვ. 151.

²⁾ ამ წელს მოკვდა ადარნასე მთავარი, ირაკლი კი მეფობდა 643 წლამდე.

ქართველოს ეკლესია, ქათალიკოზის გარდაცვალების შემდეგ, ვიდრე ახალი ეკურთხებოდეს, უპატრონოდ რჩება;

2) ყოველთვის ანტიოქიაში მოსვლა ქათალიკოზად საკურთხებლად დიდს ჯაფას და ხარჯს ითხოვს და

3) არაბებს აქვთ დაჭერილი საქართველოსა და ანტიოქიას შუა ქვეყნები, რის გამო გზები შეკრულია და ეპისკოპოსის ანტიოქიაში გამოგზავნა ქათალიკოზობის ხარისხის მისაღებად საქართველოს არ შეუძლიანო.

კრებამ მიიღო მხედველობაში ეს საბუთები და ბრძანა: ნება მიგვიცია საქართველოს ეკლესიისათვის, ქათალიკოზი რომ გარდაიცვლება, შეიყარნენ სასულიერო პირნი, თავადაზნაურობა, მთელი ერი და ამოირჩიონ კათალიკოზად კაცი ღირსეული და მეფის დამტკიცებით მიტროპოლიტნი და მთავარ-ეპისკოპოსნი აკურთხებდნენ მცხეთის ეკლესიაში. მაგრამ ამის შემდეგ (680 წ.) ეს

საქმე განიხილა კიდევ მეექვსე მსოფლიო საეკლესიო კრებამ, დაამტკიცა და ქათალიკოზის სამწყსოდ და ხელქვეით განაჩინა: „ქართლი, რანი (ელისავეტოპოლის გუბერნია), კახეთი, ჰერეთი, ოვსეთი, რაჭა, სვანეთი ჩერქეზის სამზღვრამდე და სამცხე-კლარჯეთი“, მაგრამ სადღა იმერეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი, გურია, ქობულეთი და ლაზისტანი? რატომ არ არიან მოხსენებულნი ეს მაზრებიც? 446 წლისა და 499 წლებს შუა, მართალია, მეფე ვახტანგ I გორგასლანმა ეს მაზრები წაართვა ბერძნებს და შემოუერთა სამეფოს, მაგრამ 518 და 527 წლებს შუა საბერძნეთის იმპერატორი იუსტინიანე დიდი და სპარსელები აიშალნენ: დაიჭირეს ერთმა აღმოსავლეთის საქართველო, მეორემ დასავლეთისა და დაჯდა ორი მეფე: ერთი თბილისში, მეორე იმერეთში. პირველი არის სპარსელების მფარველობის ქვეშ, მეორე – ბერძნებისა. ამისათვის საქართველოს ეკლესიაც ორს ეპარქიად გაიყო, დაჯდა ორი მღვდელ-მთავარი: ერქვა კათალიკოსი

– 17 –

ივერიისა, მეორეს აფხაზ-იმერეთისა. ახლა ცხადია, რისთვისაც არ არის აფხაზ-იმერეთი ივერიის ქათალიკოზის სამწყსოდ ჩატანებული. „წარიღეს ბერძენთა საზღვარი საქართველოსი სპერი, ზღვის პირი და ბოლო კლარჯეთისა“¹⁾. მე-IX საუკუნემდე აქ ინიშნებოდნენ ბერძნის ეპისკოპოსები და ემორჩილებოდნენ კონსტანტინეპოლის პატრიარქს და არა ქათალიკოსს. მაგრამ მე-XI საუკუნის დასაწყისს შემოუერთდა ქათალიკოზის სამწყსოს.

ეკლესიის განთავისუფლებამ ანტიოქიის გავლენისაგან დიდი სარგებლობა მოუტანა საქართველოს. ამის შემდეგ თავისუფლად ამოისუნთქა ქართველმა ხალხმა: დაიწყო სხვის დაუკითხავად თავის საქმეების გამგეობა. 639 წლისა და 663 წლებს შუა მეფე სტეფანოზმა მე-II გამოსცა კანონი, რომ ხუთშაბათობით თბილისის ქალაქში საეკლესიო საქმეებზე მოსალაპარაკებლად და ყოველის რიგის გასაწყობად ყოფილიყო საქათალიკოზო კრება, პარასკევობით სახელმწიფო კრება ქვეყნის საქმეების კეთილად გამგეობისათვის და შაბათობით ქალაქს მცხეთაში საეპისკოპოსო კრება და წირვის გადახდა აზიზო ნეკრესელისათვის, რადგან საქართველოს მთიულ ხალხებში ამან გაავრცელა ქრისტიანობა და სიცოცხლე თვისი შესწირა სამშობლოს დაცვას²⁾. ამავ დროს ამ მეფემ გახსნა თბილისში ზარაფხანა და მოსჭრა თავის სახელზე ქართული ფული³⁾. ამანვე მოახდინა საქართველოში სულთ-აღწერა და ერთი პირი მისი გაგზავნა სა-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 168 და 171, Ист. Груз. Церк. Иосел. გვ. 37, 38, 47, 48, 57.

²⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 168, 169, 170 და 171.

³⁾ იხ. Нумизматические факты Груз. Царства. стр. 17.

ბერძნეთში. ქათალიკოზად ამ დროს იყვნენ ჯერ სამოელი, მერე ენონ.

ასე ამ სახით განთავისუფლდა საქართველოს ეკლესია ბერძნეთ შთამომავლობის სამღვდელოთაგან, ანტიოქიის პატრიარქის გავლენისაგან. მიიღო ნება ჰყოლოდა საკუთარი ქათალიკოზი და აგრეთვე სასულიერო წოდება ქართველთაგანვე; დაიწყო ერმა თავისუფლად ნაციონალური ცხოვრება და გაძლიერება.

ამ მოქმედებას ქართველებისას რომ ვაკვირდებით, რომ ვსინჯავთ იმ მიზეზებს, რომელთაც გამოიწვიეს ისინი ეკლესიის გასანთავისუფლებლად ანტიოქიის პატრიარქის მორჩილებისაგან, ჭეშმარიტად განცვიფრებაში მოვდივართ... მეფის გარდა, საჭირო იყო – ეკლესიის მმართველად ქართველი კაცი ყოფილიყო და არა ჰქონოდა დამოკიდებულება ანტიოქიის პატრიარქთან...

ბერძენი ქათალიკოზი მათთვის უსარგებლოც იყო და მავნებელიც: იმან არ იცოდა არც ქართველთა ზნე, არც ჩვეულება, არც ენა, არც ხასიათი. იმას არ შეეძლო თავის სამწყსოსთვის რაიმე სიკეთის მოტანა და არც ექნებოდა გულითადი სურვილი ემსახურნა ხალხის კეთილდღეობისა და თავისუფლებისათვის. იგი იყო უცხო ტომის კაცი. იმისი სისხლი სხვა იყო, ქართველისა სხვა. ქართველებს ესმოდათ, რომ ბერძენი ქათალიკოზი ემზავსებოდა იმ დედინაცვალს, რომელსაც თავის მიერ ნაშობი შვილები უყვარს და წინა მოადგილისა კი თვალით დასანახავად ეჯავრება. ესმოდათ, რომ იგი იყო განგებ დაქირავებული მწყემსი და აგრე რიგად გული არ დაეწვოდა, რომ „ემშაკს წარეტაცნა მისი სულიერი შვილი“. არამც თუ ცხოვართა არ დაიცავდა მგლისაგან, არამედ იხილავდა თუ არა მიმავალს მგელს, მაშინვე დასტოვებდა და გაიქცეოდა, როგორც ამბობს სახარება: ის მსახურებდა უცხო სამწყსოში მხოლოდ იმისათვის, რომ

სარჩო შეეძინა. რა ენაღვლებოდა, თუ კარგს მდგომარეობაში არ იქნებოდა მისთვის მინდობილი უცხო ხალხისაგან შემდგარი სამწყსო!

აი ასეთმა ბრწყინვალე შეხედულებამ იძულებული ჰყო ძველებური ქართველთ სასულიერო წოდება დაეხსნა საქართველოს ეკლესია ბერძნეთ ბრწყალთაგან და ჩაეყენებინა ერის განათლება ეროვნულს კალაპოტში. ამის შემდეგ მაგრად მოსჭიდა ხელი ამ უფლებას და აღარ მისცა ბერძნებს ნება, რომ თავიანთ გავლენის ქვეშ ჰყო-

ლოდათ კიდევე ქართველ ხალხის ეკლესიათ

ასე კეთილად მეფემან დაწყებული საქმე მოათავსეს, დაამტკიცეს და განაგრძეს ათცამეტთა სირიელთა წმინდა მამათა, რომელთ სახელები არიან: იოანე ზედაზნელი, დავით გარეჯელი, სტეფანე ხირსელი, იოსებ ალავერდელი, ზენონ იყალთოელი, ანტონი მარტყოფელი, იასე წილკნელი, თათე სტეფანწმინდელი, შიო მღვიმელი, მიქელ ულუმბელი, პიროს ბრეთელი, ელია დიაკონი და დოდო (კახელი). ესენი ყველანი ქართველები – ლაზები იყვნენ. ასე ამბობს პროფესორი ბ. ჩუბინოვი და მისი აზრი მართალიც უნდა იყოს. ისინი რომ ქართველნი არა ყოფილიყვნენ, მეფენი არც შემოუშვებდნენ ამ დროს (მე-VI საუკუნეში) საქართველოში, რადგან უცხო ტომის ჩამომავლობის სულიერ პირთ აქედან ითხოვდნენ. გარდა ამისა, ისინი რომ ბერძნები, ანუ აისორები ყოფილიყვნენ, მათგან აშენებულს თორმეტს მონასტერში უცხო ნათესავი დაესახლებოდა, დაეპატრონებოდა და მეფე და ხალხი ამის ნებას არ მისცემდა მათ და არ მოაპოვებინებდა ხელმეორედ გავლენას საქართველოს ეკლესიაზე. ისინი რომ ქართველები არა ყოფილიყვნენ, ვერც ქადაგებას დაიწყებდნენ ხალხში და არც ისე გაცალკევდებოდნენ ერთმანეთისაგან. ჩვენ ვიცით რომ ზოგნი მათგანნი კახეთში წავიდნენ, ზოგნი ქართლში, რადგან უცხონი

– 20 –

არ იყვნენ ერისათვის. საქართველოში მხოლოდ მაშინ შემოვიდნენ, როცა აქედან ბერძნები განდევნეს და თუ სულიერნი მამანი აკლდათ ქართველებს, მათ დაიჭირეს ეს ადგილი. პლ. იოსელიანი ამბობს: როცა ისინი მოვიდნენ და მოადგნენ მცხეთის მახლობლად მტკვარს, შიგ წყალში გაიარესო, მათ მიეგებნენ მეფე ფარსმანი და ქათალიკოზი ევლავი; მაშინ წმინდა მამანი მიესალმნენ და ქართულს ენაზედ აკურთხეს¹⁾. ისინი მოვიდნენ ვახუშტის გამოკვლევით 555 წლისა და 570 წლებს შუა.

მაგრამ აქ ერთი რამ არის საკითხავი; თუ ისინი ჩამომავლობით ქართველები იყვნენ, მამ ეტყობა ამ დროს საქართველო ისე გაუნათლებელი არ იყო, როგორც წარმოდგენილი აქვთ ზოგიერთებს? ჩვენის ფიქრით ამ ხანებში, თუ არა მთლად ქართველთ ერი, სასულიერო წოდება მაინც განათლებული იყო. იყო ერთი ნაწილი ხალხისა, რომელსაც კარგად ჰქონდა შესწავლილი ქრისტიანული სწავლა, რომელიც ყურს უგდებდა, რა გვარი სისტემები სარწმუნოებრივის სწავლისა ვრცელდებოდა აღმოსავლეთში. საეკლესიო ისტორია გვეუბნება, რომ გნოსტიკურს სწავლაში, მანიხეებისა, ევტიხისა და მონოფელიტების მწვალებლობაში მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს ეპისკოპოსებმაცაო. ასეთნი იყვნენ მაგალითად: იმერეთის ეპისკოპოსის პალმის შვილი, მარ-

კიონი, რომელიც ჩამომავლობით ქართველი იყო, რომელიც მამამ დასწყევლა მწვალებლობისათვის და რომლის წინააღმდეგაც დასწერა მთელი წიგნი მე-II საუკუნეში ტერტულიანმა ²⁾ მაიუმის (აზიაში) ეპისკოპოსი პეტრე, იყო ქართველი, შვილი მეფე ვარაზ-ბაქარისა, რომელიც ცხოვრობდა 393 წლიდან 451 წლამდე;

---

¹⁾ იხ. Ист. Гр. Цер. стр. 40.

²⁾ იხ. Ист. Гр. Цер. Иссл. გვ. 8.

– 21 –

სამცხე-კლარჯეთის ეპისკოპოსი კირი, რომელიც ირაკლი იმპერატორის დროს სცხოვრობდა, მისდევდა მონოფიზიტების მწვალებლობას და ჰქონდა დიდი გავლენა საეკლესიო და დოღმატურ საგანთა გადაწყვეტაზე ¹⁾.

ჩვენ არა გვაქვს საბუთი ვსთქვათ, რომ ეს სახელოვანი ეპისკოპოსიც ქართველი იყო; მაგრამ უადგილო არ იქნება ვიკითხოთ: საქართველოს ქათალიკოზი კირიონი და ეს კირი ეპისკოპოსი ერთი და იგივე პირი ხომ არ იყო? ამ კითხვას მით უფრო უმეტესად აქვს ადგილი აქა, რომ ქათალიკოზს კირიონსა და სომხების ქათალიკოზს აბრაამს ამ დროს ჰქონდათ ერთმანეთში ბაასი სარწმუნოებაზე. საეკლესიო კრება, რომელიც მოახდინეს სომხებმა მათსა და ქართველებს შუა სარწმუნოებრივის განხეთქილებისა გამო, იყო 596 წელს; ხოლო ირაკლი იმპერატორი, ჩვენი ქათალიკოზი კირიონი და სამცხე-კლარჯეთის მღვდელ-მთავარი კირი მოქმედებდნენ ერთსა და იმავე დროს. საქართველოს და სომხების ისტორიკოსები ამბობენ, რომ იმპერატორებმა მავრიკიმ და ირაკლიმ ამ ხალხთა შესარიგებლად მოახდინეს კრებაო, მაგრამ სომხები მაინც ვერ დაარწმუნეს, რომ ისინი სცდებიან სარწმუნოების დოღმატების განხილვაშიო. ამ სახით, ჩვენ ეჭვი შეგვაქვს, რომ თუ მავრიკი მოკვდა 602 წ., ირაკლი მეფობდა 610 წლისა და 643 წლებს შუა, და 596 წლის შემდეგ საქართველოს ქათალიკოზის კირიონის თხოვნით ამათ მოახდინეს კრება, მამ უნდა ვიფიქროთ, რომ საქართველოს ქათალიკოზი კირიონი და ირაკლი იმპერატორის დროს მყოფი კოლხიდის ეპისკოპოსი კირი სხვადასხვა პირნი არ უნდა იყვნენ. პლ. იოსელიანი საქართველოს ეკლესიის ისტორია-

---

¹⁾ იხ. Ист. Христианской Церкви Смирнова. стр. 3216-322 და 323.

– 22 –

ში, შენიშნავს, რომ ეპისტოლეთა შორის რომის პაპის გრიგორისა არის შენახული ერთი ეპისტოლე, რომელიც მოუწერიათ საქართველოს ქათალიკოზის კირიონისათვის

603 წელსაო¹⁾. მივიღებთ რა ყველა ამას მხედველობაში, ჩვენა ვგონებთ, რომ ეპისკოპოსი კოლხიდისა ანუ სამცხე-კლარჯეთისა კირი არის ის კირიონი, რომელიც საქართველოს კათალიკოზად იყო იმპერატორის ირაკლის დროს. მით უფრო მართლდება ეს ჩვენი აზრი, რომ ჩვენი მემატეიანენი ამბობენ – ქათალიკოზმა კირიონმა სთხოვა იმპერატორებს საეკლესიო კრება მოეხდინათ ქართველებსა და სომხებს შორის განხეთქილების მოსასპობლად. ამავე დროს მსოფლიო საეკლესიო ისტორია მოგვითხრობს: იმპერატორი ირაკლი და კოლხიდის ეპისკოპოსი კირი მეცადინეობდნენ მონოფიზიტებისა და მართლ-მადიდებელთა შერიგებასაო. მართლაც 630 წლის წინად ირაკლიმ ჩააბარა ამ კირს, გამოჰკლაპარაკებოდა ყველა საქრისტიანო მწვალებლების წარმომადგენლებს და მოეხდინათ შერიგება. ამ აზრით 633 წელს კირმა გამოაცხადა 9 სარწმუნოებითი მუხლი, რომ ამათზე ყველანი დათანხმებულიყვნენ. რადგანაც ეს მღვდელ-მთავარი ერთგულად თანაშემწეობას უწევდა ირაკლის, იმპერიის ხალხთა სარწმუნოებრივის განხეთქილების მოსასპობლად, ამისათვის საქართველოდგან ის გადიყვანა პატრიარქად ალექსანდრიაში (ეგვიპტეში).

ჩვენთვის დიდად შესანიშნავი არ არის – კირი ქართველი იყო თუ არა; აგრეთვე კირი და კირიონი ერთი და იგივე პირია, თუ სხვა-და-სხვა. კირის მოქმედების მოხსენების მიზეზი მხოლოდ ის არის, რომ გვსურს გამოვხატოთ იმ დროინდელ სასულიერო წოდების ჭკუაგონების მდგომარეობა. თუ საქართველოს ჰყვანდა იმის-

---

¹⁾ იხ. გვ. 56.

თანა მღვდელ-მთავარი და ეპისკოპოსნი, რომელნიც ისე განათლებულნი იყვნენ, ისეთი სახელი და გავლენა ჰქონდათ, რომ მსოფლიო ეკლესიის დოღმატურს ბაასში მონაწილეობას იღებდნენ, მაშ ეტყობა არც საქართველოს ერი იყო გაუნათლებელი. სადაც ამისთანა გონიერი სულიერი მამანი იყვნენ, ეჭვი არ არის, რომ იქ სხვანიც ბევრნი იქნებოდნენ ამისთანანი. რომელმა ერმაც ასეთი განათლებულნი ეპისკოპოსნი გაზარდა, ბევრს სხვა ამის მზგავსსაც გამოზდიდა? უეჭველია რომ ქართველთა ჭკუა-გონება ამ დროს დიდს მოძრაობაში იყო. საქართველოს შვილნი გადიოდნენ სამშობლო ქვეყნიდგან უცხო ქვეყნებში – სირიაში და საბერძნეთში ქრისტიანულს მეცნიერების შესასწავლებლად. სად იყვნენ და სწავლობდნენ მაგალითად ის ცამეტნი წმინდა მამანი, რომელნიც სირიელბად იწოდებიან და მოვიდნენ საქართველოში კარგად მცოდნენი საღმთო წერილისა? ვინ იტყვის, რომ იმათ განათლება არა ჰქონდათ მიღებული „მცირე აზიისა და

ანტიოქიის (სირიის) სკოლებში, რომელნიც არსებობდნენ ამ დროს და რომლებშიაც სწავლას იღებდნენ წმინდანი მამანი. სად შეისწავლა მაგალითად ქრისტიანობა და ბერძნული და ასურული ენები საქართველოს ქათალიკოზმა კირიონმა, რომელიც იყო მესხი სოფელს ფოცხოვიდგან, თუ არ ამ სკოლებში? სად ისწავლეს აგრეთვე მარკიონმა, პეტრემ, ზაქარიამ, სტეფანემ და დავითმა, რომელთაც ასურულისა და ბერძნულის ენიდგან პირველად დაიწყეს თარგმნა ეკლესიურ წიგნებისა, თუ არ ამ სკოლებში?

კიდევ ვიმეორებთ, რომ მე-V და მე-VI საუკუნეში ქართველთ ჭკუა-გონება შეჩერებული არ იყო: იგი იყო განვითარებაში. ამას ამტკიცებს სხვათა შორის ჭკუა-გონების მოძრაობა ჰერეთელ ქართველებისა. ამ საუკუნოებში ჰერეთელმა ქართველებმა მიიღეს მანიხეების მწვა-

– 24 –

ლებლობა, რომელსაც საეკლესიო ისტორია ალბანიელთ მწვალებლობას ეძახის ¹⁾. ზოგმა მიიღო ევტიხის მწვალებლობა, ზოგმა მონოფიზიტებისა და ზოგნი მართლმადიდებლად დარჩნენ. ამ გვარის მოძრაობისათვის ცოდნა და განათლება იყო საჭირო და ეს უეჭველია ქართველებს უნდა ჰქონოდათ.

თუ მართლაც საქართველოს სასულიერო წოდება განათლებული იყო დროის შესაფერად, თუ ეპისკოპოსნი და ცამეტნი წმინდანი მამანი ნასწავლნი და განათლებულნი იყვნენ, უეჭველია გულხელ-დაკრეფილნი არ ისხდებოდნენ. როგორც ზნისა და ხასიათის დამალვა არ შეიძლება, ისე არ შეიძლება ცოდნისა და სწავლის გულში ამოღრძობა. „უხვიერებისაგან გულისა ბაგენი უბნობენო“, ნათქვამია. ცოდნა და სწავლა გქუის ნაყოფი არის, რომელიც უეჭველად გამოჰხეთქავს და გამოაშკარავდება ენის შემწეობით. კაცის გულს არ შეუძლიან დამალოს ის, რასაც მოიჭირნახულებს: უთუოდ გამოსთქვამს მას ქაღალდზე, ან პირად საუბარში. მაგრამ ისევ სჯობს ფაქტები მოვნახოთ იმის დასამტკიცებლად რომ ცამეტნი წმინდანი მამანი, მოსულნი საქართველოში, გულხელ-დაკრეფილნი არ ისხდნენ და შეუდგნენ ერის განათლებას.

მოვიდნენ თუ არა საქართველოში, იმათ აღაშენეს თორმეტი მონასტერი, რომელნიც შეიქმნენ მართულნი და მცველნი ქრისტიანობისა. ხალხზე გავლენის მოსაპოვებლად, ისინი დასახლდნენ სოფლების მახლობლად. იოანე გადასახლდა ზედაზნის მთაზე. აქ იმან სასაკერპოები დაამხო და დაუწყო ხალხს წვრთვნა ქრისტიანულს სწავლაში. აბიბოს ნეკრესელმა ჯერ მოაქცია კახეთის გაღმა მხარში მთიული ხალხები ქრისტიანობაზე

და მერმე მეფის ფარსმან მე-V-ის თხოვნით ეპისკოპოსად ეკურთხა. ამან დაანგრია ალაზნის გაღმა მხარში საკერპოები და გააძლიერა ქრისტიანობა ხალხში. ისეთი გულმხურვალე სიყვარული გამოიჩინა სამშობლოსადმი, რომ არ მოერიდა სიკვდილსაც. ის მოკვდა სარწმუნოებისათვის სოფელს რეხაში, გორის მახლობლად. ის დამარხეს აქვე ერთს მონასტერში, მაგრამ ხალხმა ამოაღებინა აქედგან სამღვდელოებას მისი გვამი და დაასაფლავებინა მცხეთის ეკლესიაში. ქართველთ ეკლესიამ დააწესა, რომ ყოველ შაბათობით მცხეთის ეკლესიაში მის სადიდებლად და სახსენებლად წირვა-ლოცვა ყოფილიყო, რადგან მან სამშობლოსთვის გასწირა თავი.

აქ წმინდა მამაზე ნაკლები ღვაწლი არ დასდო საქართველოს აგრეთვე იესე წილკნელმა. ამანაც მეფის ფარსმანის თხოვნით მიიღო ეპისკოპოსობა წილკნის ეპარქიისა. ხალხის ჭკუის წარმატებისა და კეთილ-დღეობისათვის არა ჰზოგავდა თავის ძალ-ღონეს. ამ ნეტარმა მამამ თავის ხარჯით გაიყვანა რუ-მდინარე ქსნიდგან წილკნის მინდვრების მოსარწყავად. იოსებ ალავერდელმა მოაქცია ინგილოები და დაღისტნის ხეობების ხალხნი და მერმე სთხოვა ქათალიკოხსა და მეფეს, რომ ეკლესიები აეშენებინათ ყოველგან მთებში. მაგრამ ვერც ესენი და ვერც ანტონ მარტყოფელი ვერ შეედრებიან დავით გარეჯელს. ამან გახსნა თავის მონასტერში სკოლა. მისნი მოწაფენი იყვნენ, მაგალითად, ქართველნი ლუკიანე და დოდო. მართალია, ვინც კი ამ წმინდა მამებთან აღიზარდნენ, მეცადინეობდნენ სამშობლოს სარწმუნოებისა, ენისა და თავისუფლებისათვის, მაგრამ ისეთი სარგებლობა არც ერთს მონასტერს არ მოუტანია, საქართველოსათვის, როგორც რომ დავით გარეჯის მონასტერმა მოუტანა. მაგალითად, მე-VII საუკუნეში არაბებმა საქართველო

რომ დაიპყრეს, მოინდომეს ჩვენს ქვეყანაში სამუდამოდ დამკვიდრება და მაჰმადიანობის გავრცელება ¹⁾).

ამ განზრახვით იმათ ააშენეს თბილისში სკოლები: ეგონათ განათლების საშუალებით ჩვენის ხალხის მიზიდვა და გამაჰმადიანება, მაგრამ სასულიერო წოდებამ შეიტყოთუ არა, რომ არაბებს ეს განზრახვა აქვთო, თვითონაც გახსნა თფილისში და სხვაგან ეროვნული სკოლები. ყველაზე უფრო ფიცხლად მოჰკიდეს ამ საქმეს ხელი სამშვილდისა და დავით გარეჯის მონასტრების ბერებმა. ამათ არაბულის სარწმუნოების გავლენა ჩვენს ხალხზე სრულიად უვნებელი გაჰხადეს. არაბებმა იგრძნეს მათის

მოქმედების მავნე ძალა თავიანთ განზრახვისათვის: და-
უწყეს დევნა და ისე შეაწუხეს ბერები, რომ იმათ დას-
ტოვეს ეს მონასტრები და გადასახლდნენ სამცხე-კლარ-
ჯეთში; მაგრამ ხელი არ აიღეს თავიანთ წინააღმდეგო-
ბაზე. აქ იმათ აღაშენეს მონასტერი ოლთისისა, „თავი
და დასაბამი სამღთო და საერო სწავლათა, როგორც
ამბობს დ. ჩუბინოვი. ამას გარდა ბაიბურთის ახლოს
აღაშენეს კიდეც სხვა მონასტერი – ხახულის ღვთის-მშობ-
ლისა. ამ ორს მონასტერში ბერებმა მოუყარეს თავი
ახალგაზდა ქართველებს და ბეჯითად ასწავლეს ქართულს
ენაზე წერა-კითხვა, საღმთო წერილი და საერო მეცნიე-
რება, რაც კი ამ დროს არსებობდა. აქ გამოზრდილნი
ყრმანი გამოისტუმრეს ქართლ-კახეთში ხალხისათვის სა-
ქადაგებლად, რომ ხელი არ აეღო მას თავის სარწმუ-
ნოებაზე.

მართლაც როგორც ფუტკრები ყვავილოვანს ველს
სწორედ ისე შემოესივა ნასწავლი ახალგაზრდობა ქართლ-
კახეთს. ის დაურიდებლად და ჭაბუკურის სიმხნით და
გაბედულობით უქადაგებდა ხალხს, დაეცვა მას თავისი

---

1) არაბები პირველად შემოესივნენ საქართველოს 642 წელს.

ეროვნება, ენა, სარწმუნოება; არ ეღალატნა მამა-პაპის
ცხოვრების გზისათვის და არ გადაეფურთხებინა წინა-
პართა საფლავებზე. იონანე გრძელიძემ ისეთი ცხარე ქა-
დაგებები სთქვა ხალხში და ისეთის გასაგონარის მჭევრ-
მეტყველობით, რომ ქართველობას თავი მოსწონდა მის
სიტყვა-პასუხის ძლიერებითაო, ამბობს ბარათაშვილი. მი-
სებრივ გასაგონს ენაზე და საქმის ცოდნით დაწერილი
ქადაგებანი იმ დროს ლათინურს ენაზედაც არ იყოფო, –
ამბობს იგივე.

მაგრამ მარტო ქადაგებით არა გამოვიდოდა-რა. თუ
რომ სსვა-და-სხვა შინაარსის თხზულებებიც, ქრისტიან-
ულ მიმართულებით დაწერილნი, არ გავრცელდებო-
დნენ ხალხში. ამ კეთილს საქმეს შეუდგნენ ათონის მთის
ბერები: არსენი ნიკო-წმინდელი, იოანე ბოიანელი, იოა-
ნე გრძელაძე, იოანე ოქროპირი ხახულელი და ზაქარია
შარიტიძე. მაგრამ ამათ იმოდენად კარგად არ იცოდნენ
ბერძნული ენა და ასურული, რომ შესძლებოდათ თავი-
სუფლად ეთარგმნათ საღმთო წერილი. ამ მიზეზისა გამო
1023 წელს ეპისკოპოსმა არსენი ნინოწმინდელმა და
მღვდელ-მონაზონმა იოანე გრძელიძემ სთხოვეს ათონის
მთაზე მყოფს ეფთვიძეს, შესდგომოდა საღმთო წერილის
გადმოღებას ქართულს ენაზე, მაგრამ ეფთვიძემ ჯერ-
ჯერობით ეს საქმე არ მოიწადინა. მიზეზი ამისი, ვგონებ,
ის იყო, რომ იმან იმ დროს ქართული ენა კარგად არ
იცოდა. ის სწერდა თხზულებებს ბერძნულსა და ასუ-

რულს ენაზე. მაგრამ ბერები არ მოეშვნენ, დაუწყეს ხვეწნა და ჩაგონება, რომ ყოველი კაცი თავის სამშობლოსათვის უნდა ზრუნავდესო. უთხრეს, რომ საქართველოს ეჭირვება წიგნები და ის მოვალეა შეუდგეს თარგმნას. ამ გვარის ლაპარაკით შეარყიეს მისი უარ-ყოფა. ასტყდა მის გულში ბრძოლა ორთა აზრთა შუა: სწეროს ქართულს ენაზე, თუ არა? რაღაცა გაუგებარმა სევდამ

– 28 –

გაიტაცა მისი არსებაი ევედრებოდა მხურვალედ ღმერთს, განეკურნა ის ამ სევდისაგან. მაგრამ არ იქნა; იმის გულს შვება არ მიეცა. მისი ავადმყოფობა, მის ცხოვრების ამწერის სიტყვით, იმისგან წარმოსდგა, რომ ერთხელ გამოეცხადა მას ღვთის-მშობელი როცა იგი ევერებოდა და სთხოვდა ლხენას და ასე უთხრა: თუ ქართულს ენაზე არ დაიწყებ წერასა, უნდა გამოესალმო სიცოცხლესაო. მაშინ იმან ხელი აიღო ათონის მონასტრის წინამძღრობისაგან და ფიცხლად შეუდგა წიგნების თარგმნას. იმას შეეწივნენ სხვა ბერებიცა და მსწრაფლ გადმოიღეს ქართულს ენაზე საღმთო წიგნები, რომელნიც საჭირონი იყვნენ სკოლებში და ეკლესიებში სახმარად. ამის გამო საქართველომ დაიწყო განათლება სამშობლო ენაზე და უფრო და უფრო პოლიტიკურად გამდიერება.

ეს გარემოება საბერძნეთს ძლიერა სწყინდა. რათა? რისთვის? რა უნდოდა მას ერთ-მორწმუნე ხალხისაგან? – ისა, რომ საქართველოს ეკლესიის განთავისუფლება ანტიოქიის პატრიარქისაგან, ქართულს ენაზე წირვა-ლოცვის შემოღება, ხალხში განათლების გავრცელება, საღმთო წერილის ქართულს ენაზე თარგმნა და სამეფოს პოლიტიკურად გამდიერება, – ეს ყველაფერი იყვნენ ნიშნები ბერძნების პოლიტიკურ გავლენის საქართველოზე ნელ-ნელა მოსპობისა. ასეთი ფეხის ადგმა საქართველოსაგან საბერძნეთის გულში შხამს აწვეთებდა. იმას გულს უკლავდა მისი გაცოცხლება, კეთილდღეობა და გამდიერება. მაგრამ პირდაპირ მტრობის გამოცხადებასაც ერიდებოდა: იმედი არ ჰქონდა, რომ დაამარცხებდა ბრძოლის ველზე. ამისათვის საქართველოს დასაუძღურებლად საბერძნეთმა მიჰყო ხელი სხვა-და-სხვა ხერხსა და ცბიერებას.

პირველად საბერძნეთმა მოიწადინა კლარჯეთის და-

– 29 –

ჭერა, რადგან აქედგან უფრო ძლიერდებოდა და ვრცელდებოდა საქართველოში სწავლა-განათლება და ეს ქვეყნები შეადგენდნენ დასავლეთის მხრით საქართველოსათვის მაგარ ზღუდეს. 1027 წელს ბერძნებმა მიჰყვეს ხელი

თავიანთ წადილის აღსრულებას, რადგან ამ წელს გიორგი I მოკვდა და გამეფდა მისი შვილი ბაგრატ მე-IV, რომელიც ამ დროს მხოლოდ ცხრა წლისა იყო. ბერძნებს ეს დრო ძალიან მარჯვე დრო ეგონათ საქართველოს დასამცირებლად. კოსტანტინე იმპერატორს, რომელიც ამ დროს ბიზანტიის იმპერატორად იყო, რადგან ტაო-კლარჯეთის ხმლით ალება არ შეეძლო, დიდძალი ხაზინა იხმარა. დიდის წყალობების დაპირებით და საჩუქრების მიცემით გადაიბირა ადგილობრივი თავადაზნაურობა: პირველად დაიჭირეს იმისი მხარე: აზნაურმა ვაჩე კარიჭისძემ, ბანელ ეპისკოპოსმა, იოანე ხარტულარმა ¹⁾ და აზნაურთა ტაოელთა, რომელთაგან ზოგნი იყვნენ ციხოვანნი, ზოგნი უციხონი. ამის შემდეგ 1030 წელს კოსტანტინემ გამოგზავნა ჯარები „ურიცხვითა განძითა“ რომ მოესყიდა დანარჩენნი ბაგრატის ერთგულნი თავადაზნაურნიცა. იმისმა ჯარებმა ჯერ სამცხე-კლარჯეთი აიკლეს, მერმე მოვიდნენ თრიალეთში, მოსთხოვეს ლიპარიტ ორბელიანს მორჩილება, მაგრამ ამან უარი შეუთვალა და კლდე-კარის ციხის ქვემოთ დაამარცხა თავის ერთგულ აზნაურების თანაშემწეობით. მაშინ მტერმა იხმარა ისევ ფული და ზოგიერთნი შავშეთის დიდებულნი თავადნი გადაიბირა. ესენი იყვნენ: შავშეთის ერისთავი ჩანჩუხა, რომელმაც მისცა მტერს წეფთის პირველი ციხე; ამავე დროს მისმა ნათესავმა ჩანჩუხა ფალელმა

---

¹⁾ სიტყვა „ხარტულარი“ ნიშნავს თანამდებობას. ამას ებარა საეკლესიო ქონების გამგეობა და ეკლესიის არხივები ქაღალდებითურთ. ბერძნულად ერქვა „ხარტოფილაქსი“.

მისცა ბერძნებს ციხე გარყლობისა; არჯევან ჰოლოლის ძემ გადასცა მეორე ციხე წეფთისა. მაგრამ ბერძნებმა არც ეს იკმარეს. იმათ მოიწადინეს სამცხე-კლარჯეთში დიმიტრი ბაგრატიონის გამეფება, რომლის მამა, გურგენ, ბიძა, სუმბატ და აგრეთვე სხვა ნათესავნი მისნი ბაგრატ მე-III-მ საქართველოს ერთობისათვის ტუსადანაში ამოსწყვიტა ¹⁾. ხალხის გადასაბირებლად იმათ გამოატანეს მოღალატე იოანე ბანელ ეპისკოპოსს ხარტულარს ეს დიმიტრი, საბერძნეთში გაქცეული და იქ აღზდილი, ვითომ და ხალხს ეფიქრა, რომ ბერძნებს არ უნდოდათ იმის ქვეყნის დაპყრობა, არამედ ჰსურდათ მთავრად ანუ მეფედ დაესვათ დიმიტრი, როგორც ნამდვილი მემკვიდრე ტაოკლარჯეთისა. დაბალი ხალხი მართლაც მოსტყუვდა და გადავიდა ბერძნების მხარეს. ასე, ამ სახით ბერძნებმა სამცხე-კლარჯეთი თითქმის მთლად გადაიბირეს. სამშობლო ქვეყანას არ უღალატა მხოლოდ არტანუჯის ერისთავმა აბუსერმა. ამის გამო „ქვეყანათა ამით შინა იქმნეს ბრძოლანი, შუღლნი“ და ერთმანერ-

თის მიხედვით და აოხრება.

აი ახლა იყო საჭირო კაცი, რომ ამისთანა გასაჭირს დროს ეშველა საქართველოსათვის და დაეცვა მტრისაგან ხალხის პოლიტიკური ერთობა. ასეთ სახელოვან კაცებად აღმოუჩნდნენ ჩვენს ქვეყანას ეპისკოპოსნი საბა მტბევარი და ეზრა ანჩელი. ბერძნებისაგან ატეხილ ღელვის გამო სამშობლო ასე უწყალოდ რომ იგვემებოდა, ეს ორნი ჩინებულნი ეპისკოპოზნი გულზე ხელ-დაკრეფილნი შეჰსცქეროდნენ თავიანთ ქვეყნის ბედს და მის დანაკუწებას. როგორც სულიერნი მამანი, ესენი ჯერ ხმაღს ხელს არა ჰკიდებდნენ, ელოდნენ ჯერ შველას ერის კაცთაგან; მაგრამ რაკი ნახეს რომ ბევრმა მათგანმა სამ-

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 213.

შობლოს უღალატა და ვინც ერთგულად დარჩა, იმათგანაც არა ეშველა-რა, – ბერძნებს თუმცა პირადი მტრობა არ უჩვენეს, მაგრამ ჩუმად დაიწყეს შენება ტბეთის მახლობლად ციხისა და ეკლესიის გარშემო გალავნისა. ამ გზით უნდოდათ ბერძნებისათვის თვალეზი აებათ, ვითომ ეკლესიას უბრალო სიმაგრეს უკეთებდნენ. ბერძნებმა ვერ შეუტყვევეს გულში ჩახვეული განზრახვა და ციხე დაუბრკოლებლივ აშენდა. მის უწოდეს სახელად „სვეტი“ უძლეველი, ანუ უფრო უკეთ რომ ვსთქვათ, „სიმაგრე“ ეკლესიის თავისუფლებისა, ბურჯი ქართველთ ერთობისა და „სვეტი“ მტრის დამარცხებისა.

ამის შემდეგ ეპისკოპოზებმა საბა მტბევარმა და ეზრა ანჩელმა დაიწყეს თავიანთ ეპარქიებში ხალხის აღელვება ბერძნების წინააღმდეგ. ამათი სამღვდელ-მთავროები მეზობლად იყვნენ ერთმანერთთან. (პირველის სამწყსოს შეადგენდა მთლად შავშეთი და არტანუჯი, საცა ერისთავად იყო აბუსერი და აგრეთვე აჭარა დონდოლოს ზეით: მეორისას – ლიგანის ხევი გაღმა და გამოღმართი გონიის სამხლვრამდე). ხალხი რომ დაითანხმეს თავის განზრახვაზე, უბძანეს მას ახლად აგებულს ციხეში და ეკლესიის სიმაგრეში შემოხიზვნა. „შემოვიდა მასვე ციხესა შინა ეზრა ანჩელი თავის ერთგულის აზნაურებითა და გამაგრდა ციხეში“, ამბობს „ქართლის ცხოვრება“: 220 კაბადონზე. „იხილა საბა, მტბევარ ეპისკოპოსმან, რომელ შავშეთს არღარა იყო სხვა ღონე, ადაგო ციხე თავსა ზედა, მახლობლად ტბეთისასა, და ეკლესიის სიმაგრე, და სახელ სდვა მას „სვეტი ეკლესიისა“; დაიჭირა ქვეყანა შავშეთისა, ქმნა დიდი ერთგულობა ბაგრატ აფხაზთა მეფისათვის“, – სწერია იქვე. წაუძღვნენ ეს ორნი სულიერნი მამანი ჯარებს წინ, მოიშველეს ერისთავი აბუსერიცა. დაიწყეს ბრძოლა და ისე შეაწუხეს, შეავიწროეს და შეაშინეს ბერძნები, რომ იმპერატორი კოსტან-

ტინე იძულებული შეიქნა გაეყვანა ჯარები საქართველოს ამ მაზრებიდან, ბერძნები ძლიერ ეცადნენ ციხის აღებას, მაგრამ ვერას გზით ვერ მოახერხეს. ხალხს ისე მოეწონა მის სიმაგრე, რომ ასე ამბობდა: „თუ ხარ ციხე – შენ, და არა სხვა“¹⁾.

ამის შემდეგ ბერძნების ხელში დარჩა მხოლოდ ის მიწა-წყლები და ციხე-სიმაგრეები, რომელთა პატრონებიც მათ მიემხრნენ. აქ მათ შემოიღეს თავიანთი მართებლობის წესი, მაგრამ სასულიერო წოდებამ თავის უფლება მაინც არ გადასცა ანტიოქიის პატრიარქს. აქაურ სულიერ მამებად ისევ ქართველნი დარჩნენ. ისინი არ ემორჩილებიან პატრიარქს. ამ სახით სასულიერო წოდებამ არამც თუ არ დაუთმო ბერძნებს ეკლესიის საქმეების მართებლობა, არამედ ამის შემდეგ კიდევაც მეცადინეობდა რომელიმე გზით მიწებიც ჩამოერთმია და საეკლესიოდ დაეწერა. ასე იქცევა ქათალიკოზი მელქისედეკ. ის არის ნამდვილი მწყემსი თავის ერისა და ჭეშმარიტი შვილი სამშობლოს ქვეყნისა. ბერძნებმა რომ მოჰკვეთეს ზოგიერთგან სამცხეში, ტაოში და კლარჯეთში საქართველოს მეფის უფლება, ამან არ მოითმინა სამშობლოს ასეთი დამცირება და დაიწყო ჩუმ-ჩუმად მოქმედება ბერძნების წინააღმდეგ. ის იყო გაზდილი მეფე ბაგრატ მე-III-საგან, მისივე ნათესავი, და გული ეთანადრებოდა, რომ ხედავდა მის დამცირებას²⁾.

ბერძნების გაუგებლად იგი აცლის მათ ხელიდგან ყოველსავე გავლენას სამცხე-კლარჯეთზე. მართალია, სამცხე-კლარჯეთი ახლა იმპერიის ნაწილს შეადგენს, მაგ-

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 219 და 220; გეოგრაფ ვახუშ. გვ. 110, 112 და 114. Гурія и Аджара, соч. Баградзе გვ. 18, 83 და 84.

²⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 212.

რამ იქაური ქართველი ხალხი სრულიად ვერ იცნობს საბერძნეთის მოხელეებს. მელქისედეკის მეცადინეობით ხალხი არავითარს საჩივარს არ იწყებს იმპერატორის მოხელეებთან. ისინი ჩივიან ან ქათალიკოზთან, ან შინაურულად რიგდებიან. ამასთანავე ქათალიკოზი აგროვებს საბერძნეთშივე ფულებს და ჰყიდულობს სამცხეში, ტაოში და კლარჯეთში მიწა-წყალს, სოფლებს და საეკლესიოდ სწერს. აშენებს მრავალგან ახალ სოფლებს და თავის გამგეობის ქვეშ იყოლიებს. საეკლესიო სოფლების გამგეობასაც თითონ კისრულობს და ბერძნებიც ვერ ერევიან მის საქმეებში. ამ სახით ტაო, სამცხე და კლარჯეთი თუმცა ბერძნებს ეჭირათ, მაგრამ შინაური გამგეობა ქათალიკოზის მელქისედეკის მეცადინეობით ქართველთა ხელში დარჩა – არა ცხადლივ, არამედ და-

ფარულად. ამ წადილის აღსასრულებლად იგი რავდენ-ჯერმე წავიდა საბერძნეთში. დაბრუნების დროს თან მოჰქონდა სოფლების გამოსასყიდლად ფული და აგრეთვე ხატები, საეკლესიო წიგნები და სამკაული და არიგებდა სამშობლო ქვეყნის ეკლესიებში ¹⁾).

მელქისედეკ ქათალიკოზის მაგალითს და მის მეცადინეობას საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობისათვის მისდევდა ამისი მოადგილე ოქროპირ ქათალიკოზიცა. ეს იყო გაზდილი მელქისედეკისაგან და, რასაკვირველია, მიმართულებაც თავის გამზდელისა ექნებოდა. ამანა და ამისმა გამზდელმა სრულიად მოსპეს ანტიოქიის პატრიარქების გავლენა საქართველოზე. იმათ აღარასა ჰკითხავდნენ, თუნდ ეკლესიას რაიმე ძნელი საქმე აღმოსჩენოდა, როგორც წინად დაეკითხებოდნენ ხოლ-

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 218, 220, 221, და აგრეთვე გუჯარი ბ. ჩუბინოვის ისტორიაში, გვ. 203 – 208, გამოცემა 1863 წლისა.

მე. ეს იწყინა ანტიოქიის პატრიარქმა თეოდოსემ და მოიწადინა საქართველოს ეკლესიისათვის დამოუკიდებლობის ჩამორთმევა. თავის განზრახვის აღსრულების საბუთად ის მოჰყავდა, რომ საქართველოს ეკლესია მოციქულთაგან არ არის დაფუძნებულიო. ამის თაობაზე დაიბარა ათონის მთიდგან გიორგი მთაწმინდელი და გამოუცხადა თავისი განზრახვა. ეგონა, ისიც მოუწონებდა ამ აზრს, და რადგან ქართველი იყო და დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოს მეფეებზე, ერზე, ეკლესიაზე და პოლიტიკურს საქმეებზე, იმის შემწეობით აღასრულებდა თავის განზრახვას. გიორგის ძლიერ ეწყინა ეს განზრახვა; ეწყინა ისიც, როგორცა სჩანს პასუხიდგან, რომ პატრიარქმა ჩვენი სასულიერო წოდება უმეცრად და ბრიყვად დაასახელა. „ჩვენში, ეუბნება გიორგი პატრიარქს, ქრისტიანობა ჯერ გაავრცელეს ანდრია მოციქულმა და სვიმონ კანანელმა, მერე მოციქულთა-სწორმა წმინდა ნინომ. რაკი ერთხელვე ვიცანით ჭეშმარიტი ღმერთი, აღარასოდეს მას აღარ განვმორებივართ და არცა ჩავარდნილვართ რომელსამე მწვალებლობასა. დღესაც ჩვენ ყველა მწვალებლებს უარს ვყოფთ და შევაჩვენებთ. ჩვენ მტკიცედ ვადგევართ მართლ-მადიდებლობითს ქრისტეს სჯულსა და ვასრულებთ ქრისტეს სწავლასა და მოციქულთა მცნებებს. თუ ასეა, მაშ რა საფუძვლით, რა საბუთით გვრაცხთ ჩვენ უმეცრებად და თქვენს თავს კი აღიარებთ მეცნიერად და ბრძნად? თქვენ არ იყავით, რომ ხატთა დევნის დროს ისე შეარყიეთ მართლ-მადიდებლობითი სარწმუნოება, რომ გუთელ იოანე ეპისკოპოსმა ხელდასხმა მიიღო ჩვენს მცხეთაში და არა საბერძ-

ნეთში, როგორც სწერია დიდს სვინაქსარში ¹⁾).

---

¹⁾ იხ. ქართლის ცხოვრება გვ. 168; Исторія Аона еп. Порфирия Успенскаго, და წმინდა მამათა ცხოვ. გამოცემა საბინინისა გვ. 463.

– 35 –

ამისთანა საუბრით გიორგიმ დაარწმუნა და ჩააგონა თეოდოსე პატრიარქს ხელი აეღო იმ განზრახვაზე, რომ მოესპო საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობა; მაგრამ როგორც ეტყობა, პატრიარქს გულიდგან თავისი წადილი არ ამოუღია. პირველ საუბრის შემდეგ იგი უმეგობრდება გიორგის, მალ-მალე იწვევს თავისთან სასაუბროდ. რაზედა აქვთ საუბარი, არა სჩანს. უეჭველია, რომ ეს საუბარი ამავე საგანზე უნდა ჰქონოდათ ¹⁾).

გიორგი მთაწმინდელმა არამც თუ ეკლესიის დამოუკიდებლობა დაიცვა, არამედ დიდი ღვაწლიც დასდო სასულიერო წოდებისა და ერის განათლებას. 1059 წელს ის მოვიდა საქართველოში და მოიტანა თავის მიერ ნათარგმნი წიგნები, მოჰკრიფა საქართველოში ოთხმოცამდე ყმაწვილი ²⁾ და წაიყვანა ათონის მთაზე. სხვებისთვის მაგალითის საჩვენებლად მოამზადა იქ წასაყვანად ჯერ ორი თავისი დისწული, მერმე შეჰკრიფა ქალაქებში, სოფლებში, მონასტრებში და ზოგნი კიდევ გამოისყიდა ბატონებისაგან. ერთის სიტყვით: თავადი, აზნაური, მდიდარი, გლახაკი, ობოლი, მონა, მწყემსია, – ვინც შეჰხვდა, ყველა მიიღო წიგნის სასწავლებლად. ხალხს ისე დიდად სწამდა მისი სიწმინდე და მაღალგონიერება. რომ დედამათ თვითონვე მოჰყავდათ მასთან შვილები, სტოვებდნენ მის კარებს წინ დათვითონ სახლში გადიხვეწებოდნენ. ამ სახით გიორგის შეუგროვდა ოთხმოცი ყმაწვილი ³⁾).

სამმა მიზეზმა იძულებული ჰყო მოეკიდნა ხელი ამ კეთილ საქმისთვისო, ამბობს ეპისკოპოზი პორფირი უს-

---

¹⁾ იხ. ქართ. წმ. ცხოვრ. 462 და 469 გვ. ქართ. ენაზე გამოცემა საბინინისა.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 470.

³⁾ იხ. იქვე.

– 36 –

პენსკი. 1) იმას ჰსურდა საქართველოს ეკლესიას ჰყოლოდა განათლებულნი სასულიერო პირნი; 2) სურვილი ჰქონდა, რომ მისგან გადმოთარგმნილი წიგნები შეესწავლათ ყმაწვილებს, რომელთაც ეს უფრო ადვილად შეეძლოთ, ვიდრე დიდებსა, და 3) ეწადა ათონის მთაზე, ქართველთ ლავრაში, საცა ასაფლავიან წმინდა მამათა გვამნი: იოანესი, ეფთვიმესი, არსენისა, გრძელიძისა და

მრავალთა ქართველთა წმინდათა, ყმაწვილებს შეესწავლათ ლმობიერი და ბრწყინვალე წირვა-ლოცვა და მერმე მოსულიყვნენ სამშობლო ქვეყანაში ¹⁾).

1066 წელს გიორგიმ წაიყვანა თავისი ოთხმოცი მოწაფე და წავიდა ათონის მთაზე. თან გაჰყვნენ მრავალნი თავადნი და გლეხნიცა. ამათში ერთი ერისთავიც, სახელად პეტრე. იმათ გაიარეს კონსტანტინეპოლზე. აქ დიდის პატივით მიიღო თავის სასახლეში იმპერატორმა კონსტანტინე დუკამ. მეორე დღეს უბრძანა გიორგის, მიჩვენე შენი ობლები, რომელნიც წამოგიყვანია საქართველოდგან აღსაზრდელათაო. პეტრე-პავლობის დღესასწაულის ორის დღის წინად, 26 ივნისს, იმან უბრძანა თავის მხლებლებს მოემზადებინათ ყველა ყმაწვილები იმპერატორისათვის საჩვენებლად, რომელმაც ამავე დროს შეატყობინა გიორგის, რომ იგი ნახავს მის ობლებს ფილოპატროსის ველზე. ყმაწვილები გაამზადეს. წმინდა მამა, თუმცა სნეულებდა, მაგრამ მაინც სხვის მოუხმარებლად შებძანდა ცხენზე, წინ წაუძღვა თავის მოწაფეებს და მივიდა დანიშნულს ადგილას. მოვიდა იმპერატორიც თავის მემკვიდრე შვილით და მრავლითა სეფე-წულებითა. როცა მან დაინახა თითქმის შვიდ-შვიდი წლის ობოლნი, მოკლე-მოკლე ბერულს ტანისამოსში გამოხვეულნი, ლმობიერებაში მოვიდა და უთხრა გიორ-

---

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 471.

გის: „მამაო, მამაო! დიდი, დიდი საკეთილო საქმე გიქმნიაო“. ამ დროს გიორგიმ მიაწოდა ხელში ხელმწიფეს არზა და უთხრა პირად: „ღვთის შემდეგ, ხელმწიფეო, მე იმედი მაქვს შენზე: მოაწია ჟამმა ჩემის სიკვდილისამ, და გაბარებ და მოგანდობ შენ მზრუნველობას ამ ჩემს ობლებსაო ¹⁾).

აი ასეთი მფარველი იყო გიორგი მთაწმინდელი თავის ერთ სისხლ-ხორც ერისა, იყო მოწადინე მის განათლებისა, მის კეთილდღეობისა, დამოუკიდებლობისა; იყო მოსარჩლე თავის სამშობლო ქვეყნის წინაშე პატრიარქებისა და იმპერატორებისა ²⁾).

ამავე წმინდა მამის დროს გულით და სულით მოწადინენი იყვნენ ქართველ ხალხის განათლებისა კიდევ სხვანი: გიორგი, რომელსაც ეწოდა სახელად ახალი აბრაამი, ილარიონ თულაელი და კიდევ მრავალნი სხვანი. მაგრამ თუ ქართველებმა დაიცეს თავისი სარწმუნოება ალჰ-არსლანისაგან, რომელიც ამ დროს შემოესია საქართველოს და გიორგიმ თავის თვალთ იხილა სამშობლო ქვეყნისათვის მისგან შემთხვეული უბედურება, – ამის მიზეზი იყო არა ვინმე სხვა, არამედ გიორგი მთაწმინდელიო, ამბობს ბარათაშვილი ³⁾).

დარწმუნებული ვართ, ვინც ცოტაოდენად ჩვენის ძველებურის სასულიერო წოდების ისტორია იცის, ამ ფაქტებიდგან იმ აზრს არ გამოიყვანს, ვითომც სასულიერო პირნი მარტო იმას მეცადინეობდნენ, დაეცვათ ქართველ ხალხში ქრისტიანული სარწმუნოება. არა, მათ თა-ვიანთი მოვალეობა ასე მცირედ არ ესმოდათ. იმათი მოქმედების ასპარეზი განიერია. როცა მტერი ექადის

---

1) იხ. იქვე გვ. 476.

2) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 226 და 229.

3) იხ. აგრეთვე ქართ. წმ. ცხოვ. საბინინისა გვ. 472.

– 38 –

ჩვენს სარწმუნოებას, ისინი შთააგონებენ ხალხს, არ მოღალფდეს, არ შედრკეს, არამედ მხნედ წინააღმდეგეს მტრის განზრახვას, როცა მტერი არ აწუხებს სამშობლო ქვეყანას, სუფევს მასში მშვიდობიანობა, მაშინ სულით და გულით მეცადინეობენ გაავრცელონ ხალხში განათ-ლება. ყოველგან მონასტრებში ბერებს და ეპარქიაში მღვდელ-მთავრებს სასწავლებლები აქვთ გახსნილი, ბეჯი-თად ასწავლიან ქართულს ენაზე წერა-კითხვას, სამღთო წერილს და მეცნიერებას. ამ საქმეში მათ შველიან მონოზნები დედათა მონასტრებში და სოფლად წარჩინე-ბულთა ცოლები და გლეხთა ჯალაზნი. მაგრამ როცა სამშობლო ქვეყნის გაძლიერება მოითხოვს მათს ქომა-გობას ჭკუით, განათლებით, ცოდნით, დარიგებით, ხალხ-ზე გავლენით, მაშინ ვისაც ამ გვარი სამსახურის ნიჭი აქვს, თან მიჰყვება მეფის ლაშქარს, მხურვალე მონაწი-ლეობას იღებს მტერთან ბრძოლაში, მის დამარცხებაში და მასთან შერიგებაში. მოიგონეთ გიორგი ჭყონდიდე-ლი, მეფის დავით აღმაშენებლის მწიგნობართუხუცესი, კაცი სრული ყოვლითა სიკეთითა, სულისა და ხორცთასა, სავსე სიბრძნითა და გონიერებითა, განმზრა-ხი, სვიანი, ფრთხილი, თანა-აღზრდილი პატრონთა, და თანა-განკაფული ყოველთა გზათა, და საქმეთა და ღვაწლ-თა მისთა¹⁾. მეფე დავით აღმაშენებელი მედგრად ებრ-ძვის თურქებს, მეცადინეობს მათ გარეკას საქართველო-დგან, მაგრამ გიორგი ჭყონდიდელს უფრო ესწრაფება მათი განდევნა, ვიდრე მეფეს. უკანასკნელს ჯერ-ჯერო-ბით არა სწადიან და არც რომ იმედი აქვს წაართვას სამშვილდის ციხე მტერს. ამის გამო, ვიდრე მეფე აღ-მოსავლეთის საქართველოში არის, ჭყონდიდელი გაჩუ-მებულია, უცდის იმის იმერეთში წასვლას. აგერ ახლა

---

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 247.

– 39 –

მეფე წავიდა დასავლეთის საქართველოში. მაშინ ჭყონ-

დიდელი უბრძანებს თავის დისწულს თეოდორეს, კლდე-
კარისა და თრიალეთის ბატონსა, აბულელსა და იოანე
ორბელსა დაუყოვნებლივ შეჰყარონ ჯარები და წაართვეან
თურქებს სამშვილდის ციხე. ეკლესიის მორჩილთა შვილ-
თა მყისვე აღასრულეს თავიანთ სულიერ მამის, მღვდელ-
მთავრის, სიტყვა. მათ „სიმარჯვით მოიპარეს სამშვილ-
დის ციხე“¹⁾. ამის კეთილს მაგალითს მისდევს მისი მო-
ადგილე, მწიგნობართ-უხუცესი, სვიმონ ჭყონდიდელიცა.
იგი თავგანწირულად ებრძვის ეკლესიურის ჯარებით
მტერს მეფის ლაშქრებთან ერთად. ყოველს ბრძოლაში
ამ სულიერ მამას უჭირავს ხელში ჯვარი, წინ მიუძღვის
ჯარებს და ებრძვის მტერს. ჯარები რომ საბრძოლვე-
ლად მიდიან, ის წინ მიუძღვის თავის სულიერთა შვილ-
თა, რომ გამობრუნდებიან – უკან მოექცევა. ის მამაა ჯა-
რებისა. როცა შესაბამელად მიდიან, თავის მკერდით იცავს,
როცა გამობრუნდებიან ბრძოლის ველიდგან, – იცავს
თავის ზურგითა. არა ერთხელ გაიმარჯვა მან შაქირ-
შირვანში და ისეთი სამსახური დასდო საქართველოს, რომ
დავით აღმაშენებელმა იგი შაქი-შარვანის გამგებელად
დასტოვა. „გამგებელად და ზედამხედველად ყოველთა
საქმეთა შაქი-შირვანისა აჩინა მწიგნობართ უხუცესი სვი-
მონ, ჭყონდიდელი მთავარ-ეპისკოპოზიო“, ამბობს „ქართ-
ლის ცხოვრება“ 252 გვერდზე. ზაქათალის მაზრის
მცხოვრები ქართველი ხალხი, ლეკები და მთელს ნუხის
მაზრაში, კავკასიის მთის ძირობაზე, მცხოვრებნი და აგ-
რეთვე წახურის ხეობის ლეკები ამბობენ, რომ ამ ქვეყ-
ნების მმართველი ერთ დროს „ყარაქეშიში“ (შავი მღვდე-
ლი) იყოვო.

სამშობლო ქვეყნის კეთილდღეობისა და თავისუფ-

---

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 244.

ლებისათვის თავ-გადადებულნი სულიერნი პირნი არ
მოჰკლებიან საქართველოს არასოდეს. იმათი რიცხვი ლე-
გიონია. მაგრამ ყველას მოხსენება არ შეიძლება. ჩვენის
განზრახვის აღსრულებისთვის საკმაოა იმდენი, რაოდე-
ნიც დაარწმუნებს ახლანდელს ქართველობას, რომ რაც
ვიყავით, ის აღარ ვართ“. მე ვიღებ მაგალითად იმისთა-
ნა პირებს, რომელნიც მოქმედებენ საქართველოს გა-
ჭირების დროს, ამის გამო ახლა მე შევეხები მოქმედე-
ბას ნიკოლოზ ქათალიკოზისას, რომელიც სცხოვრობდა
მეცამეტე საუკუნეში.

ნიკოლოზ იყო კაცი უმანკო, ღვთის მოშიში, ნამდ-
ვილი მწყემსი თავის ერისა. მას არ უყვარდა სიტყვის
დამალვა, პირში ამხილებდა ყველა, ვინც უწესოდ იქ-
ცეოდა: მეფესაც დი მთავრებსაც.

მონგოლებმა ხარჯი¹⁾ რომ დაადეს ქართველ ხალხს,

ამ ნიკოლოზის მეცადინეობით, მონასტრები, ეკლესიები, საეკლესიო სოფლები და მამულები განათავისუფლეს ხარჯ-ბეგრისაგან. მაგრამ ნოინები ყურადღებას არ აქცევდნენ ეკლესიის ქონებას და ამაში ეკლესია ზარალობდა. ამ მიზეზისა გამო იმან წაიყვანა ვარძიის მონასტრის მოძღვარი და წავიდა ულო ყაენთან. უკანასკნელს ძალიან გაუკვირდა, ქათალიკოზი რომ ნახა დიდებულად ტანთ-ჩაცმული. ჯერ არ ენახა ქრისტიანულ სასულიერო წოდების ტანთ-ჩაცმულობა. ძლიერ კარგად მიიღეს იგი ურდოში და დაუმტკიცეს ეკლესიის მამულები; აგრეთვე გამოსცეს ბრძანება, არავინ შეჰხებოდა მის ქონებას. ამავე დროს მისთვის პატივის-საცემლად, გააკეთებინეს ორი ოქროს ჯვარი, შეამკეს თვლებითა და მარგალიტით: ერთი მისცეს მას თვითონ, მეორე მის მხლებელს, ვარძიის მოძღვარს. ნიკოლოზს აჩუქეს აგ-

---

¹⁾ იხ. Ист. Груз. Цер. Иосел. გვ. 90.

რეთვე ოქროს კვერთხი, რომელსაც თავზე ოქროს ჯვარი ჰქონდა ჩასხმული ¹⁾).

ჭეშმარიტად ნიკოლოზ იყო კეთილი მწყემსი და ფხიზელი დარაჯი ეკლესიისა. არავის ნებას არ აძლევდა მოეტაცნა ეკლესიისათვის შვილი. თუმცს სცხოვრობდა არეულ-დარეულს დროს, მაინც მხნედ იცავდა ხალხში ქრისტიანულ ზნესა. ყველას დაურიდებლად უშლიდა გარყვნილობას. მეფე დიმიტრის თავ-დადებულს დროს მაღალ წოდებას შემოეპარა ორ-ცოლიანობა. ამაზე ნიკოლოზს აუღელდა სული. ღრმად მოხუცებული გამოვიდა ხალხში და ძლიერად ამხილა მეფე დიმიტრი, რუსუდან დედოფლის შვილისშვილის შვილი ბუდა, სადუნ მანკაბერდელი და მრავალნი სხვანი; მაგრამ რომ ვერა შეასმინა-რა, ხელი აიღო ქათალიკოზობაზე და თავის ნაცვლად აკურთხა მეფის ჯვარის მტვირთველი აბრაამი ²⁾. მასთან ერთად მოქმედებდა ნიკოლოზ მაწყვერელიცა ³⁾).

ნიკოლოზ, მართალია, ჩამოეცალა მოქმედების ასპარეზს, მაგრამ მისი სულის კვეთება, მხნეობა, ერთგულება ეკლესიისა და ქართველობისა არ მოკვდა. მის მაგალითს ახლა სხვა ბერები აჰყვენენ. საქართველოს ხალხის ზნეობით წამხდარი მდგომარეობა რომ შეიტყეს ათონის მთაზე, გამოგზავნეს იქიდან ბერი ვასილი. მან დაურიდებლად და მხნედ აყვედრა და უთხრა მეფე დიმიტრის და თავადებს: თუ არ დაიშლით სამცოლიანობას, თუ წმინდად არ დაიცავთ ქართველთ ქრისტიანულს ზნეს, ჩვეულებას და ცხოვრების კანონებს, მოვიწვევ თქვენზე

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 380 და Описание г. Тифлиса,

გვ. 137.

²⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 416 და 418.

³⁾ იხ. იქვე გვ. 415.

– 42 –

ღვთის რისხვასა და ახლავე გიწინასწარმეტყველებთ, რომ ვერ გადურჩებით ამ წუთის-სოფელშივე ღვთის დასჯას. მეფეს უთხრა: თუ ჭკუაზე არ მოხვალ, შენ მტრის ხელით მოკვდები და შენს ქონებას ის აიკლებსო ¹⁾. ამავე დროს საქართველოში მოქმედობდნენ სიტყვითა ღვთისათა სხვა ბერებიცა. ესენი არიან: დავით გარეჯის მონასტრის ბერი, პატიოსანი პიმენ სალოსი ²⁾ და სამცხელი ანტონ ნაოხრებელიძე. ამათ შეიტყვეს, რომ საინგილოში (ზაქათალის მაზრა) ქრისტიანობა ემხოზა. წავიდნენ ბელაქანში, რომელიც მეფე დიმიტრიმ სადუნ მანკანბერდელს მისცა ³⁾; დასახლდნენ ბელაქანის ერთს მონასტერში და თავის ძლიერის სიტყვით და ხალხში სახარების სწავლის ქადაგებით დაიცეს თავის დროს ქრისტიანობა ⁴⁾.

აი ასე მეცადინეობდნენ მეთოთხმეტე საუკუნემდე ქართველთ ეკლესიის სასულიერო პირნი. მათზე ნაკლებად არ ირჯებოდნენ მღვდელნი ამ საუკუნის შემდეგაც.

მეთექვსმეტე, მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნოებში საქართველო დიდს განსაცდელში ჩავარდა. მემატინენი ისეთის აღელვებულის გულით და გრძნობით სწერენ ქართველთ უღმობელს მდგომარეობაზედ ამ საუკუნოებში, რომ რომელს ქართველსაც კიდევ კაცური გრძნობა უღვივის გულში, არ შეუძლიან მწუხარებით არ ამოიკითხოს ეს სტრიქონები და არ დასწყევლოს წუთი-სოფელი და კაცთ-უსამართლობა.

მადლი, პატივი და დიდება ძველებურ ქართველებს,

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 418 და 419.

²⁾ ის მოკვდა ბელაქანში ვგონებ 1292 წ. იხ. Описание Тиф. П. Иоселіани, გვ. 158.

³⁾ იხ. იქვე გვ. 412.

⁴⁾ იხ. იმავე წიგნში გვ. 419.

– 43 –

მათს მხნეობას, მათს სიფრთხილეს, ვაჟკაცობას გულის-სიმტკიცეს და უშიშრობას, რომ მტერს კისერს არ უდრეკენ, გაბრაზებულნი ებრძვიან სპარსეთს, ოსმალს, დაღესტანს, კავკასიის მაჰმადიანებს და ასე იფარვენ თავიანთ ეროვნებას და სარწმუნოებას. ამ საუკუნეებში მართლაც რომ ყველანი მზად იყვნენ – სარწმუნოებისა, ქართველობისა და სამშობლო ქვეყნის დასაცველად თავისი თავი, ცოლი, შვილი და ქონება შეეწირათ. ბრძოლის ველზე უსწრობდა ბერი ყრმასა, და ყრმა ბერსა,

პატრონი ყრმასა, ყრმა პატრონსა, – აბა ვინ უფრო დავიმსახურებთ სახელს ჩვენის თან-განწირულებითაო. მეფენი და დიდებულნი რომ ჰხედვენ ამ წუთის-სოფლის მღელვარებას და ამოებას, მთელს თავიანთ სიცოცხლეში მათის სარწმუნოების დევნას მძვინვარე მტერთაგან, – დიდის ხალისით სტოვებენ სოფლის დიდებას, იმოსებიან სულიერ მამათა მანტიით და ხდებიან ხალხის მოძღვრად, რომ თავისის მაგალითით დაიცვან სარწმუნოება. მაგრამ მარტო სარწმუნოება არ იყო იმათ დაცვის საგნად. იმის დაცვით იგინი იცავდნენ აგრეთვე თავიანთ ეროვნებას და პოლიტიკურს თავისუფლებასაც. ასეთნი დაუვიწყარნი და ნეტარად სახსენებელნი პირნი არიან: იმერეთის ბატონის შვილი, ეპისკოპოსი ბიჭვინტისა, სიმონი, ქათალიკოზი აფხაზეთისა და იმერეთისა, თ. მალაქია აბაშიძე, გენათის ეპისკოპოზი მელქისედეკი, ბატონის ბაგრატის შვილის-შვილი, ქართლის ბატონის შვილი დავითი, რომელმაც მიიღო უბრალო ბერის ხარისხი და აგრეთვე გიორგი ბატონიშვილი, წოდებული ბერობაში გერასიმეთ, დავით მეფის ძმა ბაგრატი, წოდებული ბარნაბად, და კიდევ მრავალნი სხვანი. ანტონ ქათალიკოზმა, რომელმაც დასწერა წმინდათა ქება, მოწამეთა რიცხვს ლაშქართან ადარებს.

ხალხი რაკი ხედავდა, რომ მეფენი და დიდებულნი

– 44 –

მღვდლათა და ბერებათ ეკურთხებოდნენ სარწმუნოების დასაცველად, აღარც თითონ ერიდებოდა სიკვდილს. სასულიერო წოდება ამხნევებდა მას თავის კეთილის მაგალითით და თავ-განწირულებით. 1634 წლისა და 1658 წლებს შუა, საქართველოში გამაჰმადიანებული როსტომ რომ მეფობდა, სჩაგრავდა ქრისტიანობას და ქართველობას, შემოჰქონდა სპარსული ჩვეულებები, აი მაშინ ქათალიკოზი ევდემონ დიასამიძე დღე და ღამ ხალხს არიგებდა და ეხვეწებოდა, ხელს ნუ აიღებთ თქვენს სარწმუნოებაზე და ნუ გინდათ მაჰმადიანი მეფეო. ამისთვის დაიჭირეს იგი, დაახრჩეს და თბილისის ციხიდან გამოაგდეს. იმის შემდეგ ქათალიკოზობა ჩამოართვეს აგრეთვე ნიკოლოზ ამილახვარს, რადგან ესეც ესარჩლებოდა ქართველობას და ქრისტიანობას. ნიკოლოზ მღვდელმთავარი იყო კაცი ძლიერ განვითარებული ღვთისმეტყველებაში და ფილოსოფიაში. ეს ძლიერი კაციც ჩამოაგალეს ისტორიულს ასპარეზს; მაგრამ ეკლესიას მაინც არ მოაკლდნენ მამულისთვის თავ-გადადებულნი სასულიერნო პირნი. ყოველგან საქართველოში მათ ჰქონდათ მონასტრები, ჩიტის ბუდეებსავით მიკრულნი ფრილო კლდეებზე, აშენებულნი მთა-ღრეებში, სადაც სულიერნი მამანი ამზადებდნენ თავიანთ თავს მარხულობითა, ლოცვითა და ბერულის ღვაწლით მამულის კეთილ-

დღეობისათვის თავ-შესაწირავათა. ამ მონასტრებში გაღვიძებულ სიყვარულით ქრისტიანობისადმი ისინი გამოდიან ხალხში და უშიშრად ებრძვიან მამულის მტერს. 1606 წელს, ლუარსაბ მეფის დროს ოსმალებმა დაიჭირეს მანგლისის მხარეს ერთი მღვდელი, დაუწყეს ლახტით ცემა და ჰკითხავდნენ მას: გვითხარ სად არის მეფე თავის ჯარებითაო? ეს სულიერი მამა დიდად აწვალეს და სტანჯეს, მაინც არ უთხრა თათრებს, სად იდგნენ ქართველთა ჯარები. „ქვეყანაზე მე ერთის წუთის სიცოცხლე

– 45 –

მაქვსო და ამაზე როგორ გავსცვალო მთელი სამშობლოვო; არა, არ ვიქმნები გამცემელი მეფის და ქვეყნისაო“, ეუბნებოდა ის მტარვალთ. მერმე თითქო დაიყოლიეს, წამოუძღვა წინ და მოიყვანა თათრები ისეთს ადგილას, რომ თუ მეფეს მოესწრო, მთლად ამოსწყვეტდა მტერს. მღვდელს შეუტყვეს ცბიერება, მოჰკვეთეს თავი და ეკლესიამ შერაცხა იგი წმინდათა თანა. მაგრამ ამისთანანი მარტო ერთი და ორი როდი იყო ამ დროს! ერთი თუ ბრძოლის ველზე მტერს თავს აკლავდა, მეორე მიდიოდა ოსმალეთში, რუსეთში და ევროპაში, რომ საქრისტიანო ხელმწიფეებისათვის შემწეობა ეთხოვნა. მოვიგონოთ საბა სულხან ორბელიანი, რომელმაც მოიარა საფრანგეთი და იტალია და ცრემლით ეხვეწებოდა ლუდოვიკო მეფეს და პაპას საქართველოსთვის შველას. გავიხსენოთ ქათალიკოზი დომენტი მე-III, ძმა მეფე ვახტანგ მე-VI-სა, რომელიც 1723 წელს უშიშრად წარსდგა სტამბოლში წინაშე ხონთქრისა და ეხვეწებოდა დაამშვიდე საქართველო და ხელი აიღე ეკლესიის დევნაზედაო. ამისათვის 11 წელიწადი ტუსადანაში ჰყავდათ, მაგრამ მამულის სიყვარული მაინც გულიდგან არ ამოიღო. ნუ დავივიწყებთ აგრეფე იმ ბერებს, მღვდლებს და მღვდელმთავრებს, რომელნიც ასობით მიდიოდნენ რუსეთში მამულის შეწევნისათვის.

ერთის სიტყვით, ერთი სულიერი მამა თუ შინ იბრძოდა, მეორე გარეთ გადიოდა –სხვა სახელმწიფოებში და საქართველოსთვის მომხრეებს ეძებდა. მაგალითად ვახუშტი სწერს თავის გეოგრაფიაში რომ მღვდელ-მთავარი ავალიშვილი მროველი თავ-განწირულებით ქადაგებდა ხალხში, თავადთა შორის, ჯარში და მეფის წინაშეო და მხნედ ეუბნებოდა ყველას: „ნუ მოლაფლდებით, ნუ შეძრწუნდებით, ნუ შეშინდებით წუ გაიტყებთ გულს, ვებრძოლოთ ყველანი მტერს უშიშრად და თავს-ზარი დავს-

– 46 –

ცეთ. მოდით შევიყარნეთ ყველანი ერთად და დავსდოთ თავი სამშობლოს თავისუფლებისათვის. ჩვენ სულიერნი

მამანი ჯვარით წინ წაგიძღვებით, თქვენ მოგვდივით უკან და ერთობილად დავამარცხოთ მტერი“. ისეთი გასაკვირველი კაცი იყო მართლაც ეს მღვდელმთავარი, ისე უყვარდა ქართველობა, რომ მარაბდის ომის წინ ქართველები არ აზიარა, რადგან წმინდა საიდუმლო არის ქრისტიანობის საგზალი სააქოდგან საიქიოს წასატანი: იმან ვერ გაიმეტა ქართველობა – მტრის ხელით დახოცილიყო და ეს საგზალი წაეღო. არა, არა, ვერ გაგიმეტებთ – ერ გაზიარებთო. უზიარებელნი რომ იქნებით, ღმერთი არ იპრიანებს თქვენს სიკვდილს უზიარებლად და მტერს დაგვამარცხებინებსო. ან კი როგორ შემოიძლიან, როგორ გავბედავ მე მიკარებას წმინდა საიდუმლოსათვის. გული ჩემი ჩქეფავს სისხლითა, სავსეა ჩვენის მწვალებლობის მტერობით და აბა, ამ გულით, როგორ გავბედავ, მივეკარო მშვიდობიანობის საიდუმლოსა და თქვენს ზიარებასა. არა, მე არ შემოიძლიან: სთხოვეთ სხვამ გაზიაროთ. მე დღეს თქვენში გამორჩეული არ უნდა ვიყო. მე, როგორც სულიერი მამა, უფრო უმეტესად ვალდებული ვარ სარწმუნოებისა და სამშობლო ქვეყნის დაცვას თავი შევსწირო. იქ, სადაც დღეს ჩემნი სულიერნი შვილნი ხმალს მოიქნევენ, ვერ დავდგები რომ მეც ხმალი არ ვიშიშვლო და მტრის თავზე ჩახაჩუხი არ ავაყენო.

ჭეშმარიტად რომ განსაცვიფრებელი სიმხნევე გამოიჩინა სასულიერო წოდებამ მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ერთსა და იმავე დროს ის ებრძოდა ოთხს მტერს: პირველზე – სპარსეთზე, ოსმალზე და დაღესტანზე მე უკვე ვილაპარაკე. მეორე მტერი იყო გამაჰმადიანებული ქართველობა და მეფეები. 1561 წლიდგან დაწყობილი საქართველოს ტახტზე სხდებოდნენ მეფენი ზოგნი ქრის-

ტიანენი, ზოგნი მაჰმადიანნი – უკანასკნელნი, რადგან თვითონ უღალატეს მამა-პაპის სარწმუნოებას, მუდამ იმას მეცადინებოდნენ, დანარჩენი ქართველობაც გაემაჰმადიანებინათ; სპობდნენ ქართულს ზნეს, ჩვეულებას, ცხოვრების წესს, ტანსაცმელს, ყოფა-ქცევას და შემოკქონდათ სპარსული და ოსმალური მაჰმადის სჯულის წესი. თავის მაგალითით ეწადათ მოემლევინებინათ ხალხისათვის ქრისტიანული წესები და ზნე. მაგრამ სასულიერო წოდება მტერს დარაჯად ედგა და ხალხს აფთხილებდა. ამისათვის დაისაჯნენ ქათალიკოზი ევდემონ დიასამიძე, ნიკოლოზ ამილახვარი, დომენტი ქათალიკოზი, იოანე სააკაძე, დავით გარეჯის უდაბნოს წინამძღვარი, მანგლისის მღვდელი თეოდორე, მღვდელმთავარი დოსითეოს თბილელი და მრავალნი სხვანი. თავის თავ-განწირულებით ამათ დაიცვეს ხალხში ქრისტიანობა და მით დაამარცხეს მტერი.

მესამე მტერი იყო უმეცრება. როგორც ეხლაა, ასეთი გაწყობილი სკოლები უწინდელ დროში საქართველოში არ იყო; არ იყო აგრეთვე სხვა ქვეყნებშიაც. მაგრამ საქართველოში არ იყო ისეთი ეპარქია და მონასტერი, რომ შიგ დროს-შესაფერი სკოლები არ ყოფილიყოს. 1673 წელს რიცხვი ეპარქიებისა იყო 32. მონასტრებიც თუ ამაზე მომეტებული არა, ნაკლები არ იქნებოდა, ამისათვის რომ ყოველს ეპარქიას თავის მონასტერი უნდა ჰქონოდა. მაგრამ ვახუშტის თავის გეოგრაფიაში აქვს ჩამოთვლილი 200-ზე მეტი მონასტერი. თუ ყოველგან არა, ამ ეპარქიებისა და მონასტრების მომეტებულს ნაწილში იყვნენ სკოლები და იქ ასწავლიდნენ ახალგაზდა ქართველებს წერა-კითხვას, საღმთო წერილს, სამშობლო ეკლესიურს და სამოქალაქო ისტორიას. „მონასტრები უწინაც და ეხლაც, ამბობს იოსელიანი¹⁾

¹⁾ იხ. Ист. Груз. Церк. გვ. 119.

იყვნენ მეცნიერების სადგურნი და ნერგნი ერის განათლებისა“.

როცა სასულიერო წოდებამ იხილა, რომ ხალხის უმეცრებით სარგებლობდნენ ჩვენის სარწმუნოებისა და ერის მტერნი, ძლიერ მხნედ და ბეჯითად შეუდგა ერის სწავლებას ეკლესიების ეზოებში და ეპისკოპოსთა სახლებში. 1762 წელს საქართველოს ეკლესიამ მოახდინა კრება, რომელზედაც დაესწრნენ: სამთავრისა და გორის მიტროპოლიტი ბესარიონ, თბილისის მიტროპოლიტი მიხეილ, ნინო-წმინდისა საბა ტუსიშვილი, 12 მონასტრის წინამძღვარნი, არქიმანდრიტი საბა და ანჩხატის დეკანოზი გიორგი¹⁾). თავმჯდომარედ იყო ბესარიონ მიტროპოლიტი, კაცი მცოდნე და განვითარებული სწავლაში. ამათ გადასწყვიტეს, რომ ყოველს ეპისკოპოსს თავის ეპარქიაში გაეხსნა სკოლა და ესწავლებინა ხალხისთვის წერა-კითხვა. ამავე წელს მეფე ირაკლი მე-II სწერს ნეკრესის ეპისკოპოსს დოსითეოსს: „შემატყობინე, რა მდგომარეობაში არის ნეკრესის სკოლაო. იცოდეთო, რომ მე ძლიერ მესიამოვნება, თუ რომ ერთგულობასა და ბეჯითობას გამოიჩინოთ ერის განათლებათშიო“²⁾). ქათალიკოზი იოსებ, რომელსაც თავის ეპისტოლეში ჩამოთვლილი აქვს მღვდელმთავრების ვალდებულებანი, ამბობს, რომ ეპისკოპოზებმა ხალხს წერა-კითხვა უნდა ასწავლონო. ამ კრების გადაწყვეტილებას ახლა შენცა და სხვებსაც ვატყობინებ, რომ ყოველგან ეპარქიებში ბეჯითად აღასრულებდნენ ბრძანებასაო.

აღასრულეს ეპისკოპოსებმა თუ არა ეს კრების გადაწყვეტილება, ჩვენ ამაზე არავითარი ცნობები არა გვაქვს; მაგრამ ვიცით კი რომ 1617-დგან 1772 წლამდე

1) ალექსიევ-მესხი.

2) იხ. Церк. Гудж. Пур. გვ. 29, 31, 40 და 42.

– 49 –

საქართველოში იყვნენ შემდეგნი განვითარებულნი და მეცნიერების კარგად მცოდნე პირნი:

1) ქათალიკოზი ზაქარია, რომელმაც ასწერა საქართველოს ისტორიული შემთხვევანი მის დროს მომხდარნი (1617 წლიდგან).

2) მთავარ-ეპისკოპოსი იესე თბილელი (1640 წ.)

3) მეფე თეიმურაზ I-ს და მაკრინე. ამან დასწერა ქართველითა წმინდათა საქებრად სტიქარონები (1658 წ.)

4) ქათალიკოზი ევდომონი იმერეთისა. ამან დასწერა საეკლესიო კანონები – 24 მუხლი (1662 წ.)

5) ანტონ, თბილისის ეპისკოპოსი.

6) ნეკრესის ეპისკოპოსი დოსითეოს, ფილოსოფოსი.

7) არსენ ნინო-წმინდელი, კარგად მცოდნე ღვთისმეტყველებისა, ფილოსოფიისა და სამღვთო წერილის განმარტების დამწერი (1682 წ.)

8) არქიმანდრიტი იობ ფიტარეთელი, კარგი მცოდნე სამღვთო წერილისა და მქადაგებელი (1691 წ.)

9) ბერი იოანე ჩხატარაიძე გურიიდან. ამას დაუწერია ლექსად ისტორია ქართველთა წმინდათა. ამასვე ჰქონია დაწერილი ქრისტიანობის ისტორია ქობულეთში (1698 წ.)

10) არქიეპისკოპოსი იოსებ თბილელი. ამას დაუწერია ლექსები სასულიერო შინაარსით და საღმთო დარიგებები. თანამედროენი იმას ფილოსოფოსს ეძახდნენ (1702 წ.)

11) ქათალიკოზი დომენტი III, რომელმაც საბერძნეთის ეკლესიის წმინდათა ცხოვრება შეჰკრიბა. ამანვე დასწერა თავის დროის ისტორია საქართველოსი (1703 წ.)

12) იმერეთის ქათალიკოზი ნიკოლოზ. ამან დასწერა საღმთო წერილის განმარტება და საღმთო ისტორია (1710 წ.)

– 50 –

13) ბერი იაკობ, რომელმაც მოიარა პალესტინა. ამისი თხზულებანი ინახებიან გაენათის მონასტერში (1712 წ.)

14) მღვდელ-მონაზონი გრიგოლ ვახვახოვი. ამან აღწერა ქეთევან დედოფლის ცხოვრება. ამანვე დასწერა მისთვის სტიქარონები, რომელთაც ეკლესია დღესაც უგალობებს ქეთევანს.

15) არქიეპისკოპოსი იოსებ სამეხელი. ეს იყო მოსკოვში და 1743 წელს ბატონის შვილების ბაქარისა და

ვახუშტის ბრძანებით გაასწორა დაბადება და დააბეჭდვინა.

16) არქიეპისკოპოსი თბილისისა ნიკოლოზ მროველი, რომელმაც დააბეჭდვინა საეკლესიო წიგნები.

17) დეკანოზი მეფის-კარის ეკლესიის მიხეილ ვახტანგ მეფის (VI) დროს ესეც წიგნებს აბეჭდვინებდა (1764 წ. ¹).

ამათ გარდა, რასაკვირველია, კიდევ იყვნენ სხვანიცა, მაგალითად: დეკანოზი ზაქარია გაბაშვილი, ათანასე მთავარ-ეპისკოპოსი, ეპისკოპოსი საბა ნინო-წმინდელი, იმერეთის ქათალიკოზი იოსებ, სოლომონ I მეფის ძმა და სხვ., მაგრამ ყველას ჩამოთვლას მე საჭიროდ არა ვრაცხ. ეს პირნიც მხოლოდ იმისთვის მოვიხსენიე, რომ მეთქვა: თუ ამ დროს სკოლები არ ყოფილიყვნენ, ამდენი ნასწავლნი სასულიერო პირნიც არ იქნებოდნენ. აქედგან ცხადია, რომ მოხსენებულ ეკლესიურ კრების გარდაწყვეტილება ბეჯითად სრულდებოდა ყოველს ეპარქიაში და განათლების შემწეობით ისინი იცავდნენ ხალხში ქრისტიანობას.

რადგან საეპარქიო სკოლებში მოსწავლეთაგან საეკლესიო წიგნების კითხვის შესწავლა და ცოტა რამ სამღთო წერილის ცოდნა საკმაო არ იყო მომავალ სუ-

---

¹) იხ. ეკლესიის ისტორია პლ. იოსელიანისა.

ლიერ მამათათვის, ამისათვის ქათალიკოზმა ანტონმა, მეფე თეიმურაზისა და ირაკლის დროს, გახსნა ორი სემინარია. ერთი – თელავში, მეორე თბილისში. ამ დროს შესანიშნავი სასულიერო პირნი არიან: ქათალიკოზი ანტონ I, ქათალიკოზი ანტონ მე-II, მთავარეპისკოპოსი ანტონ ჭყონდიდელი, ეპისკოპოსი ამბროსი ნეკრესელი, ეპისკოპოსი იოსებ ხარჭაშნელი, დავით რექტორი ¹), გაიოზ, ეპისკოპოსი ვარლაამ ²) არქიმანდრიტი ტარასი ³) და სხვ.

ყველა ეს ზემოთ ჩამოთვლილნი მამანი, მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნოებში მცხოვრებნი, არამც თუ სკოლებსა ხსნიდნენ და ასწავლიდნენ ერს წერა-კითხვას, ფილოსოფიას, ღვთის-მეტყველებას და საღმთო წერილს, რასაკვირველია, სქოლასტიკურად, არამედ ზოგნი მათგანნი, ჯარსაც მიუძღოდნენ წინ, ამხნევებდნენ თავიანთ მაგალითით, და ამარცხებდნენ მტერს ბრძოლის ველზე. ზოგნი თავიანთ ლოცვითა, მარხულობითა და ბერულის ღვაწლით აღვიძებდნენ ხალხში სიყვარულს ქრისტიანობისადმი; ზოგნი ქადაგებდნენ ეკლესიებში ქრისტეს ზნეობრივს სწავლას, როგორც მაგალითად ამბროსი ნეკრესელი, ანტონ ჭყონდიდელი, ვარლაამ მიტროპოლიტი; ზოგნი აგროვებდნენ ძველებურს წიგნებს და ავრცელებდნენ ხალხში, ზოგნი სწერდნენ სხვა-და-სხვა თხზულებ-

ბებს, როგორც მაგალითად ანტონ პირველი, გაიოზი, დავით რექტორი, ბესარიონ, დოსითეოს ⁴⁾ და ზოგნი კიდევ მართავდნენ სტამბას და ბეჭდავდნენ საეკლესიო და საერო წიგნებს. 1723 წელს დაიბეჭდა პირველად

---

1) გვართ ალექსიევ-მესხიევი.

2) გვართ თ. ერისთავი.

3) ალექსიევ-მესხი.

4) ფიცხელაური.

ქართული დაბადება მთავარ-ეპისკოპოსის იოსებისაგან ბაქარის ხარჯითა და ამის შემდეგ აღარ დაბეჭდილა.

საზოგადოდ უნდა ვსთქვათ, რომ მეჩვიდმეტე საუკუნიდგან ძლიერ იღვიძებს სასულიერო წოდება. ის ჰხედავს საქართველოს საშიშარს მდგომარეობას და მთელის თავის ძალღონით მეცადინეობს დაიცვას სამშობლო ქვეყნის თავისუფლება, ენა, სარწმუნოება და ეროვნობა. ამის სახსრად იგი ჰხედავს განათლებას, მაგრამ წიგნებს ვერა შოობს. 1235 წლიდგან დაწყებული ვიდრე მეჩვიდმეტე საუკუნემდე გაჰქრა ყველა ის წიგნები, რომელიც გამოსცეს საქართველოს ეკლესიის წინანდელმა საუკუნოებმა. მეცამეტე, მეთოთხმეტე მეთხუთმეტე და მეთექვსმეტე საუკუნოების განმავლობაში ქართველობას თითქმის არა გაუკეთებია-რა ერის განათლებისათვის მწიგნობრობის ასპარეზზე, რადგან მტრისაგან მოცლა არა ჰქონდა. რაც წინა საუკუნოებმა გამოსცეს, ჯერ კიდევ იმით იკვებებოდა ქართველთა გონების მოთხოვნილება. მაგრამ ამ დროს განმავლობაში რიცხვი წიგნებისა, რომლებშიც იყო მოქცეული ქართველთა ჰკუა-გონების ნაწარმოები, ყოველ წლივ კლებულობდა, ზოგი გაცვდა ხმარებით, ზოგი დაიკარგა, ზოგი მტრებმა წაიღეს. ერთს სომხის სწავლულს, ხეჩატურ ავანისიანს უნახავს 1865 წელს სამარყანდში მრავალი ქართული ხელთნაწერი წიგნები, წაღებული მეთხუთმეტე საუკუნეში თემურ-ლენგისაგან და იქ ერთ კომპოში შეგროვებული ¹⁾).

ამ გვარის მიზეზებისა გამო დიდი ნაკლულევანება იყო სკოლებში სახმარ წიგნებისა' ამ ნაკლულევანების მოსასპობლად ხელი მიჰყვეს წიგნების თარგმნას დოსითეოსმა, ანტონ ქათალიკოზმა, გაიოზმა, დავით რექტორმა, საბა-სულხან ორბელიანმა და მრავალთა სხვათა

---

1) იხ. Опис. г. Тифл. Иссл. გვ. 152.

დიდის შრომითა და ჯაფით ამათ დააყენეს სკოლები თავის რიგზე, და დაიცვეს ეკლესიის თავისუფლება, სარწმუნოება და ეროვნება მეცხრამეტე საუკუნემდე. მაგრამ

1801 წელს საქართველო შეუერთდა რუსეთს და ამასთანავე 1811 წელს უწმინდესმა სინოდმა გააუქმა საქართველოს ეკლესიის თავისუფლება. ამ წლიდგან მოისპო ქათალიკოზობა და დაარსდა თანამდებობა ეგზარხოსისა. უკანასკნელი ქათალიკოზი იყო ვარლამ ერისთავი და ამის მიერ ნება-დართვით ახლა საქართველოს ეკლესიის მთავარ-მმართველად არის ეგზარხოსი.

მეოთხე მტერი საქართველოს ეკლესიისა იყვნენ ლათინებისა და ლოტრანგების მისიონერნი. ესენი მეცადინეობდნენ ქართველების თავიანთ სჯულზე მიქცევას.

ჩვენს სწავლულებს რომ ჰკითხოთ, ყველანი ერთხმად გეტყვიან, – ქართველების მიქცევა თავიანთ სჯულზე ლათინებმა მხოლოდ მეცამეტე საუკუნის დამდეგს მოიწადინესო. მაგრამ ჩვენ არა ვართ ამის თანახმა. იმათ განიზრახეს ეს საქმე მეთე საუკუნეში. შემდეგ საბერძნეთისა და რომის ეკლესიის გაცალკეებისა, ათონის მთაზე მოვიდა ერთის წარჩინებულის გვარის ჩამომავალი ბერი, სახელად ბენედიკტე, ექვსის მოწაფით და შეეხიზნა ქართველ ბერებს: მამა იოანე ივერიელსა და ეფთვიმეს. იმათ არ განაცხადეს მაშინვე თავისი დაფარული განზრახვა და ისე დაუმეგობრდნენ ქართველებს, რომ უერთი-ერთმანერთოდ ვერა სძლებდნენ. გავიდა რამდენიმე ხანი. ბერძნის ბერებს ერთმანერთში რაღაც განხეთქილება აუტყდათ. მაშინ ამ ბენედიკტე ლათინმა უთხრა ეფთვიმეს, რომ ჩვენცა და თქვენც ორივენი უცხონი ვართ და მოდი შევეერთდეთ და ერთად ვიმოქმედოთ, თუ ბერძნები ჩვენს წინააღმდეგობას დაიწყებნო. ქართველმა ბერებმა უარი უთხრეს, მაგრამ ლათინო სამღვდელთო მაინც არ აიღეს ხელი თავის განზრახვაზე: სულით

– 54 –

და გულით დაუმეგობრდნენ ქართველებს, და განგებ ისე ასრულებდნენ ეკლესიურს წესს, ვითომც ისინიც მართლმადიდებელნი იყვნენ. ამას ამტკიცებს ეპისკოპოსი პორფირი უსპენსკი ¹⁾. მურავიოვი თავის მიმოხილვაში, „წიგნი აღმოსავლეთიდგან“, პროტოკოლი კონსტანტინეპოლელ პატრიარქთა ²⁾ და ცხოვრება იოანესი და ეფთვიმესი ³⁾. ისინი ისე აჩვენებდნენ თავს, თითქო ქართველებს უფრო მეტი გავლენა ჰქონდათ მათზე, ვიდრე მათ ქართველებზე. ამისათვის ქართველებს ისინი შეუყვარდათ, ესარჩლებოდნენ, დაუმეგობრდნენ და რომის ეკლესიაც მოსწონდათ. 1159 წელს დუკიც იმპერატორმა შეჰყარა თავის სასახლეში სულიერნი მამანი, რომაელნი, სომეხნი, ბერძენი და ქართველნი. აქ იყვნენ აგრეთვე სომეხთა მეფე გაგიკ და სხვა თავადნიცა. იმპერატორმა ჰკითხა გიორგი მთაწმინდელს: რომელი სარწმუნოება უფრო მართალი არისო: ბერძნებისა, ქართველებისა, რომაელებისა და სომეხების სარწმუნოებათ შორისო? „ჩვენ

ქართველთა ნათესავის სარწმუნოება ყველაზე უფრო მართალი არს: და რაჟამს ერთ-გზის გვიცნობიეს, არღარა მიდრეკილ ვართ, არც მარცხნივ, არც მარჯვნივ“, – უპასუხა გიორგიმ. მეფეს ძლიერ გაუკვირდა და კვლავ ჰკითხა: რით გავიგო, რომელი არის მართალი ორთა შორის? ჩვენ და თქვენ ქართველნი „მფუჟვანითა პურიტა ვწირავთ და ზედაშეს წყალს ვურევთ, ხოლო რომნი ხმიადითა და უწყალოდ სწირვენ“. გიორგიმ უპასუხა: ცოლს მივიღებთ სახედ ქრისტეს ხორცისა, მარილიანს პურსა სახედ სულისა გონიერისა, წინააღმდეგ აპოლინარისა, რომელიც ამბობდა, რომ ქრისტე ღმერთის სხეულს კა-

---

1) იხ. Исторія Афона.

2) იხ. ხალხის განათლების სამინისტროს ჟურნალში 1847 წ.

3) იხ. გამოც. საბინინისა, გვ. 415.

– 55 –

ცური სული და გონება არა ჰქონდაო; ხოლო ღვინოში წყალს ვურევთ სახედ სისხლისა და წყლისა, რომელიც გადმოიღვარა ქრისტეს გვერდიდგან“. მოვიდა ახლარიგი რომაელების სარწმუნოებაზე პასუხის თქმისა. გიორგი იმას ქებით იხსენიებს. „ვინადგან რომთა ერთგზის იცნეს ღმერთი, არაოდეს მიდრეკილ არიან და არცარაოდეს წვალება შემოსულ არს მათგან, და როგორც ერთხელ შესწირა უსისხლო სხვერპლი იგი თვით იესო ქრისტემ და მოციქულმა პეტრემ, ეგრეთ ადასრულებენ იგინი და არა არს მას შინა განყოფილება“. – მთავართა მათ რომაელთა დიდად განიხარეს და ეტყოდეს წმინდასა: „წამოგვეყვ, ჩვენ მიგიყვანთ წმინდასა პაპისა წინაშეო“¹⁾.

„მიგიყვანთ წმინდისა პაპისა წინაშეო“, რას ნიშნავს ეს სიტყვები, თუ არა იმას, რომ თქვენ ქართველნი ჩვენნი მომხრენი ყოფილხართ, ერთგვარი ეკლესიური სწავლა გვქონია და თქვენ არა ხართ განცალკევებულნი ლათინო ეკლესიისაგანაო. მწერალს ეს საგანი რომ ჰქონებოდა სახეში, ბევრს რასმეს იტყოდა ამის შესახებ. მაგრამ იქნება იმისთვის არ მიაქცია ყურადღება, რომ გიორგი მთაწმინდელი არ დათანხმდა პაპის ნახვაზე? იქნება გიორგი იმისთვის არ წავიდა რომში, რომ ლათინო სულიერით მამათ ქართველთ ეკლესიის შეერთება ეწადათ და ეს იცოდა გიორგიმ?.. ეტყოდა მაშინვე უარი უთხრა ამ განზრახვაზე. იმას არ მოსწონდა საბერძნეთისა და რომის ეკლესიების ურთი-ერთ შორის განხეთქილება. აგრე რიგად არც ერთს თანა-უგრძნობდა, არც მეორეს და ქართულ ეკლესიის დამოუკიდებლობას იცავდა რომაელთაგანაც და ბერძენთაგანაც, როგორც ზემოთა ვნახეთ.

მაგრამ რომის ეკლესიამ ხელი არ აიღო ქართველთ

---

1) იხ. გიორგი მთწმინ. ცხოვ. გამოცემა საბინინისა, გვ. 474 და 475.

ეკლესიის გადაბირებაზე. რა ვერ მიიმხრეს ათონის მონასტრის ბერები, რომელთაც დიდი გავლენა ჰქონდათ საქართველოზე, თავიანთ მოქმედების ასპარეზი საქართველოში გადმოიტანეს. ეს საქმე დაიწყო იმათ 1212 წლის შემდეგ. ისტორია მოწმობს, რომ მეცამეტე საუკუნეში იმათ ათონის მთაზე თავისი მონასტერი ჰქონდათო, ამის შემდეგ კი აღარაო. ამისთვის, რომ ამ საუკუნეში ლათინის ბერებმა საქართველოში დაიწყეს მოქმედება. ეს მოხდა 1215 წელს, როდესაც საქართველოს ჯალალედინმა შემოუტია და მონგოლები შემოესივნენ. სხვადასხვა მიზეზებით პაპა ინოკენტი მესამემ და გონორი მესამემ ლაშა გიორგისთან და რუსუდანთან მიწერ-მოწერ-გამართეს. რადგან წინა საუკუნეებში გაძლიერებულ საქართველოს სამეფოს ახლა დასუსტება დაეცყო მტერთა თავს დასხმითა, ამისათვის ლათინის ბერებმა ეს დრო უფრო მარჯვედ იცნეს თავის განზრახვის აღსასრულებლად. მათ ეგონათ საქართველოს გაჭირებულ მდგომარეობით ვისარგებლებო. დაუწყეს პაპებმა თავიანთ წერილებში მეფე რუსუდანსა და საქართველოს თავადებმა ლაქუცობა. საქართველოს შემწეობა ეჭირვებოდა ქრისტიანობის მტრის დასამარცხებლად და არა სარწმუნოების გამოცვლა: რუსუდან დედოფალი 1239 წელს პაპა გრიგოლ მეცხრეს მოშველებას სთხოვს თათრების წინააღმდეგ და პაპა სამაგიეროდ უგზავნის შვიდს ბერს ¹⁾, რომელთაც უნდა ექადაგნათ საქართველოში და გაეფრანგებინათ ქართველები. წერილში პაპა ბოდიშს ითხოვს დედოფალთან, ჯარით შემწეობას ვერ გაძლევი, მაგრამ აქებს იმასაც და მის ქვეშევრდომ ხალხსაც, რომ მტკიცედ სდგანან ქრისტიანობაზე და ბოლოს სთხოვს ზრდილობიანად ისიც და მისი ხალხიც დაემორჩილოს წმ.

---

¹⁾ ეს ის რიცხვია, რაც ათონის მთაზე იყო.

პეტრეს ტახტსა, რომელსაც უჭირავს ხელში სასუფეველის კლიტენი... მაგრამ არც ქართველებმა უღალატეს მამა-პაპის სარწმუნოებას, არც პაპებმა აიღეს ხელი საქართველოს ეკლესიის შეერთების განზრახვაზე რომის ეკლესიასთან.

1289 წელს პაპა ნიკოლოზ მეოთხემ გამოგზავნა კიდევ მქადაგებლები კავკასიაში. რადგან ამ დროს საქართველო ძლიერ სამწუხარო მდგომარეობაში იყო, მეფეებმა ისინი ხალხის სანუგეშებლად თავაზით მიიღეს, მაგრამ გაფრანგების განზრახვა კი შორს დაიჭირეს. ქართველებმა არ დაუშალეს გაეხსნათ ამ მისიონერებს თბილისში

საეპისკოპოზო კათედრა. პირველი ეპისკოპოზი იყო იოანე ფლორენტინელი. ამ ეპისკოპოსს გამოუგზავნა პაპა იოანე მეოც-დაორემ ეპისტოლე, რომელშიაც არიგებდა, როგორ უნდა მოქცეულიყო, რომ ქართველები გადაეხდებინათ. ამავე დროს პაპამ მოსწერა ეპისტოლე საქართველოს მეფეს და ზოგიერთს თავადებს და ურჩევდა ფრანგობის მიღებას. მაგრამ ჰქონდათ რამე მანვე შედეგი საქართველოს ეკლესიისათვის ამ ეპისტოლეებს, თუ არა, ჯერ-ჯერობით ბეჯითად არა ვიცით-რა. ეტყობა კი, რომ ამ დროებაში აქ ბევრი უნდა ყოფილიყვნენ რომის სარწმუნოებისანი: ასე რომ არ ყოფილიყო, ეპარქიის დაარსებაც (1329 წ.) თბილისში საჭირო არ იქნებოდა: ეტყობა ლათინების მისიონერები ტყუილად არ იყვნენ აქ. იმათ ჰქონდათ წარმატება ქადაგებაში, სარგებლობდნენ საქართველოს შეწუხებულ მდგომარეობით და მეცადინეობდნენ დაერწმუნებინათ ქართველები, რომ პაპა არის ქრისტიანობრივის ეკლესიის პირველი ეპისკოპოზი და ვისაც უნდა რომ ცხონდეს, უნდა სწამდეს ეს დოღმატიო.

1468 – 1505 წლებს შუა მეფე კოსტანტინე მესამე რომ გამეფდა ქართლში, მისიონერებმა მიაწერიეს პაპა

– 58 –

ალექსანდრე მეექვსესთან წერილი და ათხოვნიეს ლოცვა-კურთხევა და შემწეობა. ამ გვარის მლიქვნელობით გადაჰყავდათ თავიანთ სარწმუნოებაზე თითო-ოროლა პირნი ქართველთაგან, მაგრამ ერი და სასულიერო წოდება სრულიად არ მიეკარა მათ. ქართველთ სულიერი მამანი ისე ეწინააღმდეგებოდნენ, რომ ვერას მხრით ვერ მოდრიკეს მათი სიმტკიცე. რადგან მამა-პაპის სარწმუნოების შენახვით ისინი იცავდნენ სამშობლოს პოლიტიკურს თავისუფლებასაც, ამისათვის ხალხი თანაუგრძნობდა მათს მეცადინეობას. იქამომდე მტკიცედ იდგნენ მამა-პაპის სარწმუნოებაზე სულიერნი მამანი, რომ არამც თუ სამშობლოში ვერა დააკლეს-რა ლათინებმა, არამედ ვერ დაითანხმეს ფლორენტინის სობოროზედაც. საბერძნეთისა და რუსეთის ეკლესიების წარმომადგენლებმა მოაწერეს ხელი სობოროს განჩინებაზე, რომ თანახმა ვართ პაპა ვიცნოთ საქრისტიანო ეკლესიის მოთავეთაო, მაგრამ საქართველოს წარმომადგენელი მიტროპოლიტი გრიგოლ კი არ გახდა თანახმა, არ მოაწერა ხელი სობოროს განჩინებაზე, გამოიპარა და ასე ჩაშალა მათი განზრახვა. ეს ამბავი მოხდა 1439 წელს.

ამავე ხანებში მოქმედებდნენ საქართველოში ლიუტერის სწავლის მიმდევარნი. ესენი ყვნენ დოქტორი იაკობი-ანდრია, გელარხი, ანტონი, სუვეიცერი და მარტენ კრუზე პროფესორი ტიუბინგენისა. ამათ მიაქციეს თავიანთ სჯულზე სამცხე-საათაბაგოს მთავარი ყვარ-

ყვარე, შვილი მზექაბუკ დიდისა; მაგრამ ლოტრანგების მეცადინეობა ამით დასრულდა. თვითონ. ათაბეგმაც უარ-ჰყო ახალი სარწმუნოება და მიიღო მაჰმადიანობა.

მაგრამ რომის მისიონერებმა მაინც თავისი არ დაიშალეს. რადგან საქართველოს ცხოვრება დროსა და დროს განმავლობაში უფრო და უფრო ირეოდა და ხალხი იქსაქსებოდა, ამისათვის ისინიც დროს შეწყობით

– 59 –

მოქმედობდნენ, რომ ამღვრეულს წყალში თევზი დაეჭირათ. 1625წლიდგან რომის მისიონერები თეოქტინის ორდენისა საქართველოში სცხოვრობდნენ, და რადგან-სწავლაში ძალიან განვითარებულნი იყვნენ და იცოდნენ ექიმობა, ხალხმა დაიწყო მათთან მისვლა-მოსვლა და პატივის-ცემა. ამათ ხალხი ისე შეიჩვიეს, რომ ადვილად შეეძლოთ მისი მიქცევა ლათინთ სარწმუნოებაზე. 1631 წ. ამ მისიონერების მოთავემ ახოთავოლისმა ახარა პაპა ურბან მერვეს, რომ ბევრი ხალხი შევიძინე და დავიახლოვეო. მართლაც მათ მოაქციეს მრავალნი ქართველი და სომეხნი. ამის შემდეგ მოვიდნენ კაპუცინის ორდენის ბერები და ამათაც ბევრი ქართველები გადაიბირეს თბილისში, გორში, ქუთაისში, მაგრამ ყველაზე უფრო მომეტებულად იღვაწეს იმათ ახალციხის მაზრაში, სადაც ამ დროს ოსმალები მფლობელოდნენ. თავდაპირველად მეფეები კარგის თვალთ უყურებდნენ რომის ეკლესიის მქადაგებლებს, რადგან მათის შემწეობით ჩვენს ხალხში უფრო კარგად რიგდებოდა სკოლების საქმე და სწავლამეცნიერება ვრცელდებოდა. ანტონ ქათალიკოზმა ისინი მიიჩნია საქართველოს განმანათლებლად და მათის მანქანებით იმანაც ერთ დროს უღალატა ქართველთ ეკლესიას და ლათინო სჯული მიიღო. ხალხმა ეს შეიტყო. მეფის თეიმურაზის ბრძანებით მოხდა სულიერთა მამათა კრება. ქათალიკოზი ამხილეს ფრანგობის მიღებაში; მერმე, 1755 წელს გააგდეს საქართველოდგან რუსეთში. მაგრამ აქ იმან დაამტკიცა თავისი მართლმადიდებლობა და მიიღო ვლადიმირის ეპარქიის მთავარ-ეპისკოპოსობა; ანტონის შემდეგ თეიმურაზ მეფემ, სასულიერო წოდების ჩაგონებით, გარეკა საქართველოდგან რომის ეკლესიის მისიონერები და მათ მიერ თბილისში აშენებული ეკლესია ქართველებმა დაიპყრეს. მაგრამ 1763 წელს ანნა

– 60 –

ბატონიშვილის მეფე ირაკლის დის თხოვნით, ისინი დაბრუნდნენ ისევ თბილისში.

ამ დროებაში ქართველთაგან ბევრნი იყვნენ გაფრანგებულნი. მათ შორის იყო საბა სულხან ორბელიანიც. საბამ მიიღო ეს სარწმუნოება რომში პაპა კლი-

მენტი მეთერთმეტეს ჩაგონებით, და აგრეთვე თუმანი-შვილებმა, რომელნიც ჩამომავლობით წმინდა ქართველის სისხლისანი არიან. რუსების შემოსვლის შემდეგ ყველა გაფრანგებულებს „არმიანო-კათოლიკები“ დაერქვათ, მაგრამ ნამდვილად კი თითქმის ყველანი ქართველნი არიან. 1763 წლიდგან 1859 წლამდე ამათ სასულიერო პირთა შორის შესანიშნავნი არიან პატრი ფილიპე და პავლე შაჰყულოვი. პირველი მოკვდა 1835 წ. მეორე 1859 წელს. ამ უკანასკნელს ჰქონდა ბიბლიოთეკა და ახალციხეში გამართული სკოლა ყმაწვილებისათვის. ამას ქართულს ენაზე გადმოუთარგმნია უცხო ენებიდგან მრავალი სასარგებლო ქადაგება, და აგრეთვე იტალიურის ენიდგან საეკლესიო ისტორია მერვე საუკუნემდე და სიკვდილს არ დაუცლია დასრულება.

ასე ვრცლად ვილაპარაკე ამ ოთხს მტერზე იმ განზრახვით რომ თვით ფაქტებში გამოხატულიყო გაჭირვებული მდგომარეობა სამშობლო ქვეყნის სარწმუნოებისა და ეკლესიის დამოუკიდებლობის დაცვის მოვალეობა, რომელიც იკისრა სასულიერო წოდებამ. სამ საუკუნის განმავლობაში მან იბრძოლა ყველა მტრებთან მოუღალავად და დაიცვა სარწმუნოება. მართალია, ლათინთ მისიონერებმა, ლოტრანგებმა და მაჰმადიანებმა ბევრი ქართველი გადაიბირეს; მაგრამ აქვე უნდა ვსთქვათ, რომ ეს ქართველობა ჰფიქრობდნენ სარწმუნოების გამოცვლით პოლიტიკურის თავისუფლებისა და ქვეყნის დაცვას მტერთაგან. ამ აზრის დამტკიცებას ახლა მე არ შევუდგები და მივუთითებ მხოლოდ ორს სასულიერო პირზე

– 61 –

ანტონ ქათალიკოსზე და საბა სულხან-ორბელიანზე. ყველასთვის ცხადია, თუ რა მიზეზით დაუახლოვდნენ ისინი ლათინებს, მიიღეს თითქო მათი სარწმუნოება, მაგრამ რაკი უსარგებლობა სცნეს, ისევ უარ-ჰყვეს. რა ნახეს ქართველთ მტკიცე განზრახვა რომ არ გამოიცვლიდნენ სარწმუნოებას და დღეს იქნებოდა, თუ ხვალ, საქართველო რუსეთს შეუერთდებოდა, შემოეფარნენ ისევ სამშობლო სარწმუნოების კალთას და შემდეგი საქმე ღმერთს მიანდეს. ვინ სტყუოდა: ანტონ ქათალიკოზი. საბა ორბელიანი და სხვა გაფრანგებული ქართველები, თუ ისინი, რომელთაც მართლ-მადიდებლობაზე ხელი არ აიღეს, ეს ახლა ყველამ იცის.

ცხადია, რომ იმათ მიერ სარწმუნოების გამოცვლას სხვა განზრახვა ჰქონდა ამოფარებული. იმათი სულისკვეთება ეძიებდა ღონეს, რომ მომავალი ქართველთა ყოფილიყო კეთილი და ბედნიერი. ამისათვის მათს ქცევას არა აქვს ლაქი. აქა სჩანს მხოლოდ მათი გამჭირაობა და წინად-მხედველობა.

ასეთნი იყვნენ სულიერნი მამანი მეცხრამეტე საუ-

კუნემდე, იმ ძველს დროში, როდესაც საქართველოს ყოველს კუთხეში ქრისტიანის სისხლი იღვრებოდა. „მამ რას იქმოდნენ თუ არ იომებდნენო?“ მიპასუხებს თავის გასამართლებლად რომელიმე აწინდელ სულიერთა მამათაგანი. „გაჭირვება მიჩვენე, გაქცევას გიჩვენებო“, ნათქვამია. „ყველა ერთ ჭირში იყვნენ და ყველას უნდა დაეცვა სამშობლო ქვეყანა, თუ უნდოდა თავისი სიცოცხლეო“. ეს ყველაფერი ვსთქვათ მართალია; მაგრამ მართალია ისიც, რომ ძველებურნი მამანი ქვეყნის სასარგებლოდ უფრო ზრუნავდნენ, ვიდრე თავიანთ პირადის სარგებლობისათვის. სულიერ მამათაგან იყო მოფენილი საქართველოს მთა-ბარი დედათა და მამათა მონასტრებითა, რომელთა რიცხვი აღემატებოდა ორასსა,

– 62 –

როგორც მე გამოვიანგარიშე ვახუშტის გეოგრაფიულ აღწერილობიდან. ეს ამოდენა მონასტრები იმ განზრახვით იყვნენ აშენებულნი, რომ ბერებსა და მონაზვნებს ქართველთ ახალგაზდა ყმაწვილებისათვის ქართულს ენაზე ესწავლებინათ წერა-კითხვა, ქართული ისტორია, საღმთო წერილი, გაეხსნათ გონება, მიეცათ მათთვის ისეთი განათლება, რომ გაეგებინებინათ მათი ვინაობა, შეეყვარებინათ მათი ეროვნება, სამშობლო, თავისუფლება და სარწმუნოება.

ერთის სიტყვით, სულიერნი მამანი ჰფიქრობდნენ მომავალზე, და არა აწმყოზე; ჰფიქრობდნენ სამშობლოს ბედნიერებაზე და არა თავის თავზე. არა, თავის თავზედაც ჰფიქრობდნენ, მაგრამ უფრო იმის მოწადინენი იყვნენ, რომ მათი სახელი სამშობლო ერში კეთილად ხსენებულიყო. რა პირადი სარგებლობა ჰქონდა მაგალითად თბილელ-ბოდბელ მიტროპოლიტს დომენტი მესამეს – ორბელიანს? ის ბეჯითად მეცადინეობდა მეფე ვახტანგ მეექვსესთან ერთად გაემართა თბილისში ქართული სტამბა. აქ აბეჭდვინებდა ქართულს ენაზე საეკლესიო წიგნებს და აგრეთვე სხვა-და-სხვა თხზულებებს; მართავდა სასწავლებლებს სოფლის ეკლესიებთან, აგროვებდა წიგნებს, რათა გაემდიდრებინა სიონის ეკლესიის ბიბლიოთეკა.

ეს კიდევ ცოტა ვსთქვი: იმის დროს ოსმალებმა დაიჭირეს თბილისს ქალაქი და მოიწადინეს სიონის სობოროს მეჩეთად გადაკეთება. მაგრამ იგი წინააღმდეგ მათს განზრახვას. მას მიემხრო გივი ამილახორიც და ამ უკანასკნელის ძლიერის ქომაგობით გადაარჩინა მამა-პაპის სალოცავი შეურაცხყოფისაგან. აგრეთვე რა სარგებლობა ჰქონდა მიტროპოლიტს იოსებ თბილელს-თარხნიშვილს, რომ შაჰაბაზისაგან თავის საკუთარი ხარჯით გამოისყიდვიდა ქართველ ტყვეებს? რა განზრახვა ჰქონდა ამ შესანიშნავ მღვდელ-მთავარს, რომ გამწარებული ებრძოდა

მტერს და მისვე წყეულის ხელით მოკვდა ბაზალეთის ომში? ამას თავისი თავი რომ ჰყვარებოდა სამშობლო ქვეყნის კეთილდღეობაზე მომეტებულად, არ აიღებდა ხმაღს ხელში, არ შეებრძოდა მტერს და როგორც სულიერი მამა იქნებოდა თავის სამწყსოში: იმას იქნება არავინ შეჰხებოდა, ვითარცა უვნებელ სასულიერო პირს; მაგრამ არა: მისიგული ვერ ითმენდა სამშობლოს უბედურებას და ხმლის მოქნევით ჰფიქრობდა დაეცვა სამშობლო ერი და სარწმუნოება ¹⁾).

რა სარგებლობა ჰქონდათ აგრეთვე ანტონ ქათალიკოზს პირველს და ეპისკოპოზს გაიოზს, რომ თუმცა რუსეთში სცხოვრობდნენ, ქართველთ განათლებისათვის მეცადინეობდნენ? განა ამისათვის ქართველები ჩინებს მისცემდნენ, თუ ჯამაგირს მოუმატებდნენ? ან იქნება რუსეთის მთავრობისაგან სამშობლო ქვეყნის განათლებაზე შრომისათვის რაიმე ჯილდოს მოელოდნენ? არა, მათი შრომა უანგარო იყო. იმათ სახეში ჰქონდათ მხოლოდ სამშობლოს ბედი, მისი კეთილდღეობა, მისი დამოუკიდებლობის დაცვა, ქართულის ენის და ქართველობის გაძლიერება განათლების საშუალებით. რასაკვირველია, ოჯახი უმახინჯოთ არ ქნება. იყვნენ ქართველთ სასულიერო პირთ შორისაც იმისთანანი, რომელთაც პირადი სარგებლობა და კეთილდღეობა უფრო სწამდათ, ვიდრე საქვეყნოდ საქმე, ვიდრე ერის დიდება და მისი დამოუკიდებლობა; მაგრამ კაცთა საზოგადოება სიმართლეს ყოველთვის მომეტებულს რიცხვში ჰხედავს. აი ამისათვის ჩვენც, რადგან კეთილის მსურველნი უფრო მომეტებულნი იყვნენ, ვიდრე მავნენი, ვამტკიცებთ, რომ ძველებურს სასულიერო წოდებას თავი შეწირული ჰქონდა ქართველ ხალხის სარწმუნოებისა და ვინაობის და-

---

¹⁾ იხ. Описание Тиф. П. Иоселиани გვ. 180 და 181.

საცველად. ის აძლიერებდა ქართულს ენას კავკასიის ხალხებში, ის აძლევდა ერს განათლებას, ის იცავდა მის დამოუკიდებლობას, ის აძლიერებდა ეკლესიურს მწიგნობრობას და, როცა საჭიროება მოითხოვდა, ებრძოდა მტერს ძლიერის სიტყვითა და თავგანწირულებით.

თუნდ რომ ყველა ეს ასეც ყოფილიყო, მერე რა გნებავთ ამით სთქვათო? მკითხავთ. არაფერი იმის გარდა, რომ გვსურდა მხოლოდ გვეთქვა, – ძველს დროში არც მეფე, არც თავადი, არც დიდებული, არც ერის-თავი, არც აზნაური, ერთის სიტყვით არავინ არ თაკილობდა სასულიერო თანამდებობის მიღებას, თუ კი ხედავდნენ, რომ ამ თანამდებობის საშუალებით შემწეობას მისცემ-

დნენ ერის დამოუკიდებლობის დაცვასა და სარწმუნოების გამლიერებას; რომ ქართველ ხალხს მის დაკარგვით თავის ეროვნებაც არ დაჰკარგოდა, და არ აღიარებულყო სპარსელ ტომთა შორის; გვსურდა, რამოდენადაც შეგვეძლო, გვეამბნა მკითხველთათვის, რომ უწინდელს სასულიერო წოდებას თავისი პირადი სარგებლობა ისე ძვირად არ უღირდა, როგორც ერის დიდება და მისი კეთილდღეობა; გვეწადა უკანასკნელად გველაღაღნა პავლე მოციქულის შემდეგი სიტყვებიცა: „ამერიდგან ძმანო, მტკიცედ სდევით და შეიკრძალებთ მოძღვრება ესე, რომელი გისწავიეს წიგნითა ჩვენითა“.

II

ქართველი ქალი

ძნელია ქართველ ქალზე ლაპარაკი, – ძნელია კაცმა სთქვას – რა მნიშვნელობა ჰქონდა მას ქართველ ხალხში და რა მონაწილეობა მიუღია სამოქალაქო და ისტორიულ ცხოვრებაში? ვამბობთ, ძნელია საგანზე ლაპარაკი ამისათვის, რომ ჯერ-ჯერობით არ არის მოგროვებული არავითარი მასალა მის შესახებ და არც საქართველოს ისტორიული მემკვიდრეები არიან ჯერ კრიტიკულად განხილულნი, როგორც ამას მოითხოვს მეცნიერება. ამ მიზეზისა გამო ვინც კი დაიწყებს ქართველ ქალებზე ლაპარაკს, უსათუოდ უნდა გადააქოთოს მონასტრების წიგნთა საცავნი, მოსძებნოს, ამოჰკრიფოს რაიმე ნაგლეჯნი ისტორიულის მკვლევანისა, შეაგროვოს ერთად, მერმე გადაარჩიოს, განიხილოს კრიტიკულად, რიგზე დააწყოს და შეადგინოს სისტემატიკური მსჯელობა და აზრი ქართველის ქალის ისტორიულ მოქმედებაზე და ჭკუის გამჭრიახობაზე. უეჭველია, რომ ამ გვარს შრომას დიდი და ხანგრძლივი ბეჯითად მეცადინეობა უნდა და ვერც შესძლებს ერთი კაცი ამ საგნის საბოლოოდ გარდაწყვეტას.

მაგრამ აქამომდე ჯერ არც ერთს ჩვენს მწერალთაგანს არ აქვს ეს საქმე დაწყობილი. მართალია, ამ ორისამის წლის განმავლობაში ბ. აკაკი წერეთელმა ბევრი

სწერა „დროებაში“ და „შრომაშიც“ ძველებურისა და ახლანდელის ქალების ავ-კარგობაზე, მაგრამ მის წერილებში მსჯელობა ისტორიულს ფაქტებზე არ არის დამყარებული. ეს არის მიზეზი რომ დღემდის არ არის ჩვენს მწერლობაში აღსანილი რა დანიშნულება ჰქონდა

ქართველ ქალს ოჯახში, სამოქალაქო და პოლიტიკურ ასპარეზზე და აგრეთვე რა იყო იდეალი ქართველის ქალის ცხოვრებისა. რასაკვირველია, ჩვენ არ ვამტყუნებთ პოეტს, რატომ ქალების ისტორია არ დაგვიწერაო. ამ გვარს შრომას ისტორიკოსიც ვერ შესძლებს, თუ მასალა არ ექნება, და პოეტს ხომ აბა რაღა მოეთხოვება.

ჩვენ ხელადა გვაქვს მხოლოდ „ქართლის ცხოვრება და წმინდათა მამათა ცხოვრება“, რომელშიაც მხოლოდ აქა-იქ, თითო სტრიქონობით და თითო სიტყვით, გაკვრით წამოსცდენიათ მწერალთ რაიმე აზრი დედაკაცებზე და ამ სტრიქონებს და სიტყვებს დიდის ყურადღებით წაკითხვა უნდა და კრიტიკულად განხილვა. ამათ გარდა სხვა ისტორიულნი მატეიანენი არა გვაქვს და არც ამაში არის ნათქვამი დედა-კაცებზე, იმას გარდა სხვა ცნობები მწერალმა თვითონ უნდა ეძიოს სხვადასხვა თხზულებებში ქართულსა, რუსულსა და კიდევ სხვა უცხო ენებზე დაწერილებში.

ჩვენს შრომაზე უნდა ვსთქვათ, რომ ეს არ არის უნაკლულო ფაქტიურის მხრით. მაგრამ რა ვქნათ, ჩვენ მეტი არ შეგვეძლო, და რაც დააკლდა ის სხვან გამოიკვლიოს.

მაგრამ არ იქნება აქვე არა ვსთქვათ, რომ ქალების ცხოვრების ისტორიის შესწავლისათვის, სხვათა შორის, რასაკვირველია, დიდი მნიშვნელობა აქვთ ხალხის ზღაპრებსა და ანდაზებსაც. ამათში არის გამოხატული ხალხის შეხედულობა დედა-კაცის ჭკუაზე, გამჭრიახობაზე, მოვალეობაზე და მოქმედებაზე ერის საზოგადო ცხოვ-

რებაში. უკანასკნელს დროს მეცნიერებამ, მართლაც, ისეთი ყურადღება მიაქცია ხალხების ზღაპრებს, რომ ისტორიის გარეშე დროის კაცობრიობის ცხოვრებას დაახლოებითა ხსნის მათის შინაარსით; იმათში ეძებს და პოულობს მეცნიერება ჭეშმარიტებას, ბნელად გამონასკულს სხვა-და-სხვა ალლეგორიით იმ დროს, როცა კაცობრიობამ ჯერ წერა იცოდა.

ქართველ დედა-კაცების ძველის-ძველ ცხოვრებისა და ძალ-ღონის გამოკვლევაში ეს ზღაპრები, რასაკვირველია, მცირედ არ შეეწევიან მწერალს, მაგრამ სამწუხაროდ, დღემდის ისინი არ არიან შეკრებილნი და დაბეჭდილნი. ჩვენ ვიცით მხოლოდ, როგორც ზღაპრად გავგიგონია, რომ მათში დედაკაცი ჭკუიანად, გამჭრიახად და ძლიერად იხატება და ყოველს გასაჭირში ჰშველის მამაკაცს და იხსნის უბედურებისაგან. ასეთნი არიან მაგალითიდ ბებრები და გასათხოვრად მოსწრობილნი ქალნი. მაგრამ გვაქვს ერთი დაბეჭდილი ზღაპარი, რომელიც ქართველ ქალზე ბერძნებს შეუდგენიათ და რომელსაც ჩვენთვის უფრო დიდი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე

თვით ქართველებისაგან შედგენილ ზღაპრებს. უეჭველია, რომ ბერძნებისაგან შედგენილს ზღაპრებში ჩვენებურ ქალზე უფრო დასაჯერებელი შეხედულობა იქნება გამოთქმული. მიუდგომლად იმათ ექნებათ ნათქვამი ქართველ ქალზე, რაც იყო იგი და რა მნიშვნელობაცა ჰქონდა მას ცხოვრებაში. ჩვენა გვაქვს სახეში ზღაპარი ¹⁾ „ოქროს მატყლოვანის ვერძისა“, რომელშიაც არის სხვათა შორის ლაპარაკი ქართველს ქალზე – მედიაზე.

მედია იყო სამეგრელოს მთავრის ოტიას ასული. ის იყო სიყრმიდგანვე განსწავლული, იცოდა ფიზიკურ

---

¹⁾ ამ ზღაპრიდან ჩვენ ამოვწერთ მხოლოდ იმას, რაც შეეხება თვით მედიას და საქართველოს.

მოვლენათა ახსნა და იყო ძლიერი ჯადოქარი. ზღაპარი ამბობს, რომ მედიასავით მცოდნე და მეცნიერი დედამიწის პირზე ადამიანი არ მოიპოვებოდაო, იცოდა წინადვე კაცის ყოველი თავ-გადასავალიო. გრძნებაში ისე დახელოვნებული იყო თურმე, რომ ნათელს ბნელად გადააქცევდა და ბნელს ნათლად; უეცრად ასტეხდა ქარს, ელვა-ჭექას, ქუხილს და მიწისძვრას; ერთს წამს მომდინარე წყალს უკან გააბრუნებდა; ზაფხულში უცებ ხეებს ფოთლებს დააყრევინებდა და შელოცვითა და ჯადოქრობით ზამთარში ხეებს ფურცლით, ყვავილებით და ნაყოფით შეამკობდა; ყმაწვილებს მოხუცებულ კაცებად გადააქცევდა და მოხუცებულთ ჭაბუკად გადაახალისებდა. რადგან ასეთი მეცნიერი და შემძლე იყო, ძველს დროში მას ღმერთად რაცხდნენ.

ეს ქალი სცხოვრობდა იმ დროს, როცა არღონავოსნები მოვიდნენ სამეგრელოში „ოქროს მატყლოვანის ვერძის“ ტყავის მოსაპოებლად. ეს ოქროს ტყავი ეკიდა ტყეში ერთ ხეზე და ტყე იყო (სამეგრელოში) შეწირული ღმერთის მარსისათვის. მას სდარაჯობდა ორი ხარი, რომელთაც რკინის რქანი ჰქონდათ და პირიდან ცეცხლი ამოუდუღდათ, და ერთი ვეშაპი. ისე იყო ეს ადგილი მოჯადოქრებული, რომ ვინც „ოქროს ტყავს“ მიუახლოვდებოდა, ვერ გადარჩებოდა ცოცხალი. ბევრნი გმირნი მოსულიყვნენ უწინაც მის წასაღებად, მაგრამ მოდარაჯეთაგან სიცოცხლეს გამოჰსალმებოდნენ. ბოლოს მოვიდა იაზონ მის წასაღებად და უთუოდ ისიც მოკლული იქნებოდა, თუ მედიას არ ეშველნა მისთვის.

არღონავოსნები რომ მოვიდნენ სამეგრელოში, ოტიამ, მედიას მამამ, თავის სახლში მიიღო და კარგად უმასპინძლა. პირველ დღეს, სადილის ჭამის დროს, იაზონმა, ჰერკულესმა და ოტიამ დიდი ბაასი გამართეს. ამ დროს მედიაც მშვენივრად შემკულ და შემოსილი

მვირფასის ტანისამოსითა და თვალ-მარგალიტითა მამას გვერდით უჯდა, მაგრამ არავითარი მონაწილეობა არ მიუღია მათს ბაასში. მეორე დღეს კი, ვეღარ მოითმინა, დასთხოვა მამას, ნება მიეცა გასჯიბრებოდა ცოდნით და სწავლით ბერძნებს, „ვითარცა წესი არს მაღალ-შობილითა და ბერძენთა ქალ-ყრმათა“¹⁾; ოდეს იხილა იაზონ გონიერად და ფრიად ხელოვნად ზრდილობიანი და სიბრ-ნითა აღსავსე საუბარი მისი, გაუკვირდა ფრიად და შე-უყვარდა მედია და ამასაც იაზონი.

ერთს დღეს მედიამ გამოუცხადა იაზონს, რომ თუ პირობას მომცემ ცოლად შერთვისას და სიკვდილამდე აღარ გამეყრები, მაშინ გასწავლი რა მოხერხებით შე-გიძლიან დაამარცხო დარაჯნი ოქროს ტყავისა და იშო-ვო განძიო. იაზონ თანახმა გახდა და მისცა სიტყვის სიმტკიცის თავდებად ჰერკულესი.

მედიას დარიგებით იაზონმა მართლაც გაიმარჯვა, დახოცა დარაჯნი და ჩამოხსნა „ოქროს მატყლი“, რომელიც ხეზედ ეკიდა. ეს ამბავი ოტიას ძლიერ ეწყინა და მოიწადინა ბერძნების დახოცა, მაგრამ ერთ ღამეს იმათ წაიყვანეს მედიაც და გაიქცნენ საბერძნეთში. ეს ამბავი ქართველ ხალხსაც ძლიერ ეწყინა. მოჰხდა ამაზე ამბოხი და ოტია გადააყენეს მთავრობისაგან უმვირფასესის გან-ძის დაკარგვისათვის. სამეგრელოს გამგებლად გახდა ახლა ოტიას ძმისწული პერსეი, რომელმაც რამდენიმე ხნის შემდეგ უღალატა საქართველოს ერთობას და იქმნა და-მოუკიდებელი მთავარი სამეგოელოსი.

ამ დროს მედია უკვე საბერძნეთში იყო და იაზონისაგან ორი შვილიცა ჰყავდა. ვიდრე ახალგაზდა იყო, ქმარს უყვარდა, მაგრამ როცა მოხუცდა, შეიძულა ია-ზონმა იგი, სხვა ახალგაზდა ქალი მეფისა ცოლად შე-ერთო და მედიას შვილებიც წაართვა. მაშინ მედია აღიძრა საშინელითა შურითა, მოჰკლა იაზონის ცოლიც

---

¹⁾ იხ. ისტორია თეიმურაზ ბატონიშვილისა გვ. 91.

და თვის მიერ ნაშობი ორი შვილიც, რომ უშვილოდ ამოეწყვიტა იაზონ. მასუკან მივიდა ქმარზე საჩივლელად ჰერკულესთან, რადგან თავდები იყო, მაგრამ იგი ჭკუა-შემოილი დაჰხვდა და განკურნა ჭკუა-შემოილობისაგან. ჰერკულესმა დიდი მადლი გადაუხადა და ძლიერ ეწყინა, რა შეიტყო ღალატი იაზონის მიერ. რადგან აღარა გა-ეწყობოდა-რა, ურჩია მ ედიას ხელი აეღო იაზონზე და სხვა ქმარი შეერთო. მედიამ დაიჯერა გმირის სიტყვა, შეირთო სხვა ქმარი, რომლისაგანაც ეყოლა შვილი და დაარქვა სახელად მიდ.

მედია აღარ დადგა საბერძნეთში და მოვიდა სა-საქართველოში თავის მამის სანახავად. აქ შეიტყო, რომ მისი მამა ოტია ჩამოეგდო ძმის-წულს ტახტიდან, თვითონ გამხდარიყო სამეგრელოს მთავრად და საქართველოსაც გაჰყროდა. ამ ამბავმა თავზარი დასცა მას. სიცოცხლე გაარმებულმა მედიამ დიდი ხნის ფიქრის შემდეგ ურჩია მცხეთის მამასახლისს და ქართველ ხალხს დაუყოვნებლივ დაეჭირათ ისევ სამეგრელო და შემოერთებინათ საქართველოსთან. ხალხმა გაუგონა. შეიყარა ჯარები. ამოირჩიეს მხედართ-მთავრად მედიას შვილი მიდ; გაილაშქრეს, დაეცნენ სამეგრელოს, დაამარცხეს პერსეი, დაიპყრეს ქვეყანა და შემოუერთეს ისევ საქართველოსაც. „იმას ზედა მცხეთისა და სხვანი მამასახლისნი და ივერიისა ერისა საზოგადოება ფრიად მადლობელ ექმნენ მედიას კეთილისა რჩევისა მიცემისათვის და გარჯისთვის გულოვნად ძისა მისისა და პატივ-სცეს და კვალად ოტია, მამა მედიასი, ჰყვეს მამასახლისად კოლხიდისა, რომელიცა იყო მაშინ ღრმად მოხუცებული“¹⁾.

მთელი ეს მოთხრობა მართალია, ზღაპარია, მაგრამ არ შეიძლება, მასში რაიმე ჭეშმარიტება არ იყოს. სპენ-

---

¹⁾ იხ. ისტორ. თეიმურ. ბატ. გვ. 85-100.

სერი, ტაილორი, ლეხოვი და მრავალნი სხვანი თავიანთ სამეცნიერო გამოკვლევათა შინა დიდს მნიშვნელობას აძლევენ ზღაპრებს, როცა იკვლევენ კაცობრიობის სარწმუნოებას. აგრეთვე არ არის სწავლულთაგან უყურადღებოდ დატოვებული თვით ზღაპარი „ოქროს მატყლოვანის ვერძისა“. ისტორიკოსები ცდილობენ ახსნან რა აზრია ამ ზღაპარში. კავკასიის ხალხთა ძველის ისტორიის მცოდნე უსლარი აწყობს რომ ამ ზღაპარში მედიას სახელით ბერძნებმა გამოხატეს ის აზრი და შეხედულება, რომელიც კოლხიდის ქალებზე შეედგინათო. ამას მოჰყავს ალექსანდრე მაკედონელის ერთის მხედართაგანის, პტოლომეის შემდეგი სიტყვები: „კოლხიდაში კაცები დედა-კაცებს ემორჩილებიან და დედა-კაცები არიან მამაცი, უფლების-მოყვარენი, ძლიერნი და მებრძოლნი“¹⁾.

ერთის სიტყვით ძველს დროში საქართველოზე დედა-კაცებს დიდი გავლენა ჰქონიათ. ამას ამტკიცებს, რასაკვირველია, მედიას ზღაპარიცა. უსლარი ამბობს, რომ არღონავოსნების ზღაპრით ბერძნებმა გამოსახეს: 1) კავკასიის ანუ საქართველოს ქალის მდგომარეობა, გამჭრიახობა, ცოდნა და გავლენა ხალხის ცხოვრებაზე, 2) კავკასიის ერის სიმდიდრე, კეთილდღეობა და განათლება და 3) თავიანთი (ბერძნების) მეცადინეობა – ჰქონოდათ საქართველოსთან ვაჭრობითი კავშირიო.

თუმცა ამ ზღაპარს ნამდვილი მატრიანური მნიშვნელობა არა აქვს, მაგრამ ჩვენ აქედგან შევუდექით ქართველ ქალზე ლაპარაკს ამისათვის, რომ გვსურს შემოვკრიბოთ ყოველგვარი ცნობები ქართველ დედა-კაცზე და რადგან ამ გვარს ცნობას გვაძლევს სხვათა შორის მედიას ზღაპარიცა, ამისათვის ჩვენ მოვიხსენიეთ იგი მხო-

---

1) იხ. Усларъ „Древнѣйшія сказанія о Кавказѣ“ გვ. 400.

ლოდ მკითხველთათვის საცოდნელად. ამ განზრახვითვე არ დავიზარებთ ორიოდ სიტყვის თქმას კავკასიის ამაზონებზედ ანუ ამორძლებზედაც.

ისტორიკოსების ძველებურ გადმონაცემის გამოკვლევიდგან ვიცით, რომ ერთ დროს ჩვენს კავკასიაში უცხოვრიათ ამაზონებს. ვინ იყვნენ ეს ამაზონები? ამ კითხვაზე სწავლულნი დაბეჯითებით პასუხს არ იძლევიან მაგრამ ყველანი ერთხმად ამბობენ, რომ ეს დედა-კაცები სცხოვრობდნენ კახეთში, დაღესტანში, იმერეთში, სამეგრელოში ახლანდელ ბათუმის მაზრაში, ჩერქეზეთში და ყოველს შავი ზღვის ნაპირა ქვეყნებში კავკასიის მხარეს. აი რას ამბობს ამათზე ერთი ჩვენებური მწერალი: „ძველის-ძველს დროში ერთხელ შემოესივნენ კავკასიას უცხო ტომნი კასლოხიმები. ამათთან ბრძოლაში მამაკაცი ყველანი გასწყდნენ. მაშინ დედაკაცებმა ვერ მოითმინეს ეს უბედურება, ერთი პირი ჰქნეს, შეფიცეს ერთმანერთს, შეერთდნენ, განუდგნენ თავიანთ ქვეყანაში ჩამდგარ მტერს და განუწყვეტლად ებრძოდნენ იმას აქა-იქ კავკასიის ხევებში და ღელეებში. აქედგან წარმოსდგა ლაზისტანის და სამეგრელოს სახელი „კოლხიდა“, რომელიც ნიშნავს „ქალთა მხედრობასა“¹⁾. თვით უსლარიც ამბობს, რომ სახელი „კოლხიდა“ და ხალხი „კოლხები“ ამ კასლოხიმებისაგან დარჩა სამეგრელოში²⁾.

ამ ორივე თქმულებას (მედიაზე და ამაზონებზე) თუნდა ზღაპარი დაარქვით, მაგრამ მგონია კი რომ ამ ზღაპრულ გადმონაცემებში გამოთქმულია ნამდვილი აზრი ბერძნებისა ქართველ ქალის ცოდნაზე, ჭკუის გამჭ-

---

1) იხ. ისტორია მესხი გვარამაძისა.

2) იხ. Усларъ стр. 330 – 426.

რიახობაზე. მაგრამ გასაკვირველია, რი მიზეზით შეადგინეს ბერძნებმა ასეთი აზრი ქართველს ქალზე?

ისტორიით ვიცით, რომ მედიასავით და ამაზონებით თამამად ქცევა, უცხო სტუმართან ჯდომა სადილზე

და მასთან მუსაიფი წინააღმდეგი იყო საბერძნეთის ერის ზნისა და ჩვეულებისა. საბერძნეთში დედა-კაცებს არ აჩვენებდნენ უცხო კაცს, მას ჰხედავდნენ მხოლოდ ნათესავები და მეგობრები ქმრისა. მას შეეძლო ქმართან დამჯდარიყო და სადილი ეჭამა მხოლოდ მაშინ, როცა ქმარს თავისთან სტუმარი არა ჰყავდა. სასახლეში ჰქონდა ქმრისაგან მოშორებით ცალკე ოთახი მიჩენილი და კარებზე ბრაზიანი ქოფაკი ძალიან ჰყავდა დაბმული, რომ გაფთხილებულიყო და უცხო კაცი არ შეეშვა ოთახში. აქ ეხვივნენ მას მოახლეები და მონები. ამ მარტობაში მისი საქმე იყო სახლის მოვლა, ქსოვა, ჭრა-კერვა, ჯარა, საჩეჩელი და თითის-ტარი.

ბერძნების აზრით ყოველი ამ გვარი საქმე კაცის ღირსების დამამცირებელი იყო და ამის გამო დედა-კაცსა ჰქონდა მინდობილი. დედა-კაცს არ შეეძლო აგრეთვე მიეღო რაიმე მონაწილეობა სახელმწიფო საქმეებში და ამისათვის მას სწავლა-განათლების მიღების ნებასაც არ აძლევდნენ. რომელი მათგანიც კი გაბედავდა სწავლა-მეცნიერების შეხებას, მასაც ძლიერ ჰკიცხავდნენ და ზრახავდნენ. იმათ ეძახდნენ ზნე-გარყვნილ დედა-კაცებს – გეტერებს, რომელნიც როსკიპების რიცხვში იყვნენ ჩათვლილნი. მაგრამ ბერძნებს მაინც უყვარდათ მათთან დროს გატარება და არა ოჯახში, ცოლებთან, რომელთ ოთახში შესვლას მხოლოდ უსაქმობის დროს ჰკადრულობდნენ. ერთის სიტყვით ბერძნები ისეთის ცუდის თვალთ უყურებდნენ საზოგადოდ დედა-კაცის ღირსებას, რომ დემოსთენი ასე ეუბნებოდა ათინელებს „საყვარლები ჩვენა გვყავს კმაყოფილებისათვის, ცოლები კი

– 74 –

სახლის მოვლისა და შვილების ყოლისათვისაო“. თვით უდიდესნი ფილოსოფოსნი სოგრატ, პლატონ და არისტოტელიც კი ცუდ აზრს ქადაგებდნენ დედა-კაცზე. ისინი ამბობდნენ – დედა-კაცი სიძულველი არსებაა და კაცი ისე იშვიათად არავის უნდა ელაპარაკებოდეს, როგორც თავის ცოლსაო. სპარტაში და ღორიაში თუმცა საზოგადო ცხოვრებაში უფრო დიდი პატივი ეძლეოდა დედა-კაცს, ვიდრე ათინაში; მაგრამ ერთგანაც და მეორედგანაც დედა-კაცი არ იღებდა არავითარს მონაწილეობას სამოქალაქო და პოლიტიკურს საქმეების განწყობილებაში ¹⁾.

თუ ასეა, მაშ რა მიზეზით შეადგინეს ბერძნებმა. წინააღმდეგი აზრი ქართველ ქალზე? ნუ თუ მართლაც იმას მნიშვნელობა ჰქონდა ქართველთ ცხოვრებაში? რადგან საბერძნეთში დედა-კაცი ცუდს მდგომარეობაში იყო და საზიზღარი შეხედულობა ჰქონდათ მის ღირსებაზე და მნიშვნელობაზე სამოქალაქო ცხოვრებაში, უეჭველია, რომ ქართველ ქალზე ბერძნები არ იტყოდნენ, რომ ის

ძლიერ განსწავლული იყო და საკვირვლად იცოდა გრძნების ხელობაო, თუ მართლაც, მთლად თუ არა, ნახევრად მაინც ასე არა ყოფილიყოს; არ გიმოიყვანდნენ მას უცხო სტუმრებთან სადილად, არ დასვამდნენ მამის გვერდით, არ გაბაასებდნენ მათთან და არც ზღაპარში ამოქმედებდნენ; არ იტყოდნენ, რომ იაზონს უმემდიოთ არ შეეძლო „ოქროს მატყლის“ შოვნაო. ეტყობა, მართლაც ასეთი ყოფილა და ასეთი თავისუფლება ჰქონია ქართველ ქალს, რომ მისი საქციელი საარაკოდ გაუხდია უცხო ხალახს.

ასეთი შეხედულება ბერძნებისა ქართველს ქალზე

---

1) იხ. Положене женщинъ, древнѣйшемъ Римѣ. Красина 1877 г.

– 75 –

არც რომ სრულიად ტყუილი უნდა იყოს ისტორიულადაც. თითქმის ყოველს საბერძნეთის სამოქალაქო ისტორიის სახელმძღვანელო წიგნში სწერია, რომ გეტერების, აშკარად გამოსვლაზე საზოგადო ცხოვრებაში გავლენა იქონია აღმოსავლეთმაო. ვიტყვით სხვაფრივ: მცირე-აზიაში მცხოვრებ ბერძნების ქალებმა აღმოსავლეთის ქალების საქციელის მიხედვით დაიწყეს თამამად ქცევა და სწავლა-მეცნიერების მიღება. მაგრამ რომელ მხარეს ემახიან ამ შემთხვევაში მწერალნი აღმოსავლეთს, თუ არა კავკასიას? მე არა ვგონებ, რომ ამ სიტყვით მთელს აზიას იგულისხმებდნენ. ასე რომ იყოს, მაშინ ისინი თავიანთ თავსვე გაამტყუნებდნენ. ჩვენ ვიცით, რომ როცა ლაპარაკობენ საზოგადოდ დედა-კაცს მდგომარეობაზე, ერთხმად ამბობენ, რომ დედა-კაცი ისე არსად იყო დაჩაგრული, როგორც აღმოსავლეთშიო¹⁾. თუ ასეა, მაშ აღმოსავლეთმა როგორ-ღა იქონია გავლენა საბერძნეთის ქალების გათამამებაზე და გარყვნაზე? ეჭვი არ უნდა გვექონდეს, რომ აქ საზოგადოდ ყველა აღმოსავლეთში მცხოვრებ დედა-კაცებზე არ არის ლაპარაკი. ჩემის აზრით საბერძნეთის ქალების – გეტერების საზოგადოებაში გამოსვლაზე გავლენა იქონიეს მცირე-აზიაში და კავკასიაში მცხოვრებ უცხო ტომის ქალებმა. თავის ისტორიაში ილოვასიკი ამბობს: მცირე-აზიის კოლონიებში მცხოვრებ ბერძნის ქალებს გაერყვნათ ზნე აღმოსავლეთის ქალების მიხედვითაო. მაგრამ ნუ თუ მართლა შესაძლო იყო ეს ასე მომხდარიყო? ნუ თუ მართლა კავკასიის ქალებმა თავიანთ მაგალითით გაათამამეს ბერძნების ქალები და გამოიყვანეს აშკარად საზოგადო ცხოვრებაში? ჩემის აზრით აქ არა არის-რა გასაკვირველი. აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთის ნაპირებზე შავის ზღვისა ბერძ-

---

1) Историческія судьбы женщ. Шашкова стр. 68-86.

ნებს ჰქონდათ მრავალი კოლონიები. ესენი იყვნენ: ოლ-
ვია, ხერსონესი, პატიკაპეია, ტანაისი, ფანაგორია, დი-
ოსკურია (სოხუმი), ფაზისი (ფოთი), კიმერიონი (ქუთაი-
სი), შორაპანი (ყვირილა), პეტრი (ანაკოფია), ტრაპი-
ზონი და სხვ. ამ ქალაქების მეტროპოლია იყო მილე-
თიო, ამბობენ ისტორიკოსები, და ზღვის პირზე მას
ჰქონდა ოთხმოცი კოლონია დაფუძნებულიო. ჩემის აზ-
რით აი ამ კოლონიებში მცხოვრებ ბერძნების ქალებმა
კავკასიის ხალხებში ვაჭრობის დროს მისვლა-მოსვლით
გადიღეს აქაურ დედა-კაცების ზნე, ჩვეულება და ქცევა,
ესე იგი მათ მოეწონათ კავკასიის ქალების თავისუფლე-
ბა, ხალხში თამამად გამოსვლა, კაცებთან მოურიდე-
ლობა, მათთან მუსაიფი, მათი გამჭრიახობა, ცოდნა და
მონაწილეობის მიღება საზოგადო ცხოვრების საქმეებში.
ისტორია პირდაპირ ამბობს, რომ სახელოვანი ასპაზია
მცირე-აზიელი დედაკაცი იყო მილეთის ქალაქიდგანაო.
პერიკლს ასე მოეწონა ეს კეკლუცი, განათლებული და
თამამი ქალი, რომ ცოლად შეირთოო. ეს ამბავი მოჰხ-
და 449 და 429 წელს შუა ქრისტ. დაბადებამდე. დიად,
ამ გვარის მოსაზრების გამო ვიკითხავ კიდევ: საიდგან გა-
დიღეს ამ გეტერებმა ასეთი სითამამე, თუ არ კავკასიის
კოლონიებში აქაურ ქალებისაგან, რომელთაც დიდი
თავისუფლება, და სითამამე ჰქონიათ ხალხში და რო-
მელნიც ამკარად გამოდიოდნენ სახალხო დღესასწაულებ-
ში, მონაწილეობას იღებდნენ საზოგადო ლხინში და სი-
ხარულში, ერეოდნენ სალაშქრო და სამოქალაქო საქ-
მეებში? და თუ გეტერებმა სითამამე კავკასიის ქალაქე-
ბისაგან გადაიღეს, თუ აქაურს ქალებს დაუწყეს მიბადვა
ცხოვრებაში, მამ ექვიარ უნდა იყოს, რომ აქაურს ქა-
ლებს დიდი უფლება და სითამამე ჰქონიათ ხალხში. განა
ამ აზრს არ ამტკიცებენ მედიას ზღაპარი და ამაზონების
ისტორია?

ნუ თუ ქართველნი უფრო განათლებულნი იყვნენ,
ვიდრე ბერძნებიო, იტყვიო? თუ არა, მამ რით აიხსნება
ის ფაქტიო, რომ ქართველი დედა-კაცი უფრო გამოსუ-
ლი ყოფილა ცხოვრებაში, უფრო კეთილი ცხოვრება
და გავლენა ჰქონია საზოგადოებაზე? რასაკვირველია, ეს
იმიტო არ აიხსნება, რომ ვითომც ქართველები უფრო
განათლებულნი იყვნენ ბერძნებზე. ქართველი ხალხი რო-
გორ შეედრება განათლებით და ცოდნით ძველს ბერძ-
ნებს. მაგრამ საქმე ეს არ არის, რომ რამოდენადაც რო-
მელიმე ხალხი გაუნათლებელია, იმოდენად უფრო თა-
ვისუფალი ცხოვრება, სითამამე, და გავლენა ჰქონია

დედა-კაცს მამაკაცზე ¹⁾. ეს ამიტომ, რომ ველურს მდგომარეობაში დედა-კაცი თავს იცავდა თავის ძალ-ღონით, ებრძოდა კაცს და არ აძლევდა ნებას მონად გაეხადა იგი. საქმე ძალ-ღონეზე იყო დამოკიდებული. ვინც დაამარცხებდა, ის იყო ბატონი. ქალი პირობას უდებდა მის ცოლობის მეძიებელს კაცს: მოდით ჯერ შევიზნეთ და ვიბრძოლოთ, თუ შენ დამამარცხე, მე შენი მონა და ცოლი ვიქნებიო; მაგრამ თუ მე დაგამარცხე, მაშინ შენებება მოგვლავ, არა და მონად გაგიხდით. ასეთი ბრძოლა დაუწყვიათ კაცსა და დედაკაცს თავის გაჩენიდანვე. ყოფილა დრო, რომ დედა-კაცს უჯობნია მამაკაცისათვის. ჩვენ უკვე ვსთქვით, რომ კავკასიაში დედა-კაცებს ჰქონიათ სამეფო. იმათ ერქვათ ამაზონები, რადგან იარაღის ადვილად ხმარებისათვის მარჯვენა ძუძუს იბრმავებდნენ. აი რას ამბობს კავკასიის ამაზონებზე დიოდოს სიცილიელი: „დედოფალი ამაზონებისა იდგა მდინარე თერმოდონის შესართავთან. დღითი-დღე განითქმოდა მისი სახელი მამაცობისა. როგორც კი დაიპყრობდა ერთს რომელსამე ხალხს, მაშინვე სხვა ხალხის

---

¹⁾ იხ. Ист. судьбы женщины, გვ. 68.

დასამორჩილებლად ამხედრდებოდა. ის იწოდებოდა ბრძოლის ღმერთის ასულად. მან დაამარცხა მამა-კაცებია და ძალა დაატანა მატყლი ეჩჩათ და ერთათ. მან გამოსცა კანონები და დედაკაცები სამხედრო სამსახურში მიიწვია, კაცები კი შინ დასტოვა ოჯახის მოსავლელად. სკვითების ამაზონებზე გადმონაცემი ამბობს, რომ ეგვიპტის მეფის სეზოსტრისის დროს მრავალნი მათგანნი გადასახლდნენ კაბადოკიაშიო. ამათ ამოსწყვიტეს თურმე მომეტებული ნაწილი მამა-კაცებისა, რომელნიც თან გაიყოლიეს, ამოირჩიეს მხედართ-წინამძღოლად დედა-კაცები და გამოაცხადეს, რომ აღარა შემთხვევაში არ დაემორჩილებიან მამა-კაცებს. ვინც სიკვდილს გადარჩენ, ყურ-მოჭრილ მონად გაიხადეს. ქმრად აღარ ირთავდნენ მამა-კაცებს, მაგრამ დროსა და დროს განმავლობაში ჰქონდათ მათთან დრო-გამოშვებითი კავშირი. თუ ქალი გაუჩნდებოდათ, თვითონვე ზრდიდნენ, თუ ვაჟი. – მამაკაცებს აძლევდნენ. ისინი ისე ძლიერნი და მეომარნი ყოფილან, რომ დაუპყრიათ მრავალი ქვეყნები, აუშენებიათ ქალაქები, მიუღიათ მონაწილეობა ტროიანელთ ბრძოლაში და უბრძოლნიათ თვით უდიდეს გმირთან ჰერკულესთან, როცა ეს მოგზაურობდა, მაგრამ უკანასკნელს ისინი დაუმარცხებია და გაუუქმებია მათი სამეფო ¹⁾.

როდის იყო ეს ამბავი, ბეჯითად არავინ იცის: მაგრამ ზოგიერთი ისტორიკოსები მოსწრებიან ჩვენს მხარე-

ში იმისთანა დედა-კაცებს, რომელნიც ძლიერად მებრძოლნი ყოფილან. ამას ამტკიცებს სხვათა შორის ქსენოფონტი და ჰეროდოტი. უკანასკნელი სწერს: საერო მატების (კავკასის მხრის ხალხია) ქალები ისეთივე მხედარნი არიან, როგორც მამა-კაცები; კაცებთან ერთად

---

1) იხ. იგივე თხზ. შაშკოვისა გვ. 24 – 25.

– 79 –

ნადირობენ და ქმარს არ ირთვენ, ვიდრე თითოს მტერს სამშობლო ქვეყნისას არ მოკლავენო¹⁾. ეს ასე ყოფილა 500 წლის წინად ქრისტეს დაბადებისა. მაგრამ ამის შემდეგაც ქალები ასე იქცეოდნენ. მაგალითად 60 წლის წინად ქრ. დაბ. რომის მხედართმთავარი პომპეი რომ ეომებოდა კახეთში ქართველებს, მაშინ ამ უკანასკნელთ ლაშქარში და ბრძოლაში დედაკაცებიც ერივნენ.

აი ამ დროებში დედა-კაცს ჰქონდა საქართველოში მინიჭებული სრული თავისუფლება, დადიოდა უპირბადოდ, შედიოდა ტაძრებში სალოცავად კაცებთან ერთად, გამოდიოდა ხალხში დღესასწაულს დღეს სასეირნოდ და სალხინოდ; უცხო კაცებს შეეძლოთ მათს ოთახში შესვლა, მამასახლისები მიიღებდნენ ხოლმე უცხო სტუმრებს მათის თანა-დასწრებით; წარჩინებულთა ცოლნი მოგზაურობდნენ უშიშრად; მათნი ასულნი მუსაიფობდნენ სტუმრებთან, როგორც მაგალითად მედია ელაპარაკებოდა იაზონსა და ჰერკულესს.

ყოველ ამ მოსაზრების ძალით ჩვენა ვფიქრობთ, რომ ბერძნებმა შეადგინეს აზრი კოლხიდის ქალის მედიას ჭკუაზე, გამჭრიახოზაზე, ძლიერებაზე, სწავლაგანათლებაზე და ხალხის პოლიტიკურ საქმეებში მონაწილეობის მიღებაზე იმისთვის, რომ კავკასიის დედა-კაცს ჰქონდა ისეთივე ხმა საერთო საქმეებში, როგორც მამა-კაცს. უცხო ქვეყნებში ყოველგან, საცა კი სახელმწიფო და მოქალაქობრივი ცხოვრება შეკრულა კანონით და დამყარებულია სახელმწიფო წესდება, ქალის უფლება, თამამობა, ამაყოფა, გავლენა და ღირსება შემცირებულია დამდაბლებულა კაცებისაგან¹⁾; საქართველოში კი რაკი

---

1) იგ. იქვე გვ. 42.

2) იხ. Ист. Судьбы женщ. соч. Шашкова стр. 56, 68, 69, 86, 99, 100 და სხვა.

– 80 –

ერთხელ ქალს მიუღია საზოგადო ცხოვრებაში მონაწილეობა და მნიშვნელობა, რაკი ერთხელ მას ჰქონია ხმა სამოქალაქო და პოლიტიკურს საქმეებში, მერმე მამა-კაცებს აღარ წაურთმევიათ იმისთვის ეს უფლება, და კაცებსა და დედა-კაცებს ორივეს ერთად გაუწვევიათ ჭა-

პანი სამშობლო ქვეყნის დაცვასა და აღყვავებაში, რის გამოც ცოლ-ქმარს დარქმევია ქართულს ენაზე „მეუღლე“.

ეს თუ მართლა ასე არ იყო, მაშ რათა ჰქონდა ჩვენს ისტორიაში ქალს ისეთი დიდი მნიშვნელობა? „ქართლის ცხოვრება“ ამბობს, რომ ქართველ ხალხის ცხოვრების საძირკველი ჩასდგა კავკასიაში მამათ-მთავარმა ქართლოსმაო. ეს იყო პირველი მწყემსი ქართველ ხალხისა); ეს იცავდა საქართველოს გარეშე მტერთაგან; მაგრამ მოკვდა თუ არა იგი, მაშინვე მისმა ცოლმა მოჰკიდა ხელი ქვეყნის გამგეობასა და მართველობასაო – ამან, როგორც მთავარმა, ქმრის სიკვდილის შემდეგ განუწესა ქართველ ხალხის ცხოვრებას სამოქალაქო წყობილება. მის განკარგულებას არ ეწინააღმდეგებიან არც იმისი ხუთი შვილი, არც ერი. მას ენდობიან ყველანი, როგორც დედას, როგორც ქართველთ ოჯახობის ბურჯსა და სამოქალაქო ცხოვრების სვეტს. ის არის სიცოცხლის ჩამდგმელი ქართველის ხალხისათვის და ფარგალი და ჩარხი ოჯახურის ცხოვრებისა. იმის სიტყვას ფასსა სდებს ხალხი, ისმენს და ემორჩილება მის განკარგულებას. ის უყოფს თავის შვილებს მამის სამკვიდრებელს. შვილნი ემორჩილებიან დედას და ყველანი თავ-თავიანთ მიწა-წყალს უპატრონდებიან. დედას უჭირავს ხელში ხალხის სამოქალაქო ცხოვრების მმართველობა, შვილებს აბარიათ ჯარის საქმე და ქვეყნის დაცვა მტრისაგან ფარ-ხმლითა. ძმები ემორჩილებიან უფროს ძმას მცხეთოს, და ყველანი ერთად დედას. დედა იყო ამშენებელი ქალაქებისა და ციხეებისა. „აღაშენა დედა-ციხე და მანვე აღაშენა ბოს-

– 81 –

ტან ქალაქი, რომელსა აწ ჰქვიან რუსთავი“; „განყვნა დედამან შვილნი შემდგომად ქართლოსის სიკვდილისა და მცხეთოს იყო გამგებელ მათ ოთხთავე ძმათა ზედაო“, ამბობს ქართლის ცხოვრება ¹⁾.

შეიძლებოდა გვეფიქრნა, რომ ის მიწა-წყალი, საცა აღაშენეს „დედა-ციხე და ბოსტან-ქალაქი“, დედის სამფლობელო იყო და ამისათვის ნება ჰქონდა თავის წილში ისე ემოქმედნა, როგორც თვითონ ენებებოდა. მაგრამ მატთანე ამბობს, რომ „დედა-ციხე“ კახოსის ხვედრი იყო-ვო. გარდა ამისა ციხის აშენებას თვალ-ყურს ადევნებდნენ შვილები, და არა დედა. თუ დედას ეკუთვნის, შვილს რა ხელი აქვს, თუ შვილს – დედა რად ერევა საქმეში? თუ დედა-ციხე და რუსთავი კახოსის ხვედრია და ვისაც ეკუთვნის, იგივე თვალ-ყურს ადევნებს მათს აშენებას, მაშ რაღად-ღა არის ნათქვამი რომ ქართლოსის ცოლმა აღაშენაო? იქნება იმიტომ, რომ რადგან დედა-აზრი (ინიციატივა) ქალაქებისა და ციხეების აშენებისა დედას ეკუთვნის, ამისათვის არის ნათქვამი, რომ ქართლოსის ცოლმა აღაშენაო? ეს რომ კიდევაც ასე არ

იყოს, მაინც უნდა მივიღოთ, რომ ამ ზღაპრულ ისტორიულ გადმონაცემში ქართლოსის ცოლი არის მიმსგავსებული იმ ღმერთებისა, რომელნიც ბერძნებისა, რომაელებისა, კელტებისა და გერმანელების წარმოდგენით ქალაქებს აშენებენ და ართვენ კაცობრიობის სიცოცხლის ძაფსა, ესე იგი გამონასკვენ ერის სამოქალაქო ცხოვრებასა. იგი არის ქალი მრთველი – ქართველი (ქალი შემოკლებულად ითქმის „ქა“); იგი არის მზგავსი ლათინების მიწა-წყლის ღმერთისა. როგორც დედათა ღმერთა ფეია, როგორც ბერძნების ღმერთები; ნიმფა და

---

¹⁾ იხ. გვ. 19 და 20.

პარკა – ასე ეს დედა-კაცი, ქართლოსის ცოლი, ართავს ქართველთ ცხოვრების ძაფს, ესე იგი გამონასკვავს ქართველთა სამოქალაქო ცხოვრების კანონებს. დიად! იგი არის ღმერთა ქართველ ხალხის მოქალაქობრივ ცხოვრებისა.

ამ გადმონაცემში რომ ასეთი აზრია გამოხატული ქართლოსის ცოლის შესახებ, ამაში ეჭვი არ უნდა იყოს; და თუ ამ აზრს ვინმე საეჭვოდ მიიღებს, იმაზე მაინც უნებლიეთ უნდა დათანხმდეს, რომ „ქართ. ცხოვრების“ გადმონაცემში არის გამოხატული პატივისცემა დედა-კაცისადმი და აღიარებულია შისი მოქმედება ისტორიულს ასპარეზზე.

ამ გვარის გადმონაცემის არსებობაც კი საკმაოა იმის სათქმელად რომ ჩვენში დედა-კაცი არ იყო დაჩაგრული მამაკაცთაგან და მას შეეძლო ეზრუნა და ხმა ამოეღო საზოგადო კეთილ-დღეობის შესახებ. დღესაც ამბობს გლეხ-კაცი: „ოჯახი მაშინ იღუპება, როცა ქმარს ცოლი უკვდებაო“. აქედგან ცხადია, რომ ოჯახურის ცხოვრების დამადგენელად იმას დედაკაცი მიაჩნდა უწინდელ დროში. არც გასაკვირველია: თავ-დაპირველად, როცა კაცთა საზოგადოებრივის ცხოვრების წესდება ინასკვებოდა, მაშინ ამბობენ ისტორიკოსნი, მოქალაქობრივი წესდება დედა-კაცს შემოჰქონდაო, და ერის ცხოვრების გამგებლადაც დედა-კაცი იყო და არა მამაკაციო; ოჯახის პატრონი იყო დედა, და არა მამაკაცი, რის გამო დედის სახელი შვილებს გვარად ერქმეოდათო. ამას ამბობს თავის თხზულებაში „Историческія судьбы женщины“ რუსის მწერალი შაშკოვი. იგივე მოგვითხრობს აგრეთვე, რომ ძველს დროში თვით მეფენიც დედის მზუნველობის ქვეშ ყვნენო: დაუკითხავად შვილს არავითარის განკარგულების მოხდენა არ შეეძლო, რადგან კაცთა საზოგადო ცხოვრება დედათა უფლებზედ

იყო დამყარებულიო; და თუ სხვაგან ასე იყო, რატომ საქართველოშიაც ასე არ უნდა ყოფილიყო? მით უფრო წარმოსადგენია ეს ჩვენში, რომ კავკასიაში იყო ერთ დროს სამეფო ამაზოვნებისა. ქსენოფონტის აზრითაც იმ თემებს, რომელნიც სწავლულთაგან ქართველთ მოდგმის ხალხებად იცნობებიან, იმ ჟამად დედა-კაცი პატივში ჰყავდათ ¹⁾.

ქართლოსის ცოლის შემდეგ საქართველოს ერის პოლიტიკურის თავისუფლების აღსადგენად მოქმედებდნენ დედა და ორი დანი საქართველოს პირველი მეფის ფარნავაზისა. როცა ეს დედა-კაცი მოქმედებდნენ, კაცობრიობის ცხოვრება ძლიერ არეულ-დარეული იყო. ალექსანდრე მაკედონელმა დაიპყრო თითქმის ყველა სახელმწიფოები, დაამხო სამეფო ტახტები და გახდა მარტო თვითონ ხელმწიფედ. ამანვე დაიპყრო საქართველო, მოჰკლა მცხეთის მამასახლისი სამარა და ამისი ძმა – მამა ფარნავაზისა. დაქვრივდა ფარნავაზის დედა. დარჩნენ ობლად ფარნავაზიც და მისი დებიც, რომელნიც ძმებზე უფროსნი იყვნენ. საქართველოს გამგებლად გახდა მტერი აზონი. „კაცი ძნელი და მრისხანე“, დაუწყო ქართველებს დევნა და უწყალოდ ხოცვა. ვისაც კი ქართველთაგანს თვალში რამე ჩინი ვაჟკაცობისა ჰქონდა, ყველა მოკლა და ქართველობა დააწიოკა.

აი ამ უღმობელს დროს დედამა და დებმა ფარნავაზი ჯერ მამულის სიყვარულში აღზარდეს, და მერმე არამც თუ არ დაუშალეს იმას აზონის წინააღმდეგობა, არამედ ზნეობითად ამხნევებდნენ იმის მოქმედების ასპარეზზე. ისინი თან მისდევენ იმას ყოველგან, სადაც კი მათი ყოფნა საჭიროა. ფარნავაზის გულში დედას რომ არ გაეღვიძებინა სიყმაწვილობიდანვე უფლების მოყვა-

---

¹⁾ იხ. თხზულება Анабасисъ.

რობა, იმას იქნება არც კი მოენდომებინა მეფობის შოვნა. უეჭველია, ამ გვარს სურვილის გაღვიძებისათვის, კაცის გულში დიდი მნიშვნელობა აქვს აღზრდას. „ქვევრს რასაც ჩასძახებ, იმას ამოგძახებსო“, ამბობს ქართველი ხალხი. თუ ასეა, მაშ უეჭველია, ფარნავაზის დედამ და დებმა მიიღეს მონაწილეობა ქართველ ჩამომავლობის თემების შეერთებაში ერთ მეფის უფლებას ქვეშ; იმათ იზრუნეს ქართველთ ხალხოსნობის აღდგენისათვის, იმათის მეცადინეობით აღსდგა მამა-პაპური სარწმუნოება, ზნე, ჩვეულება და ენა. ეს ნამდვილად ასეც უნდა ყოფილიყო. მთელს ქვეყანაზედ დედას შვალზე გავლენა ჰქონია, როგორც ამბობს შამკოვი, და ეს ჩვენშიაც, რასაკვირველია, ასე უნდა მომხდარიყო. და ან კი გა-

საკვირი არ იქნებოდა, რომ მარტო საქართველო ყოფილიყო ამ შემთხვევაში გამორიცხული?

მაგრამ ქრისტეს ქვეყნად მოსვლამდე ქართველებს არა ჰქონდათ მოსაწონი სარწმუნოება. ისინი თავყანსა სცემდნენ ქართლოსის საფლავს, როგორც გაღმერთებულს მამათ-მთავარს, კერპს არმაზს, კერპს შოთას, რომელიც ხვან-მთესველობის ღმერთად მიაჩნდათ; აგრეთვე კერპებს გაციმს და გაიმს, არტემის და აპალონს; კიდევ ცეცხლს, მთვარეს, მზეს და შვიდს ვარსკვლავს – „მრავალს“. ამათი მსხვერპლი იყო სხვათა შორის სისხლი კაცისა. უბრალო და უმანკო ყმაწვილებს ყელსა სჭრიდნენ ამ კერპების წინაშე. ეს უწყალო ჩვეულება – კულტი უწუხებდა და უმწარებდა გულს დედათა, ათქმევიანებდა მათ მწარე სამდურავს მამა-პაპურს სარწმუნოებაზე. აბა რომელი დედა არ მოინდომებდა იმ სარწმუნოების ამოგდებას, რომელიც მსხვერპლად ითხოვდა იმათ საყვარელ შვილებს და იმათ კი მწარე და მდუღარე ცრემლით ატირებდა? დიალ! მოიწადინეს დედა-კაცებმა და კიდევაც შეუცვალეს ქართველ ხალხს სარწმუნოება.

– 85 –

იმათ დაიწყეს საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელება და კიდევაც დააგვირგვინეს თავიანთი კეთილი წადილი. კაცები უარს იყენენ იმათ განზრახვაზე. იმათ ილაოს ტკივილებით შვილი არ ეშობნათ და არც აგრე რიგად გული დაეწოდათ, როცა თავის საკეთილდღეოდ ყრმებს ყელსა ჰსჭრიდნენ. დედა-კაცებს კი სულის კვეთება მოსდიოდათ; კაეშნებით ევსებოდათ გულთ, როცა უყურებდნენ, რომ იმათგან ტანჯვითა და მწუხარებით ნაშობს შვილებს, მრავალს ღამეს აკვანზე უძილობით აღზრდილთ საყვარელ ნორჩთ, ახლა ყელსა სჭრიან და ცეცხლში სწვენ. ამ გვარმა უსამართლობამ ასეთი სიმტკიცე ხასიასიათისა და ნებისა დანერგა დედათა გულში, რომ კაცებმა ვერ შესცვალეს თავიანთ მძლავრობით მათი განზრახვა. იმათ მაინც გაავრცელეს საქართველოშის ქრისტიანობა.

როცა 45-სა და 60 წლებს შუა ქრისტეს ამაღლების შემდეგ საქართველოში მეფობდა ადერკი, სამცხე-კლარჯეთში მთავრობდა ქვრივი დედა-კაცი გვარად სამივარი. ამ დროს მოვიდა აქ ანდრია მოციქული და დაიწყო სამცხეში ქადაგება ქრისტეს სჯულისა. გაიგონა თუ არა ამ მთავარმა დედა-კაცმა, რომ ანდრიას ღმერთს კაცის მსხვერპლად შეწირვა დიდ ცოდვად მიაჩნიაო, დიდად მოეწონა ეს ამბავი და მაშინვე თვითონაც ირწმუნა ქრისტე და თავის მცირე-წლოვანს შვილსაც მიანებინა ქრისტიანობა. მაგრამ, რადგან მარტო ამათის რწმუნებით არა გამოვიდოდა-რა, მოიწადინა ქრისტიანობის ხალხში გავრცელებაცა. მის ჩაგონებით ხალხმა

მიიღო ახალი სარწმუნოება. სამცხე, იმერეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი და სვანეთი ანდრიამ მოაქრისტიანა დედა-კაცის შემწეობით.

მაგრამ საუბედუროდ, დედა-კაცისაგან დაწყობილ საქმეს მეფემ ადერკიმ დიდი წინააღმდეგობა გაუწია.

– 86 –

შეიტყო თუ არა, სამცხე-კლარჯეთმა და მთელმა დასავლეთის საქართველომ მამა-პაპური სარწმუნოება გამოიკვალაო, ძლიერ იწყინა და ძალად მიაქცივა ხალხი ისევ ძველს სჯულზე და ძლიერად დატუქსა სამცხის მთავარი სამძივარი და თავადობა. მაგრამ ქრისტიანობა მაინც არ მოკვდა ამ დევნით. პირველ საუკუნის დასასრულს დასავლეთ საქართველოში ტუსადად გამოგზავნა ტროიანე იმპერატორმა ეპისკოპოსი კლიმენტი რომელი და ამანა და პონტის ეპისკოპოსმა პალმამ, ჩამომავლობით ქართველმა – მეგრელმა, და ამისმა შვილმა მარკიონმა დაიცეს ქრისტიანობა სამცხე-კლარჯეთში და დასავლეთის საქართველოში. მეორე საუკუნის დამლევს მცხოვრები ეპისკოპოსი ლიონისა (საფრანგეთშია) ირინეი ამბობს, რომ ივერიაში ახლა ქრისტიანობა არისო.

მაგრამ ამ დროს ქართლ-კახეთის ქართველები ჯერ ქრისტიანობას არ აღვიარებდნენ. სამცხე-კლარჯეთის დედა-კაცები მეცადინეობდნენ ქრისტიანობის გავრცელებას ამ მაზრებშიაც, რადგან ეს საქმე იმათ თავიანთ მოვალეობათ მიიღეს. კაცების წინააღმდეგობამ ვერ მოდრიკა და ვერ გასტეხა სიმტკიცე იმათის განზრახვისა. იმათ მაინც დაამხეს ყოველგან საქართველოში წარმართობა და შემოიღეს სჯული ქრისტესი. ეს ამბავი მოჰხდა 318 წლის შემდეგ ქრ. დაბადებისა მოციქულთა სწორის ნინოსაგან, რომელიც, როგორც ამტკიცებს ბ. ჩუბინოვი, ჩამომავლობით იყო ქართველი – ჭანი-მეგრელი ¹⁾.

ან განა კი ფიცი უნდა იმას, რომ ნინო ქართველი იყო? თუ არ იყო, მაშ რომელს ენაზე ქადაგებდა? იმან კარგად იცოდაო, ამბობს გადმონაცემი, ბერძნული და ებრაულიო; ქართულის ენის ცოდნაზე კი, მართა-

---

¹⁾ იხ. „ეტიმოგრაფიული განხილვა ძველთა და ახალთა კაბადოკიის ანუ ჭანეთის მკვიდრთა მოსახლეთა“, გვ. 11, 12, 13.

– 87 –

ლია, არა არის-რა ნათქვამი, მაგრამ იცით რათა? ამისათვის რომ ქართული ენა იყო მისი სამშობლო ენა და აბა, რაღა ფიცი უნდოდათ მწერალთ, რომ ნინომ ქართული იცოდაო. დამტკიცება იმისი, რომ ქართველმა ქართული იცისო, სწორეთ რომ სასაცილოა. დიად, ნეტარმა ნინომ კარგად იცოდა ქართული ენა. რომ არა

სცოდნოდა, ვერც იქადაგებდა ქართველ ხალხში. და ან კი რატომ არ უნდა სცოდნოდო? იმისი დედ-მამანი იყვნენ კაბადოკიის მცხოვრებნი და აქ ცხოვრობდნენ ლაზები – ქართველები. ასე ამტკიცებენ მეცნიერნი, რომელნიც იკვლევენ კაბადოკიის ძველებურ მცხოვრებლების გვარ-ტომობას.

მაგრამ საქმე ის ხომ არ არის, იცოდა ნინომ ქართული ენა კარგად, თუ არა. ჩვენთვის აქ სასიქადულოა, რომ ის იყო ქართველი შთამომავლობისა და მან გაავრცელა საქართველოში ქრისტიანობა. აი ის გარემოებანი, რომელთაც გამოიყვანეს იგი სამისიონერო მოქმედებაზე. მისნი დედ-მამანი რომ ბერად შესდგნენ, ის წავიდა იერუსალიმში. იქ ჯერ შეისწავლა კარგად ქრისტიანობა, მერმე წამოვიდა სამშობლო საქართველოში მტკიცე განზრახვით, რომ დანერგოს ერთ სისხლ-ხორც ხალხში ქრისტეს სწავლა. ის მოვიდა მცხეთაში 5 აგვისტოს. ექვს ამ თვისას იყო არმაზ კერპის დღეობა. ხალხი იქ მიდიოდა დღეობაზე. ნინოც იქ წავიდა. აქ იმან გაიცნო მეფე მირიანის ცოლის სეფე-ქალი (Фреѣлина), სახელად შროშანა, რომელმაც სთხოვა მოდი, სასახლეში და იქ იცხოვრეო, მაგრამ ნეტარმა ნინომ არ ინება. ამ საღამოს ის შეეხიზნა მეფის მეზღის ცოლს ანასტასიას. მერმე გაიცნო მცხეთელ ურიების მღვდლის ქალი სიდონია და კიდევ სხვანიცა, მაგრამ ანასტასიას არ მოჰშორდა. მასთან იცხოვრა იმან ცხრა თვე. ამ დროს განმავლობაში შეისწავლა მცხეთელების ხასიათი და თავის

– 88 –

სახლის პატრონის ცხოვრების გარემოება. როცა შეიტყო რომ ანასტასია უშვილო არისო, იმან უწამლა და გახსნა შვილიერება მისი. შეიტყეს მისი ასეთი ექიმობა მცხეთელებმა და დაიწყეს მასთან ავადმყოფების მოყვანა საწამლოდ. ის ყველასა სწამლობდა და არჩენდა. ამ ხელობით იმან შეაყვარა ხალხს თავი. იმას ახლა ყველანი პატივსა სცემდნენ. მოდიოდნენ იმასთან და ყველაფერში რჩევასა სთხოვდნენ და იმასაც არა ჰშურდა მათთვის თავისი ცოდნა. სამი წლის განმავლობაში იმან ისე შეიმინა ხალხი, რომ ყველა მის ღმერთსა ჰფიცავდა. მაგრამ უფრო მომეტებულად ის დედა-კაცებს იახლოვებდა. ვისაც კი რაიმე სიკეთე უყო მათგანს, ყველას მხოლოდ ისა სთხოვა, შრომის ფასად, რომ სწამდეთ ქრისტე-ღმერთი და ყოვლად წმიდა ღვთის-მშობელი. ამ სახით იმას 12 დედა-კაცი დაიმოწაფა, და ხალხის გულიც კეთილის ყოფით მოიგო და მოინდო. ის ახლა ყველას მიაჩნდა წმინდა დედა-კაცად. თვით მეფე-მირიანი ეუბნებოდა იმას, რომ შენ არმაზ კერპის შვილი ხარო. ასე რომ გაიერთგულა ყველანი: მეფე დედოფალი, დიდებულნი და დაბიო ხალხი. ის გამოდის ქრისტიანობის სა-

ქადაგო ასპარეზზე. თანა ჰყავს თორმეტი დედა-კაცი: შროშანა, ანასტასია, სიდონია, მებაღის ცოლი და სხვანი და მხნედ ქადაგებს ქრისტეს სჯულს. მეფე მირიანი და სამეფოს დიდებულნი კაცნი მას ემტერებიან, მაგრამ დედოფალი ნანა და სალომე უჯარმოელი მას ესარჩლებიან და კაცებს ნებას არ აძლევენ, რომ რაიმე ავნონ ნინოსა და იმის თორმეტ მოწაფესა. იწყება ბრძოლა დედაკაცებსა და კაცებს შორის. მამა-კაცებს არ უნდათ, რომ საქართველოში ქრისტიანობა გავრცელდეს. მაგრამ სამი წლის განმავლობაში კაცების წინააღმდეგობა გასტეხეს დედა-კაცებმა და მოაქციეს ქრისტეს სჯულზე არამც თუ ხალხი, არამედ მეფეცა და სამეფოს დიდე-

– 89 –

ბულნი კაცნიც. დედა-კაცებმა გაიმარჯვეს მცხეთაში. მამა-კაცი დაჰმორჩილდნენ იმათ სურვილს. დედა-კაცებმა მოჰხადეს მეფეს წარმართობის გვირგვინი და დაჰხურეს ქრისტიანობისა. სწავლა ქრისტესი აღვიდა საქართველოს სამეფო ტახტზე. ქრისტიანობა გამეფდა მცხეთაში, მაგრამ ეს არ კმაროდა. საჭირო იყო მისი გავრცელება საქართველოს მაზრებშიაცა. დედაკაცებმა დაიწყეს აქაც მხნედ და მტკიცედ მოქმედება. მირიან მეფის შვილის (რევის) ცოლმა მოიაქცია ქრისტიანობაზე იორის ხეობაში მცხოვრები ქართველი ხალხი და აღმართა უჯარმაში ჯვარი ქრისტესი. ამავე დროს მივიდა ქიზიყში წმინდა ნინო და აქაური დედოფლის სუჯის შემწეობით გააქრისტიანა ქიზიყელები და დანარჩენი კახეთის ხალხი, და რადგან კახეთი ძალიან მოეწონა, ის აღარ წამოვიდა მცხეთაში. იმან აღირჩივა სავანად სოფელი ქიზიყისა ქედელი. აქედგან დაწერა წიგნი და გამოუგზავნა მეფე მირიანს, რომ კახეთი მთლად გავაქრისტიანეთო. წერილი გამოატანა ქიზიყის დედოფალს სუჯის. ეს შეჯდა ცხენზე და მოადგა თავის ამალით მდინარე არაგვის პირს. წყალი ადიდებული დაჰხვდა, მაგრამ არ დაერიდა მდინარის დელვას. არ შეუშინდა, ჩააგდო შიგ ცხენი და გასცურა მცხეთაში: მიულოცა მეფეს გამარჯვება და მთელს საქართველოში ქრისტიანობის სამეფო ტახტზე აღვსლა.

მაგრამ ნუ გგონიათ, რომ დედა-კაცებმა ქრისტიანობა გავრცელეს საქართველოში და მერმე დაწყნარდნენ. სრულიადაც არა. იმათ მოინდომეს შთამომავლობისათვის სახსოვრად გადაცემა წმინდა ნინოს ცხოვრებისაცა. ნინოს რომ შეატყეს გადასახლების მოახლოება საიქიოს, შეიყარნენ მისნი თანამშრომელნი დედანი და ჰკითხავდნენ მას დაწვრილებით ცხოვრების გარემოებებს. ბატონიშვილის რევის ცოლმა მოითხოვა საწერ-კალამი და აღწერა მისი ცხოვრება და ღვაწლი, და ასე ჩააგდო

– 90 –

დედა-კაცმავე საძირკველი ქრისტიანული მწიგნობრობისა ქართველ ხალხში.

ამ სახით ძველებური სარწმუნოება მოისპო, კერპები დაემხვნენ წინაშე ქრისტეს ჯვარისა. სამეფოსი და ქართველ ხალხის მფარველად მიიღეს ყოვლად-წმინდა ღვთის-მშობელი მარიამი. მიიღეს სარწმუნოებრივ დოღმატად, რომ დედაკაცი მარიამი არის ქვეყნის პატრონი და სამოქალაქო ცხოვრების მცველი. უეჭველია, რომ თუ დედა-კაცს წინათვე ასე არ უყურებდნენ ქართველები, ახლა წმინდა ნინოს ქადაგებით ქართველი ხალხი ასე მალე არ შეიცვლიდა აზრს საზოგადოდ დედა-კაცზე და მას არ მიიღებდა თავის სალოცავ ხატად. ახლა იგი არის საქართველოს მეოხი წინაშე ღვთისა, სასოება და იმედი ქართველი ხალხისა გასაჭირს დღესა. ერთის სიტყვით, დედაკაცი ღვთის-მშობელი საქართველომ იცნო პატრონად და მცველად სამშობლო ქვეყნისა, მამა-კაცი წმინდა გიორგი – მაგალითად მხნეობისა, ვაჟკაცობისა და გამირობისა ქართველ ხალხის თავისუფლებისა, ენისა და სარწმუნოების დაცვისათვის.

ამის შემდეგ სამშობლო ქვეყნის კეთილ-დღეობა, სარწმუნოებისა და ქვეყნის დაცვა მტრისაგან შეიქმნა მოვალეობად, როგორც კაცისა, აგრეთვე დედაკაცისა. ამის მიზეზი იყო ის, რომ ქრისტიანობის მიღებით საქართველომ გადაიმტერა სპარსეთი. ჩავარდა საქართველო დიდს განსაცდელში. სპარსეთმა დაუწყო მას განუწყვეტელი ბრძოლა. ამ გარემოებამ გაპყო ქართველთ დედა-კაცები და კაცები. იმათ გაინაწილეს შრომა სამშობლო ქვეყნის კეთილ-დღეობისათვის. კაცებმა მიიღეს თავის-თავზე ქვეყნის მტრისაგან მახვილით დაცვის მოვალეობა, დედა-კაცებმა – ოჯახური და მოქალაქობრივი კეთილად ცხოვრებისა. ასე ამ სახით უნებლივად შეიქნა ქართველი დედა-კაცი მოქალაქობრივი ცხოვრების ბურჯად და

სვეტად. მის მოვალეობად შეიქმნა ქართველთ ოჯახობის სვიანობა და ბედნიერება. რადგან სამშობლო ქვეყნის ბედის ტვირთვა გაიყო ორად, ამისათვის დედაკაცი გამოვიდა ახალ-თაობის განათლების ასპარეზზე, და უნდა გულ-წრფელად აღვიაროთ, რომ იმათ სასულიერო წოდებაზე, მეფითურთ თავად-აზნაურობაზე ნაკლები სამსახური არ მიუძღვით წინაშე სამშობლო ქვეყნისა. ამ აზრის დასამტკიცებლად ახლა ჩვენა გვსურს ავხსნათ შემდეგი კითხვები: შველოდნენ თუ არა დედა-კაცები მამა-კაცებს ერის განათლებაში და სამშობლო ქვეყნის პოლიტიკურად გაძლიერების საქმეში.

მატიანეთაგან სჩანს, რომ ქართველი ხალხი ორად იყო გაყოფილი: ერთი ნაწილი, ხელ-მარჯვე, მუდამ

მტერს ეომებოდა, მეორე – ხვანა-მთესველობას მისდევდა, რომ ქვეყანას არ მოჰკლებოდა საზრდო. მაშასადამე ასაკში მოსულ მამა-კაცობას სრულიად არ ეცალა წიგნის შესწავლისათვის: ამის გამო თავად-აზნაურობა ახალ-მოზარდ შვილებისაცა და ქალების აღმზრდელნიც იყვნენ: სასულიერო წოდება და დედა-კაცები. ამათ ხელში იყო ქართველ ხალხის სწავლა-განათლების საქმე. მეფე თავადსა, თავადი მეფესა, თავადი – თავადსა, აზნაური აზნაურსა და გლეხი – გლეხსა უზრდიდნენ შვილებს სამხედრო საქმეში. დედოფალი, თავად-აზნაურების ცოლები და გლეხთ დედა-კაცები კი განავითარებდნენ სწავლაში ერთ-მანერთის შვილებსა და ქალებს. „ხელი ხელს იბანსო“, რომ იტყვიან, იქნება, ამაზე იყო ნათქვამი. „ხოლო მისცა მეფემან მირდატ“, ამბობს „ქართლის ცხოვრება“, ძე თვისი ვახტანგი გორგასლანი საურმაგ სპასპეტსა აღსაზრდელად, „რამეთუ წესი იყო, რათა შვილნი მეფეთანი წარჩინებულთა სახლსა იზრდებოდნენ“. (იხ. გვ. 110). მასთან ერთად იყო შეზრდილი აგრეთვე არტვაზ ერისთავი და იყო მეფის „ძუძუს-მტე“.

– 92 –

ეს ძველებური წესი აღზრდისა იმაში მდგომარეობდა, რომ ყმაწვილს წერა-კითხვას დედა-კაცი ასწავლიდა, სამხედრო საქმეს კი ამ მასწავლებელის დედა-კაცის ქმარი.

ამაზედ არის ნათქვამი, რომ „წიგნი დედაკაცს საქმეა და არა მამა-კაცისაო“. მაგრამ ქართველი ხალხი იმისათვის კი არ ამბობდა, რომ წიგნი დედა-კაცის საქმეაო, რომ მისი სწავლა ვითომც კაცების მოვალეობად არ მიაჩნდა: ამ გვარი თქმულობის მიზეზი მხოლოდ ის იყო, რომ დედა-კაცები ასწავლიდნენ წიგნს თავადსაც, აზნაურსაც, გლეხსაც, ქალსაც და ვაჟსაც. არის საფუძველი ვიფქროთ, რომ საბეროდ და სამღვდელოთაც, თუ არა ყველას, მრავალს მაინც არის, დედა-კაცები ამზადებდნენ: ისინი ასწავლიდნენ ქართულს წერა-კითხვას, დავითნს, სახარებას, სამოციქულოს. მაგალითად სახელოვანი გიორგი მთაწმინდელი დედა-კაცისაგან იზრდებოდა სამცხეს ტაძრისის მონასტერში, რომელიც დედათ მონასტერი იყო. აქ მას ასწავლიდა მამიდა თეკლე. მერმე ცოტა რომ წამოიზარდა გიორგი, ასწავლიდნენ მას ბერები და მათ შორის ილარიონ თულაელიცა. ბოლოს აქედგანაც გაიყვანეს ის და მისცეს აღსაზრდელად ვილაცა ფერიზა ჯოჯიკს ¹⁾. ამ კაცის ცოლმა გიორგი წაიყვანა კონსტანტინეპოლში და მის მზრუნველობის ქვეშ ის სწავლობდა იქ მეცნიერებას თერთმეტი წლის განმავლობაში. ცხადია, რომ წერა-კითხვა და სწავლა-მეცნიერება მარტო დედა-კაცების საკუთრებას არ შეადგენდა. იმას სწავლობდნენ კაცებიცა, მაგრამ ამათი მასწავლე-

ბელნი ყმაწვილობაში იყვნენ დედა-კაცები. პირველ-დაწყებითი სწავლა მათს ხელში იყო. ჩვენ ძველებურ ქართველობას კარგად ესმოდა, რომ ყმაწვილს ისე ვერა-

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 215.

– 93 –

ვინ აღზრდის, ისე კაცი ვერ მოუვლის და ვერ გასწვრ-
თნის, როგორც დედა-კაცი. ამისათვის რომ დედა-კაცს
დიდი გავლენა აქვს ყმაწვილზე. ამ ჭეშმარიტებას ევრო-
პამ მხოლოდ ახლა მიაგნო და ჯერ კიდევ არ არის იგი
ცხოვრებაში განხორციელებული. მხოლოდ საფრანგეთს
ახლა მაგრად მოუკიდნია ხელი მისთვის. მათ სკოლებში
ქალები მხოლოდ ახლა ასწავლიან. ძველებურს დროში
ასე არ იყო იქ, ევროპაში. ჩვენში კი ეს ჭეშმარიტება
ძველის-ძველიდგანვე მიღებული ყოფილა. თითქმის არა
გვყავს არც ერთი სახელოვანი მეფე, რომელსაც რომ
წიგნი დედა-კაცისაგან არ ესწავლოს, რომ მის გონება-
გახსნილობას და პოლიტიკურს ნერგს მათს გვამში დედა-
კაცების მეცადინეობით არ ჰქონდეს ფესვი გადგმული.
იმათ დიდი გავლენა ჰქონდათ მათს მოქმედებაზედაც და
ქვეყნის ბედზედაც. საქართველოს მატთანენი, მაგალი-
თად, მოგვითხრობენ, რომ ჩვენი პირველი მეფე ფარნა-
ვასი, როგორც უკვე ვსთქვით, აღზარდეს მისმა დედამ
დებმა. მეფე ვახტანგ გორგასლანი მოქმედებს თავის დე-
დისა და საგდუხტ დედოფლისა და დის ხვარანძეს და-
რიგებით. „კითხვითა დედისა შენისათა გამოირჩიე ერთი
ვინმე ჩვენგანი წინამძღვრად სპისა ჩვენისა“, ეუბნება იმას
ჯუანშერ სპასპეტი, და ჩვენ წარვიდეთ და ვიძიოთ შური
ოვსთაგანო; ხოლო შენ იყავ შინა და განაგებდე მეფო-
ბასაო. ამ რჩევაზე ვახტანგი დედას ეკითხება: მაგრამ,
როგორც ეტყობა, საოჯახო რჩევაში არც დედა და არც
და ხვარანძე თანახმა არ გახდნენ. ამის შემდეგ ვახტანგი
სწერს ანდერძს და აძლევს დედას: თუ ომში მე მომკ-
ლეს ოსებმა, ჩემმა დამ ხვარანძემ შეირთოს ქმრად მიჰ-
რან და გამეფდეს ჩემს მაგიერო ¹⁾. ასე, დედის ჩაგონე-
ბით ის თანახმა არ გახდა – ჯარები ჯუანშერისათვის ჩა-

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 115.

– 94 –

ებარებინა და გაესტუმრებინა ოსეთში საომრად. იმან
დასტოვა სამეფოს გამგებელად თავისი დედა საგდუხტი
და და თვისი ხვარანძე და თვითონ გაილაშქრა ¹⁾.

კავკასიიდან გამარჯვებული რომ დაბრუნდა, დედამ
შერთო ვახტანგს ცოლად სპარსეთის მეფის ასული ბა-
ლენდუხტი ²⁾. ერთის სიტყვით, როგორც სჩანს მატია-

ნიდგან, მეფე ვახტანგი არას აკეთებს უდედოთა და უდაოთ. სპარსეთში, ანტიოქიაში და იერუსალიმში მოგზაურობის დროსაც დედა და და იმას თავისთანა ჰყავს. იმას ძლიერ უყვარს თავისი დედა და და ხვარანძე, რომელი „იყო ძლიერი და მშვენიერი“. ამათაც ისე უყვართ ვახტანგი, რომ მას მარტოდ არ სტოვებენ³⁾. ყოველს საქმეში თან მიჰყვებიან და მრჩეველებად არიან.

არც შეიძლება ვიფიქროთ, – გურანდურტს და ხვარანძეს მეფეზე ძლიერი გავლენა არა ჰქონოდათ. ვახტანგის პატარაობაში დედა იყო სამეფოს გამგებელი. ამ დროს ისინი ზრდიდნენ იმას ქრისტიანულ წესზე. დედა იმოდენად განათლებული დედა-კაცი იყო, რომ მისი შვილზე გავლენის უარ-ყოფა არ შეიძლება. მას ახვევია სამშვილდეს ციხეში მსწავლულნი ეპისკოპოსნი და მათ შემწეობით მეცადინეობს შეიტყოს ქრისტიანობის უკეთესობა „ათამ-ფარაშობასთან“ შედარებით. იმას ისე კარგად ესმის მნიშვნელობა სახარების ქართულს ენაზე გადმოღებისა, რომ ბრძანებს მის თარგმნას⁴⁾. ამ ფაქტს ამტკიცებს პ. იოსელიანიც⁵⁾, იქნება მართალი იყოს ის ჩემი ეჭვიც, რომ საგდუხტმა უფრო შვილისათვის ათარგმნინა სახარება, ვიდრე თავისთვის. მაგრამ ეს თუნდა

---

1) იხ. იქვე.

2) იხ. იქვე გვერდი 120.

3) იხ. იქვე, გვ. 121, 137., 138 და 144.

4) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 110.

5) იხ. Описание г. Тиф. გვ. 96.

ასეც არ ყოფილიყოს, აქ შესანიშნავია და ღირსია სახსოვრად ის ფაქტი, რომ ქრისტიანობაც და ქრისტიანული ლიტერატურაც ჩვენში დედაკაცებმა დაიწყეს: მათი მეცადინეობით აღვიდა ქრისტიანობა საქართველოს სამეფო ტახტზე. გაიხსენე წმი ნინოს ცხოვრების აღწერაც სიდონია დედაკაცისა და სალომე უჯარმელისაგან¹⁾. იქნება ამის მიზეზიც ის იყო, რომ სწავლა-განათლება დედა-კაცებს ხელში იყო და მათთვის საჭირო იყო წიგნები სამშობლო ენაზე, – ამისათვის იწყეს იმათ წერაცა და მათი ბრძანებით ქართველმა ბერებმა საღმთო წიგნების თარგმნაც. არამც თუ დედა-კაცები ტახტის მემკვიდრეთა და სხვებს წერა-კითხვას ასწავლიდნენ, ისინი პატრონობდნენ და იცავდნენ იმათ კიდევ. მეფე გიორგი I-სა ზრდიდა მისი მამიდა გურანდუხტი. ლიპარიტ ორბელიანმა გიორგი რომ ძალად წაიყვანა თავის სახლში სამხედრო და საპოლიტიკო საქმეებში აღსაზრდელად, იმას საპატრონებლად თან გაჰყვა გურანდუხტ დედოფალი. შემდეგში, როგორც ქვემოთ მოვიხსენებთ, ლიპარიტი იმან დააჭერინა თავადობას და, ბაგრატ მეოთხეს, თავის ძმას მისცა ხელში²⁾. აგრეთვე დედა-კაცისა-

გან არის გაზრდილი მეფე გიორგი მესამე, მამა თამარ მეფისა. ის გაზარდა დავით აღმაშენებლის ასულმა თამარმა. ეს სახელოვანი მეფე ძლიერ მადლობელი იყო ამ თავის გამზრდელისა. როცა სომხეთში დაამარცხა მუსულმანების ამირები და ანის ქალაქში თავისი მომხრე კაცი დააყენა მმართველად და დაბრუნდა საქართველოში, მაშინ იმას მიეგებნენ, როგორც მტერზე გამარჯვებულს: ქათალიკოზი, ფილოსოფოსნი, თავისი ცოლი ბურდუხან და გამზრდელი თამარი. აქ ის პირველად მი-

---

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 86.

2) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 227.

– 96 –

ვიდა თავის გამზრდელისა მამიდის წინაშე და თავყვანი სცა, რის გამო სიხარულით თამარმა იტირა. ეტყობა გიორგი მეფე თავის ჭკუის გამჭრიახობას, პოლიტიკურად ქვევას და საქმის ცოდნას, ქვეყნისთვის კეთილად მოვლას და მუსულმანების ამირებთან თავის მედიდურად და მეფურად დაჭერას, – ყველა ამ ცოდნას, – თავის გამზრდელს მიაწერდა. ასე რომ არ ყოფილიყოს, ის თავის მამიდას პირველად არ მიესალმებოდა. აქ ის არც ქათალიკოზსა და არც თავის ცოლს ისეთს პატივს არ ამლევს, როგორც თამარს. მამიდასთან ამბორის-ყოფის შემდეგაო, ამბობს მატთანე, ის „ურცხვენელითა პირითა და ახოვანითა სახითა გარდაეხვია ცოლსა და აკოცაო¹⁾).

გიორგი მეფე უსამართლოდ მოიქცეოდა, ასეთი პატივი რომ არ ეცა თავის გამზრდელისათვის. თამარი, მართლაც, ღირსი იყო ამ გვარის პატივისა. ის ნამდვილი ქართველი ქალია და დედა. ის ცოლად ჰყავდა შირვან-შაჰს, სჯულით მუსულმანს, მაგრამ ქართველობა, თავისი დედ-მამის ენა, სამშობლო ქვეყანა და სარწმუნოება მან ქმარს არ ანაცვალა, არ დაივიწყა. ის უნერგავს თავის შვილს აღსართანს ქართველების სიყვარულს. ქართველი დედის ბუნება სძლევს მუსულმანი მამის ბუნებას. აღსართანი სულით და გულით ემსახურება საქართველოს კეთილდღეობას, სისხლსა ღვრის ომში მის მტრებთან. ამისათვის მეფე გიორგის უყვარს ის, როგორც ძმა, „რამეთუ მამიდისა მისისა თამარის ძე იყო“²⁾. ის თუმცა იყო მთავარი შაქი-შირვანისა, მაგრამ ისე უყვარს დედეული სამშობლო, რომ სცხოვრობს ხან თბილისში, ხან თავის სამფლობელოში. მის დედას თა-

---

1) იხ. იქვე გვ. 268.

2) იქვე გვ. 272.

– 97 –

მარს თბილისში თავისი სასახლე ჰქონდა სამეფო სასახლის პირისპირ. ამ სასახლეში სცხოვრებდა აღსართანი, თბილისში ყოფნის დროს. იქნება ამ სასახლეში აღზარდა თამარმა მეფე გიორგი და თავისი შვილიცა. იქნება აქ ჩაუნერგა დედამ შვილს ქართველების სიყვარული და აგრეთვე ჩააგონა მას, რომ ქართველებთან ერთობა და ძმობა ჰქონოდა. „ხე ნაყოფით იცნობებო“. თამარის ჭკუისაგან მოსალოდნელი იყო ასე მხნედ მეცადინეობა ქართველთ დიდებისა და გაძლიერებისათვის. იგი იყო შვილი საქართველოს უძლიერესი მეფისა დავით აღმაშენებლისა. თუ ვისმეზე შეიძლება ითქვას: „მამა ნახე, დედა ნახე, შვილი ისე გამონახეო“, – უფრო სამართლიანად შეიძლება ეს ითქვას დავით აღმაშენებლის შვილებზე. მამასავით ისინიც ქვეყნის აღმაშენებელი არიან. თამარმა ქართლში „აღაშენა თიღვას ჯვარის მონასტერი, გუმბათიანი, დიდ-მშვენიერი, კეთილად ნაშენი და მრავალ შენობიანი ¹⁾. ის იყო დედათ მონასტერი. ის აღაშენა თამარმა ქმრის სიკვდილის შემდეგ, შეიმოსა მონოზნობა ²⁾ და დასახლდა აქ. ამ მონასტრის გარემოს ახლა მრავალი შენობების ნამსხვრევები იპოვება. რას მოგვითხრობენ ისინი, თუ არ სკოლის ყოფნასა? ჩვენი ეჭვი მით უფრო მართალია, რომ ყოველს მონასტერთან სკოლებიც იყო გამართულიო, ამბობს გარდმონაცემი. თუ ასეა, მაშ თამარსაც სკოლა ჰქონდა თავის მონასტერში, როგორც „ოსტატ“ დედაკაცს.

თამარსავით იქცევა ამისი დაი კატოცა. ეს იყო გათხოვილი საბერძნეთში ³⁾. ამ დედაკაცმა ქმარი და

---

¹⁾ იხ. გეოგრაფია ვახუშტისა, გვ. 264.

²⁾ იხ. ქართლის ცხოვ. გვ. 264.

³⁾ იხ. იმავე წიგნში გვ. 271 და 272.

შვილები ყველანი გააქართველა. მოხსენებულ გიორგი მეფის დროსვე ის მოვიდა შვილებით და ქმრით თავის სამშობლო ქვეყანაში. მეფემ აუშენებინა მას თბილისში სასახლე თამარის შვილის აღსართანის სასახლესთან, რადგან დეიდა-შვილები იყენენ. ისინი აქ დასახლდნენ სამუდამოთ. იმათ მისცეს კახეთში აგრეთვე დიდი მამულები და ციხე-ქალაქები. ამ ქალის შთამომავალნი არიან ახლანდელნი ქართველთ თავადნი ანდრონიკაანი, რომ ეს ასე იყო, ამას ამტკიცებენ სხვა მწერალნიცა; აზრის გარჩევა მხოლოდ იმაშია, რომ სხვები არ ამბობენ, – ანდრონიკაანთ დავით აღმაშენებლის ასულის კატოსაგან ჩამომავლობას. იმათი აზრი მდგომარეობს მხოლოდ იმაში, რომ ანდრონიკაანი ბაგრატიონების ნათესავნი არიანო. მაგრამ ეს როგორც გინდა იყოს, ჩვენ ამის დაწვრილებით გამოკვლევას არ შევუდგებით. ჩვენი სურ-

ვილი მხოლოდ ის იყო, რომ. ამ ფაქტზე ყურადღება მიგვექცია ქართველი ქალებისა და გვეთქვა, რომ ძველ-ლეზბური დედაკაცები არა ჰგვანდნენ ახლანდელებს. ახლა ქართველი ქალები უცხო ტომის კაცს ქმრად რომ შეირთავენ, არამც თუ თავიანთ ქართველობას ივიწყებენ, არამედ მტრად უხდებიან იმასაც და ქართულს ენასაც. ისინი მეცადინეობენ ქართველებისა და ქართველთ ენის დამხობას. არ იქცევიან ისე, როგორც იქცეოდნენ ძველს დროში ქართველი ქალები. მაშინ, იმ ნეტარს ძველებურს დროს, როცა ქართველი ქალი უცხო ტომის კაცს გაჰყვებოდა, არ ჰკარგავდა არც თავის სარწმუნოებას, არც ენას, არც ქართველობას: ეძებდა სამშობლო ქვეყნის კეთილ-დღეობას, ესარჩლებოდა ქართველებს, თუ ვისმეს მათგანს ნახავდა თავის ქმრის ქვეყანაში მისულს. ასე იქცეოდა მაგალითად რუსუდან დედოფალი, დაი მეფე გიორგი მესამისა. ის იყო გათხოვილი მცირე-აზიაში და ჰყავდა ვიღაცა მაჰმადიან სულ-

– 99 –

თანს, როგორც ამბობს „ქართლის ცხოვრება“ 271 და 292 კაბადონებზე. აგრეთვე ესარჩლებოდა ქართველებს მცირე-აზიის სულთანის ყიასდონის ცოლი თამარი, რომელსაც თათრები „გურჯი-ხათუნს“ ეძახდნენ ¹⁾. იმას ქმარი სიკვდილს უქადის, მაგრამ ის მაინც არ იშლის ძმათათვის წასარჩლებას. ის ქრისტიანობს.: იმას ოთახში უკიდია ხატი და ევედრება ღმერთს ქრისტიანულად ²⁾.

რუსუდან დედოფალი, „სულთანის ცოლ-ყოფილი“, თავის ძმას, გიორგი მეფეს, შვილსაც უზრდის და დიპლომატობასაც უწევს. ის ზრდის სამშვილდოს ციხეში სახელოვან თამარ დედოფალს და მის ქმარს დავით სოსლანს. მაგრამ, როცა საჭიროება მოითხოვს, ის გამოდის თავის სასახლიდგან და ერევა სახელმწიფო საქმეებში. 1162 წელს, როცა ამისმა ძმამ გიორგი მეფემ დაამარცხა მცირე-აზიის ემირები და სულთნები და ამით მოიმდურა სამაჰმადიანო ქვეყნები, მაშინ რუსუდანი გაერია ამ საქმეებში. სულთნებმა სთხოვეს ჩვენს მეფეს შერიგება. ამ თხოვნაზე მეფემაც თანხმობა განაცხადა. დაიწყეს მოლაპარაკება შერიგების პირობებზე. მეფემ დიპლომატად დანიშნა თავისი დაი რუსუდანი, ამისათვის რომ იმან კარგად იცოდა აზიის სულთნების წესი და რიგი ³⁾. დიდებული მანდილოსანი დატრიალდა ჯარასავით: შეარიგა მაჩხუბარნი და ასე დაამშვიდა ჩვენიცა და იმათი ქვეყნებიც.

რას ამტკიცებს რუსუდანის დიპლომატად დანიშვნა, თუ არა იმას, რომ ამ დროს კაცთაგან მასზე არც ჭკუიანი და არც სამეფო საქმის მცოდნე არავინ მოიპოვებოდა საქართველოში? დიად, მატიანე ამბობს, რომ მან

1) იხ. ქართლის ცხოვრება, გვ. 356.

2) იხ. იქვე, გვ. 366 და 367.

3) იხ. იქვე გვ. 291.

– 100 –

კარგად იცოდა აზიის სულთნების წესი და რიგიო. იცოდა – საიდგან? განა იმისთვის იცოდა, რომ ის სულთანის ცოლ-ყოფილი იყო? მე არ ვყოფ უარს: იქნება იმასაც ჰქონდა მის სწავლა-ცოდნაზე გავლენა, მაგრამ არ არი საფიქრებელი, რომ ყოველი სწავლა მას ქმრის ხელში მიეღოს. „ქართლის ცხოვრება“ ამბობს, რომ ის ძლიერ განათლებული ქალი იყოვო“. რუსუდან დედოფალი ყოვლითა სიბრძნითა აღსავსე, მოქმედებდა: აქეთ ბაგრატიონთ გვარ-ზეობითა აწყობდა რიგთა სახლისათა და ქვემოთ ¹⁾ ხვარასნისა და ერაყისა სულთანთა სძლობით გამეცნიერებული, ბუნებრივთა სახიობათა და შვებათა, მოქმედებდაო“. იგივე ისტორიული აღწერა, 293 გვერდზე, ამბობს რუსუდანისაგან აღზრდილს დავით სოსლანზე: „თავის მოსვლის (საიდგან?) ერთი წლის შემდეგ დავითი ისე წამეჯობინა ყოველსა მშვილდონსა, ცხენოსანსა და კვირცხლსა, მოასპარეხესა და ხელოსანსა, ყოველისფერში განვითარებულ მწიგნობარსა, რომ გასაკვირია, შინათ ვინ ყოფილა ამისი მასწავლებელი და თანა მოსწავლე, და თუ გარედგან საიდანმე გამოჰყვა ეს სწავლა, მაშ სჩანს, იმის მასწავლებელზე უკეთესი მეცნიერებაშიგანვითარებული კაცი აღარავინა ყოფილა ქვეყანაზეო?“ უეჭველია, რომ ამ სიტყვებით მატიანე აქებს, რუსუდანს, რომელმაც აღზარდა თამარი და დავითი. ის მართლაც, ასეთი განათლებული ქალი რომ არ ყოფილიყო, ვერც გაზრდიდა ისეთს მოწაფეს, როგორც იყო საქართველოს მასახელებელი თამარ დედოფალი.

რუსუდანსავით მცოდნე და გამჭრიახი დედაკაცი თითქმის სხვა აღარავინ მოიხსენება ჩვენს მატიანეში. იქნება მასზე უფრო განათლებულნი და მცოდნენი მანდილოსანნი კიდევ ბევრნი იყვნენ ძველს დროში, მაგრამ

---

¹⁾ იხ. ქართლის ცხოვრება გვ. 293.

– 101 –

მწერალთ, საუბედუროდ, არ მოუხსენებიათ. ვიცი მხოლოდ ერთი პირი კიდევ, რომელიც თუ არ აღემატება რუსუდანს, ნაკლები აღარ არის. ეს არის ბექა დიდის ჯაყელის ცოლი ვახახი. ის იყო ღვთისაგან გამოგზავნილი ხალხისათვის ნუგეშინის-მცემელად. მაგრამ მის საქვეყნო მოქმედებას ჩვენ მერმე ავსწერთ, ახლა მხოლოდ იმას ვიტყვით, რომ ამ ვახახმა და მისმა ქალმა ნათელამ აღზარდეს სახელოვანი საქართველოს მეფე გიორგი ბრწყინვალე. 1289 წელს მეფე დიმიტრი თავდადებული მონგოლებმა რომ

მოჰკლეს, მაშინ, ჯერ მცირე-წლოვანი, გიორგი დამ ნათელამ მოიტაცა ¹⁾ და მოვიდა სამცხეში დედ-მამასთან. აი აქ შეუდგნენ გიორგის აღზრდას ბექა სამხედრო საქმეში, დედა და ბებია კი სწვრთნიდნენ სწავლა-განათლებაში ²⁾, ვახახი იყო აგრეთვე ობოლთა და უღონოთა აღმზრდელი. ამათ ყველას აღსაზრდელად ვახახმა მოიპატოჟა თავის სასახლეში, თუ კი სადმე საქართველოში „კეთილი და მოღვაწე და მეცნიერი ექისკოპოზი, გინა მონაზონი“ მოიპოვებოდა და ასწავლებინებდა წერა-კითხვას. ეს მოსწავლენი და მასწავლებელნიც იმის სახელში ყველანი იმისივე ხარჯით იკვებებოდნენ. ქვეყნისათვის ამ სასარგებლო მოქმედებას ვახახმა მაშინ უფრო მოუმატა, ამბობს მატიანე როცა მას მოუკვდა ქმარი ბექა ³⁾.

დედა-კაცებმა აღზარდეს აგრეთვე სახელ-განთქმული მეფე ალექსანდრე I. ის აღზარდა „მრავლის ჭირნახულობითა“ ბებია მქუცნა ამირეჯიბის მეუღლემ ⁴⁾. თუ საქართველოს სახელ-განთქმული მეფეების აღ-

---

¹⁾ იხ. ქართლის ცხოვრება გვ. 425.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 426.

³⁾ იხ. იქვე გვ. 446.

⁴⁾ იხ. იქვე გვ. 472.

მზრდელნი იყვნენ დედა-კაცები, ვილა იყვნენ ერის განმანათლებელნი? ასწავლიდნენ თუ არა ამათაც დედა-კაცები? ამ კითხვის პასუხად მე მატიანებში არავითარი შენიშვნა არ აღმომიკითხავს. მაგრამ ვეჭვობ კი, რომ იყვნენ. ამ ეჭვს ვაფუძნებთ ხალხის გადმონაცემზე. დღევანდლამდე ქართველი ხალხი ამბობს, რომ დედაკაცების ხელში იყო ქალ-ვაჟთა სწავლებაო. ამ მასწავლებელ დედაკაცებს ხალხი ეძახის „ოსტატებს“. ხალხის სიტყვით, არ იყო ისეთი სოფელი, რომ ოსტატ დედაკაცებს სკოლა არა ჰქონოდათ. ისინი ასწავლიდნენ ქალებს და ვაჟებს ერთად; ვაჟებს წერა-კითხვას, ქალებს ამასთანავე ჭრა-კერვასაც. გაზეთი „დროება“ 1880 წელს მე-119 №-ში ამბობს: ჩვენში ძველადგანვე სწავლა-განათლების საქმე თითქმის ქალების ხელში ყოფილა. პირველნი გამავრცელებელნი წერა-კითხვისა ხალხში ქალები ყოფილან. ყველას ახსოვს ის დრო, როდესაც სოფლებში და ქალაქებშიაც ზოგიერთ დარბაისელ დედაკაცებს სასწავლებელი პატარა პანსიონსავით ჰქონდათ გამართული და თვითოეული ამათგანი ათს, ოცს, და ხან მეტს შეგირდებს (ქალსა და ვაჟსა) მიიბარებდნენ ხოლმე და ქართულ წერა-კითხვას და საღმთო წერილს ასწავლიდნენ...“ „სულ ძველათაო, ამბობს იგივე გაზეთი იმავე №-ში, ჩვენს ისტორიულს ცხოვრებაში, როდესაც კაცები – მამები, ქმრები და ძმები მუდამ ლაშქარში და ომში

იყვნენ მტრის მოსაგერებლად და სამშობლოს დასაცველად, მაშინ გავრცელება ჩვენებური წერა-კითხვისა და მწიგნობრობის საქმე ქალების მოღვაწეობით მიდიოდაო, და იმ დროს ჩვენში ქართული წერა-კითხვა ერთი-ორად უფრო ყოფილა გავრცელებული, ვინემ ახლა არისო“.

უწინდელ დროში, ამბობს ალექ. ჯამბაკურიან-ორბე-

– 103 –

ლიანი ¹⁾, ქალების უსტარტ მიწერ-მოწერა ერთმანერთან, უპირველესი სვეტი იყო ქართული ენის სიტყვიერებისა, იმათი მდაბიური მიწერ-მოწერა ასეთი სასიამოვნო ქართული იყო, რომ მეტად საუცხოვოდ გამოსთქმიდნენ თვისსა აზრსა“. რომ დედაკაცები ასწავლიდნენ ქალ-ვაჟთა, ამის საბუთად, გარდა იმისა, რაცა ვსთქვი, მოვიხსენიებ იმ წესსა და ჩვეულებასაც, რომელიც დღესაც არსებობს გლეხთ ოჯახობაში. ვგონებ ჩვენში არ არის ისეთი ქართველი, რომელმაც თუ ცოტაოდნად მაინც არის იცის ქართველთა ჩვეულებები, არ იცოდეს, რას ეძახიან გლეხობაში „სადედოს“, როცა ისინი ქალებს ისტუმრებენ ქმართან: და თუ ვინმემ არ იცის, ამათთვის ვიტყვი, რომ „სადედო“ არის ფასი შრომისა, რომელსაც პატარძლის აღმზრდელი დედა-კაცი სთხოვს სასიძოს. ანუ უკეთა ვსთქვათ: დედაკაცმა რომელმაც ასწავლა ქალს წერა-კითხვა, მოამზადა საოჯახოდ, ჩააგონა ქმრის ოჯახის მოვალეობა, პატიოსნური და დარბაისლური ქცევა, – აი ის დედა-კაცი ითხოვს სასიძოსაგან შრომის ფასსა, ესე იგი „სადედოს“, რადგან მის მიერ აღზრდილმა ქალმა გათხოვების დღიდან თავისი ღონე და შეძენილი სწავლა და ცოდნა ქმრის ოჯახს უნდა მოახმაროს. ეს ჩვეულება დღესაც არსებობს იმ გლეხებში, რომლებსაც „ოჯახიშვილებს“ ეძახიან მაგრამ, სამწუხაროდ უნდა ვსთქვათ, რომ ეს ძლიერ ჩინებული და სასარგებლო ძველებური ჩვეულება ჩვენ დროს ისპობა, ანუ სრულიად მოისპო, რის გამო გლეხთ დედათა შორის წერა-კითხვამაც იკლო.

საიდგან წარმოსდგა ეს ჩვეულება, თუ არა იქიდგან, რომ ძველებურს დროში ქალ-ვაჟთა ასწავლიდნენ გლეხთა ცოლებიცა? საიდგან აიღეს გლეხის დედა-კაცებმა

---

¹⁾ იხ. ამის ნაწერში 128, გვ., გამოცემა 1879 წ.

– 104 –

ამის მაგალითი? ვინ ჩააგონა იმათ, რომ ისინი ასე მოქცეულიყვნენ და ესწავლებინათ ქალებისათვის ჭრა-კერვა და ქართულს ენაზე წერა-კითხვა? უეჭველია რომ ოსტატობა დედა-კაცებს ძველის-ძველადგანვე ჰქონდათ შეთვისებული. თვით თამარ-მეფესაც ჰყვანდნენ თავის სა-

სახლეში ქალები, რომლების ზედამხედველი იყო „დია-სახლისა“. ეს ასწავლიდა აქ ქალებს წერა-კითხვას და ჭრა-კერვას, თუ არა, არა სჩანს მატინიდან. მაგრამ აქ ჰკერავდნენ ეს ქალები ეკლესიებისათვის შესამოსლებსა. თვითონ თამარიც სასახლეში უსაქმოდ არ იყო. ის მუ-დამ ხელსაქმობდა და თავის „ხელთ-საქმარი განყიდისა, და ეგოდენი ფასი გლახაკთა მისცის ¹⁾. მან შეჰკერა აგ-რეთვე თორმეტის ეკლესიისათვის შესამოსლები და შეს-წირა მათ ²⁾.

დედაკაცებ არამც თუ შველოდნენ მამაკაცებს – სასულიერო პირთ – ხალხის განათლებაში, არამედ ისინი იყვნენ აგრეთვე შინ მშვიდობიანობის დამცველნი, ისინი იყვნენ ქართველთ ტომთ შორის ერთობის დამამყარე-ბელნი და საქართველოს კეთილ-დღეობისა და ძლიერე-ბის მოწადინენი. მართლა რომ ასეთნი იყვნენ ისინი, მას ამტკიცებს:

1) დედა-კაცთ ისეთი პატივი ჰქონდათ დამსახურე-ბული ქართველ ხალხში, რომ ორთ-მტერთ ანუ მაჩხუ-ბართ შუა თუ შემოვიდოდა დედაკაცი და ითხოვდა ერთმანერთისთვის შენდობას და შერიგებას, უარის თქმა არ შეიძლებოდა. მეფესთან საომრად რომელიმე მიზეზი-სა გამო გამზადებულნი მამფოთარნიც კი ხმალსა სტო-ვებდნენ, თუ იმათ დედა-კაცი სთხოვდა. აგრეთვე მეფე არასოდეს უარს არ ეტყოდა დედა-კაცს, თუ ის სთხოვ-

¹⁾ იხ. ქართლის ცხოვრება გვ. 312.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 341.

და პატივებას დამნაშავესათვის. აი მაგალითად: თამარ დედოფალმა მეფური გვირგვინი რომ იკურთხა, იმ დღე-ებში დიდი აღრეულობა მოჰხდა თბილისის სატახტო ქა-ლაქში. მაგრამ ამ საქმეში დედა-კაცები გაერივნენ და დაამშვიდეს მამფოთრები. თამარ მშვიდმან და მშვიდო-ბის მეძიებელმან გაუგზავნა მამფოთრებს ორნი საპატიო-ნი დიოფალნი, რომელი იყო ერთი ხვაშაქი ცოქელ, მეორე კარავ-ჯაყელი, დედა აწ მყოფთა სამძივართა“. ამათ ჩაგონებით იმათ ხელი აიღეს წინააღმდეგობაზე, მით უფრო დიდის ხალისით, რომ ისინი თავდებათ დაუდგ-ნენ, რომ არა ევნებათ-რა. ხოლო იხილეს რ ა ესე გან-დგომილთა მათ, მაშინვე მოჰყვეს დიდებული ბძანებასა პატრონისასა, მოვიდეს წინაშე თამარისა და დავრდომით თავყანი სცეს, და აღიღეს ფიცი პატრონისაგან და მის-ცეს პირი ერთგულების, და ნებისყოფისა მისისა“ ¹⁾.

მეფე ქართლისა სვიმონ I დაუძინებელი მტერი იყო სპარსელებისა. იმან მათი ხსენება გასწყვიტა თითქმის სა-ქართველოში. მაგრამ 1569 წელს კახაბერ ყორღანა-შვილის დალატობით მეფე დაიჭირეს სპარსელებმა ერთს

ომში და ტყვედ წაიყვანეს, სადაც შახად იჯდა შახუდა-
ბანდა. ამის დედა იყო ოთარ შალიკაშვილის ქალი. აი
ამ დედოფალმა, „ვითარცა წესი ²⁾ იყო ქართველითა,
დაახვივა ხმალსა ლეჩაქი და წარმოუგზავნა სვიმონ მე-
ფესა“. ქართველთ ჩვეულებით ეს ნიშნავდა: გთხოვ შე-
ურიგდე ჩემს შვილს, სპარსეთის შაჰს, აილო ეს ხმალი
და ებრძოდე ოსმალეთს, და რომ სპარსეთისაგან აღარა
გევნება-რა, ამის თავდებად ჩემს ლეჩაქს გაძლეო. ამავე
სვიმონ მეფის ცოლმა ნესტან-დარეჯანმა გადაარჩინა სიკვ-
დილს ვახტანგ მუხრან-ბატონი, ბარძიმ ამილახორი და

---

1) იხ. ქართლის ცხოვრება გვ. 281 და 282.

2) იხ. იქვე გვ. 28 და 520, მეორე ნაწილისა.

– 106 –

და ქსნის ერისთავი ელისბარი. „შეიწყალა დედოფალმან
და ევედრა მეფესა შენდობისათვის, შეიწყალა მეფემანცა
და აფიცა ერთგულებასა ზედა და განუტევა ¹⁾. „განუ-
ტევა“ – რათა? განა იმისათვის რომ მსუბუქი დამნაშაობა
ჰქონდათ? სრულიადაც არა! იმათ ისე მძიმეთ აწყენინეს
მეფის ცოლსა და მამასადამე მეფესაცა, ვითარცა ქმარსა,
რომ პატივება არ შეიძლებოდა ²⁾. მაგრამ დედა-კაცის
შუამდგომლობა ისე მიღებული იყო ჩვენში, რომ პატი-
ვების უარყოფა დამნაშაობად ითვლებოდა. იმის დე-
დობრივ თხოვნას ისეთი სიძლიერე ჰქონდა, რომ მეფის
გარდაწყვეტილებაც უქმდებოდა. 1634 წელს კახეთის
მეფემ თეიმურაზმა მისთვის ღალატობისა და როსტომ
მეფის მხარის დაჭერისათვის ბარათაშვილების ცოლთა
(რომელნიც თეიმურაზს მძევლათა ჰყვანდა) ცხვირ-პირის
დაჭრა გარდასწყვიტა; მაგრამ ხვარაშან დედოფალმა ნება
არ მისცა ქმარს ³⁾. იგივე ხვარაშან დედოფალი წარსდგა
1648 წელს წინაშე როსტომ მეფისა, რომელსაც მისი
ქმარი თეიმურაზი ებრძოდა, მაგრამ პირველმა ის დაა-
მარცხა და მოამწყვდია თიანეთში დასაჭერად, – და სთხო-
ვა ის არ დაეჭირა და მიეცა მისთვის გზა იმერეთში წასვლისა.
როსტომმა აღუსრულა დედოფალს თხოვნა, მისცა ცხენ-
ნი და ჯორნი, წარუძღვანა ქათალიკოზი და გაისტუმრა
იმერეთში ⁴⁾. აგრეთვე მოიქცა მეფე ვახტანგ მეხუთე
როცა ერეკლე პირველი მას ებრძოდა კახეთის ტახტისა-
თვის. „დედამან ერეკლესმან მოუგზავნა მეფესა ვედრება,
რათა განუტევეს ფარულად, რამეთუ უჯერო არს
შენდა ტყვეობა და მაჰმადიანობა ჩვენიო., ეუბნება ის

---

1) იხ. იქვე გვ. 29.

2) იხ. იქვე გვ. 27.

3) იხ. იქვე გვ. 46.

4) იხ. იქვე.

– 107 –

მეფეს. ვერც მაჰმადის რჯულმა, რომელიც ვახტანგ მეფეს ეჭირა, ვერც შაჰის თხოვნამ დააჭირა ერეკლე და გაეგზავნა მასთან, ვერც მტერობამ, ვერ დაამარცხეს ძლიერება დედა-კაცის შუამდგომლობისა, რადგან ჩვეულებისა გამო დედაკაცის თხოვნის გატეხა უფრო უდიდეს დამნაშაობად ითვლებოდა. „უსმინა მეფემან და განუტევა ფარულად და წარვიდა ერეკლე თუშეთს“¹⁾. აგრეთვე 1716 წელს ვახტანგ მეექვსეს ცოლმა რუსუდანმა სასიკვდილოდ დასჯისაგან იპატივა სპასპეტი იესე მეფისა და ქათალიკოზი დომენტი, რომელთათვისაც ბაქარს თვალების დათხრა ეწადა²⁾.

2) დედა-კაცების მეცადინეობით ქართლი, კახეთი და აფხაზ-იმერეთი შეერთდნენ ერთ სამეფოდ. ეს საქმე დაიწყო პირველად იმერეთის მეფის გიორგი ლეონიძის ცოლმა (სახელი არ არის მოხსენებული). ამის ქმარმა მეფე გიორგიმ დაიჭირა ქართლი და ერისთავად დასვა თავისი ძმის დიმიტრის შვილი ტინენი. მაგრამ 878 წ. გიორგი მოკვდა და გამეფდა მისი შვილი იოანე. მაშინ დედოფალმა დაიჭირა ტინენი და მოჰკლა, ამისი მცირე წლოვანი ძმა ბაგრატი კი მისმა თანაგანმზრახმა მთავარმა შავლალიანმა შავ ზღვაში ჩააგდებინა.

3) ამ მეფეების გვარი არ არის მოხსენებული. მაგრამ რადგან იმათ პაპას ერქვა ლეონი, ამისათვის დავარქვი „ლეონიძე“. ვახუშტი იმათ ბაგრატიონებად არ იცნობს³⁾. ამის შემდეგ იმერეთის მეფეები დაუცხრომელად მეცადინეობდნენ ქართლისა, იმერეთისა, კახეთისა და ჰერეთის შეერთებას. 906 წელს იმერეთის ტახტზე რომ

---

1) იხ. იქვე გვ. 52.

2) იხ. იქვე გვ. 78 და 79.

3) იხ. ქართ. ცხოვ. I ნაწ. გვ. 191 და 192 და ნაწ. მე-II გვ. 179.

დაჯდა კოსტანტინე, ქართლი ხელში ეჭირა, და მოინდომა კახეთისა და ჰერეთის დაჭერაც. ის უეცრად გადმოვიდა კახეთში და კვირიკე ქორეპისკოპოზი დაუმორჩილა თავის ტახტს. ამის მერმე შეება ჰერეთის მეფეს ადარნასეს, დაამარცხა, ჩამოხადა მეფობის სახელი, გახადა მორჩილად და დაბრუნდა იმერეთში. მაგრამ ეს მორჩილება მხოლოდ სიტყვით იყო და არა საქმით. კახეთისა და ჰერეთის მთავრები, როგორც კი დაიდასტურებდნენ დროს, მაშინვე თავისთავს ისევ დამოუკიდებელ მეფეებად აღიარებდნენ. არ იყო აგრეთვე სამუდამოდ დაჭერილი ქართლიც.

921 წელს მეფე აფხაზ-იმერეთისა კოსტანტინე მოკვდა. მეფედ დაჯდა მისი შვილი გიორგი. ამან ქართლის გამგებლად დასვა თავისი უფროსი შვილი კოსტანტინე.

მაგრან იმან მამას უღალატა. მამასავით ამასაც ეწადა ქართლ-იმერეთის შეერთება, მაგრამ არ უნდოდა, რომ მეფედ თავისი მამა ყოფილიყო. ამისათვის ის დაიჭირეს, ჯერ თვალები დასთხარეს, მერე დაასაჭურისეს. ქართლის ერისთავად გიორგიმ ახლა თავისი მეორე შვილი ლეონი დასვა. ეს კაცი მშვიდობის მოყვარე კაცი იყო, მაგრამ შორს-მხედველი პოლიტიკოსი. იმას ეწადა საქართველოს შეეერთება სისხლის დაუღვრელად მომხდარიყო. ამ განზრახვით ის უშლიდა თავის მამას, ნუ იჭერ კახეთის ქორიკოზს კვირიკესო, და თუ დაატუსაღე, ნუღარ უშვებო ¹⁾. მაგრამ მამამ იმას არ გაუგონა და მით შეერთების საქმეც ჩაიშალა და საქვეყნო, საკეთილო საქმეც დაირღვა. შემდგომ გიორგიმ ბევრი ინანა, მაგრამ ამით ხომ საქმე არ გაკეთდებოდა?! კვირიკემ დაიჭირა ისევ კახეთი და გამოაცხადა თავისი თავი მთავრად. ამის გამო ისევ საჭირო გახდა კახეთის ხმლით დაჭერა. ზამთარი გა-

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 203.

ვიდა, დადგა გაზაფხულია გიორგიმ უთავა ჯარებს თავისი შვილი, ქართლის ერისთავი, ლეონი და უბრძანა კახეთის დაჭერა. ომი კიდევ დაიწყო. უეჭველია, რომ ლეონი დაამარცხებდა კვირიკეს, მაგრამ უეცრად იმას ამბავი მოუვიდა იმერეთიდან, რომ მამა შენი, მეფე გიორგი, მოკვდაო. რა უნდა ექნა ეხლა ლეონს? საქმე გაჭირდა. საჭირო იყო კვირიკესთან საქმის გათავებაც და იმერეთში წასვლაც. საჭირო იყო აგრეთვე კვირიკეს არა სცოდნოდა სიკვდილი გიორგისი, ვიდრე შერიგება მოხდებოდა. ამ მიზეზისა გამო დაუყოვნებლივ სთხოვა ლეონმა იმას – შევიყარნეთ ბაზალეთის ტბის პირს თითო ცხენოსნის კაცითა და მოვილაპარაკოთ შერიგებაზედო. ლეონმა ჩამოართვა კვირიკეს პირობა, რომ ის იქნება მორჩილი იმერეთის მეფისა, ექნება ერთობა და სიყვარული. მაგრამ რომ მკვიდრი იყოს ეს ერთობა და ოდესმე მოხერხდეს კახეთის სრულიად შეერთება იმერეთთან და ქართლთან, ის დაჰპირდა კვირიკეს, – ჩემს ასულს შენს შვილს ცოლად მივსცემო. „ვითარ ესმა ესე კვირიკეს, გარდახდა ცხენისაგან და თავყვანისცემით მოიკითხა და მისცა მადლი, განიხარა ზავი და სიყვარული, და უფროსად პირი მზახლობისა" ¹⁾. ლეონი ჰფიქრობდა თავის ასულის შემწეობით, ანუ ამის შვილების შემწეობით, სრულიად მოესპო კახეთის სამთავრო. ამას ამტკიცებს მისი მოქმედება შემდეგ ქალის სიკვდილისა უშვილოდ. ვიდრე ქალი ცოცხალი ჰყვანდა, ჩუმად იყო და არ ემტერებოდა კახეთს, მაგრამ ის მოკვდა თუ არა, ისევ დაემტერა.

ასე, 955 წელს გიორგი მეფე მოკვდა. ამის გამო

ლეონიც შეურიგდა კახეთის მთავარს კვირიკეს და ლაშქრით გამოიბრუნდა ისევ ქართლში. აქ იმან დასტოვა გამ-

---

¹⁾ იხ იქვე გვ. 203.

გებლად თავისი და გურანდუხტი. ეს იყო ცოლი გურგენ მეფეთ მეფისა. ამისი მამა, რეგვენი, მეფე იყო თრიალეთისა, ჯავახეთისა და სომხით საბარათიანოსი. ამასაც თავის მხრით ეწადა იმერეთის მეფეებისათვის ახლანდელი ქართლის წართმევა, მაგრამ ისინი არ უთმობდნენ. ბოლოს ეს საქმე ლეონმა გადასწყვიტა. რადგან ქართლისათვის ბაგრატ რეგვენისა და იმერეთის მეფეთ შორის დავიდარება არ თავდებოდა, ამისათვის ჩემის ფიქრით, იმან ქართლი თავის დას გურანდუხტს ამზითვა, მზგავსად იმისა, როგორც ერთ დროს საბერძნეთის იმპერატორმა ლეონმა ¹⁾, დავის გასათავებლად, თავის ასულს ვახტანგ გორგასლანის ცოლს, ამზითვა მთლად აფხაზეთი, და აგრეთვე მეცამეტე საუკუნეში რუსუდან დედოფალმა, – ისევ ჩხუბის მოსასპობლად მცირე-აზიის სულთანს ყიასდინს თავისი ქალი თამარი რომ მიათხოვა, – მთელი აწყვერის ეპარქიაც ქალს მზითვეში გადასცა ¹⁾; მაგრამ ამ შემთხვევაში პირობა იყო, რომ გამგებელიც გურანდუხტი ყოფილიყო, და არა მისი ქმარი გურგენი, ანუ მამა-მთილი მეფე ბაგრატ რეგვენი. ამაზე გურგენი, ქმარი გურანდუხტისა, თანახმა გახდა, ბაგრატ რეგვენმა კი იწყინა. ეს არის მიზეზი, რომ მამა-შვილნი და შვილის-შვილი ბაგრატ მესამე ერთმანერთს ებრძვიან.

მზითვის სახედ ქართლის დაბრუნებით ბაგრატიონებისათვის, არც შამფური იწოდა, არც წვადი, არც არა-რა ლეონიძეების ღირსებას ევენებოდა ამით, არც რამე პატივი ემატებოდა ბაგრატიონთ გვარს.

ამ გვარად საქმის გარიგების შემდეგ ლეონი წავიდა იმერეთში და გამეფდა. გურანდუხტი დარჩა გამგებლად ქართლისა. აი ამ მიზეზით არის ნათქვამი ქართლის

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 132.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 352.

ცხოვრებაში, რომ „მას ჟამსა შინა ეპყრა ქართლი და უფლისციხე გურანდუხტ დედოფალსაო ¹⁾, და თუმცა აზნაურნი ქართლისა თვითოეულად განაგებდნენ ქართლის საქმეთა, მაგრამ იყვნენ გურანდუხტ დედოფლის მორჩილების ქვეშაო ²⁾. აქ ისტორიკოსი ბარათაშვილი ჰკითხულობს: სად იყვნენ ამ დროს ბაგრატ რეგვენი და გურგენიო, რომ ქართლს განაგებენ არა ესენი, არამედ

გურანდუხტიო³⁾? რასაკვირველია, ბაგრატ რეგვენი თავის ერთ მუჭა სამეფოში არის: გურგენი, ამისი შვილი ბაგრატი და გურანდუხტი კი არიან ქართლში, მაგრამ იმათ არა აქვთ უფლება ქართლის გამგეობისა. ისინი სცხოვრობენ უფლის-ციხეში⁴⁾, და ქართლს განაგებს გურანდუხტი თავის ძმების მფარველობის ქვეშ.

ლეონის განზრახვა ამ შემთხვევაში ის არის, რომ შეაჩვიოს იმერეთი და ქართლი ერთობას, ძმობას და სიყვარულს. იმას შეეძლო თავისი და გურანდუხტი არ დაეყენებინა ქართლის გამგედ, და მიეცა გამგეობა თავის ძმის დიმიტრისათვის; მაგრამ ის ძმას ვერ ენდობა. რადგან არც ლეონს და არც დიმიტრის შვილი არა ჰყავთ, ამისათვის ორივენი თანხმობით მეფობენ იმერეთში და ქართლიც ხელში უჭირავთ. იმედი აქვთ, რომ და იმათ არ უღალატებთ; იმედი აქვთ, რომ ის უფრო ეცდება ერთობას. მით უფრო უმეტეს არ ეშინიანთ დისა, რომ იმას ერთი შვილი ჰყავს ბაგრატი და ისიც შვილად აუყვანია ტაო-კლარჯეთის მეფეს დავით კურატ-პალატს, რადგან იმასაც შვილი არა ჰყავს, და თავის მემკვიდრედ დაუსახელებია. ის არის ახლა ა) მემკვიდრე

---

1) იხ. გვ. 207.

2) იხ. გვ. 208.

3) იხ. მე-III რვეული, გვ. 32.

4) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 207.

5) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 204.

ტაო-კლარჯეთისა, ბ) ბაგრატ რეგვენის სამეფოსი, გ) ქართლისა და დ) აფხაზეთ-იმერეთისა, რადგან არც ლეონს, არც დიმიტრის შვილი არა ჰყავთ. მთელი საქართველოს თვალი ახლა ბაგრატზეა მიქცეული. მაგრამ არის ერთი პირი, რომელიც აწუხებს დიმიტრი მეფეს. ეს არის თევდოსი, იმისი უმცროსი ძმა, რომელიც საბერძნეთში სწავლობდა და ლეონი რომ მოკვდა, მეფობა მოინდომა იმერეთში. დიმიტრი იმის განზრახვას წინააღმდეგა. მოტყუებით, ქათალიკოზის და სხვა წარჩინებულთა პირთ თავდებობის ქვეშ, იმან ფიცით შეირიგა ძმა. მაგრამ რამდენიმე ხნის შემდეგ დაიჭირა თევდოსი და თვალეები დასთხარა, რომ მას აღარ შესძლებიყო მეტოქეობა, და 979 წელს თვითონაც მოკვდა უშვილოდ. მაშინ ხალხმა გაამეფა იმერეთში უსინათლო თევდოსი, რომელსაც სრულიად არ შეეძლო სამეფოს გამგეობა. ის მეფობდა ექვსის წლის განმავლობაში, მაგრამ ვაი იმ მეფობას. ხალხმა უწოდა თევდოსის „ჩალა-მეფე“¹⁾, რადგან იმას მხოლოდ სახელი მეფობისა ჰქონდა და ქვეყნის მმართველნი კი სხვები იყვნენ, რის გამო „შეიცვალა ყოველი წესი აფხაზეთ-იმერეთისა და განგება პირველთა მეფეთა განწესებული“. საყურადღებოა აგრეთვე ის გა-

რემოეზაც, რომ თევდოსის შვილი არა ჰყვანდა!

იმერეთის მეფის სისუსტემ ქართლზედაც იქონია დიდი გავლენა. მართველად თუმცა გურანდუხტი ირიცხებოდა, მაგრამ ნამდვილი გამგებელი იყო იოანე მარუშიძე. მან იტვირთა ქართლის ერისთავობა, და დაიწყო სხვის დაუკითხავად მოქმედება. 979 წელს სთხოვა დავით კურატპალატს, რომ მოვიდეს და ან თვითონ დაიჭიროს ქართლი, ან არა და მისცეს იგი გურანდუხტის შვილს ბაგრატს, რომელიც მან აღზარდა თავის

---

¹⁾ იხ. გვ. 205.

მემკვიდრედ. დავით დათანხმდა: მოვიდი ლაშქრით ქართლში, ჩამოჰხდა უფლის-ციხეში და დაუმტკიცა ქართლის მემკვიდრეობა ¹⁾ ბაგრატს, მაგრამ გამგეობა ქვეყნისა ისევ გურანდუხტის ხელში დარჩა, რადგან ამ დროს ბაგრატი ჯერ მცირე წლოვანი იყო.

აი ახლა ძლიერ მარჯვე დრო იყო სამცხე-კლარჯეთისა, ქართლისა და იმერეთ-აფხაზეთის შეერთებისათვის. ამ გვარ გარემოებათა გამო იმერეთისა და ქართლის თავადაზნაურობა მოძრაობაში მოვიდა. იმერეთის თავადაზნაურობა ძლიერ სწუხდა, რომ თევდოსის არ შეეძლო მეფობა და არც მემკვიდრე ჰყვანდა. მისი მემკვიდრე იყო მხოლოდ მისი და გურანდუხტი, რომელიც ქართლის გამგეობაზე ხელს არ იღებდა და ჰსურდა, რომ იმერეთშიაც მისი შვილი ბაგრატ გამეფებულიყო. „ქართლის ცხოვრების“ მოთხრობიდან შესაძლებელია მიხვდეს კაცი, რომ ამ დედოფალს და მარუშიძეს ერთი პირი აქვთ. მარუშიძე გამოელაპარაკა იმერეთის თავადაზნაურობას ბაგრატის გამეფებაზე. ეს აზრი მოეწონა იმერეთს. „მაშინ ყოველთა დიდებულთა და აზნაურთა აფხაზეთისა და ქართლისამან გამოითხოვეს ბაგრატ მეფედ დავით კურატ-პალატისაგან“. დავით ჯერ განგებ არ თანხმდებოდა. მე უშვილო ვარ და ჩემის სამფლობელოს მემკვიდრედ გამიზდიაო. მაგრამ რადგან მარტო ბაგრატი იყო მემკვიდრე ტაოსი, კლარჯეთისა, ქართლისა და იმერეთ-აფხაზეთისა, ამისათვის ბოლოს თანხმობა გამოაცხადა, ვითომ და ძალიან მიმძიმს, რომ ვთანხმდებიო. ბაგრატი გახდა მეფედ. დავითმა გამოუცხადა ხალხს: „ესე არს მკვიდრი ტაოსი, ქართლისა და აფხაზეთისა, შვილი და

---

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 206 და 207.

გაზდილი ჩემი, და მე ვარ მოურავი მისი და თანაშემწე: ამას დაემორჩილენით ყოველნი" ¹⁾).

მაგრამ ყოველს კეთილს საქმეს ქვეყანაზე ბოროტოც თანა სდევს და მტერი არ დაელევა ხოლმე! ახლა ამ ერთობის საქმესაც აღმოუჩნდნენ მოწინააღმდეგენი ქართლშიაც და იმერეთშიაც. ქართლში მისი მოწინააღმდეგე იყო ქავთარ ტბელი. ამ კაცმა მიიმხრო სხვებიც და უარ-ჰყო ერთობა და ზაგრატის მეფობა. მაგრამ უკანასკნელმა ის დაამარცხა; მის მომხრეთაგანი „რომელნიმე დახოცეს, რომელნიმე შეიპყრეს, და სხვანი, კვალად მეოტნი, გარდაიხვეწნეს და დაიფანტნეს“. ამის შემდეგ მან დააყენა ქართლის გამგებლად თავისი მამა გურგენი და თვითონ წავიდა იმერეთში.

ამ დრომდე, ორის წლის განმავლობაში, ზაგრატ მეფეს არავითარი განკარგულება არ მოუხდენია, რადგან იმერეთშიაც ჰყვანდნენ მოწინააღმდეგენი. სამეფოს გამგეობა მან მხოლოდ მაშინ დაიწყო, როცა დედა იმერეთში წაიყვანა. ამის მიზეზი ის იყო, რომ დედამ, როგორც იმერეთის შვილმა, კარგად იცოდა აქაური ხალხის ზნე, ჩვეულება და წესი. იმერეთი გურანდუხტს უფრო გაუგონებდა, როგორც ტახტის მემკვიდრეს, ვიდრე ზაგრატს; არ იწყენდა მის განკარგულებას და ყველაფერს მის დედას მიაწერდა. აი ეს იყო მიზეზი, რომ დედა წაიყვანა თუ არა იმერეთში, მაშინვე თავისი ბიძა, ძმა დედისა, თეოდოსი დაიჭირა და გაუგზავნა ტაოში დავით კურატ-პალატს, რომ მას თავისთან ჰყოლოდა და არსად გაეშვა. „ესე საქმე გამონახა უმჯობესადო, ამბობს „ქართლოს ცხოვრება“, რათა ყოველმა კაცმა, დიდმა და პატარამ იცოდეს, რომ მეფედ ზაგრატი არის და მისი შიში და მორჩილება ჰქონდეთ“²⁾. მოვიდა ზაგრატი

---

¹⁾ იხ. გვ. 205, 206, 207 და 208.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 208.

უფლის-ციხეს, სწერია იქვე, აილო ციხე თავის დედისაგან, დარჩა რამდენიმე დღე ქართლში, მოაწყო ქართლის გამგეობა, წარიყვანა დედა თავისი და წავიდა იმერეთში; აქაც, როგორც კარგად გამოცდილმა ქვეყნის გამგებელმა, ისე მოაწყო საქმე იმერეთისა: ყველას, ვინც იყო ურჩი, მცირედ ამხილა და მათ ნაცვლად დააყენა ისეთნი გამგებელნი, რომელნიც მისი ერთგულნი იქმნებოდნენ¹⁾.

ახლა ვიკითხოთ, რატომ ასე არ მოიქცა ზაგრატი, ვიდრე დედა მოვიდოდა იმერეთს? ვიდრე დედა არ მივიდა იმერეთში, ზაგრატმა რა მიზეზით არ დაიჭირა აქაური მეფე თევდოსი, არ დაატყვევა და არ გაუგზავნა დავით კურატ-პალატს? რა აზრკოლებს ამ დრომდე იმას? რასაკვირველია, აზრკოლებს ის მიზეზი, რომ ზოგიერთს იმის მეფობა არ ჰსურდათ იმერეთში. იმას ამ მოწინა-

აღმდეგეთი ერიდებოდა და ამისთვის ჯერჯერობით წყნარად იყო. მაგრამ დედა რომ მივიდა, ის გაცოცხლდა, გამხნევდა, დაიწყო გაბედვით მოქმედება. მხოლოდ მაშინ დაიჭირა იმან თევდოსი. მაშინ იმას აღარავისი ეშინიან. ის მოქმედებს დედის სახელით. ასე რომ არ ყოფილიყო თევდოსის დაიჭერდა დედის იმერეთში მისვლამდე და გაგზავნიდა ტაოში; ასე რომ არ ყოფილიყო, ის დედის მისვლამდე გამოსცვლიდა ურჩს მოხელეებს და გამგებლებს. ყველა ამ ფაქტებს კრიტიკულად რომ ვარკვევთ, ვხედავთ და ვრწმუნდებით, რომ საქართველოს შეერთების მანქანებაც და ამ საქმეების მომხდენიც გურანდუხტ დედოფალთა. მისი მოქმედება შემდეგ სურათს წარმოგვიდგენს: იმას ერთი შვილი ჰყავს, მაგრამ ის უშვილობებს მას დავით კურატპალატს. ამით იტკბობს და აღმოზიერებს მას და თავის შვილს იმის მემკვიდრედ

---

¹⁾ იხ. გვ. 208 და 201.

ხდის, რადგან დავით უშვილოა. ამ დროს თვითონ ქართლშია და განაგებს მის ბედს; თუმცა ქმარიცა ჰყავს და მამამთილიც, მაგრამ ქართლის თავადობა მას ემორჩილება, და არა იმათ. ამავე დროს მას სწადიან იმერეთიც შვილის სამკვიდრებლად გახადოს. მარუშიძის შემწეობით მისი შვილი ბაგრატი მეფედ ჯდება აქაც. ამასობაში მისი მამამთილი ბაგრატ რეგენიც კვდება. მაშინ ის სტოვებს ქმარს ქართლში და მიდის იმერეთში. მისვლისათანავე იჭერენ დედა-შვილნი თევდოსის და გზავნიან ტყვედ ტაოში და ვინც ბაგრატის ურჩი მოხელე არის, ყველას სცვლიან. ამ სახით იმერეთი და ქართლი ერთ სამეფოდ კავშირდებიან. გურანდუხტის შვილის ბაგრატის გამგეობის ქვეში ამ სახით იმერეთი და ქართლი დედა-კაცის მოხერხებულ მანქანებით და ჭკუის გამჭრიახობით უერთდებიან ერთმანერთს და შეადგენენ ერთ სამეფოს. მართალია, „ქართლის ცხოვრების“ თქმულებიდან სჩანს, რომ ამ შეერთების საქმეში მონაწილეობა მიუღიათ იოანე მარუშიძესა და დავით კურატ-პალატსაც, მაგრამ ამ საქმის კეთილად დამაგვირგვინებელი არის გურანდუხტ დედოფალი. ის თავის ძმასაც არ ზოგავს საქართველოს შეერთებისა და გაძლიერებისათვის. იმერეთშიაც და ქართლშიაც არიან თავადნი, რომელნიც ეწინააღმდეგებიან შეერთებას, მაგრამ გურანდუხტ დედოფალი არის ისეთი მძლავრი დაჭკვიანი მომხრე შეერთებისა, რომ მოწინააღმდეგეთ მოქმედება უქმად რჩება.

ამავე დროს კახეთის ერთ ნაწილში, რომელსაც ეწოდებოდა ჰერეთი, მოქმედებს დინარ დედოფალი. ეს დედაკაცი მეცადინეობს შეაერთოს ჰერეთი ქართლთან

და იმერეთთან. ჰერეთელი ქართველები, მართალია, ქრისტიანები იყვნენ, მაგრამ ქრისტეს სჯულს აღვიარებდნენ არა ისე, როგორც სხვა ქართველები, არამედ სხვა

– 117 –

წესით და სხვა დოღმატებით ¹⁾). ქართველები ძალიან სწუხდნენ ამ სარწმუნოებრივს განხეთქილებაზე, რომელიც ჩამოვარდა მათ შუა, მაგრამ ვერას მხრით ვერ

---

¹⁾ ჰერეთში ამ დროს ქართველები აღვიარებდნენ მანიხეების მწვალებლობას. როცა 227 წელს სპარსეთის ტახტზე აღვიდა მეფედ სასანიდების გვარი, მაშინ აქაურმა მოგვებმა მოიწადინეს აღდგენა ზოროასტრის სარწმუნოებისა იმ სახით, რა სახითაც ის ძველის-ძველადგან ყოფილა. ამ სურვილმა დაჰბადა ორი თარაფი. ერთი ამტკიცებდა, რომ ორმუზდ (ღმერთი კეთილისა) და არიმან (ღმერთო ბოროტისა) ერთს უმაღლესს ზენაარს ემორჩილებიანო, მეორე კი ამბობდა, რომ არის ორი ღმერთი – ღმერთო კეთილისა და ღმერთი ბოროტისაო და ისინი ერთმანერთის მორჩილნი არ არიანო. ამ მეორე თარაფს ეკუთვნოდა მანეხი, რომელმაც გამოიგონა მანიხეების მწვალებლობა. იმან ჯერ ქრისტიანობა მიიღო, მერმე შეუდგა ზოროასტროს სარწმუნოებისა და ქრისტიანობრივი დოღმატური სწავლის შეთანხმებას და შეწყობას. წაქეზებული სპარსელ მეფეების ქომაგობით, იმან დაიწყო დამტკიცება, რომ ზოროასტრის სარწმუნოებრივი სწავლა და ქრისტიანული ურთი-ერთის წინააღმდეგნი არ არიანო. ორი ღმერთი არისო, ქადაგებდა ის, ერთი კეთილი, მამა იესოსი, მეორე – ბოროტი. პირველმა მოგვცა „ახალი აღთქმა“, მეორემ – „ძველიო“.

ამ გვარის მოაზრებისა გამო ქრისტიანებმა მანეხი გაჰკვეთეს ეკლესიისაგან და შეაჩვენეს მისი სწავლა. მაგრამ სპარსეთის მეფე საპორ პირველი გახდა მისი მოსარჩლე; კარგის თვალთ უყურებდა მას აგრეთვე მისი მემკვიდრე გორმიზდოცა. ეს წყალობა იყო იმის მიზეზი, რომ 276 წელს მანეხი თუმცა მოკვდა, მაგრამ მის სარწმუნოებრივს სწავლას ამით არა დააკლდა-რა. იგი გაძლიერდა და დამკვიდრდა სპარსეთის ქრისტიანეთა შორის. მეოთხე და მეხუთე საუკუნოებში ისე გაძლიერებული იყო, რომ ქრისტიანეთა ხელმწიფენი იძულებულნი გახდნენ გამოეცათ მანიხეების წინააღმდეგ სასტიკი კანონები. მაგრამ ამ გვარის დევნით მანიხეებს ვერა დააკლეს-რა, რადგან იმათ ჰშველოდნენ სპარსეთის მეფენი და ეწადათ ქრისტიანი მეფეების ძლიერების შესუსტება ერთ-მორწმუნე ხალხთა შორის განხეთქილების ჩამოგდებითა. ამ განზრახვით ისინი ყველა მწვალებლებს კეთილის თვალთ უყურებდნენ დი იწევდნენ სპარსეთში. მათ მფარველობით სარგებლობდნენ მაგალითად, ნეს-

– 118 –

მოახერხეს ჰერეთელების სარწმუნოებრივი განცალკევება მოესპოთ და შემოიერთებინათ. 239 წლის განმავლობაში ისინი აღვიარებდნენ მანიხეების მწვალებლობას. ვიდრე დედა-კაცმა არ მოჰკიდა ხელი ამ შეერთების საქმე, ყოველი მეცადინეობა სულიერთა მამათა და მეფეთა უქ-

---

ტორიანები, გნოსტიკები, იაკოვიტები, მანიხეები და სხვანი. ერთის სიტყვით იმათ უნდოდათ ქრისტიან ერთა შორის სარწმუნოების განსხვავებით მტრობა ჩამოეგდოთ. ამ განზრახვით იმათ უბრძანეს სომეხებს მიეღოთ იაკოვიტების მწვალებლობა; წინააღმდეგ

შემთხვევაში ემუქრებოდნენ ყველას გადასახლება სომხეთიდან სპარსეთში. ამ მუქარით შეშინებულმა სომხებმა მართლაც მიიღეს იაკოვიტების მწვალებლობა და ამ მიზეზით ქართველთა და სომეხთ შორის დაირღვა სარწმუნოებრივი ერთობა და ჩამოვარდა განხეთქილება. ამავე დროს კახეთში ჰერეთელ ქართველებს, ესე იგი, სიღნაღისა, ზაქათალის და ნუხის მაზრებში მცხოვრებ ხალხს მიაღებინეს მანიხეების მწვალებლობა. ეს ამბავი მოხდა ქასრე ამბარვეზის (ნუშირვანის დროს. „იყო ჰერეთი მწვალებელი ქასრის ჟამიდანო“, ამბობს ვახუშტი. ვახუშტი არ იხსენიებს მიზეზს, რომლისა გამო ქასრე ნუშირვანმა მოიწადინა, რომ ჰერეთის ქართველებს მანიხეების მწვალებლობა მიეღოთ. მაგრამ ეს მიზეზი ცხადია. იმას ეწადა ქართველებშიაც სარწმუნოებრივი განხეთქილება ჩამოეგდო, რადგან ჰერეთელი ქართველები ქრისტიანობაზე ხელს არ იღებდნენ, ამან ნება მისცა იმათ ამ სარწმუნოების აღვიარებისა, მაგრამ იმ პირობით, რომ მიეღოთ მანიხეების მწვალებლობა; რადგან ამისი დოღმატური სწავლა ეთანხმებოდა ზორიასტროს სარწმუნოების სწავლასა.

ამ განზრახვის აღსასრულებლად სპარსეთის მეფემ ურმიზდმა დანიშნა რანისა და მოვაკანის (განჯა და შირვანი) გამგებლად თავისი შვილი ქასრე ნუშირვანი, კაცი სახელოვანი ჭკუითა და პოლიტიკურის გამჭრიახობით. იგი გამოელაპარაკა ჰერეთის ერისთავებს, დაჰპირდა მათ დიდს წყალობას, თუ რომ იქმნებიან მორჩილნი სპარსეთის მეფისა და ქართველთ მეფესთან გასწყვეტენ კავშირს. დაუწესა მათ საერისთავო მამულები საშვილი-შვილოდ, და დაავალა ხარკის მიცემა სპარსეთის მეფისათვის. ამ გვარის ლაქუცით მიიმხრო ქასრემ ჰერეთის ქართველები (იხ. ქართ. ცხოვრება 161 და 164).

– 119 –

მად რჩებოდა. ეს დედა-კაცი იყო დინარ დედოფალი. მამამთილი და ქმარი რომ დაეხოცნენ, დინარმა თვითონ მიიღო სამფლობელოს გამგეობა, რადგან შვილი იშხანიკი ჯერ მცირე წლოვანი იყო. აი ამ თავის გამგეობის დროს ის შეუდგა ჰერეთულ ქართველების მოქცევას მართლ-მადიდებლობითი სარწმუნოებაზე. იმან-ჯერ თავისი შვილი მოაქცია, მერმე მთელი ხალხი. ამ სახით ჰე-

---

აი ამ დროს შეადგინეს ჰერეთის ქართველებმა დამოუკიდებელი პოლიტიკური საზოგადოება, და ჰყვანდათ საკუთარი სასულიერო წოდება და ქათალიკოზი მეთე საუკუნემდე, როგორც ამბობს პლ. იოსელიანი (იხ. *Ист. Груз. Церк.* стр. 52).

ამავე დროს ქასრე ნუშირვანმა დააფუძნა კავკასიაში სამი სახანო: თაბასარანისა, დერბენტისა და შირვანისა (იხ. *Исторія Грузии Баратова. театр. II, стр. 55 და 66*). ყველა ეს ცვლილებანი მოახდინა (სქართველოს აღმოსავლეთ მხარის ქართველ ხალხის ცხოვრებაში სახელოვანმა) ნუშირვანმა 485 წლიდან 531 წლამდე.

მაგრამ ჰერეთი არ იყო ნაწილი შირვანის სახანოსი. ის შეადგენდა თავისუფალს პოლიტიკურს საზოგადოებას. აქ არ იყო ამ დროს დაყენებული მეფე. ნუშირვანმა განათავისუფლა აქაური თავადობა მხოლოდ ქართველთა მეფეთა დამოკიდებულებისაგან და მისცა ყველას ნება, ვისაც როგორე სურს, ისე განაგებდეს თავის წილხდომილ მიწა-წყალზე მცხოვრებ ხალხსაო.

მაგრამ 787 წელს, ქართლ-კახეთის მეფე ჯუანშერი რომ მოკვდა, აქაურმა ერისთავთ-ერისთავმა, გვარად ბაგრატიონმა, დაიჭირა სრულიად ჰერეთი და მეფედ დაჯდა. ამის სამეფოს სშეადგენდა ოთხი მაზრა: 1) საერისთავო ხორნაბუჯისა, 2) ვეჯინისა, 3)

მაჭისა და 4) შტორისა. პირველი შეიცავდა ქიზიყს და გარეთ კახეთს, ალაზნისა და მტკვარს შიგნით; მეორე – ქიზიყის საზღვარს ზევით მიწა-წყალს თურდოს ხევამდე, ალაზნის გამოღმა მხრივ, რომელსაც შიგნით კახეთს ეძახიან ველისციხითურთ: მესამეს შეადგენდა მაზიმჭაის ქვეით (მაჭის წყლის) ალაზნის აღმოსავლეთი მხარე და აგრეთვე შექი (ანუ შაკიხი) და ხუნზახი; მეოთხეს – მიწა-წყალი შტორის ხევიდგან მაჭის წყლამდე, რომელსაც აგრეთვე გაღმა-მხარს ეძახიან და აგრეთვე დიდოეთი ანუ ლაგოდეხი ჭიაურითურთ.

– 120 –

რეთელები შეერთდნენ ქართლ-იმერეთის ქართველებთან სარწმუნოებით და მოისპო მათ შორის სარწმუნოებრივი მტრობა.

ამ სარწმუნოებრივს შეერთებაში რა მონაწილეობა მიიღო ადგილობრივმა სამღვდელოებამ და თავად-აზნაურობამ, ამაზე არა არის-რა მოხსენებული მემატრიანეთაგან; მაგრამ უეჭველია, რომ არც უიმათოდ მოხდებოდა ეს შეერთება. ხალხის სურვილი თუ არ ყოფილიყო, მარტო დინარ დედოფალი ვერას გაარიგებდა. სარწმუნოებას ისეთი ძალა აქვს, რომ მთელ ქვეყანას შესძრავს ხოლმე. მისი გამოცვლა ხალხის მიერ ადვილი არ არის. ხალხს შეუძლიან გულგრილად მოექცეს მძლავრს, რომელიცმას პოლიტიკურს თავისუფლებას ართმევს, მაგრამ სარწმუნოების წართმევას ვერ მოითმენს უიმისოდ, რომ მჩქეფრად სისხლი არ დაიღვაროს ადამიანისა. ჩვენნი მემატრიანენი კი არას ამბობენ ხალხის უკმაყოფილებაზე ამ შემთხვევაში. ეტყობა, დინარ დედოფალი ძალიან გონივრულად მოქმედებდა ამ საქმის დასაბოლოვებლად. ეს ერთი მიზეზი. მეორე მიზეზი მშვიდობიანად და ნებაყოფლობით ჰერეთელ ქართველების შეერთების მართლმადიდებელ ეკლესიასთან ის იყო, რომ მეათე საუკუნის დასაწყისამდე გაჰქრა სპარსეთში მანიხეების მწვალებლობა.

რაკი მანეხის მწვალებლობა (მანიხეობა) არაბების შემოსევის შემდეგ მოისპო სპარსეთში, საქართველოშიაც მან თავი ვეღარ დაიჭირა და ქართველი ხალხი შემოუერთდა დინარ დედოფალის ჩაგონებით მართლმადიდებელ ეკლესიას. მაგრამ ერთნაირი სარწმუნოება პოლიტიკურ ერთობას არ ნიშნავს. ქართველები ამ დროს, თუმცა ერთის სარწმუნოებისანი იყვნენ, მაგრამ პოლიტიკური ერთობა კი არ ჰქონდათ. სარწმუნოებრივს ერთობას არ შეუძლიან პოლიტიკურის ერთობის ჩამოგდე-

– 121 –

ბა. ამისათვის მოიწადინა დინარ დედოფალმა ჰერეთის პოლიტიკურადაც შეერთება საქართველოსთან. მით უფრო რომ მას აღარც ქმარი ჰყავდა ცოცხალი და აღარც შვილი. ამ განზრახვით მიიწვია იმან ჰერეთში მეფე ბაგრატი, ეს მივიდა თავის ჯარებით, დაიჭირა ჰერეთი და

დააყენა მთავრად თავისი მომხრე აბულალი, და აქვე დასტოვა დინარცა. მაგრამ ადგილობრივ თავად-აზნაურობას არ ექაშნიკა აბულალის გამგეობა და ამისათვის, წავიდა თუ არა მეფე, მაშინვე ის გააგდეს და შეუერთდნენ კახეთის მთავარს დავითს. დინარი დარჩა ისევ ჰერეთში.

რამდენიმე ხნის შემდეგ მეფემ კიდევ შეჰყარა ჯარები და გაილაშქრა ისევ კახეთის წინააღმდეგ. იმან დაამარცხა ქორეპისკოპოზი კვირიკე, დავითის მოადგილე, დაიჭირა ხელმეორედ ჰერეთი და დააყენა ერისთავებად თავისი სანდო პირები. როცა დაბრუნდა, თან წაიყვანა იმერეთში ტყვედ კვირიკეც, და თავის სასახლეში ჰყვანდა დამწყვდეული. მან აგრეთვე წაიყვანა დინარ დედოფალიცა, რომელმაც, ვგონებ, თვითონ აღარ ისურვა ჰერეთში დარჩენა და, როგორც ნათესავს, მეფეს თან გაჰყვა.

ასე ამ სახით დაგვირგვინდა სარწმუნოებითა და პოლიტიკურად შემოერთება ჰერეთისა საქართველოსთან დინარ დედოფლის გამჭრიახობით. რაც მამაკაცებმა ვერ მოახერხეს რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში, ის ერთმა დედა-კაცმა მოაგვარა, თუმცა კი მის განზრახვას ჰერეთის თავადობა ეწინააღმდეგებოდა (იხ. ქართ. ცხოვ. I ნაწ. გვერ. 197 და 210; II ნაწილი გვ. 97. ასრეთი ძლიერი იყო უწინდელი ქართველი დედა-კაცი; ასეთი მოსურნე იყო ის სამშობლო ქვეყნის დიდებისა და კეთილ-დღეობისა; ასეთი ძლიერი მოწადინენი იყვნენ ქალები ქართველი ხალხის ერთობისა, რომ ერთობით გამ-

– 122 –

ტკიცებული ხალხი და მისი სამშობლო ქვეყანა შეურყეველი ყოფილიყო მტრისათვის.

ქართლი, კახეთი, იმერეთი და აფხაზეთი რომ შეერთდნენ და ასე ამ სახით საქართველო რომ გაძლიერდა, მაშინ საბერძნეთს ელდა ეცა. იმას არ ექაშნიკა ქართველების ერთობა და კეთილ-დღეობა. ვასილიმ და კოსტანტინემ დაუწყეს საქართველოს მტერობა. ასტყდა ბერძნებსა და ქართველთ შორის ბრძოლა. დიდ ხანს ჟლიტეს ერთმანეთი. ბოლოს დაჯდა იმპერატორად რომანოზ აგრირი. იმან დაატყო, რომ ქართველები არ უთმობენ და გაიყვანა საქართველოდგან თავისი ჯარები. მაგრამ ეს დროებითი მშვიდობიანობა არ იყო საკმაო. საჭირო იყო მკვიდრი ერთობა ქართველებსა და ბერძნებს შუა. ამ საქმეს შეუდგა ბაგრატ მეფის დედა მარიამი. „შეიმოსა სიმხნე და ახოვნება და წარვიდა კოსტანტინეპოლს წინაშე რომანოზ იმპერატორისა. აი რას ეუბნება იმას მარიამი: გთხოვ და გვედრები, ხელმწიფო, ინებოთ და ბრძანოთ, რომ აღარ იყოს ბრძოლა ქართველებსა და ბერძნებს შუა. ჩვენც ქრისტიანები

ვართ, მართლ-მადიდებელი, თქვენცა. სჯულის წინააღმდეგია ჩვენ მიერ ერთმანერთის ხოცვა. რა კეთილი დაეყრება ან თქვენს ხალხს, ან ჩვენსას, ჩვენს შორის რომ ბრძოლა იყოს. სჯობს დაამშვიდოთ საბერძნეთი და საქართველო. ჩვენ ურთი-ერთ შორის ბრძოლით გლახაკთა და დავრდომილთაც ვუშლით მყუდროდ ცხოვრებას. ეს არ არის კარგი; წინააღმდეგია ჩვენის სჯულისა, რომელიც გვიბრძანებს მივცეთ გლახაკთა და ღარიბს ხალხს შემწეობა, რომ იცხოვრონ მშვიდობიანად. დააწყნარეთ, დაამშვიდეთ ორივე სამეფო, რომ ხალხმა იშრომოს და იცხოვროს ქრისტიანულად. თუ კი წინათ ქართველთა და ბერძენთ შორის ძმობა და ერთობა იყო, რატომ ახლა აღარ შეიძლება ეს სასურველი მშვიდობიანობა ჩვენ შორის?

- 123 -

უბოძეთ ჩემს შვილს კურატ-პალატობა, როგორც ძველად იცოდნენ ხოლმე იმპერატორებმა და ჩამოაგდეთ ერთობა; და რომ ერთობა უფრო მტკიცე იყოს ჩვენ შორის, გთხოვ აგრეთვე ბაგრატ მეფეს მისცეთ ცოლად ასული ვასილი იმპერატორისა.

იმპერატორს მოეწონა დედოფლის რჩევა და მოხდა შერიგება, ბაგრატს მისცეს კურატ-პალატობა და დანიშნეს ელენეზე, რომელიც ამავე წელს მოვიდა ქუთაისში და 14 წლის მეფეზე ჯვარი დაიწერა; მაგრამ საუბედუროდ მალე მოკვდა. ეს ამბები მოხდა 1032 წელს.

მაგრამ მარიამ დედოფლის მოქმედება ამით არ თავდება. ამის შემდეგაც ის ზრუნავს საქართველოს გაძლიერებისა და დიდებისათვის.

1045 წელს ბერძნებმა მოიწადინეს სომხეთის დაჭერა. იმათ გაიტყუეს კოსტანტინეპოლში სომხების მეფე გაგიკი მეორე და აღარ გამოუშვეს თავის სამეფოში. სომხებმა რომ შეუტყვეს ბერძნებს სურვილი მათი ქვეყნის დაპყრობისა, სამს თარაფად გაიყვნენ. ერთს უნდოდა დავითი უშიწა-წყლოსი გამეფება, მეორეს – აბულ-სევარი-სა, რომელიც სიძე იყო დავითისა; მესამეს სურდა ბაგრატის მეფობა. უკანასკნელმა გაიმარჯვა. მოვიდნენ საქართველოში ბაგრატთან სომხების ვექილები (დეპუტაცია). მეფემ მაშინვე გაგზავნა ჯარები და დაიჭირა ანის ქალაქი. აი აქ ჯარებ უკან გაჰყვა მარიამიცა. ამან აუხსნა სომხებს, რომ ბაგრატს უფრო ეკუთვნის სომხების მეფობა, ვიდრე სხვას ვინმეს, ამისათვის რომ ის ნათესავია სომხეთის მეფეებისაო.

სომხეთის საქართველოსთახ- შემოერთების მიზეზისა გამო კიდევ დაიწყო მტრობა ბერძნებსა და ქართველთ შორის. მაგრამ საბერძნეთი იმოდენად ვერ ავნებდა საქართველოს, როგორც ლიპარიტ ორბელიანი, რომელიც ჩამოემტერა ბაგრატ მეფეს იმ მიზეზით, რომ უკა-

ნასკნელმა თათრების ემირს ჯაფარს არ წაართვა თბილისის ქალაქი. ბერძნებს თვითონ რომ არ შეეძლოთ ევნოთ რამე ბაგრატიანთაგან, ლიპარიტს აქეზებდნენ და ჯარითაც შემწეობას აძლევდნენ, რომ მას ჩამოეგდო სამეფო ტახტიდგან ბაგრატი და გაემეფებინა მისი ძმა დიმიტრი, გიორგის მეორე ცოლისაგან ნაყოლი. ქართველები იბრძოდნენ მათის მეოხებით, მაგრამ ხან ერთი მხარე სძლევდა, ხან მეორე. ამ გვარმა ყოფა-ცხოვრებამ ძალიან შეაწუხა საქართველო, მით უმეტეს რომ ბრძოლა დიდ ხანს გაგრძელდა და ბოლო არ ეღებოდა.

რადგან ამ ძმათა ურთი-ერთ შორის ბრძოლაში ბერძნები ძლიერ შველოდნენ ლიპარიტს, ამისათვის 1050 წელს მარიამ დედოფალმა აიყვანა თავისი შვილი ბაგრატი და წავიდა ხელმეორედ კონსტანტინეპოლში. იმპერატორმა კონსტანტინე მონომახმა ისინი პატივით მიიღო, მაგრამ არც თხოვნა აღუსრულა მათ, აღარც საქართველოში დაბრუნების ნება მისცა სამი წლის განმავლობაში.

საქართველოში მიჰხვდნენ, რომ მეფესა და დედოფალს ბერძნები სამშობლოში დაბრუნების ნებას არ აძლევდნენ და ლიპარიტის მხარე უჭირავთ. მაშინ ბაგრატიანთა ცოლმა დედოფალმა ბორენამა, მისმა დამ გურანდუხტმა და იმერეთის თავადობამ ლიპარიტი შეირიგეს. იმას მისცეს მეფის შვილი გიორგი და თან გააყოლეს საქართველოში და აღსაზრდელად მამიდა გურანდუხტი; მაგრამ მიიყვანეს თუ არა ის ქართლში, ლიპარიტმა აღარც აცივა და აღარც აცხელა საქმე, მაშინვე გიორგი მეფედ აკურთხებინა რუსის საყდარში.

მაგრამ ბაგრატიანთა ცოლისა და დის შერიგება გულითადის სურვილის შედეგი არ იყო. მათ ჰსურდათ დროებით დაემშვიდებინათ ლიპარიტი და მეფე და მისი დედა მარიამი როგორმე დაებრუნებინათ საქართველო-

ში. იმათ წინათვე შეადგინეს ქართლისა და მესხეთის თავადობასთან შეთქმულობა, რომ დაებრუნდეს თუ არა საბერძნეთიდან მეფე, მაშინვე დაიჭირონ ლიპარიტი და მისი შვილი იოანე და ჰყრობილი წარუდგინონ მეფეს.

ლიპარიტმა, რასაკვირველია, არ იცოდა, რომ ეს ხაფანგი მისთვის იყო დაგებული. იგი სრულიად დამშვიდებულს, კმაყოფილებით სტკბებოდა, რომ ბაგრატს მტრობა გაუწია: ჩამოაგდო ქართლის ტახტიდგან და გაამეფა მისი შვილი.

როცა ასე დამშვიდდა ის და დაარხებინდა, მაშინ გურანდუხტმა, რომელიც ქართლში იყო გიორგისთან მის ყურის-საგდებლად, მისწერა მალვით წერილი იმპე-

რატორს კოსტანტინე მონომახს, შევრიგდით ლიპარიტ-თან და მეფეთაც ქართლში მისი შვილი გიორგი დავს-ვითო: ახლა გთხოვთ ბაგრატი და მარიამი გამოუშვათო. იმან აღუსრულა სურვილი. ბაგრატი განთავისუფლებული იქმნა და მოვიდა იმერეთში თავის დედითურთ.

ამის შემდეგ სულა კალმახელმა და მესხეთის თავად-აზნაურობამ დაიჭირეს ლიპარიტი და მისი შვილი იოან-ნე. გურანდუხტმა რომ შეიტყო მისი დაჭერა, ბრძანა მისი ახალქალაქში მიყვანა და იქ დამწყვდევა. მერე თი-თონაც და გიორგიც იქ მივიდნენ და დაიბარეს მეფე ბაგრატი, რომელიც დაუყოვნებლივ მივიდა და ჩაიბარა ლიპარიტი და იმისი შვილი.

ასრე დაიხსნეს დედაკაცებმა თავიანთი მეცადინეო-ბით საქართველოს ერთობა ხიფათისაგან; მაგრამ მათი სამსახური სამშობლოს წინაშე უფრო მეტის ყურადღე-ბის ღირსად გვეჩვენება, უკეთუ წარმოვიდგენთ, რომ თუ გურანდუხტი არ გარეულიყო ბაგრატ მეფისა და ლიპა-რიტის ბრძოლაში, საქართველო ორად გაიყოფებოდა. ქართლ-კახეთისა და სამცხე-საათაბაგოს მეფედ გახდებოდა გიორგი, როგორც ეწადა ლიპარიტს, იმერეთ-აფხაზეთი-

– 126 –

სა – ბაგრატი და ასრე დაირღვევოდა კაცებისაგან ის ერ-თობა ქართველთა ერისა, რომელიც დედაკაცებმა დი-დის ხნის მეცადინეობის შემდეგ დააგვირგვინეს ბაგრატ მესამის დროს, რომელიც პაპა იყო ამ ბაგრატ მეოთ-ხისა ¹⁾).

ამის შემდეგ საქართველო უფრო და უფრო ძლი-ერდება. მის სამეფო ტახტზედ აღვიდა ახლა ძლიერი დედაკაცი თამარი. ის იყო საქართველოს მთიები და დიდება. მის დროს საქართველოში ანთო ისრეთი ლამ-პარი განათლებისა, რომლის მსგავსი კავკასიის ერს სხვა დროს არ უნახავს. სამეფო გაძლიერდა პოლიტიკურად, სწავლა-განათლება აღორძინდა და ცხოვრება გაიფურჩქნა ტურფად შემკულ თაიგულივით. მაშინდელი წესი და წყობილება, მაშინდელი დიდება საქართველოსი დღესაც სასიქადულო მოსაგონია ჩვენთვის. დღესაც ოხრავს ქართ-ველი კაცი და ქალი მაშინდელი დროისათვის: სწადიან დაიბრუნოს იგი დრო ნეტარი, დრო ქართველთ დიდე-ბისა, თავისუფლებისა, განათლებისა, მაგრამ გაჰქრა ის დრო და სრულიად მოგვიკლა სიცოცხლის ძალა კორ-თების ქვეშ დაჩაგრულ ბედმა. აღარ ანათებს ქართველთ სამშობლოს ქრისტიანული სწავლა-განათლება ქართულს ენაზე; ყველა ჩანელდა, ჩაჰქრა და მხნეობა ქართველთა ერისა თითქმის დადუმდა. მაგრამ ჯერ კიდევ არ არის გამქრალი და წაშლილი კვალი თამარ დედოფლის დრო-ინდელი ზნისა და მიმართულებისა. გაღვივებული ცხოვ-რების ალი, მართალია ჩანელდა, მაგრამ ჯერ კიდევ

სრულიად არ გამქრალა. წარსულ ცხოვრების ღველფში მოიმეზნება კიდე ნაპერწკლები, რომლითაც შეიძლება ისევე აენთოს დიდებულის ცხოვრების ლამპარი. და უკეთუ ზედი ისე დაგვჩაგრავს, რომ შეუძლებელი გახდება

---

¹⁾ იხ. „ქართ. ცხოვ.“ კაბადონები 221, 226, 227 და 228.

ძველებური ქებური მხნეობა და ქველობა კვლავ აღსდგეს ჩვენში, ძლიერმა ეროვნულმა გრძნობამ კვლავ თავი იჩინოს, იმას მაინც უნდა ვცდილობდეთ, რომ შევიტყოთ, როგორი იყო ეს ნაქები ცხოვრება ქართველთ ერისა. რა მიმართულება ჰქონდა თამარ დედოფალის დროინდელს საზოგადოებას საქვეყნო საქმეში, ქართველს ქალსა და კაცსა. მართალია, რაც აქამომდე ჩვენ ვთქვით დედა-კაცებზე და, რაც ისტორიული ცნობანი მოვიხსენიეთ, საკმაოდ არ მიგვაჩნია დასახატავათ ქართველის ქალის პოლიტიკურ ცხოვრების სურათისა; მართალია, ამისათვის საჭიროა ფაქტები, რომელნიც, სამწუხაროდ, ჯერ-ჯერობით საკმაოდ არა გვაქვს, მაგრამ, რაცა გვაქვს, ჩვენ ვგონებთ საკმაოდ გვიჩვენებს დედაკაცების მიმართულებას, მათს ზნეს, ლტოლვილებას, საზოგადო ცხოვრებაში მონაწილეობის მიღებას და მათს გამჭრიახობას. ხოლო პირველ-ხანობით ესეც უნდა ვიკმაროთ ჩვენის ცნობის-მოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად.

რომ კარგად გავიგოთ თამარის ჭკუის გამჭრიახობა და სახელმწიფო ნიჭი, უთუოდ საჭიროა შევიტყოთ, რა მდგომარეობაში იყო საქართველო იმ დროს, როცა იმას სამეფო ტახტი გადასცეს. რა იყო მართლაც ამ დროს საქართველო? რა იყო და ის, რომ ამ ქვეყნის ყოველი კუთხე მოფენილი იყო ეკლესიებითა, ყოველს ხეობას ჰყვანდა თავისი ეპისკოპოზი, ერისთავი. ყოველ კუთხეში იყვნენ მთავრები და მოხელეები. ამ მთავრებს ჰყვანდათ თავისი ჯარი და კარის მღვდელი; ჰქონდათ საკუთარი ეკლესია, სასაფლაო, მონასტერი და უფლება ბატონობისა და თავის წილხვედრ სამფლობელოში მეფის დაუკითხავად საქმის დაჭერისა და გამგეობისა ¹⁾. მეფე იყო ერის მოთავე და ბატონი ბატონთა შორის. მას ემორჩი-

---

¹⁾ იხ. ვახუშ. გეოგრაფია, გვერ. 12.

ლებოდნენ მთავარნი ისრე, როგორათაც ევროპაში ვასალები კოროლებს. მეფის სახელი, როგორც ერის მოთავისა, მხოლოდ მაშინ ისმოდა ხმამაღლა ხალხში, როცა გარეშე მტერი ემუქრებოდა სამეფოს, რომლის ნაწილს შეადგენდა თავადთა დედულ-მამულიცა. მხო-

ლოდ მაშინ გამოდიოდნენ მთავარნი თავის ჯარებით და ბარგი-ბარხანით (მარქავით) და უერთდებოდნენ მეფის ჯარებს, რომლის რიცხვიც შეადგენდა სამოც ათასსა, რომ საზოგადო მტერი აემორებინათ ხოლმე თავიდაგან სამშობლო ქვეყნისათვის ¹⁾. მართალია, ისინი ემორჩილებოდნენ მეფეს და აძლევდნენ ხარჯს, მაგრამ ამის გარეშე ისინი დამოუკიდებელნი იყვნენ თავიანთ სამფლობელოში. მათ ხელში იყო ქვეყნის გამგეობა, სამართალი და ლაშქარი. ყველა მედიდურობდა და თავის თავს ქვეყნის ბატონათ რაცხდა. აი ეს იყო მიზეზი, რომ უცხო ქვეყნებში მთავრებს მეფის პატივს აძლევდნენ. „ამისათვის, ამბობს თეიმურაზ ბატონიშვილი, მრავალნი ისტორიკოსნი ძველნი შესცდეს და ივერიის მამასახლისთა რომელთამე სწერდეს მეფობის სახელით და სხვათა მთავრებად“ ²⁾. ერთის სიტყვით საქართველოში იყო უმაღლესი მაგისტრატურა და მოთავედ ითვლებოდა ის კაცი, რომელსაც ერქვა მეფე; მაგრამ ზნეობითი და პოლიტიკური კავშირი მაზრებისა ძაფზე ეკიდა. ამის დარღვევას ერთი შეხერვის მეტი არა უნდოდა-რა.

ამ გვარი სამეფო წყობილება იყო იმ დროსაც, როცა თამარი გამეფდა. მთავრებსა და მეფეთა შუა ისეთი მტრობა იყო ჩამოვარდნილი, რომ საჭირო იყო ძლიერი მკლავი, რომელსაც უნდა აელაგმნა გაბრაზებული თავადობა და არ მიეცა ნება მათთვის ერთმანეთის

---

¹⁾ იხ. გეოგრ ვახუშ. გვ. 10, 12 და 14.

²⁾ იხ. ისტორ. მისი გვ. 87.

ჟლეტისა და ამასთანავე დაეცვა მეფის სახელი და ღირსებაცა. მეფეს თავგასული თავადობა ეჯავრებოდა და ემტერებოდა მას, თავადთ კიდეც – მეფეცა და ერთმანეთიც, – ამისათვის რომ მათ შორის ერივნენ მეფის მომხრენიც.

ეს მტრობა დაიწყო მეფე ბაგრატ მესამედაგან. იმან დაამცირა რატი ორბელიანი, ქავთარაძე და მრავალნი სხვა ქართლის თავადნი, და წინ წამოსწივა თავის მომხრე მამურთა და მისი ავან-ჩავანი. ამას შეუდგა მეფეთა და თავადთ მტრობა და გადაეცა შთამომავლობას. გამეფდა ბაგრატ მეოთხე. მოუვიდათ ჩხუბი ახლა ამას და ლიპარიტ ორბელიანს, რომელს ბრძოლაშიაც ისევ ორბელიანნი დამარცხდნენ. გამეფდა დავით მესამე აღმაშენებელი. ისევ დაიწყეს ბრძოლა ორბელიანებმა და მეფემ. ისევ პირველებმა დასცეს ზურგი მიწას. მოკვდა დავითი და გამეფდა მისი შვილი დიმიტრი. ორბელიანთ არც ამას მისცეს მოსვენება. იმათ ეწადათ თავისი გაეყვანათ. ასტყდა ისევ გვართა ბრძოლაა დიმიტრი მეფემ გაჟლიტა თავადობა და ორბელიანნი, და თავისი გაიყვა-

ნა. მაგრამ ამით კიდევ არ გათავდა შფოთი და ცემა-ტყეპა. მოკვდა დიმიტრი, გამეფდა ამისი შვილი დავითი მეოთხე. მოკვდა ესეც. გამეფდა ძმა ამისი გიორგი. აუტეხეს ორბელიანთ ამასაც მტრობა. მიიმხრეს სხვა თავადობაც და მოიწადინეს გიორგისათვის ტახტის ჩამორთმევა. გიორგიმ ეს იწყინა და მთლად გაწყვიტა ორბელიანნი, გარდა სამი პირისა: ლიპარიტ ორბელიანისა, ელიგუმისა და იოანესი. ამავე დროს გიორგიმ დაამცირა სხვა გვარეულობაცა, რომელთ შორის ერივნენ ორბელიანთ მეგობარნი მხარ-გრძელნიცა ¹⁾; გარეკა მოღალატე

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 273.

გვარეულთაგან მყოფი მოხელეები და თავისი მომხრე კაცები დანიშნა მინისტრებათ და მოხელეებად. აი რა იყო ამის მიზეზი:

თამარის მამა გიორგი მესამე არ იყო ტახტის მემკვიდრე; მაგრამ მისი ძმა, მეფე დავით მეოთხე რომ კვდებოდა, შვილი დიმიტრი ჯერ სამი-ოთხი წლის ბავშვი იყო. ამისათვის სიკვდილის დღეს, იმან მოიწვია თავად-აზნაურობა, სამღვდელოება და თავისი ძმა გიორგი და უთხრა: ვიდრე ჩემი შვილი გაიზრდებოდეს, სამეფოს გამგეობას ჩემს სიკვდილის შემდეგ, ვაძლევ ჩემს ძმას გიორგის. მაგრამ როცა ჩემს შვილს შეეძლება მეფობა, მაშინ ბიძამ უნდა დაუთმოს იმას ტახტი. ხოლო სრულს ასაკში მოსვლამდე ჩემს შვილს დიმიტრის ვაზარებ ივანე ორბელიანს: მოუაროს და აღზარდოს სამეფოდ. ამის შემდეგ აიყვანა ყრმა ხელში, აკოცა, გამოეთხოვა და გარდასცა ორბელიანს.

აი ეს ანდერძი დავით მეფისა შეიქმნა მიზეზად გიორგი მეფისა და თავადების ერთმანერთზე გადაკიდებისა. 1177 წელს ივანე ორბელიანს მიადგნენ კარზე რამდენიმე წარჩინებულნი და მოაგონეს ფიცი და ანდერძი მეფისა შესახებ ტახტისა. რჩევა მოახდინეს და გადასწყვიტეს: ვიდრე გიორგი შეიტყობდეს მათს განზრახვას, დაიჭირონ იგი და ძალ-დატანებით ხელი ააღებინონ ტახტზე. ამ შეთქმულობაში ერივნენ: ორბელიანი, ჯავახიანი, გამრეკელი, ჯაყელი, აპირატეანი, მხარგრძელი და ასათ გრიგოლიძე. მაგრამ გიორგიმ მალე შეიტყო, მოემზადა, შეება, დაამარცხა და ორბელიანთ გვარი გასწყვიტა. დანარჩენები, თუმცა არ დახოცა, მაგრამ არც კეთილი დააყარა. იმათ ჩამოართვა ზოგიერთი მიწა-წყლები და სამსახურისაგანაც განდევნა. იმათ მაგიერად წინ წამოსწია ისეთი კაცები, რომელთაგან ზოგიერთნი მისივე აღზრდილნი იყვნენ და სწამდა მათი ერთგულება. ესენი

იყვნენ: 1) ვაზირი და მწიგნობართ-უხუცესი ანტონი, 2) ამირ-სპასალარი ყუბასარ (ყიფჩაყელი თათარი), 3) მეჯინიბეთ უხუცესი აფრიდონ (აზნაური ¹⁾), მეჭურჭლეთ-უხუცესი ვარდან, 5) მდივანი ჩუნჩერახი ჭიაბერი და 6) მსახურთ-უხუცესი იოანე.

აი ასეთი არეულ-დარეულნი და ერთმანერთის წინააღმდეგ ამხედრებულნი თავადნი გადასცა გიორგი მეფემ თავის ქალს თამარ მეფეს. ესენი ყველანი მზად იყვნენ ერთმანერთს შეჭხეთქებოდნენ და დაემსხვრიათ ურთიერთისათვის ცხვირ-პირი.

აზა, აი აქ იყო ახლა საჭირო ჭკუა და გონება, რომ სამეფო დამშვიდებულიყო. ახლა იყო საჭირო მეფე გენიოსური ჭკუით შეჭურვილი, რომ შეერიგებინა თავადნი, დაეწყო, დაეწყნარებინა და მიემართნა სრულად ერის ძალ-ღონე ქვეყნის კეთილ-დღეობისა და გარეშე მტრის მოგებისათვის.

სწორედ ამნაირ მეფედ აღმოუჩნდა საქართველოს დედა-კაცი, რომელსაც ერქო სახელად თამარი და რომელმაც აღუშენა ქართველებს ისტორიულ დიდების ძეგლი.

აღვიდა თუ არა სამეფო ტახტზე ზედა „მზე-იგი მზეთა და ნათელი ნათელთა ელვარება, და მზეებრ მამუქებელი სხივ-კამკამებითა“ დიდებული მეფე თამარი, მაშინვე მოახდინა მთავართა, თავადთა და სულიერ მამათა კრება და უთხრა სატახტო სიტყვა, რომელშიაც გამოხატა თავისი სურვილი და უჩვენა ერს გზა სამეფოს გამგეობისა და საქმეთა წარმოებისა, რომელსაც ის დაადგება თავის მეფობაში.

„შიშველი გამოველ დედის მუცლიდგან და შიშველსა მეგულების ამ წუთის სოწყლიდგან გასვლა“, – სთქვა მან სხვათა შორის. ასე ფიქრობდა თამარი. მე მეფე ვარ, იტყოდა იგი კვალად, მაგრამ იცოდეთ, მე დიდების და პატივის-მოყვარეობისათვის არ მიმიღია სამეფო გვირგვინი. ჩემი გულითადი წადილი არის ერის

---

¹⁾ ესენი სამივენი მეფის აღზრდილნი იყვნენ.

კეთილ-დღეობა. მე მსურს, ყველას ცხოვრება იყოს დამტკბარი, ყველა იყოს გამძლარი და ქონების პატრონი; არავინ არ იყოს უსამართლოებით დაჩაგრული; ყველა სიმართლით იყოს დაჯილდოვებული. მეფესაც და მთავარსაც, ღარიბსაც და მდიდარსაც, ერსაც და სულიერთ მამათაც დამნაშაობისათვის კანონი ერთნაირად უნდა სჯიდეს. „თქვენ, წმინდანო მამანო, უთხრა იმან ახლა სულიერ მამათ, „ყველაზე უფრო უმეტესად ვალდებულნი ხართ ღირსეულად, კეთილად და სამართლიანად მოქმედებდეთ. ღვთის განჩინებით თქვენ ხართ მოძღვრად

ჩვენდა დადგენილი. თქვენ უნდა პასუხი გაცეთ საიქიოს გამჩენს, თუ ვინმე ჩვენთაგანი თქვენის დაუდევრობით სულს წაიწყმედს. თვალ-ყური ადევნეთ კეთილ საქმეს, გამოიძიეთ, გამოიკვლიეთ ბეჯითად თქვენი სამწყსოის ყოველი ნაბიჯი. სიმართლე დაამტკიცეთ, უსამართლობა განდევნეთ. ბოროტ-მომქმედნი პირნი არ უნდა დარჩნენ დაუსჯელნი. იწყეთ მართლ-მსაჯულება პირველად თუნდა ჩემზედა, თუ რომ ვარ დამნაშავე რასმეში. გვირგვინი, რომელიც მე მადგია თავზე, არის ნიშანი მეფობისა და არა ღვთის წინააღმდეგობისა და უსამართლობისა. ნუ მიხედავთ ნურც გვარს, ნურც მთავართ დიდ-კაცობასა: ყველას სიმართლით მოეპყარით, გლებსაც და თავადსაც, ვიმოქმედოთ ყველამ ერთად ქვეყნის საერთო კეთილდღეობისთვის: თქვენ სიტყვით, ხოლო მე საქმით, თქვენ დარიგებით, მე აღსრულებინებით და გაწვრთნით, როგორც რიგია და როგორც უნდა. იმოქმედეთ თქვენ, ვითარცა მღვდელნი, ხოლო მე, ვითარცა მეფე. თქვენ ვითარცა მოძღვარნი, ხოლო მე ვითარცა აღმასრულებელი თქვენის დარიგებისა. და რომ ყველამ აღასრულოს კანონი, ჩვენ უშიშრად ხელი მივსცეთ ერთმანერთს და თვალყური ვადევნოთ სამართალის აღსრულებას“¹⁾.

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 279 და 280.

კრებას ძლიერ მოეწონა მეფის სურვილი, სულიერ მამათ მაშინვე მოახდინეს სჯა საეკლესიო საქმეებზე, „და ვინმე ეპისკოპოსნი შესცვალეს, და მათ-წილ საღმრთონი კაცნი და მეცნიერნი სჯულისანი დასხნეს და საეკლესიონი წესნი გამართეს“. თამარმა დაამტკიცა კრების განჩინებანი და განათავისუფლა სასულიერო წოდება ხარჯ-ბეგარისაგან; და მერმე შეუდგა სხვა საქმეებს.

საფრანგეთის კოროლებს ჩვეულება ჰქონდათ-ტახტზე ასვლის დროს, ხალხს ოქროსა და ვერცხლს ურიგებდნენ ხოლმე. ეს ჩვეულება ჰქონდათ ქართველთ მეფეთაც. ამით ისარგებლა თამარმა: გახსნა ხაზინა, გამოიტანა „საუნჯენი მამა-პაპისანი“ და მისცა ხალხს შემწეობა. „გასცა უზომო, უანგარიშო, ულევო“. „არა დაარჩენს ცარიელსა, არც ყრმასა და არც ქალსა“¹⁾ ის ასრე მოიქცა მარტო ამისათვის კი არა, რომ აესრულებინა მამა-პაპათა ჩვეულება, არამედ – ხალხის გულის მოსაგებლად. „ერთგულთა და ორგულთა დახსნა წყალობა უხვევით, რათა ჟამთა საქმეთასა ერთგულნი ერთგულობითა მადრიელობდნენ, ხოლო ორგულნი უსიტყველი იყვეს მიგებისათვის უშურველად წყალობათასა“. „უხვსა მორჩილებს ყოველი, იგიცა, ვინც ორგულია“. დიახ! ის კეთილ-გონიერად და პოლიტიკურად მოიქცა. მან

„ლონიერ ჰქმნა გლახაკნი და ლონიერნი მდიდარ, მისცა ობოლთა და ქვრივთა კმა-საყოფელი მათი“ და მით მოიგო მან ყველას გული, გაიერთგულა და შეაყვარა თავი.

ხალხის გრძნობა რომ მიმართა თავის ერთგულებაზე, თამარი ახლა შეუდგა სამეფოს გამგეობაში სხვა-და-სხვა ცვლილების მოხდენას. როგორც ახლანდელ მეფეებს ჩვეულება აქვთ თავის გამეფების შემდეგ გამგეო

---

2) თხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 279; გეოგ. ვახუშ. გვ. 22 და ვეფხვის ტყაოსანი, გვ. 9 და 10.

– 134 –

ბაში ცვლილების მოხდენისა, – სწორედ ამ ნაირად მოიქცა იგიცა. შესდგა ახალი სახელმწიფოს გამგეობა, სამინისტრო: 1) ამირ-სპასალარობა (ყველა ჯარების უფროსობა და სამხედრო მინისტრის თანამდებობა) მისცა სარგის მხარგრძელსა; 2) მანდატურთ-უხუცესი იყო ჭიაბერი; 3) მეჭურჭლეთ-უხუცესი (სახაზინო ანუ ქონებათა მინისტრი) იყო კახაბერ ვარდანის ძე; 4) მსახურთ-უხუცესი ვარდან დიდი დადიანი; 5) ჩუნჩერახი – მარუშიძე, 6) ამილახორი – თორელი გამრეკელი. ჭიაბერს მისცა უფლება პორფირის წამოსხმისა, ხელში ოქროს კვერთხის დაჭერისა და სახელმწიფო თათბირში ოქროთ მოჭედნილ სელზე ჯდომისა. ოქროს სელზე ჯდომის ნება უკვერთხოდა ჰქონდათ სხვებსაცა, მაგრამ ყველას კი არა. ზოგნი ისხდნენ ძირს მუთაქაზე, მეფის ტახტის მარცხნივ და მარჯვნივ.

ერისთავებად ანუ გუბერნატორებად დასვა: 1) სვანეთში ბარამ ვარდანძე, 2) რაჭაში კახაბერი კახაბერისძე, 3) აფხაზეთში დოთახოს შარვაშიძე, 4) სამეგრელოში და იმერეთში ბედიანი ამუნელისძე, 5) ქართლში რატი სურამელი, 6) კახეთში ბაკურმა მაგონისძე 7) ჰერეთში ასათ გრიგოლისძე და 8) სამცხე-კლარჯეთში ბოცო ჯაყელი და ამასვე მისცა აქაური ჯარების სპასალარობაცა.

მეფემ მოინდომა მიქაელ ქათალიკოზის გამოცვლაცა, მაგრამ საეკლესიო კრებამ ვერას გზით ვერ მოახერხა მის გადაყენება. მისი გამოცვლა ამისათვის ეწადათ, რომ იმან მეფე გიორგის დროს, კარისკაცების შემწეობით ჭყონდიდის ეპისკოპოსი ანტონი გელოვანი დაითხოვა და საკათალიკოზო ეპარხიათ აქცია იმ განზრახვით, რომ მწიგნობართ-უხუცესობა უნდა ჩაეგდო ხელში, მაგრამ ეს ეკლესიის წესის წინააღმდეგი იყო. ამისათვის სასულიერო წოდებასაც და ხალხსაც ძალიან

– 135 –

სწყინდა ეს საქმე. ჭყონდიდის ეპარხიას წინად მუდამ

თავისი საკუთარი დამოუკიდებელი ეპისკოპოსი ჰყვანდა. ამ კათედრაზედ ამწესებდნენ იმისთანა კაცს მღვდელ-მთავრად, რომელიც შედარებით ყველა ეპისკოპოზებზე უფრო განათლებული იყო. ასეთი იყო ანტონი. იგი იყო ბრძენი და გონიერი; მაგრამ მტერობით, თუ უფლების მოყვარეობით ჭყონდიდლობა და მწიგნობართუხუცესობა მითთვისა მიქაელ ქათალიკოზმა, რომელიც იყო ქართველი და გვარად მირიანისძე ¹⁾). არც მეფე თამარს, არც ხალხს, არც სასულიერო წოდებას ის არ უყვარდათ. ამის გამო მისი სიკვდილი ყველას გაუხარდა, როცა ის მოკვდა ორის წლის შემდეგ, თამარის გამეფებისა. მაშინ მეფემ ისევ აღადგინა ჭყონდიდლის ეპარხია და დანიშნა ეპისკოპოსათ ისევ ანტონი, „კაცი ღირსი ქებისა, მართალი, წრფელი, უმანკო, სახიერი, მოწყალე, ტკბილი, მდაბალი და ერთგული მეფისა“. ის იყო გიორგი მეფის გაზრდილი და ამ დროს სცხოვრობდა დავით გარეჯის მონასტერში. როგორც წესი იყო ძველადგანვე, ამასვე მისცა მეფემ თანამდებობა მწიგნობართუხუცესობისა. ეს თანამდებობა უდრიდა ახლანდელს სასულიერო საქმეთა ანუ განათლების მინისტრის თანამდებობას ²⁾).

ხსენებულ კაცთა გვარნი, რომელნიც მოიწვია თამარმა თანამდებობაზე სამეფოს გამგეობისათვის, საქართველოში თუმცა წარჩინებულნი იყვნენ, მაგრამ ნამდვილია, რომ გვარიშვილობით ამათზე ნაკლებ წარჩინებულნი არ იყვნენ შემდეგნი პირნი, მაგალითად: გრიგოლიძე, აბუზაძე, აბულელი, ადარნასიანი, ასათიძე, ბაკურიძე, ბურსელი, გაგელი, ჯავახიანი, ჯუანშერიანი,

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 280.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 293.

დანაური, ირუფაქიძე, კავკასიძე, კარიჩიძე, კოჩიბაძე, ქობულიძე, კორინთელი, ქვენაფლაველი, ნერსიანი, ორბელიანი, სამძივარი და კიდეც სხვანი.

მაგრამ თამარმა გვარეულობას კი არ მიხედა, სახელმწიფო თანამდებობაზე რომ ნიშნავდა ახალს პირებს, არამედ ჭკუას, ცოდნას და გამოცდილებას, თუნდა რომ დაბალი გვარისაც ყოფილიყვნენ ისინი. ასეთი დაბალი გვარისა იყო მაგალითად აზნაური აფრიდიონი, რომელსაც თამარმა მსახურთუხუცესობა არ ჩამოართვა, მაგრამ თავადებმა შურით ის მაშინვე მოჰკლეს.

რამ გამოიწვია თამარი ამ გვარ მოქმედებაზე? რამ დაატანა იმას ძალა, რომ მოეხდინა ცვლილება ადმინისტრაციაში? ნუ თუ ის თავის ჭკუით მიჰხვდა, რომ ქვეყნის საკეთილდღეოდ უთუოდ ასე სჯობს მოქცევაო? „ქართლის ცხოვრება“ ამბობს, რომ მან გადაავლო თვა-

ლი სამეფო საქმეებს და მიხვდა, რა ესაჭიროებოდა სამეფოს, „თავის გონების სივრცით შემოიკრიბა იმან სამართო და საერო წესნი და იყო განგებოდ, ვითარცა – იგი მოჰბერვიდა სული; მიმოიხილა მახვილის ცნობითა გარემოს ყოველი, და მყის შეეძენა, რა იყო საჭირო, რომ ყველანი ერთგულად ემსახურებოდნენ სამშობლო ქვეყნის კეთილ-დღეობასაო“¹⁾.

ჩვენ უარს არა ვყოფთ თამარის გონიერებას, მის ჭკუის გამჭირაზობას, მის სამეფო ნიჭს, მაგრამ არ შეგვიძლიან არა ვსთქვათ, რომ თამარის მოქმედება გამოიწვია მაშფოთარმა თავადობამ.

ვიდრე გიორგი მეფე ცოცხალი იყო, დამდაბლებულნი თავადნი შიშით ხმას ვერ იღებდნენ, მაგრამ მოკვდა თუ არა, მაშინვე აიხსნეს აღვირი და დაიწყეს მოკლებულ დიდების ძებნა. ჯერ მეფე თამარი დასვეს ტახტ-

---

¹⁾ იხ. გვ 279.

ზე, მერმე შეიყარნენ და უთხრეს: აღარ დავემორჩილებით ძველთა ხელისუფალთა (ჩინოვნიკობას), რადგან მათგან დაძვრცილნი და უპატიოდ დასულნი ვართ, და გვარიანნი და თვით მსახურეულნი სახლნი უპატიოდ და უსახოდ განსულ ვართ უგვართა და უხამთაგან“¹⁾. მაგრამ საქმე ამით კიდევ არ დაწყნარდა.

1777 წელს გიორგიმ ღალატობისათვის ძველი მოხელეები რომ გამოცვალა და ამირსპასალარობა და მანდატურთ-უხუცესობა მისცა თავის გაზრდილს ყუბასარს, აი ეს კაცი თუმცა ჯერ ჭაბუკი იყო, უეცრად ფილენჯად ჩავარდა: ველარ ხმარობდა ვერც ენასა, ვერც ხელსა და ვერც ფეხსა, და ამისათვის ეუბნებოდნენ აჯანყებულნი თავადნი თამარს: გამოართვი რაც რამ ქონება აქვს, უძრავი თუ მოძრავი, და ჩვენ მოგვეციო. მეფეს არ უნდა, მაგრამ ძალა-უნებურად ამოქმედებენ იმას. იმან ჩამოართვა ყუბასარს ლორე-სამთავრო და სათავადო და მისცა სარგის მხარგმელს; ამასვე მისცა თანამდებობა ამირ-სპასალარობისა.

ამგვარმა მეფის მოქმედებამ ახლა სხვები ააღელვა. ამათი მოთავე იყო ყუთლუ-არსლან, რომელიც, როგორც ეტყობა თათრულს სახელზე, იყო ყუბასარის ან შვილი ან ნათესავი. იმან ჯარის შემწეობით ძალად დაიჭირა ამირ-სპასალარობა და ეწადა ლორეს სამთავროც ჩამოერთმია სარგის მხარგმელისათვის და გამხდარიყო სომხეთის მეფედ ლორეში და ვასსალად თამარ მეფისა. ამას და ამის თანამოაზრეთ ეწადათ სამუდამოთ გახსნა. აგრეთვე იმისთანა სასამართლოსი ანუ კამისიისა, რომლის მოვალეობა უნდა ყოფილიყო გამოეკვლია, ვის რა მიწა-წყალი ეკუთვნის, ვინ არის უფრო ნამსახური, ვის

---

¹⁾ იხ. გვ. 281.

წერილიყო და წარდგენილიყო თამარ მეფის წინაშე და-
სამტკიცებლად; ასე რომ ყოველი ამ გვარი საქმე მეფის
ხელ-მოწერით უნდა გათავებულყო. ასე სწადდათ მათ.

როგორც სჩანს მატიანიდგან, ბევრს არ ეჭაშნიკა
ასეთი სურვილი. ეს განზრახვა ეუცხოვა თვით თამარ-
საც. „ესე ვითარ საწყენიცა იყო და ვითარცა შვენოდა,
მისსა ხელმწიფებასა, და სიბრძნესა და მეცნიერებასა,
ეგრე ეწყინა და გაიკვირვა“, სწერია ოქართლის ცხოვ-
რებაში“. თვით მემატიანიც თავის მხრით ამბობს, რომ
ეს წესი არის საქმე გონება-მალლობისა და სილაღით
ქცევისაო“ ¹⁾. ამ გვარი შეხედულობისა გამო თამარმა
მაშინვე მოახდინა სახელმწიფო თათბირი თავის ერთგულ
კაცებთან და გადასწყვიტეს ყუთლუ-არსლანის დატყვევე-
ბა. ის კიდევაც დაიჭირეს. მაშინ ჯარი აღელდა. მოინ-
დომეს სასახლისათვის გარს შემოდგომა და ძალა-უნებუ-
რად განთავისუფლება მოთავისა. ამათ შეჰფიცეს ერთმა-
ნერთს კიდევცა. მაგრამ წადილი მაინც არ აღუსრულ-
დათ. მშვიდმა და მშვიდობის მამიებელმა თამარმა გაუგ-
ზავნა აჯანყებულებს ორნი საპატიო დედაკაცნი ქართ-
ლის ერისთავის რატის დედა ხვაშაქი წოქელ, მეორე –
კარაკ ჯაყელი, რომელიც იყო დედა სამძივრისა, და
უბრძანა, რომ ფიცით მიენდოთ ისინი და დაერწმუნე-
ბინათ, რომ არავის მათგანს არას ავნებს. „ხოლო იხი-
ლეს რა ესე განდგომილთა მათ, მაშინვე მოჰყვეს დიდე-
ბულნი ბრძანებასა პატრონისასა, მოვიდეს წინაშე თამა-
რისა და დავრდომით თაყვანი სცეს, და აღიღეს ფიცი
პატრონისაგან, და მისცეს პირი ერთგულობისა, და ნე-
ბის ყოფისა მისისა“ ²⁾.

აი ეს ისტორიულნი გარემოებანი და თავადთა უკ-

---

¹⁾ იხ. გვ. 281.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 282.

მაყოფილება იყო იმის მიზეზი, რომ თამარმა ძველებუ-
რი, თავის მამის დროინდელი, მოხელეები გამოცვალა
და ახლები დააყენა; გამოიკვლია თავადთა უკმაყოფი-
ლების მიზეზები და ყველა დააკმაყოფილა და დაამშვი-
და. მას არ შეეძლო მომდურება უმაღლესი არისტოკრა-
ტიული გვარებისა, რადგან მათ ხელში იყო ძალა და
იმათ კარგად ყოფნას და კეთილდღეობას მოსდევდა
ქვეყნის მშვიდობიანობაცა. საქართველოს მიწა-წყლის

მომეტებული ნაწილი იმათ ხელში იყო. მეფეს და ხაზინას არ ჰქონდათ იმდენი მიწა, რამდენიც თავადებს ყველას ერთად. ამისათვის ისინი ძლიერ თავგასულნი იყვნენ. ისინი მეფესთან ერთად უვლიდნენ და განაგებდნენ ქვეყნის საქმეს; ისინი იცავდნენ სამშობლო ქვეყანას გარეშე მტრისაგან მეფის ერთობილა. უიმათოთ მეფეს არა-არაფერი შეეძლო. ამისათვის ის ერიდება მათთან ჩხუბსა, უკმაყოფილებას და მათს წყენასა. ერთს იმათგანს მიწა-წყლის მფლობელობის უფლებას რომ ჩამოართმევდა, სხვები ამის წინააღმდეგნი ხდებოდნენ, რომ ერთისთვის სამფლობელოს ჩამორთმევით ჩვენზედაც ხიდი არ გაიდოსო, და ამისათვის, რაგინდ დამნაშავენი ყოფილიყვნენ, მეფე არ შეეხებოდა მათს სამიწა-წყლო მფლობელობის უფლებას, მხოლოდ თანამდებობიდან გადააყენებდა და სხვა ამ გვარ ღონისძიებათა მიმართავდა მათ საწინააღმდეგოთ. სხვაფრივ კი თამარი თავაზიანად ეპყრობოდა მათ. მის მამისაგან დამცირებულნი თავადნი ახლა ისევ წინანდელ პატივში და უფლებაში შეჰყავს. ამით იგებს მათს გულს, იერთგულებს და აყვარებს თავს. ამასთანავე მეცადინეობს, შეარიგოს მტრად გადაკიდებულნი თავადნი; და ყველა დააწყნაროს და ჩამოაგდოს მშვიდობიანობა, რადგან მყუდროება ესაჭიროება საქართველოს საერთო კეთილდღეობის საქმეს. ერთის სიტყვით იმას ჰსურს მოსპოს უთანხმოება და მტრობა

– 140 –

თავადობაში და გახდეს სვეტად, რომელზედაც შესაძლებელ იქმნას დამყარდეს ბურჯი ქართველთ პოლიტიკური და სამოქალაქო ცხოვრებისა და ერთობისა.

ზოგიერთნი ჩვენში ამბობენ, რომ თამარს არა გაუკეთებია-რაო: იმან ის მომკა, რაც სხვებმა დასთესესო. მაგრამ ეს აზრი უსაბუთო და შემცდარი აზრია. ამდროს ქართველთ საზოგადოების მიმართულება ისეთი იყო, რომ თუ იმას ძლიერი პატრონი მკლავით, ჭკუით, გამოცდილებით და მხნეობით თავს არ დასდგომოდა, არ შეეძლო მშვიდობიანად, ერთგულობით ეცხოვრნა და ემოქმედნა. თამარის გამეფებამდე ქართველთ საზოგადოება ბედის მფარველობით ძლიერ თავს გასული იყო. ამაყი სული ქართველი კაცისა იყო გართული სამშობლო ქვეყნის სიმშვენიერითა და წინაპართა ვაჟკაცურის ცხოვრებითა. იმათ წინაპართ ისე დაშინებული ჰყვანდათ გარეშე მტერნი, რომ ამ ჟამად ქართველობას „ცა ქუდათ მიაჩნდა, დედამიწა ქალამნად.. იმას მოსწონდა თავისი თავი და თავყანსა სცემდა მამა-პაპის ვაჟკაცობას. თავადობა სცხოვრობდა ქალაქებს გარეთ კომკეში და სცხოვრობდა „არიარალითა“, და ახსოვდა მხოლოდ ხმალი, ხანჯალი და ცხენი. ახალგაზრდანი გატაცებულნი იყვნენ თავის ოცნებებითა. ისინი ეჯიბრებო-

დნენ ერთმანერთს კარგის ტანისამოსით, მარჯვე ქცევით, აღტაცებულის საუბარით, და ეძებდნენ შემთხვევას, რომ გამოეჩინათ სიმარდე, სიცქვიტე და სიყოჩაღე. ყოველს გასაჭირს შემთხვევაში ამ დროს ქართველი ჭკუას არ ეკითხებოდა. როგორც გული ეტყოდა, ისე მოქმედებდა მისი ჭკუა, ფეხ-მარდობა და მკლავის სიმარჯვე, ჯირითობა და ბურთაობა, კარგი ცხენი და იარაღი, გულოვნება და ვაჟკაცობა, უშიშრობა და მტრის წინააღმდეგ მამაცური ბრძოლა იყო პირველი გულითადი სურვილი ქართველი კაცისა. ყველა ეძებდა შემთხვევას, რომ

– 141 –

თავი ესახელებინა და თავი გამოეჩინა თვის ტოლ-ამხანაგობაში, და ღირსი გამხდარიყო ტაშის კვრისა და ქებისა.

ხალხის ამ გვარს მიმართულებას ესაჭიროებოდა გზა გასავალი. საჭირო იყო ძლიერი ჭკუის პატრონი, რომ ასე თავ-გასული ხალხი ჯერ შეეყარა ერთად, ჩაეგონებინა ყველასთვის სარგებლობა თანახმად ერთად მოქმედებისა, დაერწმუნებინა ყველა, რომ ქვეყნის კეთილდღეობა მხოლოდ მაშინ შეიძლება, როცა ისინი ძმურად იმოქმედებენ საყოველთაო ბედნიერებისათვის. მერმე მიემართა ეს შეერთებული ძალა მამაცი ხალხისა სამეფოს გასაძლიერებლად. ასეთი პირი იყო მეფე თამარი. იგი იყო ბურთი, რომელსაც გარს შემოეხვია ქვეშევრდომთ ერთგულება და სიყვარული. იგი იყო სვეტი, რომელზედაც დამყარდა ბურჯი ქართველ ხალხის ერთობისა. მან ისეთი გავლენა იქონია ხალხზე თავის წყნარის ხასიათით, კაცთმოყვარეობით, დამნაშავეთ შეწყნარებით, გულკეთილობით, ღარიბ ხალხისთვის შემწეობის მიცემით, ჭკუით და სამართლიანობით, რომ ყველა ერიდებოდა ცუდ-კაცობას, რომ ეს საწყენოდ არ დარჩენოდა მისგან გაღმერთებულ მეფეს.

აი აქ არის თამარის დიდება, აქა სჩანს მისი ჭკუა და გამჭირახობა, ის ძალა, რომელმაც აღაყვავა მის დროს საქართველო. მისი გენია მიხვდა, რანაირად უნდა მოქცეულიყო, რომ ქართველ ხალხის მიმართულებას ეპოვნა გასავალი გზა, რომ იგი შესდგომოდა სახელმწიფო ინტერესების დაცვას, ეროვნული ცხოვრების აღყვავებას, სამეფოს გაძლიერებას და დიდებას. აი აქ არის მისი გენიოსობა და ის ჯადოქრობა, რომელიც ამოქმედებს ქართველებს ერთად მტრის წინააღმდეგ ქვეყნის საკეთილდღეოდ.

ქართველთა სიამაყე უფრო განცხოველდა, როცა აღვიდა მზეთუნახავი თამარი სამეფო ტახტზე, როცა ის

– 142 –

შეიმოსა მეფურის პორფირითა. მისმა მშვიდობიანმა,

წყნარმა ხასიათმა, კაცთ-მოყვარეობამ, მშვიდობიანობის და ერთობის მეძიებლობამ და მთვარესავით გაბადრულმა მისმა სახემ ქართველებს თავ ბრუ დაჰხვია. იმან შეჰყარა თავის სასახლეში დიდებულთ კაცთ ცოლები, პოეტნი, ეპისკოპოსნი, წარჩინებულნი და დიდებულნი კაცნი, და ახალგაზდობას თავზე ხელს უსვამდა. მას ჰყვანდა სასახლეში აგრეთვე მრავალნი თავადნი და აზნაურნი, რომელნიც „დარბაზის ყრმად“ იწოდებოდნენ ¹⁾. სასახლეში ჰყვანდა აგრეთვე მრავალნი ქალნი, რომელთაც ასწავლიდნენ წერა-კითხვას და ჭრა-კერვას. ამათი ზედამხედველი იყო „დიასახლისა“ ²⁾.

ეს ახალგაზდობა ეძებდა შემთხვევას მამაცობა გამოეჩინა, რითიმე თავი ესახელებინა და ღირსი გამხდარიყო თამარის ლამაზის ხელებით ტაშის კერისა და ქებისა. იქნება თვით თამარიც თავის მხრით ეძებდა ქებას და მადლობას თავის ქვეშევრდომთაგან. მისი ჰკუა-გონება იყო დატვირთული იმ ცოდნითა, სწავლითა, გამოცდილებითა და ზნითა, რაც იყო ამ დროს ქართველობაში. ის მოწამეა მამის დროინდელი ცხოვრებისა, და აქ გამოიკვანძა მისი მსჯელობა, რწმუნება, ხასიათი და მიმართულება. ამისათვის ყველასათვის უეჭველი უნდა იყოს, რომ ყოველი მოქმედება, განკარგულება, განჩინება და ცვლილება სამეფოს ცხოვრებაში იყო გამოწვეული საზოგადოების მდგომარეობისა, მიმართულებისა და მოთხოვნილებისაგან.

თამარმა რომ დაამშვიდა საზოგადოება, შეარიგა გადამტერებულნი თავადნი, გაარიგა შინაური საქმეები, შეარიგა და შეარიგა ყველანი და შეაყვარა თავი, ჩაუნერგა ყველას ტახტის ერთგულება და თანხმობით ერთად მოქმედების სურვილი სამშობლო ქვეყნის კეთილდღეობისა და დიდებისათვის, მაშინ მიაქცია ყურადღება

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 288.

²⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 282.

სამეფოს საზღვრებს და მტერთ შეშინებას და ქართველთადმი პატივის-ცემის ჩაგონებას. მაგრამ აი აქედგან შეუდგა იმას ცხოვრებაში დავიდარაბა და სამეფოში ღალატობა და შფოთი. ის იყო დედა-კაცი და ლაშქრიანობაში ვერ აიტანდა იმდენ ჯაფას, რამდენსაც კაცები. მის ნაზს ბუნებაში იყო გენიოსური ჰკუა, იგი თავის გავლენით ყველას ერთად აკავშირებდა, მაგრამ ბრძოლაში კი მონაწილეობის მიღება არ შეეძლო. ამ მიზეზისა გამო 1189 წელს შეიყარა ჯარი, თავადობა, კარის-კაცნი, მღვდელ-მთავარნი და უთხრეს თამარს: რადგან ჩვენს მეფეთა გვარში შენს მეტი აღარავინ დარჩენილა, და შენც ჯერ არც ქმარი გყავს და არც სხვა ვინმე მამაკაცთაგან

ნათესავი, რომ ჯარს წინ მიუძღოდეს მტრის დასამარცხებლად, ამისათვის გთხოვთ ქმარი შეირთოთ და მოგვცეთ წინამძღვრად ჩვენდა. ეს მათი განზრახვა მან ძლიერ შორს დაიჭირა და ძლიერ გაუკვირდა. იმან ისეთი გონიერება გამოიჩინა ამ შემთხვევაში, რომ ქართველობაში მისებრი გონიერი ამ დროს არავინა სჩანს. ის ყველასა სჯობია ჭკუით, გონიერებით და ცოდნით. ქართველებს ჯერ სასიძო არ უნახავთ და ეუბნებიან იმას: შეირთე ქმრად რუსთ-ხელმწიფის შვილი გიორგიო; მაგრამ ის უპასუხებს: კაცნო! ვითარ ღირს, შეუტყობლად ესე ვითარისა საქმისა ქმნად, არა ვიცით კაცისა ამისთვის უცხოთა, არცა ქცევა, არცა საქმე, არცა ბუნებისა და ჩვეულებისა, არცა მხედრობისა და სიქველისა; მაცადეთ, ვიდრემდის განიცადოთ ყოველთა სიკეთე გინა სიდრკვე მისიო". ამ მშვენიერმა სიტყვებმა იქონიეს გავლენა. შეერყათ სურვილი რუს გიორგის ქმრად მოყვანაზე. მოიწადინეს საბერძნეთის იმპერატორის ძმისწულის ალექსიზე ჯვარის დაწერა მისი. ეს პირიც ამ დროს საქართველოში იყო, მაგრამ ეს აზრი ბოლოს უარ-ჰყვეს, ამისათვის რომ იგი ნათესავი იყო თამარისა. ამავე დროს

– 144 –

აქ იყვნენ ოვსთა მეფის შვილნიცა. დაუბრუნდნენ ისევ რუს გიორგის, მოიყვანეს ყიფჩაყიდგან და ჯვარი გადასწერეს თამარს. თავისუფალს მეფეს ამ შემთხვევაში არ შეეძლო თავისუფლად და თავის ნებაზედ მოქცეულიყო, რადგან ქმრის შერთვას სთხოვდა მთელი ერი. იმას უნდა აესრულებინა ერის სურვილი სამაგალითოდ თვის ქვეშევრდომთა, რომ მცირენი უფროსთ ემორჩილებოდნენ და შვილნი მამათ წინააღმდეგნი არ იყვნენ. იმას, მართალია, არც მამა და არც დედა ახლა ცოცხალი აღარ ჰყვანდა, მაგრამ მათ ნაცვლად იყვნენ მთელი ერი და ქათალიკოზი. ესენი სთხოვდნენ მორჩილებას და ისიც, თუმცა არა ჰსურს გიორგი ქმრად, ემორჩილება დროებით საზოგადო სურვილს, ითრგუნაგს საკუთარს გრძნობას და აღიარებს ერის უფლებას უმაღლეს ხელმწიფეებდად. მაგრამ საზოგადოება ტყუოდა წინაშე თავის მეფისა. მალე დამტკიცდა, რომ იგი საზოგადოება, სცდებოდა, როცა ერის სურვილს უმორჩილებდა კერძო ადამიანის გრძნობას – სიყვარულს. თამარ „წყნარი, ნარნარი, ცნობიერი და გონიერი“ სასტიკად დასჩაგრა საზოგადოების დაჟინებულმა თხოვნამ, შეერთო მას ის, ვინც არ ეპრიანებოდა. არ შეიძლებოდა კაცის მიმართულების შეუტყობლად მასზე ჯვარის დაწერა. ორი წლის ნახევრის განმავლობაში რუს გიორგიმ გამოიჩინა თავისი ბუნების და ჭკუის მიმართულება. იმან დაიწყო მთვრალობა, ბოროტ საქმეთა ჩადენა, ჩხუბი და უწესობა და „სოლომურიცა ქცევა მოიპოვა“. თამარმა ბევრს ხანს

უთმინა და მიუჩინა ქათალიკოზი და წარჩინებულნი კაცნი, რომ დაარიგონ და მოაქციონ კეთილს გზაზე, მაგრამ ვერას გზით ვერ გააკეთილშობილეს მისი ქცევის გზა-კვალი. ამისათვის ჰრცხვენოდათ თამარისა იმათ, ვინც მას პირველში ძალა დაატანა გიორგი რუსის ქმრად შერთვაზე; ერთმანერთს აყვედრიდნენ და ემდუროდნენ, რომ

– 145 –

არ გაუგონეს პირველში თამარს, რომელიც კიდევ ითმენდა ავს ქმარს. ბოლოს თამარი, როცა ორი უბრალო კაცი დასაჯა გიორგიმ, მოთმინებიდგან გამოვიდა და განკიცხა ის თავის სახლში და მერმე ასე უთხრა: „თუმცა ვიცი საღმრთო წერილით, რომ ცოლი არ უნდა გაეყაროს ქმარსა, მაგრამ შენ არცხვენ და ჰბილწავ კაცის გვამს, რომელიც არის ტამარი ღვთისა; და მე არ შემიძლიან მრუდის ხის აჩრდილის გასწორება, და უბრალოდ განვიყრი ტვერასაცა, რომელიც აღმეკრა შენ მიერ“. ხალხმა გიორგის მოკვლა მოინდომა, მაგრამ თამარმა დაატუსაღა გარყვნილი ქმარი, მისცა საგზალი, ჩასვა ნავში და შავ-ზღვით გაგზავნა საბერძნეთში ტუსაღად (1192 წელს).

თუ მართლაც, როგორც ამბობს „ქართლის ცხოვრება“, ასრე აღელვებულად, გაბრაზებულნი და გაჯავრებული იყო თავადობა და ერი გიორგიზე, რომ მისი ნაკუწ-ნაკუწად ქცევა უნდოდა, მაშ რით აიხსნება ის ფაქტი, რომ მომეტებულმა მისმა ნაწილმა, ჯერ არ იყო გასული ერთი წელიწადიც მას აქეთ, რაც გიორგი გააგდეს, თამარს უღალატა და მოინდომა ისევ რუსის გამეფება, როცა ეს უკანასკნელი ტყვეობიდგან გამოქცეული, მოვიდა საქართველოს საბერძნეთის ჯარით და დაღამობდა დაკარგული ტახტის დაბრუნებასა. რა იყო, ან ვინ იყო ამის მიზეზი? ნუ თუ თამარი სტყუოდა გიორგის წინაშე? რით დაამტკიცა თამარმან, რომ გიორგი მართლაც დამნაშავე იყო? ქართლის ცხოვრება ამბობს: „ვაზირთა და დიდებულთა უგრძნეს ესე“ გიორგისო. საიდგან? როგორ? ნუ თუ იმით მიჰხვდნენ გიორგის ცუდად ქცევას, რომ ორი წლის ნახევრის განმავლობაში თამარს შვილი არ გაუჩნდა? სრულიადაც არა. ამაში დამნაშავე თვითონ თამარი იყო. იმან გიორგი არ მიიკარა

– 146 –

ახლოს. იმას ეწადა, როგორც სთქვა პირველშივე, ჯერ შეეტყო გიორგის მიმართულება, ხასიათი, ჩვეულება და ზნე და მერმე, თუ მოეწონებოდა, ქმრად ეთვისა. ამის მოწადინე იყო მისი გამზრდელი რუსუდანიცა, მისი მამიდა, რომელსაც, ჩემის აზრით, არ ეწადა პირველშივე გიორგის მოყვანა თამარის ქმრად. არ უნდოდათ აგ-

რთვე იმ თავადთაცა, რომელთაც საბერძნეთის პრინცი ალექსის ქმრობა ჰსურდათ. რუსუდანს კი არც ალექსი უნდოდა, არც გიორგი და ეწადა თამარის ქმრად თავისი შვილობილი დავით სოსლანი, გვარად ბაგრატიონივე, რათა? რისთვის? პირველად ამისათვის, რომ ამ დროს თამარს არავინ არა ჰყვანდა მამა-კაცთაგან ნათესავი თავის გვარისა და ეს იყო მემკვიდრე საქართველოს ტახტისა, მეორედ – ის იყო მოყვანილი საქართველოში გიორგი მეფის სურვილით, რომ მეფედ დაესვათ, ამ მიზეზით ამ დროს ოსეთიც საქართველოს სამეფოს შემოუერთდა ¹⁾).

¹⁾ ვეფხვის ტყაოსანის მეხუთე თავში ნათქვამია:

„მე არ ესვა მეფესა და დედოფალსა, მზისა დარსა, ჭმუნვა ჰქონდათ, ჟამი იყო, მით აეხვნეს სპანი ზარსა. ვაი კრული დღემცა იგი, მე მივეცი ამირზარსა“

მეფემან ჰსთქვა: „შვილად გავზრდი, თვით ჩემივე გვარი არსა“.

„მეფემან და დედოფალმან მიმიყვანეს შვილად მათად.

საპატრონოდ მზრდიდეს სრულთა ლაშქართა და ქვეყანათად, ბრძენთა მიმცეს სასწავლებლად ხელმწიფეთა ქვევა ქმნათად.

და მოვიწიფე, დავემსგავსე მზესა თვალად, ლომსა ნაკვთად“.

აი ეს დავით სოსლანი – ტარიელი უნდოდა რუსუდანს თამარის ქმრად და ამასაც ეს ეწადა, ამისთვის რომ მამაკაცთაგან ბაგრატიონთ გვარში ეს იყო საქართველოს ტახტის მემკვიდრედ. თვითონ დავითიც ამის მოწადინეა.

„ერთი-ღა მე ვარ მემკვიდრე, ყველა თქვენ მოგხდომია;

ამოსწყდა მათი ყველაი, მამული თქვენ დაგრჩომია;

დღესამდი ტახტი უჩემოდ არავის არ მომდომია“.

რადგან ასრეთი სურვილი ჰქონდა რუსუდანს, და პირველში არ აღუსრულდა, ამისათვის გიორგის ქორწილში არ დაესწრო, და გიორგი რომ გააგდეს, მერმე ის საიდაღაც მოიყვანეს და სთხოვეს,

– 147 –

აი ეს დავით სოსლანი ეწადა თამარსა და ამისთვის გიორგი არ მიიკარა ორი წლის ნახევრის განმავლობაში, რის გამო იმას არც შვილი გაუჩნდა. იმას უნდა ეცადნა სამი წელიწადი, როგორც სწერია ვეფხვის ტყაოსანში, შეენახა თავისი თავი უმანკოდ, რომ დაუჭკნობელი შეკყროდა თავის საქმროს – დავითს. ხალხის გადმონაცემი ამბობს, რომ ვიდრე თამარი მეორე ქმარს შეირთავდა, ისრეთი წმინდა და უმანკო იყოვო, რომ ლოცვის დროს მიწიდგან ერთ არშინზე მაღლა ჰაერში იდგაო. მისი ქალწულება, ვგონებ მოჩანს იმის (თამარის) ამ სიტყვებშიაც: „მოწამე არს ჩემდა ღმერთი, არაოდეს ყოფილა გულსა ჩემსა წადილი ქმროსნობისა და ქორწინებისა. არცა პირველ და არცა აწ, რომ იყოს ვინმე მკვიდრი საყდრისა ამის ჩემისა, რომელი მერწმუნა პირველ ღვთისაგან და მერმე მშობელთა ჩემთაგან, არც ახლა ვისურვებდი, და კიდევაც ვარ ამისი მოაჯე“ ¹⁾).

ერთის სიტყვით თამარი რომ მართალი ყოფილიყო იმაში, რაშიაც გიორგის ამტყუნებდა, მაშინ თავად-აზნაურობა მას არ უღალატებდა. მართალია, გიორგი

იქნება მართლაც ითვრებოდა, როგორც რუსი კაცი, იქნება სასტიკიც იყო, იქნება უწესოთაც იქცევოდა. მაგრამ, ვგონებ ამის მიზეზი თვითონ თამარი იყო. გიორგი არ უყვარდა იმას და ამისათვის, როგორც უბედურ კაცმა დაიწყო სიმთვრალე და უწესობა. გიორგი რომ სრულიად მტყუანი არ იყო, ამას ამტკიცებს თავად-აზნაურობის ღალატობა. ჯერ ერთი წელიწადი არ იყო გა-

---

რომ თამარისათვის დავითი ქმრად შეერთო. ის მაშინვე თანახმა გახდა, ჯვარის დასწერა თამარს თავის გაზრდილზე, ქორწილი გადახადეს დიდუბეში, მასპინძლად იყო თვით რუსუდანი, რომელმაც პირველ ქორწილში მონაწილეობა არ მიიღო. (იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 285, 286, 291, 292 და 293).

¹⁾ იხ. გვ. 292.

– 148 –

სული, რაც თამარმა დავითზე ჯვარი დაიწერა, შავბედით გიორგის აღმოუჩნდნენ მომხრენი. ის რომ სრულიად მტყუანი ყოფილიყო, იმის დაბრუნებას და გამეფებას არ მოიწადინებდნენ: იმერეთი, სვანეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი, გურია, შავშეთი და კლარჯეთი. ეტყობა მთლად არ იყო მართალი თამარიცა. მართალია, მოთავე ამ საქმისა იყო გუზანი, აბულ ასანის შვილი, იმ აბულ-ასანისა, რომელმაც პირველად ურჩია ქართველებს გიორგის თამარისთვის ქმრად მოყვანა ყიფჩაყეთიდგან და იქნება თავდებადაც დაუდგა, რომ არა გევნება-რაო, ოღონდ კი მოდი თამარზე ჯვარი დაიწერეო, და ახლა, ის რომ გააგდეს, წაესარჩლა, მაგრამ მაინც არ არის დასაჯერებელი, რომ თვალი დაეხუჭა ქართველობას და ისრე მიმხროდა გუზანს ყოველისფრით გარყვნილი კაცის გასამეფებლად. ეტყობა გიორგისაც ჰქონია რაიმე სიმართლე და სიკეთე. თამარის მოღალატეთ ის მოიყვანეს იმერეთში და გეგუთში სამეფო ტახტზე დასვეს.

რუსის პარტიას შეადგენდნენ გუზანი, პატრონი კლარჯეთისა და შავშეთისა, ბოცო ჯაყელი, რომელსაც სამცხის სპასალარობა ჰქონდა, მსახურთ-უხუცესი ვარდან დადიანი, ორბელიანი, პატრონი ორბეთისა და კენისა, სვანეთის ერისთავი ბარამ ვარდანის ძე, რაჭის ერისთავი კახაბერი კახაბერის ძე, აფხაზეთის ერისთავი შარვაშიძე და აგრეთვე იმერეთი.

გუზანი, აბულასანის შვილი, ვსთქვათ, როგორც ყიფჩაყელი თათარი, მიემხრო გიორგის ამისათვის. რომ ისინი ორივენი ერთის მხრის კაცები იყვნენ და გიორგის საქართველოში მოსვლაც მისის მამის აბულ-ასანის რჩევით მოხდა ¹⁾. მაგრამ რა მიზეზით უღალატეს თამარს ქართველებმა? რაში ამტყუნებდნენ თამარს? ისინი თამა-

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 284, 286, 294 და 297.

რისაგან დიად ამალღებულნი და დასაჩუქრებულნი იყვნენ მიწა-წყლითა, და ამ მხრით არ შეეძლოთ იმათ სამდურავი ეთქვათ. რაღაცა სხვა მიზეზი უნდა ყოფილიყო ამ ღალატობისა; მაგრამ ამაზე ლაპარაკს ვსწყვეტ ახლა და გადავდივარ იმ კითხვაზე: როგორ მოიქცა თამარი ამ გასაჭირს დროს?

თამარმა რომ შეუტყო ღალატობა, არ დაჰკარგა ჭკუა-გონება, ის არ შეშინდა და არ გაიქცა მთებში. ის მხნედ და უშიშრად დაუდგა წინ განსაცდელს. დაიწყო აჯანყებულთ დამშვიდების ღონისძიება. გულ-დამშვიდებით, აუჩქარებლად იმან შემოიკრიფა ჭკუა-გონება და შეუდგა აჯანყების მიზეზების გამოკვლევას. „სიტყვითა ოქრო-ნეტართა მართლად იკითხევდა მიზეზსა“, ამბობს „ქართლის ცხოვრება“. ის უგზავნიდა მამფოთრებს ხან თევდორე ქათალიკოზს, ხან ანტონ ქუთათელს და ჰკითხავდა იმათ ღალატობის მიზეზს; გზავნიდა აგრეთვე სხვა ეპისკოპოსებს, თავის ვაზირს ეჯიბს (ადიუტანტს) და მესტუმრეს (ცერემონიემესტერი); მაგრამ მოღალატენი არავითარს მიზეზს არ ამბობდნენ.

ამის შემდეგ თამარი შეუდგა აჯანყებულების დამშვიდების საქმეს ხმლის ძალითა. იმან უბრძანა ამირსპასალარს გამრეკელს საჩქაროდ შეეყარა ერთგული ჯარები. ასეთივე ბრძანება გაუგზავნა ოთხთავე ძმათა მხარგრძელებს, თორელებს და კიდევ სხვებს, ვინც თავის ერთგულად მიაჩნდა. ამავე დროს თამარის ქმარმა, დავით სოსლანმა, საჩქაროდ შეადგინა თავისთვის ლაშქარი კახეთისა და ჰერეთის თავად-აზნაურთაგან. ამათში ერივნენ ყიფჩაყელნი თათარნიც, რომელნიც შეჰყარა ქართლის თავადობამ და აგრეთვე იყო დიდი გუნდი მთელი კავკასიის მთიურ ხალხებისა. ჯარები ჯერ შეგროვდნენ ჯავახეთში, საიდგანაც, თამარის ბრძანებით, უნდა შეეტყოთ წინააღმდეგთა ძალა, მერმე მოვიდნენ და დადგნენ ბორჯომის ხეობაში ერთის მტკვარზე მიღებულის ხიდის

ყურზე, სადაც ხეობა თავდება და ქართლი იწყობა. ხიდის ერთი მხარე დაიჭირეს თამარის ჯარებმა, მეორე – მისმა მოღალატეებმა. აქ მოუხდათ ომი, მაგრამ იმ დღეს ღამემ მოუსწროთ „და წყლისა შუა-ყოფამან“ გააშველა. იმ ღამეს მოღალატეთ ითათბირეს და გადასწყვიტეს, რომ თამარის დამარცხება არ შეგვიძლიანო და ამისათვის უკან უნდა დავიხიოთ, დავიჭიროთ კარგი მაგარი ადგილები და მერმე როგორმე ღალატობით დავამარცხოთ მისი ჯარებიო. მაგრამ დილით თამარის ჯარებმა რომ ნახეს მტრის უკან დაწევა, გაიარეს ხიდი, გაედევნენ უკან და თმოგვსა და ერუშეთს შუა ნიალის ველზე შეიქმნა კიდევ ომი. დააყარეს ერთმანერთს ისრები, წაუშინეს ხმლე-

ბი და ახეთქეს ჰოროლები. თუმცა ორივე მხარე თავ-
განწირულად და გაბრაზებულ იბრძოდა, მაგრამ მხნე გამ-
რეკელმა და მხარგრძელებმა, რომელთაგან ივანე და-
იჭრა, დაამარცხეს მეფის მოლალატენი და მრავალი მათ-
განი დაატყვევეს; მაგრამ თამარმა „არა-რაი ავნო, არცა
სიკვდილითა და არცა დაკოდიითა“.

თვითონ თამარი ამ დროს, როცა ესენი იბრძო-
დნენ, თავის ქმრის დავითისაგან ქართველებისა, კახელე-
ბისა, ჰერეთელებისა, ყიფჩაყელებისა და კავკასიის მთიურ
ხალხებისაგან შედგენილ რაზმით, სადღაც მაღლობლად
იდგა. აი აქ მოაჭენა ცხენი სარგის ვარდანისძემ და ახარა
თამარს მოწინააღმდეგეთა დამარცხება და სრულიად გაბ-
ნევა მათის ჯარებისა. მეფე დიდს აღტაცებაში მოიყვანა
ამ ამბავმა და „მომცემელმან ღვთის ჯეროვანისა მაღლო-
ბისამან, ნახნა თვისნი მოყმენი პირითა ბრწყინვალითა
და გულითა სახიერითა და თვალთა ტკბილითა“. მაგ-
რამ დიდხანს არ გასტანა სიხარულმა. თურმე ნუ იტ-
იტყვით, იმ რაზმს, რომელიც თამარს გარს ეხვია მცვე-
ლად, განზრახვა ჰქონდა, თუ გიორგი გაიმარჯვებდა,
აეკლოთ მთლად ქართლი და თამარი და დავითიც გაე-

– 151 –

ტაცნათ კავკასიის მთებში. პირველად თამარმა ეს ვერ
შეატყო იმათ, და სიხარულით არც ყურადღება მიუქ-
ცევია ჯერ-ჯერობით იმათთვის, მაგრამ მერმე რომ შეჰ-
ხედა იმათ და ნახა, რა მწუხარება იხატებოდა მათ პი-
რის სახეზედ, ძლიერ შეწუხდა, ჩაჰკიდა თავი, აღარა
უთხრა-რა, და დაითხოვა ეს ძნელად მისანდობელი გუნ-
დი კავკასიის მთიურ ხალხებისა და სხვათა ახალთა მო-
ლალატეთა ¹⁾).

თამარისაგან მოლალატე ჯარების დამარცხებას ახლა
სხვა ცუდი საქმეები მოჰყვა. მოლალატეთ ერთმანერთს
დააბრალეს შეცდენა, მოუვიდათ ჩხუბი: ზოგმა თავისი
ღვიძლი ბიძა მოკლა, ზოგმა დასტოვა თავისი მამულ-
დედული და ციხე-სიმაგრეები და გადიხვეწტ უცხო ქვე-
ყანაში; ზოგმა სჯულზე ხელი აიღო და გადიკარგა სამ-
შობლო ქვეყნიდგან, ზოგნი ყელზე საბელს მობმულნი
მოვიდნენ და შეურიგდნენ მეფე თამარს ²⁾).

ნურავინ იფიქრებს, ვითომც თამარი სასტიკი ყო-
ფილა, არა ჰქონია დედობრივი გულშემატკივარი გრძნო-
ბანი, უწყალოდ უტანჯნია თავისი მოლალატენი და ამი-
სათვის, ვითომც ისინი ეხვეწებოდნენ იმას და ეაჯებო-
დნენ შებრალებას. სრულიადაც არა. „ქართლის ცხოვ-
რება“ ამბობს, რომ თამარის დროს „არცა-ვინ დასჯი-
ლი სიკვდილის ღირსთაგანი, არცა-ვის, სამშობლოდგან
განდევნის ღირსთა, ჩამორთმევიათ ღირსება, (?) არცა-
ვინ ბრძანებითა მისითა ასო-მოკვეთილ იქმნა, არცა სიბრ-
მითა დაისაჯა, ამისათვის რომ ის ვერაგობით არ განა-

გებდა სამეფოს, არამედ სიბრძნისა წინაძღომითა, სიმართ-
ლითა და უმანკოებითა, იაკობის სიმშვიდითა და აბრაა-

---

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 296.

2) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 296.

– 152 –

მის სიუხვითა, მოწყალებითა იესო ღვთისა მსგავსითა, და
სამართლისა მისისა მოზამძვითა“¹⁾).

თამარის ასრეთს ტკბილს და კაცთ-მოყვარე ხასიათს
ამტკიცებს თვით მოპყრობაც მოღალატეებისადმი. მე არ
მახსოვს კაცობრიობის ისტორიაში ისეთი მეფე, რომ თა-
მარზე უფრო სულგრძელი ყოფილიყო. გასაკვირველია,
მაგალითად, რომ თამარმა დაიჭირა გიორგი რუსი, მაგ-
რამ არაფერი ცუდი არ შეამთხვია და დიდის დიდებით
გაისტუმრა ისევ სამეფოდგან. აგრეთვე არავითარი ვნება
არ მისცა იმერეთს, ა ფხაზეთს, სამეგრელოს, სვანეთს,
რაჭას, გურიას, რომელთაც თამარს უღალატეს, გიორგი
რომ დამარცხდა. ამ მაზრების მცხოვრებნი მოვიდნენ და
შეურიგდნენ თამარს, ისეთი ჭკვიანი და გონიერია ძლევა-
მოსილი თამარი, რომ ამ შერიგებას ის თვითონვე სთხოვს
დამარცხებულთ მოღალატეთ. ის მოდის გორის მაზრაში,
ნაჭარმაგევს, რომელიც ძველადგანვე მეფეთა საზაფხუ-
ლო რეზიდენცია იყო და ახლა სოფელია და სახელად
ჭკვიან კარალეთი²⁾). აქ მოდიან მასთან მოღალატე თა-
ვადთაგან კაცი და სთხოვენ შერიგებას. შუაში შემო-
დიან დედოფალი რუსუდანი, თამარის გამზრდელი, ქა-
თალიკოზი, ჭიაბერი მანდატურთ-უხუცესი და „სხვა ეპის-
კოპოსნი“. ესენი თავდებად უდგებიან მოღალატეთ, რომ
არ გევენებათ-რაო და ისინი მოდიან ნაჭარმაგევს და
ურიგდებიან სულს-გრძელს, მშვიდობის მოყვარეს და სამ-
შობლო ქვეყნის ბედნიერების მსურველს მეფე თამარს.
„შეიქმნა მშვიდობა, და ერთობა და სიხარული, რომე-
ლი არასოდეს ვის უხილავს“³⁾).

მაგრამ ერთად ერთი კაცი კიდევ არ ისვენებდა და

---

1) იხ. იქვე გვ. 324.

2) იხ. ვახუშტის გეოგ. გვ. 250.

3) იხ. გვ. 297.

– 153 –

არღვევდა მშვიდობიანობას და ამწარებდა თამარს. ეს
კაცი იყო გუზანი, რომლის მამასაც თამარმა, როცა გა-
მეფდა, მისცა ქართლისა და თბილისის ამირობა¹⁾). ამ
კაცს, თუმცა თამარმა დიდი სიკეთე უყო: „ძველთა მე-
ფეთა და ტაოელთა დიდებულთა ადგილთა დაადგინა“,
მანც კიდევ უღალატა. ის თუმცა მოინათლა, გული

მაინც თათრისა ჰქონდა. მას რაღაცაზე გული ეთანად-
რებოდა: „განდგა, და გაიტანა „ტაოს-კარი, ვაშლოვანი
და სხვანი ციხენი მრავალნი და წარვიდა (მცირე აზია-
შია) ქვეყანასა შაერმანისასა“. შაერმანმა გუზანი პატი-
ვით მიიღო, რადგან იმას ეწადა ტაო-კლარჯეთის გა-
დაქცევა თურქების სავასალო სამფლობელოდ. ამის თა-
ნახმა იყო სვე-უბედური გუზანიცა. შაერმანმა გამოგზავ-
ნა კიდევ თათრის ჯარები კლარჯეთის ციხეებში ჩასაყე-
ნებლად. მაგრამ თამარ ფხიზელმა არ მოითმინა ეს საქმე.
გაგზავნა იქ მაშინვე სარგის თმოგველი ჯარებით, რომ
მან არ შემოუშვას თათრები. ამან დაამარცხა მცირედის
რაზმით შეარმანის ჯარები და გუზანის ცოლ-შვილიც
დაატყვევა. ამის გამო ასტყდა მცირე აზიის თურქებისა
და თამარს შუა მტრობა, და რით გათავდა ის, ამას მერ-
მე მოვიხსენებთ, ახლა კი დავასრულებ გუზანის ამბავს.
ამან თავისი წადილი ვერ აისრულა და ცოლ-შვილიც
წაართვეს, და დაიწყო „კოლას სადამე მთათა შინა ავა-
ზაკობა მალვით“. ერთხელ იმას მოასწრეს ბალახის მთი-
ბავებმა, დაიჭირეს და მოიყვანეს დავით სოსლანთან.
რადგან ამან იცოდა თამარის დიდი მეზრალეობა და მოწ-
ყალეობა, ამისათვის აღარ დაეკითხა იმას და თვალეები
დასთხარა, და ამით დასრულდა მისი ისტორიული მნი-
შვნელობა ².

---

¹) იხ. გვ. 284.

²) იხ. გვ. 324.

ამ კაცის ისტორიულ ასპარეზიდგან ჩამოცლის შემ-
დეგ თამარს შინაური მტერი აღარა ჰყავს. საქართველო
დამშვიდდა. ყველამ გაიგო და იცნო მეფის ძალ-ღონე
და სიძლიერე. მართლაც რომ გასაკვირველია ამ დედა-
კაცის საქმე. აღვიდა სამეფო ტახტზე თუ არა, მაშინვე
თან აჰყვა მას უბედურება. მან ნახა მრავალჯელ ღალა-
ტობა. მას არ აკლდა ოჯახშიაც, როგორც უკვე ვნა-
ხეთ, უბედურება, სიმწარე და უსიამოვნება. რა ძალა,
რა ზნე, რა მიმართულება და ხასიათი ჰქონდა ისეთი,
რომ მან ყველა აიტანა, გული არ გაუტყდა, არ დაი-
ჩაგრა და ბოლოს ყოველს ბრძოლიდგან ძღვევამოსილი
გამოვიდა. ის იყო ობოლი. იმას ახლო აღარა ჰყვანდა
არც მამა, არც დედა, არც ძმა, არც ბიძა და არც არა-
ვინ სხვა თავის გვარის კაცი – ნათესავი, გარდა მოხუცე-
ბული რუსუდან დედოფლისა, რომელმაც გაზარდა და
ახლა დედობას უწევდა. არის კიდევ ერთი ვიღაცა დედა-
კაცი ხასისაგან ნაყოლი და „რეცა სახელ-დებული შვი-
ლად მეფისა“, მაგრამ რა არის თამარისა, არა სჩანს.
მხოლოდ იმ დროს, როცა თამარს ლაშა-გიორგი გაუჩნ-
და, მაშინ ვიღაცა ქალმა ძღვენი მოართვა რუსუდან დე-

დოფალთან ერთად და აი აქ არის ის წოდებული უსახელოდ თამარის დათ¹⁾). მაგრამ ჰმველოდნენ თუ არა ესენი იმას სახელმწიფო საქმეებში, არა სჩანს. მართალია, პირველში რუსუდანი მხურვალე მონაწილეობას იღებდა საქმეებში, მაგრამ, რამდენადაც დრო გადის, იმდენად ის მოხუცებაში შედის და აღარა სჩანს ისტორიულს ასპარეზზე. რჩება მარტო თამარი და ის თავის ღონივრის ჭკუითა და მხნეობით იცავს სახელმწიფოს ერთობას. ტყუილად ხომ არ არის ნათქვამი, რომ „დედა-კაცმა თუ გაიწია, ცხრა უღელი ხარი ვერ აჯობებსო“. არამც თუ

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 290 და 298.

– 155 –

ცხრა უღელა ხარმა, არამედ მთელმა სახელმწიფოებმა და შინაურმა მოღალატეებმა თამარი ვერ დაამარცხეს და გული ვერ გაუტახეს. იგი დიდის გქუითა და კეთილგონიერებით, დარიგებითა და შენდობით ებრძოლა შინაურს მტერს; დაამარცხა, შეარიგა ყველანი და ჩამოაგდო ერთობა და ძმობა. არასოდეს არც ერთ მეფის დროს არ ყოფილა იმდენი შინაური ღალატი, აღრეულობა და შფოთი, რამდენიც იყო თამარის დროს. ამასთანავე შეთქმულობა და ღალატი, რომელიც მის დროს მოხდა, განირჩევა წინანდელისა და შემდგომს ამ გვარს შემთხვევათაგან მით, რომ იგი შეთქმულობა და ღალატი, დიდის წინდახედულობით იყო შემდგარი. ამას წინაც და მერმეთაც, მართალია, თითო-ოროლა თავადიშვილი ტურასავით გამოვარდებოდა და ამღვრევდა საზოგადო ცხოვრებას და არც საშიშო იყო ხოლმე, ხოლო მაშინდელ ღალატობაში მონაწილეობას იღებენ მცირე-აზიის თურქთა სულთნები და საქართველოს წარჩინებულნი და სახელოვანი პირნი, როგორიც იყვნენ მაგალითად: დადიანი ვარდან, სპასალარი ბოცოს ძე ბოცო ჯაყელი, გუზანი, ერისთავი კლარჯეთისა და ტაოსი¹⁾). მაგრამ თამარს მაინც ვერაფერი დააკლეს აჯანყების მომხრეებმა. იმან ყოველიფერი აიტანა, არ დაუთმო არავის ტახტი, არ მისცა ნება საქართველოს ერთობის დარღვევისა; ყველა მაგრა მობღუჯა მეფურის უფლებით შეჭურვილი და შემოსილ მკლავის სიძლიერითა.

აბა ვინ იტყვის, ამაების ჩამდენს დედა-კაცზე, რომ იგი არ იყო ძლიერი, დიდი და სახელოვანი მეფეო; რომ მას თვითონ არაფერი გაუკეთებია: იმან მომკა მხოლოდ ის, რაც მისმა წინაპრებმა დათესესო. ამის თქმა ცოდვაც იქნება და უსამართლობაც. მას გადმოსცეს არა კე-

---

¹⁾ იხ. გვ. 312.

– 156 –

თილად გაწყობილი სამეფო, არამედ დომხალივით არეულ-დარეული წყობილება სამეფოსი, სადაც ერთი აღმა ჰხნავდა, მეორე – დაღმა, ერთი წაღმა, მეორე – უკუღმა. მაგრამ თამარის ღვაწლი და დიდება ჯერ კიდევ სად არის სრულად მოხსენებული. როცა შინაური ცხოვრება დააწყნარა, ჩამოაგდო ქართველობაში ერთობა, მშობა და სიყვარული, მაშინ მან მიაქცია თავისი გამჭირახი გონება სამეფოს კეთილ-დღეობას და გამლიერებას, ანუ უფრო უკედ რომ ვსთქვათ, მიაქცია ყურადღება სამეფოს სამძღვრებს და გარეშე მტრებს.

ვიდრე თამარი მოუცლელი იყო შინაურ საქმეთა და შფოთთაგან, სამეფოს მონაპირედ მცხოვრები მუსულმანები ძალიან თავს გავიდნენ და ავაზაკობითა და ქურდობით იკლებდნენ მცხოვრებლებს. ამისთანა მოუსვენარნი იყვნენ ბარდავ ქალაქის მცხოვრებნი. ბარდავი იყო განჯის (ალექსანდროპოლის) მახლობლად. ეს იყო ერთ დროს მონგოლთ ხანების რეზიდენცია. აქაური მცხოვრებნი ისე თავგასულნი იყვნენ, რომ ყურ-ქვეშაც არ მოსდიოდათ, იყო სადმე მეფე თამარი, თუ არა. საჭირო იყო ამათი დასჯა და თამარის გაცნობა მათ მიერ.

1195 წელს თამარს ლაშა-გიორგი რომ გაუჩნდა, ღვთისათვის მადლობის გადასახდელად მოიწადინა ამ ავაზაკის ხალხის დასჯა, მოჭკვიანება და კეთილს გზაზე დაყენება თავის ახლად დაბადებულის შვილის ბედნიერებისა და დღეგრძელობისათვის; მოიწადინა, რომ ამ თავს-გასულს ხალხს აღარ შეეწუხებინა მშვიდობიანი მცხოვრებლები. უბძანა მან თავის ჯარებს ამ ქალაქში ჩამდგარიყვნენ; მაგრამ მის მცხოვრებლებმა წინააღმდეგობა გაუწიეს. მაშინ ქართველებმა ის დაიპყრეს ხმლით და აიკლეს ქალაქი, დაატყვევეს და დიდად დასაჯეს მოთავენი, მაგრამ სამს ღრმად მოხუცებულს კაცს არა აწყინეს-რა და თამარისა მისის შვილის სადღეგრძელოთ არ დაატუსაღეს.

– 157 –

ამის შემდეგ არ გასულა ერთი თვე, რომ თამარმა უბძანა დავით სოსლანს გალაშქრება და მოოხრება ყარსისა, კარნუ ქალაქისა და არზრუმისა. ვიდრე მიადგებოდნენ ამ ქალაქებს, გზაზე ბევრგან მტერი დაჰხვდა ქართველებს. მაგრამ ესენი ხმალ-ამოღებულნი ჰკაფავდნენ და არღვევდნენ მტრის რაზმებს და მიდიოდნენ ქალაქებზე. იმათ დაიჭირეს სამივე ქალაქები, ააოხრეს და აიკლეს. ყარსის აღებაზე დიდი და ძლიერი ომი გადაიხადეს; მაგრამ არც ეს ქალაქი და არც სხვები ქართველებმა ამ დროს არ შემოუერთეს სამეფოს. ამათი განზრახვა იყო მხოლოდ იმათი აკლება და დაშინება მუსულმანებისა, რომ კვლავ აღარ გაეხედნათ გუზანისთანა მეფის მოღალატე კაცების თავის მფარველობაში მიღება.

მართლაც ისინი ისე დაშინდნენ, რომ ამბობდნენ: „ვინ დაგვწყევლა ასე დიდად, რომ ასეთს აოხრებას მიეცა ჩვენი ქვეყანა ქრისტიანებისაგანაო, რომელნიც წინად არავის უნახავს ჩვენს არე-მარეშიო“¹⁾).

ახლა თამარი უფრო გაძლიერდა და გაითქვა მისი სახელი. „განისმა ზარი და შიში ყოველთა კიდეთა აღმოსავლით და დასავლით, ჩრდილოთ და სამხრით, და ყოველნი მორჩილობდეს და ძღვნითა მრავლითა მოიკითხვიან“.

მას ჰყვანდა მხოლოდ ერთი მტერი, რომელიც დიდგულობდა და ემუქრებოდა მას. ეს კაცი იყო სპარსეთის მეფე ამირ-ბუბაქარ. მაგრამ ამ მუქარის მიზეზიც თვითონ თამარივე იყო. ამირ-ბუბაქარს ორი ძმა ჰყვანდა. იმან უფროსს და უმცროსს ხმლის ძალით წაართვა სამფლობელოები და უმცროსი ამათგანი, რადგას სიძე იყო შირვან შაჰისა, შეეხიზნა სიმამრს. ამისათვის ამირ-ბუბაქარმა ამასაც აუტეხა ბრძოლა, დაამარცხა და მისი სამკვიდრე-

---

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 299.

ბელიც თვითონ დაისაკუთრა. მაშინ შირვან-შაჰი აღსართანი¹⁾ და მისი სიძე ამირ-მირანი, ძმა ამირ-ბუბაქარისა, თამარს შემოეხიზნენ და სთხოვეს მფარველობა. რადგან პირველი ამათგანი ჯერ თამარის ვასალი იყო, მერმე ნათესავი, დავით აღმაშენებლის ასულის მარიამისაგან ჩამომავალი²⁾, მან კარგად მიიღო ისიცა და მისი სიძეც, მაგრამ ეს წასარჩლება თამარისაგან იწყინა ამირ-ბუბაქარმა: გამოუგზავნა კაცი და შემოუთვალა: დაუყონებლივ ისიც დამორჩილებოდა და ხარჯიც ეძლივა.

ამ მუქარის პასუხად თამარმა შეჰყარა ლაშქარი და გაისტუმრა სომხეთისაკენ. მტკვრის პირი, ალგეთის პირი, ქციის პირი და ქურდ-ვაჭრისა ყარაღაჯამდე აივსო მისის ჯარებით.

ამის შემდეგ ის თვითონაც წავიდა თავის შვილითა და ქმრით და გზაზე გავლაში ნახა: პირველად ოსებისა და ყივჩაყელების ჯარები, ძველები და ახლები, მერმე კახეთისა და ჰერეთის რაზმები, შემდგომ ქართლისა, მესხეთისა, თორელები და შავშ-კლარჯ-ტაოელები, ამათ მერმე სომხეთისა, სვანეთისა, სამეგრელოსი, აფხაზეთისა და რაჭა-თაკვერ-არგვეთის ლაშქრები. ეს ჯარები იყო საკუთრად მეფისა და იმათ ერქოთ სეფე-წულნი³⁾. ამის შემდეგ ის მოვიდა ყარაღაჯში თავის შვილითა და ქმრით. აქ დახვდნენ იმას შირვან შაჰი, აღსართანი და ამირ-მირანი დედითა და ერთგულ მხლებლებით. უცდიდნენ იმას ხელის-უფალნი და სეფე-წულნი. ესენი აქ ყველანი ნახა და მოიკითხა. მერმე დიდის დიდებით დაუდ-

1) როცა თამარისათვის ქმარს ეძებდნენ, ეს აღსართანი მოვიდა თბილისში, საცა იმას სახლი ჰქონდა (იხ. გვ. 272), ვითომც სტუმრად, მაგრამ გულში კი თამარის ცოლად შერთვა ედო. (იხ. გვ. 299).

2) იხ. იქვე გვ. 272 და 290.

2) იხ. გეოგ. ვახუშ. გვ. 14.

– 159 –

გეს თამარს ოქროს ქსოვილი კარავი და ოქროს ტახტი. ის შევიდა იქ და მას შეჰყვნენ შვილი და ქმარი. დასხდნენ ისინი თავ-თავიანთ ალაგზე და მათ გარს შემოეხვივნენ წარჩინებულნი პირნი. მერმე მიიწვიეს სტუმრები. პირველად შევიდა აღსართანი, როგორც მეფის ნათესავი, თავი დაუკრა თამარს, მისცა სალამი და დაჯდა წინათვე მომზადებულს თავის ალაგს. მას მიჰყვა ამირმირანი, ამისი დედა, შვილები და სხვა მხლებლები. ყველამ მოიკითხეს თამარი, მისცეს სალამი მოწიწებით და პატივით, და დასხდნენ თავიანთ ალაგას.

ამის შემდეგ თამარმა მოითხოვა სადილი, რომელზედაც მიიწვია მთელი ეს კრებაც. აქ იმას ყველანი განცვიფრებით უყურებდნენ. ის მხიარულად ემუსაიფებოდა ყველას და დედობრივის ტკბილის ენით ამხნევებდა და აქეზებდა მომავალის ომისათვის. აქ იყო აგრეთვე რუსუდან დედოფალიც, მამიდა თამარისა და იმის ქმრის აღმზრდელი. „ქართლის ცხოვრება“ აქებს იმას, რომ ის მედიდურად, დიდის გამოჩინებით და ბრწყინვალეებით დაუხვდა სტუმრებსო¹⁾, როცა ისინი მოვიდნენ საქართველოში და მფარველობა ითხოვესო.

რადგან თამარი თვითონ აპირებდა სპარსეთისათვის თავდაცემას, ამისათვის არ ეჩქარებოდა. იმან შვიდ დღეს მოიცადა ყარაღაჯში. ყოველ დღეს აქ ჰქონდა მას წვეულობა და სიხარული: „სპარსთაგან ძღნობა და ამათგან ბომება, ნადირობა და ბურთობა“. ასეთს ლხინს და დროს გატარებაში რომ იყვნენ ქართველები, ამირ-მირანმა და სპარსეთის დიდებულმა კაცებმა, რომელნიც ამას თან ახლდნენ დაიწყეს კვებნა, რომ მთელს ერაყში ადერბეჯანში და თეირანში ჩვენსავით მობურთალი კაცი აღარავინ დარჩენილაო. ეს კვებნა თამარს ეწყინა და უბძანა

---

¹⁾ იხ. გვ. 302.

– 160 –

ზაქარია ამირ-სპასალარს, მსახურთ-უხუცესს ივანეს¹⁾ და ჰერეთის ერისთავს გრიგოლს (ინგილოს) და სხვათა მოყმეთა ჩასულიყვნენ მეიდანზე საბურთაოდ. მეორე მხრით ჩამოვიდა ამირ-მირანი თავის მხლებლებით, სპარსეთის თავადებით და მონებით. ამ დროს თვით თამარიც გამოვიდა მეიდანზე სეირის საყურებლად, სპარსელებს ეგო-

ნათ ჩვენ ვაჯობებთო, მაგრამ დაიწყეს თუ არა, მაშინვე დაამარცხეს ქართველებმა, რის გამო სპარსელებს ძლიერ შერცხვათ.

სპარსეთის საომრად მომზადებული თამარი, ვიდრე ამ გვარს შექცევას იყო, ამირ-ბუბუქარიც თურმე დიდს ჯარებს ამზადებდა. რადგან თვითონ იმედი არა ჰქონდა თამარის დამარცხებისა, იმან თურმე სთხოვა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ხალიფას, შემწეობა მიეცა მუსულმანობის დასაცველად თამარის მძლავრობისაგან. ამავე დროს კავკასიაში მცხოვრებ მუსულმანებმა გაგზავნეს ხალიფასთან თხოვნა, რომ მოგვეშველევით, თორემ ქართველებმა დაგვლუპესო. თხოვნის მომტანთ შეიღებეს სამოსელი და პირი ტანჯვისა და მწუხარების ნიშნად და სთხოვეს მას უბრძანოს მთელს სპარსეთს ამხედრება საქართველოს წინააღმდეგ. ხალიფამ აღუსრულა თხოვნა. დაუყოვნებლივ გამოუგზავნა ამირ-ბუბაქარს დიდძალი ხაზინა და უბძანა ინდოეთიდან და სამარყანდიდან მოკიდებული ვიდრე ტიგრის მდინარემდე შეეყარა ლაშქარი მის ხარჯით და დასცემოდა საქართველოს. გამოუგზავნა აგრეთვე მაჰმადის დროშაც, რომლის თავსა ზედა იყო ოქრო ათასისა ხალიფაურისა". შეიყარა მართლაც ურიცხვი ლაშქარი, მოგროვდა ადერბეიჯანში და გამოაცხადეს ომი.

თამარმა რომ შეიტყო ეს ამბავი, მაშინვე რჩევა მო-

---

¹⁾ იხ. გვ. 296.

ახდინა თავის ვეზირებთან. არჩიეს და გადასწყვიტეს მტერთან ბრძოლა. გამოიტანეს ხაზინიდან ფული, დაურიგეს ხალხს, რომ შინაურობა იოლად წასულიყო, ხოლო მამაკაცი კი ყველანი გამოსულიყვნენ მტერთან საბრძოლველად. ამასთანავე მისცეს ღარიბებსა და გლახებს მოწყალება, რომ მათ მოცლა ჰქონოდათ და ლოცვა აღეღლინათ წინაშე ღვთისა, რათა თამარის ჯარს გამარჯვება მისცემოდა. „ესე ბძანა არა დედა-კაცურითა სიტყვითა და ბძანება საქმე იქმნა“. ოთხ დღის განმავლობაში საქართველოს ყოველს კუთხეში შეიკრიბა ჯარები და, ვითარცა „გროვა შავარდენტა, მოჰფრინდა წინაშე თამარისა“ ყარაღაჯში. თამარმა ჯერ დახედა ჯარებს, მერმე შეევედრა ღმერთს მუხლ-მოყრილი, წამოდგა ფეხზე და ასე უთხრა მეომართ: „ძმანო! ნუ შეშინდებით, რომ თქვენ ცოტანი ხართ და ისინი ბევრნი. ღმერთი ჩვენთან არს. ღვთის ძალით გედეონმა სამასის კაცით რამდენიმე ათასი მტერი დაამარცხა. როგორც ერთხელ ეზეკია მეფის დროს ანგელოზმა მტრის ბანაკი გამუსრა, სწორედ ასევე იგივე ანგელოზი იქნება თქვენი შემწეცა. მხოლოდ იქონიეთ ღმერთზე, ღვთის მშობელზე და ჯვარზე სასოე-

ბა. უშიშრად და საჩქაროდ შედით მტრის ქვეყანაში და იმედი მაქვს ძლევა-მოსილნი გამოხვალთ იქიდგან ¹⁾). მერ-მე ილოცა კიდევ თამარმა, შეავედრა მთელი ჯარი ღმერთს, მისცა ანტონ ჭყონდიდელს ჯვარი, გაისტუმრა, და თვითონ დაბრუნდა თბილისში, და მეტეხის ეკლესია-ში ფეხ-შიშველი იდგა ღვთის-მშობლის წინ და მხურვალე გულით სთხოვდა მტრის დამარცხებას.

მტრისა და თამარის ჯარები შამქორში შეიყარნენ. პირველი ველზე გამოსულიყო, რადგან იმედი ჰქონდა, ბევრნი ვართ და დავამარცხებთო, მაგრამ გაუცრუვდა იმედი. ქართველთ ჯარები საჩქაროდ წაეწყვნენ რაზმე-ბად და დაიჭირეს თავ-თავიანთი ადგილები დავით სოს-

---

¹⁾ იხ. გვ. 304.

ლანმაც მოამზადა თავისი ცხენოსანი ჯარი. შეჯდა თვი-თონაც თავის შესანიშნავს ცხენზე, რომელიც ვახტანგ ხაჩინელისაგან ეყიდნა და ფასად მიეცა ერთი ციხე და ერთიც სოფელი. სახელი ამ ცხენისა იყო ზურდაგი ¹⁾). დავით სოსლანმა დიდი მამაცობა გამოიჩინა თავის ცხენოსანი ჯარით და მტერი დამარცხდა. მაგრამ ეს კია, რომ თუ დავითი მალე არ გამოსულიყო თავის ჯარით ბაღებისა და ბოსტნეულობიდგან, იქნება მისი ჯარები დამარცხებულიყვნენ. დიდი ჯაფა გასწიეს ვიდრე ცხენოსანი ჯარი გამოვიდოდა მიწდორზე. ამ დროს განმავლობაში ომი დაწყობილი იყო. მტერმა ყველა სპასალარებს დაუხოცა ცხენები. მაშინ ზაქარია მხარ-გრძელმა და მისმა ძმამ იოანემ დააქვევითეს ყველანი და იერიშით წაიყვანეს რაზმები მტერზე. აქ ცოტა ხანს შეიფერხეს იმათ და საქმევ გაუჭირდათ. აი ამ დროს გამოვიდა დავით სოსლანიც ველზე, რომელსაც ყოველის მხრიდგან უშიშრად თავს ეცემოდა მტერი; მაგრამ ის მოაქროლებდა ვახტანგ გორგასლანის დროშას და მოდიოდა ლომივით. გაძლიერდა ომი. ყოველის მხრიდგან იშიშვლეს ქართველებმა ხმლები და გადაერივნენ შავარდენივით მტრის გუნდებში. სპარსელებს ყველას ძაგმაგი და კანკალი დააწყებინა. ორივ მხრიდგან შემოუტია ცხენოსანმა ჯარმა, დალეწა და გააპო მტერი. როგორც ცხვრის ფარა, ისე აირია ჯარები. მტერი საშინლად დამარცხდა და გულგახეთქილი გაიქცა. თვითონ ამირ-ბუბაქარმა ამოიძუა კუდი სირცხვილით დამწვარმა და ერთის კაცით უკან მოუხედველად გაკურცხლა ბრძოლის ველიდგან. მაგრამ

---

¹⁾ იხ. გვ. 305. ორი ასეთი შესანიშნავი ცხენი ჰყვანდა 1580 წელს ქართლის მეფეს დელი-სიმონსაც. ერთს ერქო „შურდანი“ მეორეს „ფალავანი“. როცა დამარცხდებოდა და გაქცევა დასჭირდებოდა, მეფე შურდანზე შეჯდებოდა, მტრის დამარცხების დროს კი ფალავანზე (იხ. ქართ. ცხოვ. 2 ნაწ. გვ. 32).

მის ჯარიდგან თორმეტი ათასი დატყვევდა. მათ შორის ერივნენ მრავალნი სპარსეთის დიდებულნი კაცნიც. დარჩათ აგრეთვე ქართველებს ხალიფას დროშა და მრავალი კიდევ სხვა ბაირაღები. იშოვეს ამასთანავე დიდი დავლა. ერთი მეჩვიდმეტე საუკუნის რუსეთის მემატინე ამბობს, რომ ამ დროს ქართველებმა იშოვეს ის ოქროს სინი, რომელიც ნაბუქოდონოსორის იყოვო და ახლა სპარსეთის მეფეს ჰქონდაო ¹⁾. ის იყო თურმე მოჭედილი უმვირფასესი ლალითა, ბალახშითა და თვალ-მარგალიტით, და ამით საჭმელს მიართმევდნენ ხოლმე ბაბილონისა და სპარსეთის მეფეებსაო.

ომი რომ გათავდა, შირვან შაჰმა და ამირ-მირანმა მიულოცეს დავით სოსლანს გამარჯვება. ამავე დროს მოვიდნენ შამქორის მცხოვრებლები და მოუტანეს დავითს ქალაქის კლიტე-გასაღები. იმან უბძანა ამირ-მირანს გამოერთვა ისინი. მერმე დავითი ამ ქალაქში რომ შედიოდა, მცხოვრებლები ნოხებსა და ფარჩას უშლიდნენ გზაზე. აქ იმას დიდხანს არ მოუცდია. იმან გადაახდევენა აქაურს მეჩეთებში სამადლობელი პარაკლისი ქართველთ სამღვდელოებას, რომელთაგანაც ანტონ ჰყონდიდელმა, მეფის ვაზირმა, როგორც სულიერმა მამამ, ხმალი არ იხმარა, მაგრამ „სამის ყმით მივიდა და სამასი ჯორი და აქლემი კიდებული“ წაართვა მტერს ომის დროს ²⁾. ამის შემდეგ მისცა ამირ-მირანს შამქორი, მისი მიმდგომნი ქალაქნი და ციხენი და ყოველი მისი შესავალი. თვითონ კი დაბრუნდა თბილისში.

გზიდგან დავითმა გამოუგზავნა თამარს მახარობლად მანდატურთ-უხუცესი ჭიაბერი. იმან ნახა თამარი ტაბა-

---

¹⁾ იხ. Шамхорск. битва. статья Акад. Броссе в газ. „кавказъ“ за 1854 г., №№ 65, 66 и 67.

²⁾ იხ. გვ. 307.

ხმელას, საცა დაიბადა ლაშა გიორგი ¹⁾ მას მოჰყვნენ გამარჯვებულნი ჯარებიც და თან წამოასხეს ტყვეებიც ტაბახმელიდგან (კოჯრიდგან თამარი ჩამოვიდა დიდუბეში, იქ მიულოცა ჯარს გამარჯვება, ნახა ტყვედ მოყვანილნი დიდებულნი კაცნი და მათი დროშა-ბაირაღები. შეიძლებოდა აქ გაგვეწყვიტა ლაპარაკი შამქორის ბრძოლაზე. მაგრამ, რადგან დავლის მოხმარება გვიჩვენებს შინაურს ზნეს, სახელმწიფო წყობილებას და დიდებულთა და მცირეთა შორის დამოკიდებულებას, ამისათვის ერთი-ორი სიტყვა მსურს ვსთქვა იმაზე, თუ რა უყვეს დავლას, რომელიც იშოვნეს შამქორში გამარჯვების

დროს.

როგორც ახლა არის სახელმწიფოებში, რომ ბრძოლის ველზე რაც დარჩება ან წაართმევენ მტერს და სახელმწიფო ხაზინაში მიდის, სწორედ ასე იყო ძველს დროს ჩვენშიაც. ხაზინამ შეიძინა 20,000 ცხენი, 7,000 ჯორი, 15,000 აქლემი, ყოველი კიდებული; აგრეთვე უთვალავი ოქრო, ლარი, სხვა-და-სხვა ჭურჭელი და იარაღი. ეს სულ სახაზინოდ დაიდო.

ამის გარდა ჩვეულებისამებრ თვითონ თამარს უძღვნეს ჯარში მყოფ-კაცებმა მრავალი ოქრო და ოქროს სამკაული, მრავალნაირი ჭურჭელი, პატიოსანი თვალი და მარგალიტი უძვირფასესი; ოქროს ძეწკვები, მუზარადები, ხმლები ნახმარი, ფერად-ფერადი ნოხები და ფარდაგები. ოქრო-ქსოვილი შესამოსლები ძვირ-ფასიანი, ცხენთა და ჯორთა კაზმეულება და სხვანი. ეს უკანასკნელი თამარმა ყველა თვითონ არ აიღო. აქედგან იმან დაასაჩუქრა ყველანი, ვინც ჯილდოს ღირსნი იყვნენ. მაგრამ ხალიფას დროშა, რომლის თავზე მყოფ ბურთში იდგა „ათასი ოქრო ხალიფაური“ და შალვა ახალციხელმა მიართვა, შეს-

---

1) იხ. გვ. 298.

წირა ხახულის მონასტრის ღვთის-მშობელს და ზედ დაკრთო შემდეგი ლექსი:

„შუა მფლობელი, იავარს შენდა ვრთმელობ:
ხალიფას დროშას, თანავე მანიაკსა
შევრთე ცრუ-სჯულთა მოძღვრისა, ღაზოდ მძღვანი:
ვინ დავით, ძეებრ, ეფრემის მოისარმან,
მოითრთხნა, მოისრნა სულტნითა ათაბაგი“.
„ირანს ებრძოდეს ჩემ მიერ მისთა სპათა
ჩვენნი მხედარნი, მოსავენი შენნი, სძალო:
მოსწყლნეს, მოსწყვიდნეს აგარის ნათესავნი.
მუნით მოხმულთა ნიჭთაგან ერთსა ამას
შენდა შევსწირავ, მიოხე ძეებრ ღმერთო“¹⁾.

თამარ დედოფალი.

ამის შემდეგ სპარსეთი ველარ ბედავდა მტრობას. საქართველო ამ მხრით დამშვიდდა და უზრუნველი შეიქმნა. სახელმწიფოში მცხოვრები მაჰმადიანებიც ხმას ველარ იღებდნენ შიშით. გავარდა თამარის ხმა მუსულმან სახელმწიფოებში. ყველანი პატივსა სცემდნენ. მაგრამ თამარი არ იყო კიდევ კმაყოფილი. იმას ეწადა ყარსის დაჭერა, რომ ამ მხრითაც უზრუნველი ყოფილიყო საქართველო. 1203 წელს იმან უბრძანა ივანე ახალციხელს და თავის ქმარს დავით სოსლანს უთუოდ დაეჭირათ ყარსის მის გარემოს ქვეყნებითა. თურქებმა რომ შეიტყეს ეს ამბავი, დასტოვეს ქალაქი და გადაიხვეწნენ. ქართველებმა

აიღეს ციხე. დავითმა ჩააყენა ყარსის ციხეში ივანე ახალ-ციხელი, მისცა ათაბეგობა (ერისთავთ-ერისთაობა) და ამირთ-ამირობა და უბძანა დაეჭირა გარშემო მყოფი მახლობელი ქვეყნებიცა. ივანემ მართლაც დიდი ვნება მისცა თურქებსა და მიითვისა ყარსის გარშემო მყოფი მიწა-წყლები. ამის გამო თურქები ძალიან დაშინდნენ. ისინი

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 301 – 310.

– 166 –

ახლა თამარის მტრობას და დამარცხებას კი აღარ მეცადინეობდნენ, არამედ როგორმე მასთან შერიგებას და მშვიდობიანად ცხოვრებას ლამობდნენ. იმათ ამოირჩიეს ვექილები და გაგზავნეს დესპანად ხალიფასთან, რომ მან სთხოვოს თამარს: იმსახუროს მუსულმანები, გამოართვას ხარჯი და აღარ იკლებდეს იმათ ქვეყნებს. თხოვნა აღუსრულდათ. თამარმა შეირიგა ხალიფას თხოვნით მუსულმანები. ამ სახით დამშვიდნენ ისინიცა და ქართველებიც.

მაგრამ ამ დროს იყო მცირე აზიაში იკონიის სასულთნო, სადაც სულთნობდა როკ ედდინი, ანუ ქართულად ნუქარდინი. ეს კაცი პირად მეგობარი იყო საქართველოსი, გულით ძლიერი მტერი. ამან შეჰყარა 1204 წელს მთელს თავის სამფლობელოში ყველა მუსულმანები, ვისაც კი შეეძლო ბრძოლა. სახლებში დასტოვა მხოლოდ დედა-კაცები. შეიყარა ჯარი 800,000. მერმე მოსწერა თამარს შემდეგი წერილი: „მე ნუქარდინ სულთანი ყოველისა ცას ქვეშეთ მყოფ ხალხებისა (?) კაცი ანგელოზივით კეთილი და მოვლინებული მაჰმადისაგან, გეუბნები შენ, ქართველთ მეფეს, რომ ყოველი დედა-კაცი შენსავით რეგვენია. როგორ გაბედე შენ ბძანება, რომ ქართველებმა ხელში ხმალი აიღონ და ღვთის საყვარელი მუსლემის მიღეთი დახოცონ, და ცოცხლებს კიდე ხარჯი გააწერონ და შენ ყმად გაგიხადონ? ახლა მე შენზე გამოვილაშქრებ, რომ შენცა და შენს ერსაც სამაგალითოდ შეგასმინოთ, რომ კვლავ ხელში ხმლის აღება აღარ შეგეძლოთ, იმ ხმლისა, რომელიც ალლახს მართო მუსულმან ხალხებისათვის მიუცია მოსახმარებლად. მაგრამ თუ ჩემს მოსვლამდე შენის ნებითვე ამოხვალ ჩემს ურდოში, მიიღებ მაჰმადიანობას, ფეხქვეშ გასრეს ჯვარს ჩემს თვალს წინ, მაშინ მარტო შენ შეგიწყალებ და შეგინდობ შეცოდებითა, სხვებს კი მივაყენებ ვაისა და ჭირ-

– 167 –

სა! ახლა მოილოდინე ჩემგან ნაცვალი იმ უბედურებისა, რომელიც შეამთხვიე სპარსელებსა“.

ეს წერილი მოიტანა ნუქარდინის ერთმა დიდებულ-

მა კაცმა. როგორც რიგი იყო, ის პირველად მიიღო ამირ-სპასალარმა ზაქარიამ. ელჩმა შესვლისათანავე უთხრა პირად დაბარებულებს, და შეატყობინა მას აგრეთვე წერილის შინაარსიც. „ბატონმა სულთანმა დამაბარაო, უთხრა იმან ზაქარიას: თუ თამარმა სჯული დასტოვა, მე ცოლად შევირთავო, თუ ეს არ ინება, მაშინ ხასად დავისვამო“. ამ გვარად უკადრისი ლაპარაკი ისე ეწყინა ზაქარიას, რომ თუმცა მძიმე ხასიათის კაცი იყო, მაგრამ თავი ველარ დაიჭირა, გულმა გაიტაცა და ერთი ისეთი ლაზათინი სილა გააწნა ელჩს ბილწად მოლაპარაკე ყბაში, რომ ის ციბრუტივით შემოტრიალდა და დაენარცხა დედა-მიწას; მაგრამ წყლით ისევ მოაბრუნეს და დაამწყვდიეს ცალკე. ამის შემდეგ წერილი თამარს შეუტანეს და ძალიან იწყინა მისი შინაარსი. მაშინვე მოახდინა სახელმწიფო თათბირი. რჩევაში გადასწყვიტეს მტერთან ბრძოლა. გასცეს ბრძანება, ქუდზე კაცი გამოსულიყო ლაშქარში. შეიყარა ყოველ მხრიდგან ჯარები. ყველას უხაროდა, რომ სანატრელ მეფის ბძანებით სამშობლო ქვეყნის კეთილდღეობისა და მშვიდობიანობის დასაცველათ ლაშქარში მიდიოდა. თამარმა გამოიტანა სამეფო სეფე-დროშა და მისცა ჯარს. მერმე მოუძღვა იმას წინ და მივიდა ვარძიის მონასტერში. მხურვალე გულით ის აქ ჯერ შეევედრა ღმერთს, მერმე დაიძრა და მივიდა ყარსის მახლობლად. აქედგან იმან გაუგზავნა ნუქარდინს, მისივე ელჩის ხელით შემდეგი წერილი: „ში ნუქერდინ! მე წავიკითხე შენი წერილი და შევიტყე შენი სიცრუვე და შენგან ღვთის გამობა... ამყად დაგებარებინე, და აი ახლა მოვსულვარ; მაგრამ არა შენდა თავიანის-ცემად, არამედ დასასჯელად შენის გულის ამპარ-

– 168 –

ტავნებისა, რომ თვითონ შენ, და არა მე, ჭკუა ისწავლო, და ღმერთის გამობა არამც და არამც აღარ გაბედო. აი ახლა კარზე მოგადგნენ ჩემნი ერთგულნი ლაშქარნი და წერილის პასუხიც მოგიტანეს. იყავ ახლა ნება ღვთისა და არა შენი“. ამის მერმე ჯარებმა წაიწიეს ყარსის წინ, თვითონ თამარი კი ავიდა ერთს მაღალს ადგილას, საიდგანაც იხილვებოდა საომარი ველი. აქ დაემხო პირქვე, დიდხანს ცრემლით ილოცა და ევედრა ღმერთს; მერმე ადგა, მოჰკიდა ჯვარს ხელი ერთის მხრით თვითონ, მეორეს მხრით მოძღვარმა ბასილმა, და უბრძანა სარდლებსა და ერისთავებს ეკოცნათ ჯვარისათვისაც და მისთვის ხელზედაც. ამ სურათის ხილვით შეწუხებულ დიდებულ მეფე თამარს აღთქმა მისცეს: ან ყველანი დავიხოცებით, ან არა და მტერს დაგიმარცხებთო. მისცეს ასეთი აღთქმა და გაექანნენ თავ-თავიანთ დასტებში.

ასე შეავედრა იმან თავისი ჯარები ღმერთსა და ღვთის მშობელს, გაისტუმრა მტერთან საბრძოლველად,

თვითონ კი წამოვიდა ყარსიდგან უკან და მოვიდა სამცხეს ოძრახოს ციხეში. იმას თან ახლდნენ: ქათალიკოზი, მრავალნი ეპისკოპოსნი და სახელ-განთქმული პოეტი იოანე შავთელი. აქ ყოფნაში ის ცრემლით ევედრებოდა ღმერთს, მარხულობდა, მეტანიას იყრიდა, ხელთა განაპყრობდა ცისადმი და შველას ითხოვდა. ერთი რუსის მემატინე ამბობს, რომ თამარი ამ ჟამად ასე ლოცულობდაო: „ჰოი, მფარველო, დედაო ღვთისაო! საღმთო ზეპირგადმონაცემი გვაუწყებს, რომ ივერია ღვთის განგებით შენი წილ-ხვედრი ქვეყანა. ამ დღეს მე ვმეფობ შენის წყალობითა. ჯერ სული მამისა ჩემისა მიიღე და მერმე მე, შენს უძღურსა მხევალსა, ხელთ მიგდე ბატონობა და მოვლა ამა ქვეყნისა. ჰოი დედაო! ნუ თუ ახლა ხელს აიღებ შენს ხვედრზე და დღეს გაჭირებაში არ მოჰყენ მას შენს მადლიანს მფარველობის კალათასა? დედოფალო

– 169 –

ნეტარო! განუღე კარი მოწყალებისა ერსა შენსა ივერიისასა ¹⁾).

კარგად გაწყობილი ჯარები თამარისა ახლა მიუახლოვდნენ ნუქერდინის ლაშქრებს. მოწინავე ჯარის სარდალი იყო ზაქარია მხარ-გრძელი. მას ფეხ-და-ფეხ უკან მისდევდნენ თავიანთ დასტებით სხვა სარდლებიც. ამათში იმყოფებოდა დავით სოსლანიც. მტრის ლაშქრის კარვები რომ დაინახეს, მოუჩქარეს ფეხს. თურქებს არ ეგონათ თუ ასე მალე მიუახლოვდებოდნენ, ამისათვის ძალიან აირივნენ, რომ დაინახეს ქართველების რაზმები. აჩქარებით გაემუშრნენ მალლობის ადგილების დასაჭერად, მაგრამ ქართველები კიდევაც ეცნენ იმათ. გაიმართა გაბრაზებული ომი და ჟლეტა. სულთანნი ყოველ ღონეს ხმარობდა, რაც შეიძლება მამაცურად და ვაჟკაცურად მეომარი ქართველების წინ მომეტებული ჯარი დაეყენებინა. დიდხანს იბრძოლეს და მეომართ არ იცოდნენ, თურით გათავდებოდა ომი. მაგრამ არეულობა, რომელიც მოჰხდა თურქების ბანაკში დასაწყისშივე ქართველთ მიერ უეცრად თავდასხმისა გამო, სულთანმა, არ იქნა, ვეღარ მოიყვანა წესზე და მისი ჯარები უფრო და უფრო აირივნენ. მისმა დიდ-დიდმა რაზმებმა, რომელნიც მოძრაობდნენ უწესოდ, უფრო წაახდინეს მისი საქმე. ქართველთ პატარ-პატარა რაზმები კი, რომელთაც წინ მიუძღოდნენ ომში გამოცდილი სპასალარნი, ყოველიფერს მოფიქრებით და მამაცურად ასრულებდნენ. ომი ისე შენივთდა, რომ მტერმა ცხენები დაუხოცა: ზაქარია მხარ-გრძელს, ივანე ციხის-ჯვარელს, გრიგოლს ასათისძეს, ახალციხელებს შალვას და ივანეს, და აგრეთვე სხვათ კარგად მეომარს ქართველებს, და ცოტა გასწყდა მაშინ ქართველებმა უკან არ დაიხიეს. მაშინ ქართველთ გას-

წირეს თავი, ჩამოჰხდნენ ცხენებიდგან, და მოუდგნენ გვერდზე თავიანთ სარდლებს და მოთავით. ეს რომ ნახა დავით სოსლანმა, მოუარა მტერს თავის ცხენოსანი ჯარით მარცხენა მხრივ, რომ გზა მიეცა დაქვეითებულ ჯარებისთვის და ცხენებისაგან არ შეევიწროებინა; ამ დროს ზაქარიამაც დაქვეითებული ჯარებით აუხვია მარჯვნივ. ასე რომ განშორდნენ ერთმანერთს, გაიმართა ისევ მტრის თავზე ხმლისა და კოლოტის ჩახა-ჩუხი. „მსწრაფლ მისცვივდნენ ერთ-კერძო სოსლან დავითი, და ერთ-კერძო ზაქარია, და როგორც მგლები, ეგრეთ შეუტივეს ურიცხვთა მათ სპათა სულტანისათა; და პირველსავე მოკიდებასა და ხმლის ლაწა-ლუწსა „ანაზდად გასკდა ეგოდენი სიმრავლე მტრის ჯარისა, იძლია და დაიფანტა. გაქცეულს მტერს ბუქი მტვრისა სვეტივით აედევნა უკან და ქართველები მისდევდნენ კიჟინით და კასკისით და ჰკავდნენ თავის საუბედუროდ ამხედრებულს ნუქერდინს 1).

ამ ომის დროს თამარი ოძრხეს ეკლესიაში იყო და ღმერთს თავის ჯარის გამარჯვებას სთხოვდა. აქ შემოვიდა ერთი ქადაგი და სამჯერ წაიქცა და წამოხტა და დაიძახა: „აჰა დიდება ღმერთსა, ქრისტე ძლიერ არს“; მერმე იოანე შავთელს (ბერს) საიდუმლოდ წასჩურჩლა ქართველების გამარჯვება, გაიქცა და ავარდა ერთს მალალს მთაზე. მისი სიტყვა, რასაკვირველია, გამართლდა. მართლაც ამ დროს ქართველებმა დაამარცხეს მტერი, წაართვეს დიდძალი ბარგი-ბარხანა, სურსათი და მრავალი ტყვედ დაიჭირეს. ამათში ერია გამოჩენილი და სახელოვანი სარდალი ეზინკელიცა. ამას თამარი კარგად იცნობდა და წინათ პატივიც ეცა მისთვის, მაგრამ რადგან ახლა უღალატა, ძალდატანებით თუ თავის ნებით 2)

---

1) იხ. გვ. 322.

2) იხ. გვ. 319.

ამისათვის იმას ჯერ პატივი სცა, დაიპატიჟა სადილად, ემუსაიფა მეგობრულად, მერმე სახელოვანი და დიდებული კაცი განყიდა ცხენის ნალზე" დიდებად და სახსენებლად თავისა 1).

თამარისაგან მტრის დამარცხებამ საქართველოს სახელმწიფო ხაზინას დიდძალი სიმდიდრე შესძინა. ბრძოლის ველზე ქართველებს დარჩათ: „ოქრო, ვერცხლი, ლარი, თვალი, მარგალიტი, შესამოსელნი, ცხენი, ჯორი, აქლემი და საზდელნი კმა-საყოფელნი ლაშქართათ-

ვის“. „ადივსნენ ყოველნი საგანძურნი სამეფონი ოქრო-
თი და ჭურჭლითა ოქროსათა“. მეფე ასე გაამდიდრა ამ
გამარჯვებამ, რომ ვერცხლის ჭურჭელს არღარა აქვდა
მეფის სასახლეში პატივი, რადგან ბევრი იშოვებს ოქრო-
სა და ბროლის ჭურჭელი ინდოეთურ ქვათაგან შემკო-
ბილი.

როკ-ედინის დამარცხების შემდეგ თამარმა წაართვა
საბერძნეთს ლაზისტანი, ტრაპიზონი, ლიმონი, სამსონი,
სინოპი, კერსუნდი, კიტორა, ამასტია, ირაკლია და ყო-
ველნი ადგილნი ფებლადონისა და პონტოსანი. რათა?
რისთვის? პირველად ამისათვის რომ კოსტანტინეპოლის
იმპერატორმა, ალექსი ანგარმა წაართვა ბერებს ის სიმ-
დიდრე, რომელიც თამარმა აღმოსავლეთში მყოფ ქართ-
ველთა და ბერძნეთ მონასტრებს შესწირა; მეორედ – გი-
ორგი მეფის დროიდან საქართველოში იყვნენ გადმოხ-
ვეწილნი იმპერატორების დევნისაგან, როგორც ნათე-
სავნი, ანდრონიკეს შვილნი, და ერთი ამათგანი, სახე-
ლად ალექსი, ახლა თამარის სასახლეში იყო, და ეხვე-
წებოდა შველასა და შემწეობას; მესამედ რადგან ამ დროს
საბერძნეთის იმპერიას ერთის მხრით სწიწვნიდა ევროპა,
მეორეს მხრით თურქები, – თამარმაც მოიწადინა რისმე

---

¹⁾ იხ. გვ. 324.

წაგლეჯა და შავი ზღვის ნაპირას იმისთანა სახელმწიფოს
დაარსება, რომელიც რომ ამ მხრით მფარველი ყოფი-
ლიყო საქართველოსი ¹⁾. აი ამ მიზეზებისა გამო 1204
წელს შავი ზღვის ნაპირზე მდებარე ქვეყნები საბერძნე-
თის იმპერიისა დაიჭირა და დაარსა სამეფო სახელად
„ტრაპიზონის იმპერია“. აქ დასვა იმპერატორად თავისი
ნათესავი ალექსი. რომ ეს ასე იყო მართლაც, ამას ამ-
ტკიცებენ, ქართლის ცხოვრების გარდა, მრავალნი თა-
ნამედროვე და მერმინდელი ბერძნისა და სხვა-და-სხვა
ხალხების მწერალნიც ²⁾.

ტრაპიზონის იმპერიის დაარსების შემდეგ საქართვე-
ლოს სამეფოს ეკუთვნოდნენ: ყარსი თავის გარშემო ქვეყ-
ნებით და ანის ქალაქი, შექი-შირვანი კასპიის ზღვამდე,
დაღესტანში შინდარა, ნახურისა და ახტის ხეობა, ხუნ-
ზახი, დიდოეთი, ქისტეთი, ოსეთი, ჩერქეზეთი და აფხა-
ზეთი ქერჩამდე. რომ დაღესტნის ხალხები ემორჩილებო-
დნენ თამარს, ამას ამტკიცებს ქართლის ცხოვრებაც და
თეიმურაზ ბატონიშვილიც. ისინი იყვნენ მორჩილნი ჰე-
რეთის მთავრისა ჯერ ასათ გრიგოლის ძისა, მერმე გრი-
გოლისა ³⁾ ამასვე ამტკიცებენ აგრეთვე აქაური ქრისტიან-
ული ეკლესიის ნაშთებიც.

უჭკველია, რომ ამოდენა სამეფოს მოვლას დიდმა-
ლი ჯარები უნდოდა. თამარს რამდენი ჯარი ჰყვანდა,

„ქართლის ცხოვრება“ არ ამბობს: მაგრამ პლ. იოსელიანი საქართველოს ეკლესიის ისტორიაში სწერს, რომ მის ჯარის რიცხვს 300,000 კაცი შეადგენდაო. საიდგან ამოუღია იმას ეს ცნობა, არ უჩვენებს, მაგრამ იქნება ის არც სტყუოდეს. თამარის მერმე არ გასულა 30 წე-

---

1) იხ. Природа и Дюди. соч. Надеждина, стр. 337.

2) იხ. Ист. груз. Баратова, тетрадь IV, გვ. 81.

3) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 245 და 273.

– 173 –

ლიწადი, მონგოლები შემოვიდნენ საქართველოში და თუმცა დიდძალი ხალხი გასწყვიტეს და ააოხრეს ქვეყანა, მაგრამ კომლზე ერთი კაცი რომ ჯარში გაიყვანეს, ქართველთაგან შესდგა 90,000 ათასი კაცი. თამარს კი, როცა გაუჭირდებოდა, ქუდზე კაცი გაჰყავდა საომარს ველზე. მას რომ 300,000 ჯარი არ ჰყოლოდა, ვერც სამემფოს მოუვლიდა, ვერც მტერს გასცემდა პასუხს. მით უფრო უმეტეს უნდა დავიჯეროთ იოსელიანის სიტყვა, რომ ხალხის გადმონაცემი გვეუბნება, რომ თამარს დედა-კაცთანაც ჰყვანდა შემდგარი ლაშქარიო.

ამ გადმონაცემს ამტკიცებს, ვგონებ, ქართლის ცხოვრების შემდეგი სიტყვებიც: „ჰქმნეს მრავალთა დედათა ძლიერება ¹⁾. ამ ფაქტს ამტკიცებენ უცხო ქვეყნის მწერლებიც, ერთი ვიღაც ბართლომე-დე-სალინიაკი ამბობს: „როდესაც ქართველები მიდიან იერუსალიმში სალოცავად, ეგვიპტის სულთანს არავითარს ხარჯს არ აძლევენ. მოგზაურობის დროს ისინი სხედან ერთ კუზიან აქლემებზე და ფეხ-მარდ ცხენებზე. იერუსალიმში შესვლის დროს იმათ გაშლილი აქვთ ალაში (штандартъ). მოგზაურობაში დედაკაციცა და მამა-კაცებიც შეიარაღებულნი არიან. თურქების დედა-კაცებსავით ამ ქართველ დედა-კაცებსაც თავზე ქუდი ჰხურავთ. სულთანსა და თათრების დედაკაცებს ძლიერ ემინიანთ იმათი“. ვინცენტი გელვაცენზი, მწერალი 1260 წლისა ამბობს: „ქართველნი ძალიან მამაცნი არიან. იმათი დედა-კაცები ისე შეჩვეულნი არიან ლაშქრიანობას, რომ ცხენ-და-ცხენ ეომებიან მტერს“. ამასვე სწერს ნემენცი, ბაუმგარტენ მოგზაური 1425 წელის. ამ თქმულებებს თუ მივიღებთ მხედველობაში, მაშინ უნდა მივიღოთ ის აზრი, რომ თამარის ჯარში ერია დედათა ლაშქარიც. ამ ლაშქრიდან

---

1) იხ. გვ. 324.

– 174 –

60 ათასი კაცი შეადგენდა მის მცველ ჯარს, რომელსაც ეძახდნენ სეფე-წულთ ¹⁾. ვახუშტი თავის გეოგრაფიაში ამბობს: „მეფეთა ჰყვანდათ როქითი რაოდენ ძალედვა სპანი, ცველად თავისად თვისად, ვითარცა მირიან-

სა და დავით აღმაშენებელსა, სამოცი ათასი; . . . . .
ხოლო სხვანი სპანი იყვნენ ქვეყანათაგან და ერისთავთა
ქვეშე დაწესებულნი, რომელთაც მოუწოდიათ საჭირო
დროს“²⁾ ამ ჯარებში ჟამით-ჟამათ ერეოდნენ აგრეთვე
კავკასიის მთიური ხალხებიც, და ყივჩაყის თათ-
რებიც, რომელნიც (უკანასკნელნი) დავით აღმაშენებელ-
მა ცოლ-შვილიანათ გადმოასახლა ორმოც ათასამდე სა-
ქართველოში და მრავალს მათგანს მიაღებინა ქრისტიან-
ობა³⁾. ბარათაშვილი ამბობს, რომ ყივჩაყელთაგან თა-
მარის მამას გიორგის ორმოცდა ათი ათასი კაცი ჰყვან-
დაო⁴⁾. თუ ასეა, მაშ თამარსაც უნდა ჰყოლოდა.

ამდენი ლაშქარის მყოლი თამარი, რასაკვირველია,
რომ ძლიერიც იქნებოდა და საშიშარიც მტერთათვის.
მტერი მართლაც დამშვიდდა და ველარ უბედავდა სა-
ქართველოს აკლებას. მაგრამ აქ საქმე ის არის, რით
ინახავდა თამარი ამოდენა ჯარს? ჰქონდა მის სამეფოს
რამე შემოსავალი თუ არა? როგორცა სჩანს ვახუშტის
შემდეგის სიტყვებიდან: „დავითის დროიდან არღარა
განიყოფებოდა საჭურჭლე (ხაზინა) სპათა ზედა და პა-
ტივი ამათი (სეფე-წულეებისა) იყო სხვა“ – ამტკიცებს,
რომ რაც ხაზინაში სიმდიდრე შემოდიოდა დავით აღმა-
შენებელის წინად მეფეები ამით თავის მცველს ჯარს
(სამოცი ათასს) ინახავდნენ და ჯამაგირს (როქს) აძლევ-
დნენ. ამის მერმე კი ხაზინიდან ჯარს არას აძლევდნენ

---

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 309 და მოსე ქორენელი, მე-2 წიგ.

2) იხ. გვ. 14.

3) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 427.

4) იხ. რვეული IV, გვ. 48.

და საწელმწიფო სიმდიდრეს ქვეყნის საკეთილდღეო საქ-
მეებს ახმარებდნენ. სამეფო ხაზინის შემოსავლის წყარო
იყო: 1) ზარაფხანა, სადაც თამარი ფულს აჭრევინებდა.
რამდენი ათასი იჭრებოდა, ეს არ ვიცით, მაგრამ დამტ-
კიცებულია, რომ თამარიც, და იმის წინანდელი და შემ-
დეგი მეფეებიც თავის სახელზე ფულს აჭრევინებდნენ.
არიან მაგალითად ნაპოვნი ფულები: ვახტანგ გორგას-
ლანისა, სტეფანოს მეორისა, ჯუანშერისა, დავით მეო-
რისა, ბაგრატ მესამისა, გიორგი პირველის, მეორის და
მესამისა, დავით მესამისა-აღმაშენებელისა, დიმიტრი
პირველისა, თამარ მეფისა, ლაშაგიორგისა მეოთხისა,
ირაკლი მეორისა და გიორგი მეცამეტისა¹⁾. თამარის
ფულზე ერთ მხარეს აწერია ქართულად: „თამარ-და-
ვით“; მეორეს – არაბულად ზედ წარწერილი აქვს შემ-
დები სიტყვები: „დედოფალი მაღალხარისხოვანი, დი-
დება სოფლისა და სარწმუნოებისა, თამარ ასული გიორ-
გისა შემდეგი მესამისა, ღმერთმან ადიდოს ძლევათი მის-
ნი“. არაბულად აწერია იმისათვის, რომ ამ გვარს ფულს

გასავალი ჰქონდა მუსულმან ხალხებშიაც; 2) ხარჯი, რომელიც ხალხს ედვა, ამას აგროვებდნენ ერისთავები თავიანთ მარხებში და უგზავნიდნენ ხაზინას. კომლზე რამდენი გადასახადი იყო დადებული, ისტორია არ იხსენიებს; ამბობს მხოლოდ, რომ ამ ხარჯს აგროვებდნენ ერისთავებიო ²⁾ და ის იწერებოდა შემოსავლის წიგნშიო ³⁾. ეს ხარჯის ფული მოჰქონდათ და აძლევდნენ სპასალარს, რომელი „შეჰკრებდა ლაშქართა და ხარკსა სამეფოსა ⁴⁾; ამას კიდევ თავის მხრით ხაზინაში შეჰქონ-

---

1) იხ. Нумизматические факты Грузинскаго Царства, сочин. Барагаева 1844 г.

2) იხ. გეოგრ. ვახუშ. გვ. 12.

3) იხ. იქვე გვ. 22.

4) იხ. იქვე გვ. 18.

– 176 –

და. ამავე სპასპეტის მოვალეობა იყო, თუ რომელიმე ერისთავი ხარჯის შემოტანის უარს იტყოდა, ჯარით შესულიყო იმის სამფლობელოში და ზეკუციით გამოერთვა ის ¹⁾. 3) თუმცა მტრის დარბევა არ შეადგენდა სახელმწიფო შემოსავლის ნამდვილ წყაროს, მაგრამ რადგან ამ დროს საქართველოს მუსულმანი ხალხები ეხვივნენ და მუდამ ემტერებოდნენ და ებრძოდნენ, ამისათვის მათი დამარცხება ხაზინას დიდს სიმდიდრეს აძლევდა. ნაშოვრის რამოდენიმე ნაწილი ჯარს ეძლეოდა, სხვა ხაზინას რჩებოდა. 4) თუ რომელიმე თავადიშვილი ან მოკვდებოდა უშვილოდ, ან უღალატებდა მეფეს, ან სარწმუნოებაზე ხელს აიღებდა, იმისი მამულ-დედული სახელმწიფოდ ირიცხებოდა, როგორც მამული ბეითალმანი. აგრედევე სახელმწიფოს ეკუთვნოდა ერისთავის ცხენი, როცა ის მოკვდებოდა ²⁾.

მე არ ვიცი, ეს ხაზინის შემოსავალი რამდენ ფულს შეადგენდა, მაგრამ ისტორიკოსი ბარათაშვილი ამბობს, რომ მეთორმეტე საუკუნეში სამეფოს შემოსავალი ჰქონდა, ცოტა რომ ვსთქვათ, ექვს მილიონამდე მაინცაო ³⁾. ეს ფული მაშინ, რასაკვირველია, დიდს სიმდიდრეს შეადგენდა, ამ ფულით შეიძლებოდა დიდძალი ჯარების შენახვაც და სხვადასხვა შენობათა აგებაც.

როგორც ზემოთ მოვიხსენიე, დავით აღმაშენებლის შემდეგ ხაზინას აღარ ახმარებდნენ მეფის მცველ ჯარებს (ამალას), და შემდეგ საქართველოს სამად გაყოფისა აღარც ინახავდნენ მეფეები „როქით სპას, არამედ ჰყვანდათ სახასონი აზნაურნი და მსახურნი გლეხნი, როგორც ამბობს ვახუშტი თავის გეოგრაფიაში მეოცდა მე-

---

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 298 და 326.

2) იხ. Ист. Груз. Баратова. тет. IV, стр. 5 გეოგრაფია ვახუშ., გვ. 38.

თექვსმეტე გვერდზე. მაშ რას უშვრებოდა თამარი ამოდენა ხაზინასაო? იკითხავთ. იგივე ვახუშტი იქვე სწერს (გვ. 22), რომ მეფეებს ჰყვანდათ მოხელეთა შორის უხუროთ-მოძღვარიო“, ამის ხელ-ქვეითნი ყოფილან ყველა ხელოსანნი კაცნი. მოვალეობა ამისი ყოფილა „შენება სასახლეთა და ეკლესიათა, არხებისა ¹⁾, ხიდთა და ფუნდუკთა“ ²⁾ (СТАНИЦА). აი ამ გვარს შენობებზე იხარჯებოდა ხაზინის ფული მტრის დამარცხების შემდეგ. თამარი აშენებდა შთამომავლობის სახსოვრად მონასტრებსა და ეკლესიებს, და რადგან საქართველოში არ იყო ისეთი მონასტერი, რომ თან სკოლაც არა ჰქონოდა გახსნილი, ვგონებთ, რომ მათ აშენებისთანავე სკოლებიც იხსნებოდა სამეფოს ხარჯითვე. მრავალი ეკლესიები და მონასტრები, აშენებული კავკასიის კლდე-ღრეებში და უდაბურს ტყეებში, კასპიისა და შავი ზღვის ნაპირებზე, აქა-იქ თვით შუა დაღესტანშიაც, ოსეთში და ჩერქეზეთში დღესაც ხმა-მაღლა ღაღადებენ თამარის დიდებას, ძლევა-შემოსილებას და მაღალს ჭკუას. შიგ შუა-გულ საქართველოში ეკლესიებს აშენებდა იგი ღვთის-მშობლის სახელზე, რადგან ეს ზეციური დედოფალი არის საქართველოს პატრონი, მფარველი და მეოხი წინაშე მღვთისა. საქართველოს მონაპირე ქვეყნებში კი, საცა იმას ქრისტიანობა გაუვრცელებია, უშენებია ეკლესიები სამების სახელზე. ისეა მოფენილი ალაზნის მარცხენა მხარე (კახეთში) ნურის ქალაქამდე მონასტრებითა და ეკლესიებითა, მის მიერ აშენებულითა, როგორც ამბობს გადმონაცემი, რომ განცვიფრებაში მოდის მოგზაური მათის სიმრავლით. ას ოცის ვერსის სიგძეზე კავკასიის მთების მწვერვალები და ვერდობები, რომელნიც გადმოჰყურებენ კა-

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 260.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 156.

ხეთს, სავსეა მონასტრებით და ეკლესიებით. მაგრამ ყველაზე უფრო შესანიშნავია ვარძიის ღვთის-მშობლის დედეთა მონასტერი. ის დაიწყო თამარის მამამ გიორგიმ, მაგრამ ვერ დაასრულა. ახლა ამან უფრო გაადიდა. გამოაჭრევინა კლდისაგან ეკლესია და მონაზონთა საყოფელში სენაკები. ამისი ხელოვნება ახლაც აკვირვებს მნახველებს. ამბობენ, რომ ამის გამოკვეთაზე ხელმწიფის მოღალატენი და სხვა ტუსალები მუშაობდნენო. ამავე დროს უფლის-ციხეში ვიდაცა შავთელი კლდესა ჰკვეთავდა, საეკლესიოდ საქმეს რომ მორჩომილა, ამას კედელზე გა-

მოუჭრია შემდეგი წარწერა: მე შავთელმა ერთი წერაქვი შვიდ დღეს ვიხმარე ამის კვეთაში და ერთხელ არ გამი-
ლესია ისაო ¹⁾).

თუმცა თამარზე ლაპარაკი ჩვენ უნებურად გაგვიგრძელდა და თუმცა ჩვენც მოხარულნი ვიქნებოდით, რომ გრძელი სიტყვა მოკლედ და მძლავრად მოგვეჭრა, ცოტა გვეთქვა და ამ ცოტაში ბევრი გამოგვეხატნა, მაგრამ, რა ვქნათ, რომ ამ გვარს საქმეს იშვიათი ნიკი უნდა, რომლითაც ჩვენ ვერ დავიტრაბახებთ. მაინც იმედი გვაქვს, შეცოდებათ არავინ ჩავგვითვლის სიტყვის გაგრძელებას თამარზე, რადგან იგი იყო გვირგვინი საქართველოს დიდებისა, გვირგვინი დედაკაცების და გვირგვინი პატიოსნებისა. თუ ასეა, მაშ მის ცხოვრებაზე და ხასიათზე სიტყვის გაგრძელება საჭიროც არის და გვეპატივება კიდევ.

თუმცა თბილისი შეადგენდა საქართველოს დედაქალაქს, მაგრამ მეფეები აქ არ სცხოვრობდნენ მთელ წლის განმავლობაში. არც ამათ, არც თავადებს არ უყ-

---

¹⁾ საინტერესოა ვიცოდეთ, ვინ შავთელია ეს კაცი? იქნება ეს კაცი ბერად შემდგარი პოეტი არის? ქორონიკონად ამ ნაწერს აქვს 110 (იხ. Грузія и Армения, соч. Муравьева, часть I (стр.1.)

ვარდათ ქალაქებში ცხოვრება. აქ ცხოვრობდა განსაკუთრებით ვაჭარი ხალხი. მეფესა და თავადობას უყვარდა ქალაქებს გარეთ მაზრებში ყოფნა ¹⁾. ასე იყო ძველისძველადგანვე. ამ ჩვეულებას მისდევდა მეფე თამარიც. მას არა ჰქონდა ერთ ადგილას სამუდამოდ საცხოვრებელი სასახლე. ის ისე დაახლოვებული იყო ხალხთან, რომ მთელის წლის განმავლობაში რამოდენიმე ხანი უნდა ეცხოვრნა თავის სამეფოს ყოველს მაზრაში. სიღნაღის მაზრაში იმას ჰქონდა სასახლე ქიზიყის ბოლოს ყარაღაჯში. ამ ადგილს ხალხი ეძახის დედოფლის წყაროს. საინგილოში მისი სასახლე იყო თალის ქვემოთ ველზე, საცა ახლა მთლად არის შენახული ეკლესია გუმბათიანი. ამ ადგილს უწოდებენ ბაზარს. ამავე მაზრაში არის ყიზ-ყალა (ქალთა-ციხე). სომხეთში სასახლე იყო დვინს, სამშვილდეში – ყიზყალს, ანუ ნადარბაზევს ²⁾. ის სცხოვრობდა ზაფხულ კოლას და ცელის-ტბას; ზოგჯერ გადავიდის აფხაზეთს, გეგუთს და ცხუმს ³⁾; ქართლში ჰქონდა სასახლე ნაჭარმაგევს ⁴⁾; კოჯორის მახლობლად – ტაბახმელას ⁵⁾, ახალციხის მახლობლად – ვარძიის მონასტერში და სხვ. ასე, თამარი მუდამ ერთ ადგილას არ სცხოვრებდა, როგორც ყველა სხვა ქართველთ მეფეებიც. ამის მიზეზი ის იყო, რომ იმათ ეწადათ ხალხთან ახლოს ყოფნა, მისი საჭიროების ცოდნა და ადგილობრივე სამართალისა და გამგეობის წარმოება. მეფე ხალხს უყურებდა

როგორც შვილებს, და არა როგორც ქორი – წიწილებს.
ის სცხოვრებდა თავის სასახლეებში, რომელთაც აშენებ-
და მეფის ხარჯით ხუროთ-მოდღვარი.

---

1) იხ. ჟურ. „ივერია“, 1879 წ.

2) გეოგრაფ. ვახუშ. გვ. 166 და 168.

3) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 337 და 333.

4) იხ. იქვე გვ. 334 და გეოგრაფ. ვახუშ. გვ. 250.

5) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 308.

– 180 –

რადგან თამარი ხან- ერთ ადგილას სცხოვრობდა,
ხან მეორეს, ასე რომ მთელი წლის განმავლობაში მი-
მოივლიდა ხოლმე სამეფოს ყოველს კუთხეს და ყოველ-
გან. საკუთარი სასახლე ჰქონდა, ამისათვის ხალხს ეგონა,
რომ მეფე მხოლოდ იმათ მაზრაში სცხოვრობდა და აქე-
დგან ჟამითი-ჟამად გადადიოდა სხვა მაზრებშიაც. აი ამით
აიხსნება კავკასიის ხალხების შეცდილება – არა თამარი ჩვენ-
ში სცხოვრობდა, არა ჩვენშიო.

რას აკეთებდა თამარი მაზრებში ცხოვრების დროს?
„ლომი ბრჭყალთაგან საცნაურ არს, და თამარ საქმეთა-
განო“, ამბობს მატთანე ¹⁾. სამეფო საქმეთაგან რომ მო-
იცილიდა, ის მაშინვე დედა-კაცურად ხელ-საქმობდა. ის
ართავდა ალექსანდრიით მოტანილს ვაჭრებისაგან მატყელს,
ჰკერავდა ეკლესიებისათვის შესამოსლებს და სხვა საკერა-
ვებს და „თავის ხელითვე განუყოფდა ხუცესთა, გლახაკ-
თა და ღარიბთა“. ხაზინიდან ის არას აძლევდა ღარიბს
ხალხს. ყოველს დღეს იმდენს ხელსაქმობდა, რამდენსაც
თავის საჭმელზე ხარჯავდა სახლში. ამ ხელ-საქმარს ის
ჰყიდდა და მის ფასს ღარიბებს აძლევდა ²⁾. „მე ვარ მამა
და დედა ობოლთა და მსაჯული ქვრივთაო“ ამბობდა
თამარი. იმას თვითონ არავინ დაუჩაგრავს უსამართლოდ,
არც სხვისთვის მიუცია ნება მძლავრობისა. სომხები და
მუსულმანები, რომელიც იმან დაიმორჩილა, ყველანი
კმაყოფილნი იყვნენ იმისი. იმან დაამშვიდა ამათი ცხოვ-
რება და მისცა ნება ეცხოვრნათ ჰკუიანად და დინჯად,
როგორც მათი წესი და რიგი იყო. ამათ სთხოვდა მხო-
ლოდ მორჩილებას, ხარჯს და კეთილად ცხოვრებას. თვი-
თონაც თავის სასახლეში ძალიან წყნარად და ქრისტიან-
ნულად სცხოვრობდა. მის კარის ეკლესიაში დღეში სამ-

---

1) იხ. გვ. 291.

2) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 311, 312 და 337.

– 181 –

ჯერ ლოცვა იყო: „მწუხრი, დილეულ და სამხრის“.
სეფე-წულთაგან ვერავინ დააკლდებოდა ამ ღვთის ვედ-
რებას. თუ ვინმე რასმეს დაამავებდა, ის მოქმედობდა

მათზე სიტყვით, დარიგებით და ჩაგონებით. ერთის სიტყვით ის იყო ტამარი სიმართლისა, გვირგვინი პატიოსნებისა და პური კაცობრივის ღირსებისა. ამისათვის უზომოდ უყვარდა ის ხალხს. მისი სახელი ქართველ კაცს ენაზე დაწებებული ჰქნდა. ყველანი იმას მეცადინეობდნენ რამე ქება ეთქვათ თამარისათვის ლექსად. ბეჭედზე, ხმალზე, დანებზე, და მოხუცებულნი ჯოხებზე თამარის სახელს აწერდნენ; დარბაზებზე აკროსტიხურად თამარის ქებას აჭრევიებდნენ; ახალგაზდანი ერთმანერთს მუსაიფის დროს თამარის საქები ლექსებით ეჯიბრებოდნენ. ერთის სიტყვით ის ისეთი ძლიერი, წყნარი, მშვიდი, გონიერი, კაცთ-მოყვარე, მოწყალე და ძვირ-უხსენებელი ყოფილა, რომ ხალხს მასზე მრავალი არაკები შეუდგენია. რადგან ისინი შეადგენდნენ თამარის ხარაქტერიტიკას, მოვიყვან სამს მათგანს. 1) თამარი ისეთი მშვენიერი, წყნარი და ლმობიერი ადამიანი იყოვო, რომ მხეცებიც კი მას ემორჩილებოდნენ და თაყვანსა სცემდნენო. შარვანშამ იმას გამოუგზავნა ლომის ბოკვერი. ის ისეთი დიდი და საზარელი შეიქმნა, რომ მისებრი არ ნახულა კაცისაგან არც ველური, არც შინაური. როცა ამას სასახლეში მოიყვანდნენ, თუმცა ორკეცი ჯაყვით ეჭირათ, თამარს დაინახავდა თუ არა, გაიწევადა, გაითრევადა კაცებს, მივიდოდა მასთან, ჩაუდებდა მას კალთაში თავს და ლოშნიდა მას ¹⁾. 2) სვანები ამბობენ, რომ რომ თამარი არ მომკვდარაო; ის სცხოვრობს უშკულში ეკლესიის ქვეშ სარდაფშიო. თუ ეს ადგილი გახსნეს და თამარი ამოვიდა, დიდი უბედურება შეემთხვევა ქვეყნიე-

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 301, 312, 336.

რებასო ¹⁾. 3) ერთ დღესასწაულს დღეს თამარი გელათში წირვაზე წასვლას ემზადებოდა. ამ დროს შემოვიდნენ მასთან და მოახსენეს: გლახაკი დედაკაცი მოწყალეობას გთხოვსო. მომიცადოს ცოტა ხანსაო, უბძანა თამარმა; მაგრამ ვიდრე ის თავს დაიხურავდა და ლეჩაქზე ლალებს გაიკეთებდა, გლახაკმა აღარ მოიცადა. თამარი გამოვიდა მოწყალეების მისაცემად, მაგრამ ის ვეღარ ნახა, და ისე შერცხვა და ეწყინა, რომ მოიხადა ლეჩაქი, თვალმარგალიტითა და ლალებით შემკობილი, რომლის თავზე დახურვაც იყო მიზეზი მისი დაგვიანებისა, გადაახურა თავზე ხახულის ღვთის-მშობელს და სთქვა: „მე აღარ ვარ ღირსი, რომ ეს ლეჩაქი თავზე კიდევ მეხუროსო“ ²⁾.

ასეთი საყვარელი მეფე იყო თავის ერისა თამარი. ის გამეფდა 17 წლისა, იმეფა 28 წელიწადი. ის ავად გახდა „დედობრივის უძღურებით“ ნაჭარმაგევში, რომელსაც ახლა ქართლში კარალეთს ეძახიან. ძლიერ რომ დასნეულდა, ის თბილისში ჩამოიყვანეს ბალდახინით,

მაგრამ ექიმებმა რომ ვერა უშველეს-რა, უკანვე წაიყვანეს ნაჭარმაგვეს და აქ „დაიძინა თამარ ძილი იგი მართალთა“ 18 იანვარს, 1212 წელს. მან ასახელა და გაამლიერა საქართველო და დაიმარხა მამათა თანა გელათში ³⁾.

თამარის სახელმა და დიდებამ აღამაღლა ხალხში ქალის ღირსება და მნიშვნელობა; მიეცა მას სრული თავისუფლება მოქმედებისა; მაგრამ სამწუხაროდ იმათ ვერ ისარგებლეს კეთილად მინიჭებულის უფლებით: ისინი ძალიან თავს გავიდნენ, გაამაყდნენ, გაუტკბათ ცხოვრება იმ ზომამდე, რომ დედობრივი სირცხვილი, ნამუსი, უმანკობა და ერისთვის გულშემატკვირობა დაასუსტეს თავს.

---

1) იხ. Природа и люди на Кав. и Закавказье... соч. На-
деж. стр. 100.

2) იხ. იქვე გვ. 337 და соч. Муравьева „Грузія“.

3) იხ. მატიანე. გვ. 326, 334 და 338.

ვიანთ გულში. აღმოჩნდნენ „დედანი უწესონი, რომელთა-თანა აღრევითა“ გაირყვნა დადებულს თამარ მეფის შვილი ლაშა-გიორგი, „რომელი შეაცდუნეს დედათა“. მაღალ-წოდებას შემოეპარა რაინდული ცხოვრება, „რათა განიძღონ სიბილწე თვისი“. მემატიანე აქ შემდეგნაირად მჭევრ-მეტყველებს: ვითარცა ერთ დროს ებრაელნი გაჰძლნენ, განსხვავდნენ, გასუქდნენ და დაუტევესგზა ქველმოქმედებისა, პატიოსნებისა და კეთილ-სინიდისიანობისა, სწორედ ეგრე იქმნა ქართველთ საზოგადოებაშიაც: „განმდღეს და იშვებდეს, და მიდრკეს უწესობად სიძვათა შინა“ ¹⁾. მაგრამ ამ შექცევასა, სმასა და ჭამას დიდხანს არ აცალა სიკვდილმა. ლაშა-გიორგი მოკვდა უზომოდ ფუფუნებითი და განცხრომითი ცხოვრებისაგან. გამეფდა მისი და რუსუდანი. მიჰყო ამანაც ხელი თავის ძმის საქციელს. ის დედასავით ძალიან ლამაზი ქალი იყო. ასაკში რომ მოვიდა მცირე-აზიის სულთანი მელიქი და შირვანშაჰი ეხვეწებოდნენ ქმრობას, მაგრამ იმან უარი უთხრა და ჯვარი გადიწერა იკონიის სულთნის ყილიჯ-არსლანის III-ის შვილზე მოგით-ედდინ-თოდრულ-შაჰზე, რომელმაც ქრისტიანობა მიიღო ამ მიზეზით. მაგრამ იმან უღალატა ქმარს და ეს უკანასკნელი რომ გაუწყრა, მაშინ დაიჭირა ის და ჩასვა ციხეში. იმოდენად უნამუსო შეიქნა, რომ არ მოერიდა ქვეყნის განვიცხვას და სრულიად მიეცა თავის გულის თქმათა დაკმაყოფილებას. ტყუილად ხომ არ არის ნათქვამი: „ადამიანის პირის კანი ხახვის შუა გარსზე უფრო თხელია და თუ ერთხელ გაიხა, კამბეჩის ტყავზედ უფრო გასქელდება და შეიქნება ურცხვი“. ასე დაემართა რუსუდანს. ქმრის დატუსალების შემდეგ დაიბარა ოსეთიდგან ორი წარჩინებული გვარის კაცი და მიჰყო ხელი იმათთან უწესობას, ვიდ-

რე მათთანაც ყოფნით გული არ გაუქსუვდა. მერმე ესენიც გარეკა და დაიბარა განჯის მთავრის შვილი და ახლა იმასთან შეურაცხ-ჰყო საწოლი თვისი. იმ ზომამდე დაჰკარგა მან გრძნობა ზნეობრივი, რომ ამ უცხო თათარს ეხვეწებოდა ქრისტიანობა მიეღო და კანონიერი ჯვარი დაეწერა, მაგრამ იმან უარი უთხრა.

მონგოლებისაგან გამოდევნილმა საქართველოსკენ ჯალალ-ედდინმა რომ შეიტყო ასეთი ქცევა რუსუდან დედოფლისა, მოინდომა მისი ქმრობა და ამ მიზეზით საქართველოს მეფედ გახდომა, რომ რა არის შეერთებულის ჯარებით შევებრძოლები ჩინგიზ-ხანის ჯარებსაო; მაგრამ იმან ცივი უარი შეუთვალა სახელოვანს გმირს. ამისათვის ეს კაცი შემოესია თავის ას სამოცი ათასის კაცით 1227 წელს სამეფოს და სრულიად გააოხრა მისი აღმოსავლეთის მაზრები. ამის გამო საქართველო ძლიერ დასუსტდა და დაუძღვრდა. ამ გარემოებამ, ჯალალ-ედდინის შემდეგ, ძლიერ გაათამამა ხვარაზმიისა და იკონიის სულთნები. იმათ მოიწადინეს საქართველოზე გამოლაშქრება. რუსუდანი შეშინდა, და 1233 წელს სთხოვა პაპას გრიგორი მეცხრეს შემწეობა ჯარით და ამ შემწეობისათვის მადლობის გადასახდელად ის დაჰპირდა საქართველოს ეკლესიის შეერთებას ლათინო ეკლესიასთან. მაგრამ პაპისაგან პასუხმა დაიგვიანა. მაშინ ცბიერმა რუსუდანმა იხმარა პოლიტიკური ხელოვნება. იმან დაუყოვნებლივ სთხოვა იკონიის სულთანს კაიკაბადას მოყვრობა. ეს თანახმა გახდა და ამანაც დანიშნა თავისი ასული თამარი, რომელიც თოდრულ შაჰისაგან ჰყვანდა, მის შვილზე ყიასდინზე, და რომ შეიჯეროს მტრის გული, გაუზავნა მას მცირე-აზიაში მძევლად თავისი ძმის-წული, ტახტის მემკვიდრე, დავით სოსლანი. ეს უკანასკნელი საქმე იმ მიზეზით მოიმოქმედა, რომ თავის შემდეგ საქართველოს ტახტის გადაცემა თავის შვილის დავით-ნა-

რინისათვის ეწადა. ამ სურვილმა შემდეგში გაჰყო საქართველო ორ სამეფოდ. მემკვიდრის საქართველოდგან გაშორების შემდეგ, იმან გამოაცხადა თავისი შვილი ტახტის მემკვიდრედ. იმას ეგონა ამის შემდეგ დავითიც უარს იტყვის თავის ნებით ტახტზედაო; მაგრამ ის სცხოვრობდა დიდის პატივით მცირე-აზიაში და სრულიადაც არა ჰქონდა განზრახვა ხელი აეღო სამეფოზე. ამასობაში გადის რამოდენიმე ხანი. რუსუდანი ათხოვებს თავის ასულს თამარსაც და მზითევში აძლევს აწყვერის ეპარხიას¹⁾. ამასა და დავითს უყვართ ერთმანერთი და-ძმუ-

რათ, როგორც ნათესავებს და უზიარებენ ურთ-ერთს დარდსა და სიხარულს უცხოეთში. ამისათვის დავითი არ ნაღვლობს. ეს სწყისს მამიდას. ემდურის თავის ასულს და სთხოვს სიძეს მოჰკლას დავითი ²⁾; მაგრამ თამარი ესარჩლება ბიძაშვილს. ამაზე რუსუდანი ცოფიანდება და სწერს სიძეს: ჩემის ძმისწულის სიკვდილი ამისათვის მსურსო, რომ ქრისტეს სჯულის კანონს არღვევს და ჩემს ასულს და შენს საყვარელს ცოლს ჰყვარობსო, რის გამო ისიც მას ესარჩლებაო ³⁾. მაშინ ბარბაროსი მოტყუვდა და აღძვინდა: დაიჭირა ცოლი და ის ე სცემა წიხლითა, რომ სრულიად დააოსა და დაალურჯა, დაულეწა ხატი და ჯვარი და უბრძანა ქრისტიანულად აღარ ელოცნა და მიეღო მაჰმადიანობა. მერმე დაიჭირა დავით სოსლანი და ზღვაში ჩააგდებინა, მაგრამ სიმართლე მიუძღოდა მას წინ და ამისათვის არ დაიღუპა, რის გამო ის ახლა ორმოში ჩა-აგდეს, რომლებშიაც მრავლად ბუდობდნენ გველები.

ამის შემდეგ რუსუდანი დამშვიდდა, და ნაცვლად იმისა, რომ მიაქციოს ყურადღება აოხრებულ სამეფოს გამაგრებას, ხალხის განათლებას და გამდიდრებას ვაჭრო-

---

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 352.

2) იხ. იქვე გვ. 356.

3) იხ. იქვე გვ. 367.

ბითა და სხვა-და-სხვა ხელობის სწავლით, მოიწადინა ევ-როპის ხალხების ჯვაროსნულ ლაშქრობაში მონაწილეო-ბის მიღება. აი რასა სწერს ის პაპას: „ჩემი ძმა, საქართ-ველოს მეფე გარდაიცვალა და მას მერმე მე გავმეფდი. ახლა გთხოვთ მაკურთხოთ და დამლოცოთ მეცა და ჩემ-ნი ქვეშევრდომნიცა. ჩვენ მივიღეთ თხოვნა თქვენის მო-ადგილესი, რომელიც იმყოფება დამიეტაში, რომ ჩემი ძმა მიჰშველებოდა იქ ქრისტიანებს. ის კიდეცაც მოემზა-და აესრულებინა თქვენი თხოვნა, მაგრამ წყეულნი თა-თარნი შემოესივნენ ჩვენს ქვეყანას, დიდი ვნება მისცეს ხალხსა და მოგვიკლეს ექვსი ათასი კაცი, ჩვენ იმათ არ ვერიდებოდით: გვეგონა, ისინი ქრისტიანები იყვნენ; მაგ-რამ როცა შევიტყეთ, რომ ისინი ქრისტიანნი არ არიან, შევყარეთ ჯარები, თავს დავესხით მათ, ამოვწყვიტეთ ოცდა ხუთი ათასი, მრავალნიც დავატყვევეთ და განვ-დევენეთ ჩვენის ქვეყნიდგან. აი ამან დაგვიშალა და ვერ აღვასრულეთ თქვენის ლეგატის თხოვნა. ჩვენდა სასიხა-რულოდ ახლა შევიტყეთ, რომ თქვენის ჩაგონებით იმ-პერატორი უნდა მოვიდეს სირიაში, რომ განათავისუფ-ლოს წმინდა ადგილები. უბრძანეთ ჩვენც შეგვატყობი-ნონ, როდის უნდა წამოვიდეს ის, და დანიშნეთ დრო და ადგილი როდის და სად გამოვგზავნოთ ჩვენი სპასა-ლარი იოანე ჩვენის ჯარებითა, რომ უშველოს ქრის-

ტიანებს და განათავისუფლონ წმინდა საფლავი ურჯულ-
ლოთ ხელიდგან. უთუოდ გეცოდინებათ, რომ სპასალარ-
მა იოანემ და სხვათა მრავალთა თავად-აზნაურთაც ჯვრით,
დაიდამდეს თავი და უცდიან ჯვაროსანთ მოსვლას. ამი-
სათვის ჩვენ გთხოვთ, გამოგვიგზავნოთ საკუთრივ ჩვენ
აღმოსავლეთის ქრისტიანებს, ცალკე წერილი თქვენის
ლოცვა-კურთხევითა“ ამ წერილზე პაპამაც უპასუხა და
აქო წერილში რუსუდანისა და ქართველების სარწმუნო-
ებრივი სიმტკიცე; აგრეთვე შეატყობინა, რომ ფრიდე-

– 187 –

რიკოს იმპერატორი ერთი წლის შემდეგ გამოილაშქრებს
თათრებისათვის წმინდა ადგილის წასართმევათო. მაგრამ
ეს არ მოჰხდა 1228 წლამდე და ამ წლებს კიდევ რუსუ-
დანს აღარ სცალოდა. 1227 წელს საქართველო ჯერ
ჯალალ-ედდინმა ააოხრა, მერმე მას მოჰყვნენ მონგოლე-
ბი, რომელთაც დაიჭირეს აღმოსავლეთ საქართველო და
სრულიად გაანადგურეს. რუსუდანი გაიქცა იმერეთში.
„რუსუდანი ყოვლადვე დაემკვიდრა ღიბთ იქით და ვერ-
ღარა გადმოვიდეს ღიბთ აქეთ ¹⁾). ამისათვის აღმოსავლეთ
საქართველოს ყურს აღარ უგდებდა. ამასობაში მონგო-
ლები დასეირნობდნენ საქართველოში და არბევდნენ
ხალხს. ისინი არ წყნარდებოდნენ, რადგან რუსუდანი არ
ურიგდებოდა იმათ. რადგან თავად-აზნაურობას არ ეწადა
მისი შვილის გამეფება, ის ჯიბრზე არ ისმენდა მის ვედ-
რებას შეჰკრიგებოდა მტერს, და ვიდრე მისი შვილი არ
აღიარა თავადობამ ტახტის მემკვიდრედ, არ დაემორჩილა
მას. ამის შემდეგ სთხოვა რუსუდანმა მონგოლებსაც, რომ
მისი შვილი მეფედ აღიარებინათ. ისინი თანახმა გახდნენ,
და დაიბარეს თავისთან დავით-ნარინი, მაგრამ მონგო-
ლებმა ის აღარ გამოუშვეს. რუსუდანს ეს ეწყინა, და
„ტკბილისა შვილისა თვისისა ნაღვლითა მწარედ ილეო-
და, დასნეულებული გადაიცვალა თბილისს ²⁾).

ამის შემდეგ შეიყარნენ თავადნი, სარგის თმოგვე-
ლი, ათაბაგი შანშე, ვარამ გაგელი, ყვარყვარე ჯაყელი,
და სხვანი, სთხოვეს ნოინებს დაეხსნათ დავით სოსლანი
პატიმრობიდან და გაემეფებინათ. ვარამ გაგელმა და
სარგის თმოგველმა ის მოიყვანეს მცირე აზიიდან სა-
ქართველოში, მაგრამ ნოინებმა გაგზავნეს ყაენთან ჩი-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 360.

²⁾ ქორონიკონი არის ნაჩვენები 451, რომელიც უდრის 1233
წელს, მაგრამ ის გარდაიცვალა უფრო გვიან. ჩვენის აზრით 1239
წელს.

– 188 –

ნეთში, საცა იმყოფებოდა რუსუდანის შვილი დავით-
ნარინიცა. იქ ისინი დიდხანს დარჩნენ, რადგან მონგო-

ლებმა არ იცოდნენ, რომელი მათგანი გაემეფებინათ. ბოლოს ორივეს დაუმტკიცეს მეფობა, რადგან იმერეთის თავად-აზნაურობას უყვარდა დავით-ნარინი, აღმოსავლეთის-საქართველოსას – დავით სოსლანი. ესენი პირველ ხანებში თანხმობით მეფობდნენ. მაგრამ გავიდა დრო, აეშალნენ ერთმანერთს. მაშინ ნარინი გადავიდა იმერეთში, გამეფდა იქ და გაცალკევდა საქართველოსაგან. ამას შეუდგა მტრობა და ჟლიტეს ერთმანერთი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქართველებმა, და ამან ისე მოაბეზრა ხალხი, რომ სიგელის შედგენით გაჰყვეს საქართველო ორ სამეფოდ ¹⁾.

აი ასეთი შედეგი ჰქონდა რუსუდანის მეფობასა და მოქმედებას. ამის შემდეგ ნელ-ნელა ჩაესვენა საქართველოს პოლიტიკური თავისუფლების ვარსკვლავი სამარეში. მართალს ამბობენ ნასწავლნი კაცნი: „დუდა-კაცთაგან სამეფონი კიდეც აღყვავდებიან და კიდეც დაემხოებიანო“. ჩვენ უკვე ვსთქვით, რომ ქართველთ ერთობა და სამხედრო დიდება მათ აღაშენეს და ახლა ვხედავთ, რომ იგი ერთობა მათვე დააქციეს.

ამის შემდეგ საქართველოს ბედიც და უბედობაც ქალების ხელშია. მეფეებს ისე ატრიალებენ, როგორც ენებებათ. მათ გაიტაცეს თავიანთ მაგალითით მონგოლთ ქალებიც. აი რაებსა სჩადის ჯიგდახათუნი, ცოლი დავით-სოსლანისა.

სამეფოს ორად გაყოფის შემდეგ მეფე თავის ჯარებით ყაენთან წავიდა: რადგან დაეზარებინა. სამეფოს გამგეობა მან ჩააბარა თავის ცოლს და პირველს ვეზირს ჯიქურს. ეს კაცი მეფის ძლიერ ერთგული იყო და ქვეყ-

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 393.

ნის კარგად გამგეც. მის დროს ქურდი და ავაზაკი არ მოიპოვებოდა სამეფოშიო, ამბობს მატიანე. ამანვე აღუშენა მეფეს „ისანთა პალატი“, რადგან სამეფოს დიდი შემოსავალი ჰქონდა მისივე „ჯიქურისა მეცადინეობით.“ მაგრამ ვერც ეს კაცი გადურჩა დედაკაცის გავლენას. ჯიგდა-ხათუნის ¹⁾ ბრძანებით იმან დაიჭირა კახეთის გაღმა მხრის მთავარი თორღუა, გატეხა ფიცი, წააყვანინა კლდე-კარს და კლდეზე გადააჩეხინა თვინიერ მეფის ცნობისა. დედოფალი ათამაშებს მეფეს, როგორც ენებება. იმას შვილი არა ჰყავს. ამ მიზეზისა გამო ის მეფეს ძალას ატანს მეორე ცოლიც შეირთოს. ის ასრულებს მის სურვილს. მოიყვანა ხასად ოსის ქალი ალთუნ, ამისგან იშვა გიორგი. ჯიგდა-ხათუნმა მაშინვე წაართვა დედას შვილი და თვითონ იშვილა. ამის მერმე ალთუნისაგან იშვა ასული თამარ. ჯიგდა დედოფალმა ესეც წაართვა დედას და მერმე ქმარს დაათხოვინა სახლიდგან ²⁾; მაგრამ ამის შემ-

დეგ ის მალე მოკვდა. მეფემ შეირთო ცოლად ახლა გვანცა, ქვრივი ავაგ ათაბაგისა, რომელიც იყო ცოლ-ყოფილი ივანე ათაბაგის შვილისა. ეს დედაკაცი რაჭის ერისთვის კახაბერის ქალი იყო. ჯიქური ეწინააღმდეგებოდა მეფეს ამის შერთვისთვის. ამისათვის გვანცა და ის გადაეკიდნენ ერთმანერთს. მაგრამ ჯიქურს ძვირად დაუჯდა მასთან მტრობა. იმან მიიმხრო სუმბატ ორბელიანი და მეფის ღალატობა შესწამა. მალე დამჯერებელმა მეფემ აღარ გამოიკითხა ჯიქურის სიმტყუნე და სიმართლე, დააჭერინა შუალამისას ეს სახელოვანი კაცი, მოაყვანინა სასახლეში, რომელიც მტკვარს გადაჰყურებდა, გააღებინა ფანჯარა და გადააგდებინა მტკვარში; თვითონ იჯდა მეორე ფანჯარასთან და აზვიადებული უყურებდა

---

1) ის იყო, მონგოლი, მაგრამ ქრისტიანობდა, როგორც ამბობს ქართ. ცხოვ. გვ. 384.

2) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 388.

თავის მსხვერპლს. მაგრამ ვერ გადურჩა გვანცაც სამართლის განსჯას. რა საწყაულითაც იმან ჯიქურს მიუწყო სიმართლე, იმავე საწყაულით მიეწყო მასაც სიმართალე თავისივე ასულისაგან. აი რაშია საქმე:

ამ ხანებში მეფე დავითი აეშალა მონგოლებს. მოუვიდათ ჩხუბი. მეფე დამარცხდა. გვანცა და მის მიერ ნაშობი შვილი მეფისაგან, დიმიტრი, წოდებული შემდეგში თავდადებულად, მონგოლებმა ტყვედ წაიყვანეს. ამ დროს ხელში ჰყვანდათ იმათ მეფის პირველი შვილი გიორგიც, რომელიც ალთუნისაგან იყო შობილი. რადგან მეფე აღარ ემორჩილებოდა იმათ, ამისათვის მოინდომეს მეფის ოჯახის მთლად გაწყვეტა. მაშინ შეშინებულმა გვანცამ თავისი შვილი დიმიტრი ერთს სახელოვან ნოინის ცოლს, რომელიც უშვილო იყო, კალთაში ჩაუდო და სთხოვა გადაერჩინა სიკვდილისაგან, და უთხრა, რომ ის არის დავით წინასწარმეტყველის ჩამომავალი. თხოვნა შეუსრულა ნოინის ცოლმა, წაესარჩლა დიმიტრის და გადაარჩინა დინასტია სიკვდილს. მაგრამ გვანცა კი, არ ვიცით, რა მიზეზით, ყველამ მოიძულეს. მისვე საკუთარს ასულს ხვამაგს, რომელიც მას პირველ ქმრისაგან ჰყვანდა, ისე შეეჯავრა დედა, რომ საწამლავი მისცა და მოჰკლა¹⁾. ასე, გვანცამ დინასტია გადაარჩინა სიკვდილს, და თავისი თავი კი მის სიცოცხლეს ზედ წააკლა.

მეფე დავითმა ახლა მესამე ცოლი შეირთო. ამას ერქვა ესუქან. ის იყო „დიდისა ჭარმაღონ ნოინის ასული“. არც ეს დედოფალი იყო კეთილის სულისა და სინიდისისა. მაგრამ რაღა მართო ამაზე ვამბობ: მთელს საზოგადოებას გაუჯდა ძვალ-რბილში ბიწიერება. აღიზოცა ღვთის შიში და მსახურება; გაირყვნა ზნეობა და სინი-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 398.

რიც და ერიც. დედოფალი ჰყვარობს ბასილი უჯარმო-
ელს. ბერი ჯერ მეფის საწოლს შეეხება, მერმე ხელს
იღებს თავის ხარისხზე და ერისთაობას იჩემებს. მეფე
უწყრება მას და სიკვდილით სჯის, დედოფალს ეს სწყინს
და ქმარს საწამლავს აძლევს და ჰკლავს: როგორ თუ შენ
გამიბედე და საყვარელი მომიკალიო ¹⁾).

თუ გვანცა დედოფალი ორჯელ გათხოვდა, არც
მისმა ასულმა ხვაშაგმა დააკლო რამე. ის იყო მამის ერ-
თა შვილი ²⁾. როცა მისი დედა გათხოვდა მეფესთვენ, მა-
შინ მანკაბერდელმა, როგორც მზრუნველმა ³⁾, ის მიათ-
ხოვა მონგოლს, რომელსაც ერქო ხოჯა-შამშადდინი ⁴⁾.
მაგრამ ეს ქმარი რომ მოუკვდა და შვილი არ დარჩა მის-
გან, მაშინ ის დაბრუნდა თავის მამის სამკვიდრებელში,
და რამდენიმე ხნის შემდეგ თავის მზრუნველზე მანკა-
ბერდელზე ჯვარი გადიწერა ⁵⁾. ამ გარემოებას არ ჰქონ-
და საქართველოსთვის კეთილი შედეგი. მანკაბერდელი
უამისოთაც ძლიერ აზღვავებული ⁶⁾ იყო და ამ ქორწინე-
ბამ ის უფრო გააძლიერა. ხვაშაგმა თავისი მამის სამკვიდ-
რებელიც ამას დაუმტკიცა საშვილის-შვილოდ. ამის გამო
მეფემაც თავის მხრით მისცა მას სიბდივნობა (прези-
дентъ государственнаго совѣта), რადგან ეს თანამ-
დებობა სიცოცხლეში იმის სიმამრს ავაგს ეჭირა და ახლა
მისი ასულისა და ქონების მემკვიდრედ გახდა. ამ გვარს
შემთხვევაში ქალებს ისეთი უფლება ჰქონდათ, როგორც
მამა-კაცებს. თუ მამას ვაჟიშვილი არ ჰყვანდა, მამულე-
ბი მთლად ასულს ეძლეოდა. ასე მოჰხდა ახლაც. ამ კა-

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 399, 409.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 388.

³⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 388.

⁴⁾ იხ. იქვე გვ. 398.

⁵⁾ იხ. იქვე გვ. 412.

⁶⁾ იხ. იქვე.

ნონის წყალობით მანკაბერდელმა დიდი მამულეები შეი-
ძინა. რადგან ქალებს ჰქონდათ მართლიერება მამის უძ-
რავი და მოძრავი ქონებისაგან წილი მიეღოთ გათხოვე-
ბის დროს ამისათვის მოინდომა მეორე ცოლის შერთ-
ვაც, და წადილი კიდევაც აღისრულა. იმან შეირთო
ახალციხელის ასული, და მზითევში მიიღო „ყარსის მიმ-
დგომი ქვეყანანი“. ახლა ის უფრო გამდიდრდა და გამ-
დიდრდა ის შეიქმნა ახლა ამირ-სპასალარიც, სიბდივა-

ნიც და ქვეყნის გამგებელიც. საქართველოს შესახებ მონ-
გოლები ყველაფერს იმას ეკითხებიან. თვით მეფეც იმას
პატივსაცემს და ერიდება მის წყენას. მაგრამ მისი ხარ-
ბი თვალი ჯერ კიდევ არ არის გამაძლარი. იმას უნდა
იშოვოს თელავი და ბელაქანიც; მაგრამ მეფე არ აძლევს.
მაშინ იმან განიზრახა მეფე დიმიტრის დაზე ჯვარის და-
წერა, რომ რა არის ამ გზით შეიძინოს თელავიც და ბე-
ლაქანიც. მაგრამ მეფის და თამარი არღუნ მონგოლის
შვილსა ჰყვანდა ცოლად. მის სასიხარულოდ ქალს არ
უყვარდა თავისი ქმარი, და სცხოვრობდა იმასთან მხო-
ლოდ იმისათვის, რომ ის საქართველოში იმყოფებოდა;
არც თხოვდებოდა იმაზედ, თუ მას პირობა არ მიეცა,
რომ აქ იცხოვრებდა. მაგრამ მონგოლს მამა არღუნი
რომ მოუკვდა, ცოლი დასტოვა თბილისში, თვითონ წა-
ვიდა მამის სამძიმარზე მონგოლეთში. რამდენიმე ხნის
შემდეგ დააპირა თამარის წაყვანაც; მაგრამ ქალი უარზე
შედგა, რადგანაც „ჰმაგდა მისი სარწმუნოება“, და არ
უყვარდა. ის გაიქცა მთიულეთში. ასტყდა ამაზე საჩივ-
რები ყაენთან, ბევრს ეცადნენ წაყვანას, მაგრამ თამარი
ვერ დაითანხმეს. მაშინ მანკაბერდელმა შეატყობინა ყაენს
და სთხოვა მეფის დას ქმარი, არღუნის შვილი აღარ
სწადიანო. ყაენი დათანხმდა ამ ცოლ-ქმართ გაყვანაზე, რადგან
მონგოლებს ასეთი ჩვეულება ჰქონდათ: „როცა ქალი და
ვაჟი ცოლ-ქმრობაზე დათანხმდებოდნენ, მაშინ ქალი გა-

– 193 –

იქცეოდა რომელსამე ნათესავთან და იქ დაიმალებოდა.
სიძე მოვიდოდა და სთხოვდა საცოლოს, მაშინ სიმამრი
ეუბნებოდა მას: ჩემი ქალი შენ გეკუთვნის, წადი მო-
ძებნე, საცა იპოვი, წაიყვანე“¹⁾. არღუნის შვილმა თა-
მარი ეძებდა და რომ ვერ იპოვა ეს ამბავი შეუდგა. თა-
მარი გამოისყიდეს, და მანკაბერდელმა შეირთო ცოლად.
მაშინ მეფემ მისცა მას თელავიც და ბელაქანიც. მაგრამ
როცა სადღუნი მანკაბერდელი მოკვდა, დიმიტრისავე თხოვ-
ნით, მის შვილს ხუტლუ-შას ანუ ხუტლუ-ბუდას მონგო-
ლებმა ჩამოართვეს ავაგ-ათაბაგის მამულები და მისცეს
მასვე დიმიტრის. ეს იწყინა ხუტლუ-შამ და მოაკვლევინა
შემდეგში მონგოლებს მეფე დიმიტრი თავდადებული²⁾.
სამი ცოლი, რასაკვირველია, მარტო სადღუნ მანკა-
ბერდელს არა ჰყვანდა. ამაში მონაწილე იყო დიმიტრი
მეფეც. ამასაც სამი ცოლი ჰყვანდა ერთად. პირველი იყო
ტრაპიზონის იმპერატორის ასული, მეორე იყო თათრის
ქალი სოლღალა, მესამე ბექა დიდის ჯაყელის ასული ნა-
თელია. როცა დიმიტრი მოჰკლეს მონგოლებმა, ესენი
სამივენი თანა ჰყვანდა თავის შვილებით. ამათ დამალეს
თავიანთი შვილები და თვითონაც დაიმაღლნენ, რადგან
ყაენს იმათი დახოცვაც ეწადა³⁾. ასე ამ სახით დედა-
კაცებმა კიდევ გადაარჩინეს დინასტია სიკვდილს.

მაგრამ შესანიშნავია, რომ მატიანეს დამწერი საქართველოს ამ დროს ზნე-გარყვნილობას დედა-კაცებს აბრალებს. რათ იყო მეფე ლაშა-გიორგი და მის დროინდელი საზოგადოება გარყვნილიო? – ამისათვის რომ ის შეაცდინეს უწესო და უზნეო დედა-კაცებმა, „რათა გა-

---

1) იხ. Начало цивилизации Леббока გვ. 81.

2) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 420, 423, 424.

3) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 425.

– 194 –

ნიძღონ სიბილწე თვისი“¹⁾. რად შეირთეს დიმიტრი მეფემ და სხვებმა სამ-სამი ცოლიო? – ამისათვის რომ „დედათა შეაცდინეს სოლომონისაებრ, და ურიცხვითა კეთილითა აღვსებული სიბოროტედ მიდრკა“²⁾. მაგრამ განა მართალს ამბობს მატიანე? განა დედა-კაცები ატანდნენ ძალას მამა-კაცებს: არ იქნება თუ თითომ სამ-სამი არ შეგვირთეთო? მამაკაცს ჰსურს სამი ცოლი ჰყვანდეს ერთად, და შეძლებაც ამის ნებას აძლევს, და აბა დედა-კაცი აქ რაშია დამნაშავე!? საზოგადოებაში გარყვნილების გამავრცელებელნი ისინი კი არ არიან, არამედ მოცალოება, უხობა პურისა და ღვინისა. აი რას ამბობს ამის თაობაზე ქართლის ცხოვრება ერთ ალაგას: „ნათესავი ქართველთა ორგულ ბუნება არს პირველიდგანვე თვისთა უფალთა. რამეთუ რა-ჟამს განდიდნეს, განსუქნეს, და დიდება ჰპოონ და განსვენება, იწყებენ განზრახვად ბოროტისა, ვითარცა მოგვითხრობს ძველი მატიანე ქართლისა და საქმენი აწ ხილულნი“³⁾. რასაკვირველია, ამით ჩვენ ის არა გვსურს ვსთქვათ, რომ ქალები უცოდველნი არიან ამ შემთხვევაში, მაგრამ მაინც თამამად ვაღვიარებთ, რომ ჩვენში ისინი ჰსჯობნიან მამაკაცებს. იმათი ლეჩაქი ისე დასაძრახისი არ არის, როგორც რომ მამა-კაცის ქუდი. ამ მოხსენებულს ზნეობა-გარყვნილს, დაცემულს და ბნელით შემოსილს დროს ქართველთ საზოგადოებაში ისევ იმათი ლეჩაქი ბრწყინავს, ისევ ისინი მეცადინეობენ მოიპოვონ მალამო საზოგადო სწეულების მოსასპობლად და ხდებიან, როგორც ერის ზნეობის დამცველად, აგრეთვე ერთობისა და პოლიტიკურის თავისუფლების აღმადგენელად. აი ფაქტები მათის მღვაწეობისა:

---

1) იხ. იქვე გვ. 341.

2) იხ. იქვე გვ. 418.

3) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 260.

– 195 –

1289 და 1318 წლებს შუა 29 წლის განმავლობაში მოქმედებენ. საქართველოს სასარგებლოდ სამცხე-

კლარჯეთის მთავარი ბექა დიდი და ამისი ცოლი ვახახი. ამ ბედნიერ ცოლ-ქმართ ბატონობის დროს მტერმა არც თავის-თავს მისცა მოსვენება, არც ქართლ-კახეთის ერი მოასვენა. მშვიდობიანობა იყო მხოლოდ ამათ სამფლო-ბელოში. აწიოკებულ-დაწიოკებულმა ხალხმა რამდენიმე წლის განმავლობაში ვერც მოხნა, ვერც მოთესა. ამისათვის ქართლში და კახეთში პური არსად მოიპოვებოდა, რაგინდ ფასი შეეძლიათ. ისე გაძლიერდა სიმშილი, რომ არა წმინდის ლემს დაურიდებლად სჭამდნენ. აი ამგვარს უღმობელს დროს ბექა და მისი ცოლი ვახახი მიიწვევენ ქართლის ხალხს სამცხეში, აძლევენ პურს ზოგს ფასით, ზოგს უფასოდ; ვინც სრულიად ღარიბი და უსახლ-კაროა, ასაზრდოებენ თავისვე სამფლობელოში. ფრიადასა და უზომოსა მოწყალებასა აძლევენა მეუღლე ბექასი ვახახი, რომელიც იყო ყოვლითურთ შემკობილიო, ამბობს ქართ. ცხოვრება ¹⁾). „იგი იყო აგრეთვე ობოლთა და უღონოთა აღმზრდელი“ ²⁾). აქ სიტყვა „აღმზრდელი“ ნიშნავს იმას, რომ სახელოვანნი ცოლ-ქმარნი ობლებსა და ღარიბებს საჭმლითაც ასაზრდოებდნენ და და წერა-კითხვასაც ასწავლიდნენ. ამ განზრახვით იმათ მიიწვიეს სასახლეში საქართველოს ყოველს კუთხიდგან განსწავლულნი მღვდელნი, ბერნი და ეპისკოპოსნი და ასწავლიდნენ ერს ღვთის სჯულსა და კანონს. ამ სასარგებლო მოქმედებას ვახახმა მაშინ უფრო მოუმატა, როცა მოუკვდა ქმარი. გაღარიბებული მტრისაგან მონასტრები იმან გაამდიდრა სასმელ-საკვებავით. რასაკვირველია, ამას იქმოდა იმ განზრახვით, რომ დაეცვა სამშობლო ქვეყნის

---

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 437.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 413.

არსებობა, დიდება და სალოცავნი. ამავე დროს იმანა და მისმა ასულმა ნათელამ დაუწყეს აღზრდა ტახტის მემკვიდრე გიორგი ბრწყინვალეს (მეხუთეს). იმას ისეთი აზრები და ფიქრები გაუხსნეს და ისეთი მიმართულება მისცეს, რომ შემდეგში, როცა მეფედ გახდა, შეართა მთელი საქართველო თავის სკიპტრის ქვეშ, განათავისუფლა მონგოლთაგან, და ამისთვის იწოდა „გიორგი ბრწყინვალედ“. აი რას ამბობს ამ მეფეზე ვახუშტი: „იყო ივერია დაფანტული, სამეფოდ, სამთავროდ და საერისთაოდ დაყოფილი. ამან სიბრძნე გონიერებითა და ძლიერებითა თვისითა კვალად შემოკრიბნა და დაიმორჩილა; ვითარცა აღმაშენებელმან აღაშენა ქვეყანანი. სჯული და სამოქალაქო წესნი გააბრწყინა, ეკლესიანი დარღვეულნი და მოოხრებულნი აღაშენა და განაახლა; რანი, მოვაკანი და შირვანი მოხარკე ჰყო თვისად; სძლო ყოველთა, სადა ჯერ იყო, ბრძოლითა და ძლიერებითა, და სადა საჭირო

იყო, სიბრძნე-გონიერებითა და მეცნიერებითა თვისითა დაამშვიდა“¹⁾. აი ამას გამოელოდნენ ბექა დიდი და მისი ცოლი ვახახი სამეფო ტახტის მემკვიდრის რიგიანად აღზრდისაგან: ეს ეწადათ, ესა ჰქონდათ გულში, როცა ისინი მეცადინეობდნენ ყაენთა წინაშე, რომ ჯერ მცირეწლოვანი გიორგი საქართველოს ტახტის მემკვიდრედ ეცნოთ და ვიდრე ყრმა იყო ის, ბექა „მოდღვრად და საქმისა მოურავად“ დაეყენებინათ. ამათ არ უნდათ, რომ უცოდინარი, გამოუცდელი და უსწავლელი კაცი მეფედ გახდეს. ამისათვის ზრდის იმას, როგორც რიგია, შთააგონებს აზრს, რომ საქართველოს გაძლიერებისა და კეთილდღეობისათვის საჭიროა ერის გაერთება და თანხმობა. და აი როცა ეხსნება მას ჭკუა-გონება, ეფურჩქნება ფიზიკური ძალანი, მაშინ მას ემორჩილებიან ბექას

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 450.

შვილებიც და გამოჰყავთ მოქმედების ასპარეზზე, როგორც მეფე საქართველოსი. ამ სახით, საქართველოს გაერთება ერთ მეფის გამგეობის ქვეშ ისევ დედა-კაცების მეცადინეობით მოჰხდა, და მათმა ლეჩაქმა, მათმა ოსტატობამ, მზრუნველობამ კიდევ აღადგინა სამშობლო ქვეყნის პოლიტიკური ერთობა და ძლიერება.

ამის შემდეგ სამშობლოში იწყო მოშენება, მოკეთება და აღყვავება. ის ჩადგა კეთილად აღორძინების კვალში. ამის მერმე ერთხნობით მეფენიც კარგნი იყვნენ. მაგრამ აქ კიდევ მძლავრი მტერი შემოეჯახა საქართველოს და წინ გადაეღობა ცხოვრების გზაზე. მოვიდა ლენგათემური. შვიდჯერ აიარა და ჩაიარა საქართველო სიგძეზე და სიგანეზე, და რადგან დაუძინებელი მტერი იყო ქრისტიან ხალხებისა, საცა კი შემოჰხვდა რამე შენობა, დააქცია და ქვა-ქვაზე აღარ დასტოვა. ქვაბთახევის მონასტერში შეხიზნული თავად-აზნაურთ ცოლნი და მონოზნები დაატყვევა და მოიწადინა მათი გამაჰმადიანება, მაგრამ ქალებმა უარი უთხრეს, – მამა-პაპურს ქრისტიანულს სარწმუნოებაზე ხელს არ ავიღებთო. ამაზე თემური დაემუქრა – ყველას დაგხოცავთო, მაგრამ ქართველთა დედათა სიმტკიცე ხასიათისა ვერ გასტეხა. განრისხდა ბარბაროსი; შეჰყარა ყველანი ერთად, შეაბა ეჟვნები ტანზე და სამასხაროდ გამოიყვანა ჯარში: ეგონა ამით გასტეხდა მათს სიმტკიცეს. ამ დროს ერთმა დედა-კაცმა სთქვა: „ვაი ჩვენ დედაბრობასა! ეს რა გვეჟღარუნებიაწო“. ამითაც რომ ვერას გახდა მტერი, მერმე შეუკრა ყველას ხელ-ფეხი, დააწყობინა ზედიზედ ეკლესიის შუა ალაგას, წაუკიდა ღვთის ტამარს ცეცხლი და ქრისტეს მოსაგნი ყველანი დასწვა¹⁾. მართალია, ქართველებმაც იმას მაგიერი გადაუხადეს: ერთ დღეს ბაგრატ მეფემ

იმას 12 ათასი რჩეული ჯარის კაცი ამოუწყვიტა, მაგრამ მაინც ღვთის-რისხვა კაცმა ისე-გაღლეწა სამეფო, რომ ვერანა გაჰხადა; დაირღვა სამეფო წესი, მოისპო ერთობა, მთავრებმა დაიპყრეს ქვეყნები და მოიწადინეს თავთავისად ცხოვრება და მართვა ქვეყნისა. აი ახლა იყო კიდევ საჭირო ჭკუიანი და გამჭრიახი მეფე, რომ მოესპო მიზეზნი ერის განყოფისა და გაცალკევებისა. ამ აზრს მიჰხვდნენ დედაკაცები და შეუდგნენ მეფე გიორგის შვილის მცირე-წლოვანის ალექსანდრეს აღზრდას. ის აღზარდა „მრავალისა ჭირნახულითა“ ბებიათ, ქუცნა ამერიჯიბის მეუღლემ ¹⁾ და გაუხსნა სამეფოსთვის საჭირო ჭკუა-გონება, რის გამო საქართველო ერთხელ კიდევ შეერთდა. ამავე დედაკაცმა დაიწყო მოშენება მცხეთის ეკლესიისა, რომელიც თემურ-ლენგს დაექცია, მაგრამ ვერ დაასრულა – ავად გახდა და სიკვდილის დღეს მიანდო მისი დასრულება და შეკაზმა სამკაულითა მეფე ალექსანდრე პირველს. შესანიშნავია, რომ შემდეგშიაც ეს ეკლესია დედაკაცებმა განაახლეს, როცა ის კიდევ მტერმა დააქცია. შესანიშნავია აგრეთვე, რომ სიონთა ღვთისმშობლის ეკლესიის აღშენება სულ პირველად დაიწყო მეფემ გურამმა, მეომე განაგრძო ერთმა ქვრივმა დედაკაცმა, და როცა ესეც მოკვდი, შეასრულა მთელმა ერმა ²⁾ და მთავარმა ადარნასემ ³⁾. ასე ამ მხრით დედა-კაცის მეოხებით ერის ცხოვრება დაადგა ისევ კეთილ აღორძინების გზას. ბებიათაგან აღზრდილი მეფე ალექსანდრე მხნე და ქვეყნის კეთილდღეობისთვის მზრუნველ კაცად გამოდგა. მან აღაშენა დაქცეული ეკლესიები, შეამკო სამკაულითა, „შეკრიბა მრავალნი წმინდანი და პატიოსანნი მონაზონნი და მოწესენი“, განუახლა ეკლესიებს სიგე-

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 413.

2) იხ. იქვე გვ. 164.

3) იხ. გეოგრ ვახუშ. გვ 188.

ლები. მოაშენა გაოხრებული სოფლები, ციხეები და ყოველნი ქრისტიანენი ფრიადსა მშვიდობასა და მყუდროებასა შინა ამყოფა“ ¹⁾ თავის ბებუის ქუცნა ამირეჯიბის მეუღლის ჩაგონებით, აღზრდით და მის მიერ სამეფო საქმეებში გაწვრთნით და განსწავლით.

აი ასეთნი ჭკვიანნი, მცოდნენი, გამჭრიახნი და ქვეყნის მარგებელნი იყვნენ ქალები. მათ მიერ იყვნენ აღზრდილნი და გაწვრთნილნი საქვეყნო საქმეებში საქართველოს თითქმის ყველა უუდიდესნი მეფენი. ისინი იღებ-

დნენ მონაწილეობას პოლიტიკურს საქმეებში, ერის განათლებაში და იცავდნენ ხალხის ერთობას და მშვიდობიანობას. ტყუილად ხომ არ არის ნათქვამი ანდაზად: „დედა-კაცმა თუ გაიწია, ცხრა უღელი ხარის უმძლავრესიაო“; დედა-კაცს მანამ ქმარი ჰყავს ამირანია, და როცა ქმარი მოუკვდება, ამირანთა ამირანიაო“. დიალ! ჩვენში კაცს არა ჰქონდა იმდენი მნიშვნელობა ერის განათლებაში, რავდენიც ქალს. ქალი იყო ოჯახში ზნეობის დამყარებელი, ხალხის აღმზრდელი და კეთილ-დღეობის გზაზე დამყენებელი. ასეთ მნიშვნელობას აძლევენ იმას ოჯახში და კაცობრიობის საზოგადო ცხოვრებაში ყოველგან პედაგოგის კარგად მცოდნე პირნიც. პესტალოცის აზრით საზოგადოება ისე კეთილად ვერა ზრდის და ვერ სწვრთნის კეთილ-ცხოვრებისათვის ადამიანს, როგორც ოჯახში დედა-კაცი. ხალხს საზოგადო ზრდილობას და გაწვრთნილობას დედა-კაცი აძლევს ოჯახში. მაგრამ ეს აზრი ამის მოწაფემ ფრებელმა უფრო გარკვევით ახსნა და დაამტკიცა. მისი აზრით დედა და დედა-კაცი არიან ნამდვილნი ხალხის მწვრთნელნი და განმანათლებელნი; იმათ მოჰყავთ ხალხის ცხოვრება მომრაობაში; იმათ ხელშია ყმაწვილობაში კაცის ბედი და უბედობა,

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 373 და 474.

და მისი მომავალი სწორეთ ასეთი იყო ქართველ ქალების ისტორიული მნიშვნელობა წარსულში, მისი მოქმედება, ვიდრე საქართველო სამ სამეფოდ გაიყოფებოდა. რანი იყვნენ დედა-კაცი მეტხუთმეტე საუკუნეიდგან, რა მონაწილეობას იღებდნენ ერის ისტორიულ ცხოვრებაში, ამას კიდევ ამ ისტორიულის სურათების გაგრძელება გვეტყვის.

საქართველოს სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ დაყოფის შემდეგ ქართველი ქალების მოქმედება უფრო ცხადად არის აწერილი მემატიანეთაგან. ვახუშტი თავის ისტორიაში და გეოგრაფიაში არ ივიწყებს ქალებსაც. ის შეეხება მათს მხნეობას, ახოვანებას, საქციელს და ზნეს. როცა კაცებზე ლაპარაკობს, მაშინ იმათაც არ ივიწყებს. იმის აზრით კაცი და ქალნი არც მამაცობით, არც მხნეობით, არც ტანადობით ერთმანერთს არ დაუვარდებოდნენ. იმათ ორივეს ჰქონიათ ერთნაირი მიმართულება, იმათ ორივეს ერთნაირად აწუხებდათ სამშობლოს ბედნიერება და უბედობა.

თავის გეოგრაფიის მე-62 და 64 კაბადონებზე საქართველოს ყველა კუთხის ქალებზე ვახუშტი საერთოდ ამბობს: „ქალნი არიან მშვენიერნი, ჰაეროვანნი, შავთვალ-წარბთ თმოსანნი, თეთრყირმიზნი, კაცთა და ქალთ შორის იშვიათია შავგვრემანი და მოყვითანო, თვალ-

ჭრელი, წითური და თეთრი. ქალთა აქვთ თმა გადაშვებული და დაწნული. კაცებზე უფრო მომეტებულად ქალნი არიან წერწეტნი და წიპლაკი ტანისა. ორივე სქესნი არიან მხნენი, მუშაკნი, ჭირთა მომთმენნი, ცხენზე და მხედრობაში კადნიერნი, მკვირცხლნი, მსწრაფნი, ამაყნი, ლაღნი, სახელის მეძიებელნი, ასე რომ თავის გამოჩენისათვის არც კაცნი და არც ქალნი არ ერიდებიან მეფისა და ქვეყნის სამსახურს. შესამოსლად ქალებს აქვთ კაბახალუხი ამოჭრილი; აცვიათ ისეთი მჭვირვალი პერან-

– 201

გები, რომ ხორცი სჩანს; მათი ამხანაგი აქვთ უპაიჭოთ; ფეხთ აცვიათ წულა-მაშია და წელზე არტყიათ სარტყელი, მუხლებზე წვერ-გადმოფენილი. ქალწულ-ქალებს – თმის კავები დაწვზე აქვთ ჩამოშვებული და თავზე ჰხურავთ ლეჩაქი. ქმრიან ქალებს ლოყებზე აქვთ ჩამოშვებული ჯერ კავები, მერმე მსხვილად შეწნული თმა, რომელიც აქვთ და იქით მხრებზე გადმოჰფენიათ. თმას ქვეშ მარგალიტებით შემკობილი ძეწკვი აქვთ ამოვლებული ნიკაპქვეიდან და საქოჩრეზე შეკრული, რომლის ზევიდგანაც მერმე ლეჩაქია გადახურული თავზე. სამკაულნი იციან მრავალგვარნი: ზოგნი თვისნი, ზოგნი სპარსელებისა. ზამთარში იმათ აცვიათ ქათიბი, ტყავი და ტოლომა ბეწული. ქალების ტყავი და კაბა ვიდრე მიწადმდე დასულია.

მაგრამ ვახუშტი არ კმაყოფილდება ამ საერთოდ საქართველოს ქალებზედ გამოთქმულ აზრით. ამის შემდეგ ის ახლა ცალკ-ცალკე ლაპარაკობს ყოველს მაზრის ანუ თემის ქალებზე და ეს ცნობები იმოდენად სასიამოვნო და საინტერესონია, რომ არ შეგვიძლიან არ მოვიხსენიოთ იმ რიგზე, როგორც თვითონ იგი აღწერს კაცსა და ქალს.

მის აღწერით, სამცხე-საათაბაგოს ¹⁾ კაცნი და ქალნი არიან ქართლელების მსგავსნი, მაგრამ უფრო ნელიად და ენა ტკბილად მოუბარნი, ტანოვანნი, მხნენი, შემმაერთებელნი, მშვენიერნი და ცოდნა-ხელოვნების მოყვარენი. რადგან ოსმალებს დიდი გავლენა აქვთ საათაბაგოზე, ამისათვის აქაური ხალხი ამ ჟამად სარწმუნოებასაც იცვლის და ქართულ ზნე-ჩვეულებასაც ²⁾. ამ გვარსავე უბედურობაში არიან ოსმალთაგან ჯავახეთის მცხოვრებნი კაცნი და ქალნიც. ისინი არიან მხნენი და ტანო-

¹⁾ იხ. გეოგრ. ვახუშტისა გვ. 62 და 64.

²⁾ იხ. გვ. 78, 80.

– 202 –

ვანნი, მაგრამ თანაც უზრდელნი, ბრიყენი და უთავაზონნი ¹⁾. სომხით-საბარათიანოს ქალნი და კაცნი არიან

ძლიერნი და მებრძოლნი ²⁾). გუდამაყარისა და მთიულეთის კაცნი და ქალნი არიან ხელოსანნი, მშვილდმა-მომქმენნი, მხნენი, მებრძოლნი და მშვენიერნი; მაგრამ ქალებს ტანისამოსი კარგი არ აცვიათ ³⁾). ქსნის-ხეველნი არიან მხნენი, მებრძოლნი, ამაყნი, იარაღის მოყვარენი, მაგრამ კაციცა და ქალიც ქურდნი, მპარავნი, მცარცველნი და უსირცხვიონი ⁴⁾). ცხინვალის, ხეობის ქალნი და კაცნი არიან მშვენიერ-ჰაეროვანნი, მებრძოლნი, სირცხვილის მდეგარნი, ამაყნი, ერთგულნი ქვეყნისა ⁵⁾). სურამისა და მის გარშემო მცხოვრებნი ქალნიცა და კაცნიც არიან ტანოვანნი, ამაყნი, მხნენი, შემაერთებელნი, უხვნი, სტუმართმოყვარენი ⁶⁾). კახეთის ქალიცა და კაციც არიან მშვენიერნი, ამაყნი, ტანოვანნი, ლაღნი, მეხოტბენი, დიდ-მთქმელნი და შეუპოვარნი მებრძოლნი, უფრო გლეხნი ⁷⁾). იმერეთის კაცნიცა და ქალნიც არიან ცქვიტნი, კისკასნი, ენა-ტკბილნი, მსუბუქნი, ფიცხელნი, მებრძოლნი, შემაერთებელნი და ძლიერნი; მაგრამ არგვეთელები და შორაპნის მცხოვრებნი ჰსჯობიან ბარში მცხოვრებ იმერლობას ⁸⁾). ოკრიბის კაცნი და ქალნი არიან უღონო მუშაკნი და არც მამაცობა აქვთ, მაგრამ თავადნი და აზნაურნი არიან ზნეობიანნი და შემაერთებელნი ⁹⁾). ოდიშის კაციცა და ქალიც თუმცა იმერ-

---

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 182.

²⁾ იქვე გვ. 222 და 224.

³⁾ იქვე, გვ. 234.

⁴⁾ იქვე, გვ. 258.

⁵⁾ იქვე, გვ. 280.

⁶⁾ იქვე, გვ. 286.

⁷⁾ იქვე, გვ. 342, 386, 404.

⁸⁾ იქვე გვ. 392.

⁹⁾ იქვე, გვ. 404.

ლებს ჰგვანან სილამაზით, მაგრამ ამათსავით (იმერლები-სავით) არც ტანოვანნი არმან, არც ხორციანნი და ამასთანავე არიან მშიშარანი ¹⁾). აფხაზეთის ქალიცა და კაციც არიან ნამუსიანნი. ამათ შორის არ იქნების სიძვა, მრუშობა, „რამეთუ დასწვენ შემცოდეთა“ ²⁾). გურიის კაცნიცა და ქალნიც იმერლებსა ჰგვანან ზნითა და ქვევითა ³⁾). ოსების ქალები ვიდრე გათხოვდებოდნენ ნამუსიანები' არიან, მაგრამ ქმარს რომ შეირთავენ, მაშინ უთუოდ საყვარელი უნდა გაიჩინონ, რადგან ეს სასირცხო საქმე ქებად მიაჩნიათ ⁴⁾).

ამნაირად შეამკობს ქართველ ქალებს ვახუშტი. მაგრამ განა იმას დაეჯერება სიტყვა? ვინ იტყვის თავის თავზე ცუდს? იქნება ვახუშტი აქებს იმათ იმისათვის, რომ თვითონაც ქართველია და არ უნდა ქართველ ქალზე ცუდი სთქვას! რასაკვირველია, შეიძლებოდა ასე გვე-

ფიქრნა, შეიძლებაოდა ეჭვი შეგვეტანა მის მიერ ქართველ ქალების ქებაში, თუ რომ სხვათაც არ ეთქვათ ამგვარი კეთილი სიტყვა იმათ შესახებ. როცა ამ გვარსავე ქებას ვკითხულობთ ქართველ ქალების შესახებ უცხო მწერალთ თხზულებებშიაც, არ შეგვიძლიან გავამტყუნოთ ქართველი მწერალი. აი რასა სწერს ვახუშტიზე უფრო ადრე ქართველ ქალებზე ფრანგი შარდენი, რომელიც საქართველოში იყო 1671 წელს: „ქართველ ხალხის სისხლი არის უკეთესი მთელს აღმოსავლეთის ხალხების სისხლზე და, შემოდლიან ვსთქვა, მთელს ქვეყანაზედაც. მე არ შემინიშნავს აქ უშვერი სახე ერთს სქესში. აქაური ხალხის პირის სახე აღბეჭდილია ანგელოზებრივის გამოხატულებით. ბუნებას მიუნიჭებია ქალების უმეტეს ნაწი-

---

1) იქვე, გვ. 408.

2) იქვე, გვ. 420.

3) იქვე, გვ. 334.

ლისათვის ის სიტურფე, რომელიც სხვაგან არსად იპოვება. მე არ შემეძლო იმათთვის მეყურებინა ისე, რომ ჩემს გულში სიყვარული არ აღგზნებულყო. დახელოვნებული მხატვარიც ვერ წარმოადგენს უმშვენიერესს სახესა და მოყვანილობას. ქართველნი ქალნი არიან ტანოვანნი, საკვირვლად აგებულნი და წელში განსაცვიფრად წვლილნი; არიან მახვილის გონებისა, ზრდილნი, თავაზიანნი, ამასთანავე ამაყნი და ამპარტავანნი“. ამის შემდეგ, ვახუშტის დროს, აბბატი იოსებ დელაპორტი, რომელიც თბილისში იყო 1768 წელს, ქართველ ქალების შესახებ სწერს შემდეგს: საქართველოში ყველაფერი კარგია, მაგრამ ქართველ ქალზე ლამაზი სანახავი აქ არა არის-რა. მე იმათ რომ ვუცქეროდი, უნებლიედ განცვიფრებაში მოვდიოდი. ამ ქვეყანას შეიძლება კაცმა უწოდოს მშვენიერთა სავანედ. როგორათაც რომ სხვა ქვეყნებში იშვიათად ნახავთ სრულის სილამაზით შემკობილს ქალს, ისე აქ ძვირად შეგიძლიანთ ნახოთ იმისთანა ქალი, რომელიც რომ მშვენიერებით არ იყოს შემკული. თითქმის ყოველს ნაბიჯზე შეჰხვდებით მათს გაბადრულს სახეს. რასაკვირველია, მე ამათ ქებას არ ვაზვიადებ. მნელია კაცმა წარმოიდგინოს ისე მოყვანილი, ნაზი, სწორედ აგებული ტანი, როგორიც ქართველის ქალის ტანია; მათ ამასთანავე აქვთ მიმზიდველი და მედიდური სიარული. ეს მშვენიერნი ქართველნი ქალნი ასე გგონია მხოლოდ იმისთვის გაჩენილან, რომ ტრფობას ემსახურონ და სიყვარულით მოხიბლონ კაციო. როცა თვალს შეაჩვევ მათს თავ-დახურვას, აღარ შეგიძლიან ისე შეჰხედო მათ, რომ გული ვნებათგან არ აგვესოს...

„მთავართა და დიდებულთა ცოლნი მშვენიერად შეკაზმულ ცხენებით დადიან და ახალგაზდებს ჰხურავთ შლიაპები, რომელთაც გარშემო თავთა და სირმა

– 205 –

ახვევიათ, ბებრებსა და ავადმყოფებს კი ჰხურავთ იალქნები“.

მაგრამ საქმე ის არის, ამ კეკლუცობასთან, სიამაყესა და სიამაცესთან ჰქონდათ იმათ ზნეობითი ღირსებაც თუ არა? სასიქადულოდ ჩვენდა რასაკვირველია, ბუნებისაგან არ იყვნენ მოკლებულნი ამ თვისებასაც. ისინი იყვნენ შემკობილნი მაღალის გონიერებით, ხასიათის სიმტკიცით და ძალით, ნამდვილის ზრდილობით და მიმზიდველ მიხრა-მოხრითა. ამის მაგალითად მოვიყვან სამიოდ ფაქტსა.

მეფეს არჩილ მოწამეს ჰყვანდა ასული სახელად შუმანა. ეს ისეთი მშვენიერი ქალი იყო, რომ მისი სილამაზე განითქვა საქართველოს მეზობლად მყოფ სამეფოებში, მისი შერთვა მოიწადინა ხაზარეთის მეფემ – ხაკანმა; მაგრამ მან უარი უთხრა. ეს იწყინა ხაკანმა და, როცა საქართველოს არაბებთან ომი ჰქონდა, გამოგზავნა თავის ჯარები კახეთის დასარბევად, და შუმანას ძალად წასაყვანად. მისი ჯარები მართლაც დაეცნენ კახეთს ანაზდეულად, დაატყვევეს მეფე ჯუანშერიც და მისა დაი შუმანაც, და მიჰყავდათ ჩრდილოეთ კავკასიაში ხაკანთა საცოლოდ. როცა მიიყვანეს დარიალის ხეობაში, შუმანამ უთხრა თავის ძმას: უმჯობეს არს სიკვდილი, რომ პირნათლად და პატიოსნების ლეჩაქით წავიდე წინაშე წმინდათა დედათა ჩვენთა, ვიდრე შევიგინო ქალწულება ჩემი წარმართისაგანაო; და ჰქონდა მას ბეჭედი, აღმოუგდო მას თვალი და გამოსწივა იგი, რამე თუ იყო თვალსა მას ქვეშე წამალი სასიკვდინე, და მისვე მას მოკვდა¹⁾.

ამგვარსავე მაგალითს ვხედავთ შემდეგაც. 1554 წელს, მაგალითად, ატენის ციხეში დაატყვევა შახჰ-თაბაზმა ლუ-

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 184 და 185.

– 206 –

არსაბ მეფის დედა და მრავალნი წარჩინებულნი ცოლნი და მოინდომა დედოფლის გაუპატიურება; მაგრამ დედამან მეფისა ლუარსაბისამან იგრძნო უპატიო ყოფა თვისი, შესვა სასიკვდინო წამალი და მოკვდა¹⁾.

ამ ორივე ფაქტში თავის მოკვლის მიზეზად თუმცა გაუპატიურება არის ნახსენები, მაგრამ, ვგონებ, ზოგი ერთნი ურწმუნონი, რომელნიც ქართველთ ცხოვრებაში ცუდის მეტს ვერასა ჰპოვებენ კარგსა, გვეტყვიან, რომ

ერისაგან ზნეობის მაგრად დაცვის მიზეზით კი არ მოიკლეს თავი მოხსენებულ პირთა, არამედ იმისთვის, რომ ჰმაგდათ მტერთა სარწმუნოებაო. იქნება ამ უკანასკნელმა მიზეზმაც იმოქმედა მათს განზრახვაზე; მაგრამ ჩვენ გვაქვს ისეთნი ფაქტნი, რომელნიც ამტკიცებენ, რომ სიძვა და მრუშობა მაინცა და მაინც მთელს ქართველ ხალხს ძლიერ ეზიზღებოდა. ჩვენ უკვე ვსთქვით, რომ აფხაზეთში როსკიპობით შემცოდეთ ცეცხლში სწვავდნენ/ამათსავით მტკიცედ იცავდნენ ზნეს თუშნიც. „არა იქნების მათ შორის სიძვა ანუ მრუშება, ამბობს ვახუშტი, და უკეთუ იმძლავროვს ვინმე და შეეხოს მას, მოიკლავს თავს დედა-კაცი იგი, და კაცსა მას მოჰკვლენ თუშნი და მცნობნი, და არა ივლტის (კაცი) სხვა ქვეყნისასა ²⁾).

ასე იქცეოდნენ ქართველთა სხვა თემებიც. როსკიპობით დამნაშავეთ ან ქვით ჩააქვავებდნენ ხოლმე, ან არა და ცხვირპირს მოუთხუპნიდნენ ტალახით, შესვამდნენ პირ-უკულმა ვირზე და ისე აატარ-ჩამოატარებდნენ სოფელში, რომ ყველას მათთვის პირში ეფურთხებინა. – „ის შესცდება, ამბობს ბ. დიმიტრი ბაქრაძე, ვინც იფიქრებს, ვითომც მხოლოდ გარეგან თვისება ყოფილიყოს მიზეზი უცხო ტომთა სურვილისა, რომ ჰყოლოდათ ქართ-

---

¹⁾ იხ. იქვე მე-II ნაწ. გვ. 24.

²⁾ იხ. გეოგრაფ. გვ. 330.

ველი ქალები ცოლად. არა, ჩვენ ეს აზრი გვაქვს და ჭეშმარიტადაც აღვიარებთ, რომ სადაც ბუნება აღადგენს ადამიანის უმაღლეს თესლსა, ანუ, როგორც ევროპიელი იტყვიან, ტიპსა, რომელიმე ხალხის სისხლითა, იქ მარტო სახის სიმშვენიერე არ არის საკმაო. ამ ტიპს ბუნება განასხვავებს თვით ზნეობითის ხასიათით, ესე იგი შეამკობს მაღალის ჭკუა-გონებით, ხასიათის სიმტკიცით და ძალით, ნამდვილის ზრდილობით, სინიდისით და მიმზიდავის მიხვრა-მოხვრითა“ ¹⁾).

ამგვარის წვრილმანის ფაქტებით, რასაკვირველია, პირდაპირ იმას არ ვამტკიცებთ, ვითომც ქართველი ქალები ყველანი ზნეობიანი ყოფილიყვნენ. თუ რომ ოჯახი არ შეიძლება იყოს უმახინჯოდ, მით უფრო უმეტესი არ იქნება ქვეყანაზე იმისთანა ხალხი, რომ ყველანი კარგნი იყვნენ. ამისთქმა ჩვენ არ შეგვიძლიან. ჩვენი აზრი მხოლოდ ის არის, რომ უწინდელ დროში ქართველი ქალები ეროდნენ ხალხის სამოქალაქო ცხოვრებაში, იმათ ჰქონდათ გავლენა ქართველ ხალხის ისტორიულ ცხოვრებაზე, და რაც ავი ყოფილა იმაზე ავს ვამბობთ, მხოლოდ რაც კეთილია იმაზე კარგს ვამბობთ. ჩვენ არ შეგვიძლიან ფაქტების გადასხვაფერება. ისინი მოგვყავს ჩვენს წერილში

და ვხსნით ისე, როგორც გვესმის, როგორც ჩვენი ჭკუა სჭრის.

1513 წელს კახეთის მეფე ავ-გიორგი რომ მოკლა ბაგრატ მუხრან-ბატიაშვილმა, მას დარჩა ცოლი და შვიდი წლის ვაჟი ლეონი. დედა იყო ნათესავი გარსევან ჩოლოყაშვილისა, რომელიც ავ-გიორგის სახლთ-უხუცესი იყო. ქართლის მეფემ დავითმა მოინდომა ლეონის დაჭერა და ქართლ-კახეთის სამუდამოდ შეერთება ერთ სამეფოდ. მაგრამ გარსევან ჩოლოყაშვილმა და დედამ და-

---

¹⁾ იხ. „ცისკარი“ III, 1860 წ.

მალეს მცირე წლოვანი ლეონი და ფიცით დააჯერეს მეფის ძმა ბაგრატი, რომ არ ვიცით ლეონი სად არისო. გავიდა ამასობაში ცხრა წელიწადი, მემკვიდრე კახეთისა აღმოჩნდა. მან გამოაცხადა მეფობა და მიიმხრო ხალხი. მეფე დავითს ეს ამბავი ეწყინა, გაილაშქრა და მოადგა მალნარის ციხეს, საცა ლეონი იმყოფებოდა. ციხეში დამწყვდეული ხალხი ძლიერ შეწუხდა და ლამობდა მიცემასა ციხისასა“. მაგრამ მისმა დედამ ნება არ მისცა შვილს დამორჩილებოდა მეფე დავითს. როცა ამ უკანასკნელმა მიუგზავნა დავით ამილახორი და ერთი ვილაც მთავარ-ეპისკოპოზი და სთხოვა მის პირით დაემორჩილეთ, თორემ ციხეში შიმშილით ამოგწყვეტავთო, ციხის მცველნი აღუთქმინდნენ მორჩილებას; მაგრამ როცა ლეონის დედა მივიდა და ეამბორა ხელზე ეპისკოპოზს, უკანასკნელმა უთხრა: „ნუ გეშინიან, ღამესა ამას წავალთ, გამაგრდი“. ამისი მსმენელი დედა ეუბნება ხსენებულს ეპისკოპოზს: „ვარ ძისა მაგრებასა და მიუცემლობასა“ ¹⁾. ასე ამ სახით გარსევან ჩოლოყაშვილმა, უცნობმა ეპისკოპოსმა და ლეონის დედამ ჩაშალეს კეთილი განზრახვა ქართლის მეფის დავითისა: ლეონი გადიხვეწა მოსკოვს, საცა ის აღიზარდა და შემდეგ გამეფდა კახეთში ²⁾.

მეფე ლეონი თუმცა ძლიერი კაცი და თავის სამეფოსაც კარგად მოუარა, დაიცვა მტრისაგან, მაგრამ ბევრი ავიც შესძინა საქართველოს თავის მოქმედებით. ამან დაასახლა ჭარში ლეკები, რომელთა შემდეგში საქართველოს დიდი ზიანი მისცეს. ამასთანავე ის არ იყო კეთილის ზნის კაცი. ის იყო კაცი მეძავთ ამან შეერთო ცოლად მამია გურიელის ქალი თინათინ, და როცა ეყოლა მისგან ორი შვილი ალექსანდრე და იესე, მერმე

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 105, იხ. იქვე გვ. 106, 268.

²⁾ იხ. იქვე გვ. 268.

დაიწყო მეძაობა. მაშინ ზნე-კეთილ თინათინ დედოფალმა აღარ ინება მისი ქმრობა და გაეყარა მას. ლეონი ამაზე ძლიერ გასწყრა და თან გააყოლა მისგან შობილი შვილებიც. ის მოვიდა შუა მთას, აქ თავის მზითვით აღაშენა მონასტერი, დაუყენა მოძღვარ-მოძღვარი, იყიდა რამდენიმე სოფელი და შესწირა მონასტრის საზრდოდ, და თვითონაც აქ იმყოფებოდა სიკვდილამდე. ეს ამბავი მოხდა 1527 წელს. თითქმის ამავე დროს თინათინსავით მტკიცე ზნეკეთილობა, გაურყვნელობა და თავის ღირსების დაცვა გამოიჩინა ქართლის მეფის ლუარსაბ პირველის დედამ. 1526 წელს სპარსეთის მეფე შაჰთამაზი ატენის ციხეს, გორის მახლობლად მყოფს მოადგა, აიღო და დაატყვევა დედა მეფისა ნესტანჯარ და „მრავალთა წარჩინებულთა ცოლნი“. ხოლო დედამან მეფისა ლუარსაბისამან იგრძნო უპატიო ყოფა თავისი. შესვა სასიკვდილნი და მოკვდა¹⁾, რადგან ჩვეულებად იყო: „უკეთუ იმძლავროს ვინმემ და შეეხოს დედა-კაცს, თავს მოიკლავდა იგი“.

ნესტანჯარ დედოფლის მკვლელმა შაჰთამაზმა 1578 წ. შეირთო ცოლად ოთარ შალიკაშვილის ქალი (სამცხე-საათაბაგოდგან). ამ ქალს ჰყვანდა ორი შვილი შაჰ-ისმაილი და შახუდაბანდა. შაჰ-თამაზი რომ მოკვდა, სპარსეთის მეფეთ შაჰ-ისმაილი დასვეს. არ ვიცი დედის ჩაგონებით, თუ სხვა რამე მიზეზით, ამან მაშინვე გამოიყვანა საპყრობილედგან ქართლის მეფე სვიმონი და მუხრანის ბატონის ბაგრატის შვილი არჩილი ცოლშვილიანად და მოიყვანა შირაზიდგან ისპაანში. ამის შემდეგ მალე მოკვდა შაჰ-ისმაილი და გამეფდა მისი ძმა შახუდაბანდა (1577 წელს). ამ დროს შემოესივნენ საქართველოს ოსმალები,

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 24, 281.

ააოხრეს და მრავალი ადგილები დაიჭირეს, რადგან გამაჰმადიანებულ სვიმონ მეფის ძმა დავითი ვერ უვლიდა ქვეყანას. ეს ამბავი ძლიერ ეწყინა შალიკაშვილის ქალს. ჩააგონა შვილს მეფე სვიმონი გაენთავისუფლებინა. მიიწვია ის თავისთან, მისცა ჯილდოდ 19,000 მანათი, „ხალათად კაბა, სარტყელი და ტყავი საყურითა, ოქრო-ქსოვილნი, თაჯი (რომელიც არის გვირგვინი, ზედ ახვევია დოღბანდი, მძიმედ ოქრო-ქსოვილი და ჯილდა თორმეტითა შემკობილი), ხმალი, ხანჯალი, საბუხარი მარგალიტისა და ცხენი ოქროს იარაღრინით შეკაზმული, სურა და ფასი ოქროსი და გამოისტუმრა საქართველოში. მას თან გამოაყოლა ყველა ის ქართველებიც, რომელნიც სპარსეთში იყვნენ დატყვევებულნი. „დედამან შახუდაბანდასამან, ამბობს ქართლის ცხოვრება, ასულმან ოთარ შალიკაშვილისამან მოიყვანა მეფე სვიმონ და ვითარცა

წესი არს ქართველთ დედათა, ეგრეთვე ჰყო. გამოსტუმრების დროს მან მოახვია სვიმონ მეფის ხმაღს თავისი ლეჩაქი და ასე უთხრა: „მოგვიხვევია ხმლისა შენისა ხეტარსა ზედა, შენ იცი და ხმალიმან შენმან და მოგვიცემია შენთვის სამეფო შენი საქართველო და სხვადა მრავალი საბოძვარი; წარვედი და განამაგრე საქართველო, რათა არ წაგვიღონ ოსმალთა და იყავ თანაშემწე და ერთგული სახელმწიფოთა ჩვენთა ¹⁾. ხმაღზე ლეჩაქის მოხვევა იმას ნიშნავდა, რომ საქართველოსა და სპარსეთს შორის დედაკაცს შუამდგომლობით სრული და დაურღვეველი მშვიდობიანობა, უვნებლობა და ერთობა დამყარდაო ²⁾.

---

¹⁾ ეს ჯილდო ეძლეოდა შემდეგში სპართაგან ყველას, ვინც საქართველოში გამეფდებოდა ხოლმე. იხ. „ქართ. ცხოვ.“ გვ. 26, 28, 293.

²⁾ მაჰ-აბას დიდი ამის შვილის შახუდაბადანდას ძე იყო, ესე იგი, შალიკაშვილის ასული მას ბეზიად მოხვდებოდა.

სვიმონი მოვიდა თუ არა საქართველოში, მაშინვე შეება ოსმალებს და ქართლში გასწყვიტა თათრები. მერმე შეჰყარა იმან კიდევ ჯარები და წარჩინებული კაცთ ცოლები და დედოფალი და ავიდა ლილოზე. აქედგან გამოუსივა ქართველობა და თბილისის არე-მარეში რაც საქონელი ჰყვანდათ ოსმალებს, საულ მოატაცებინა. მაშინ გამოუდგნენ ოსმალთ ჯარნი და რთცა მოვიდნენ მარჯვე ადგილას, სვიმონმა შეუტია თავის ჯარებით, მოსწყვიტა და გააბნივა, რომ ცოტანი-ლა დაბრუნდნენ თბილისში. ამ დროს ჰჰვრეტდნენ თავიანთ ქმრებს „ჯარნი ქალთა-ჯალაბთანი“ და ამხნევებდნენ და აქეზებდნენ ომისათვის ¹⁾.

მართლაც რომ შესანიშნავნი არიან ამ დროს ქალები. ისინი სჯობნიან მამა-კაცებს თავიანთ გულკეთილობით, სულგრძელობით და ადამიანობით. 1569 წელს ზემოხსენებული ქართლის მეფე სვიმონი I კახაბერ ყორღანაშვილის ღალატობით სპარსელებმა ბრძოლაში დააატყვევეს და წაიყვანეს. მაშინ ამ მეფის ცოლის ძმა, შვილი თინათინისა, კახეთის მეფე ალექსანდრე პირველი, ორჯელ თავს დაესხა, ერთხელ კავთისხევში, მყორედ დილოში, თავის დას ნესტან-დარეჯანს ²⁾ და სრულიად წართვა ქონება. ამასთანავე ასეთი უკადრისობა ჩაიდინა: „სირცხვილთა საფარველველი დედოფლისა, დისა თვისისა, თვით მანვე ალექსანდრემ ააცვა წვერსა ზედა შუბისა თვისისასა“ და ასე წავიდა კახეთში. ამ საქმეში ერივნენ ამილახორი და ქსნის ერისთავიც. ასეთი შეურაცხ-ყოფა, რასაკვირველია, უზომოდ ეწყინა მეფესაც, დედოფალსაც და კეთილ-გონიერთ კაცთაც. მეფე რომ დაბრუნდა სპარსეთიდან, მოიწადინა მაგიერის გადახდა ყველა მტრები-

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ გვ. 30.

²⁾ ეს დედოფალი ალექსანდრე მეფის გერი და იყო.

სათვის და მომეტებულად ამ შეურაცხყოფისათვის. იმან უკვე დაიჭირა ამილახორი ბარდიმი. ეს ამბავი რომ შეიტყო, ძლიერ შეშინდა ქსნის ერისთავი ელისბარი, დაუყონებლივ მოვიდა დედოფალთან, დაემხო პირქვე, მისცა უკანვე რაც მისთვის წაერთმევა, აგრეთვე ჯარიმად მისცა ახალგორი და მეჯუდა და სთხოვა შენდობა. თუმცა მეტის მეტად დიდი შეურაცხყოფა მიაყენეს ხსენებულთ თავადთ, მაგრამ სულგრძელმა და გულკეთილმა დედოფალმა შეუნდო მათ და სთხოვა მეფეს, რომ მასაც ეპატიებინა დამნაშავეთათვის. მეფემ არ გატეხა დედოფლის თხოვნა, რადგან ქართველთა წესით დედა-კაცს შუამდგომლობის უარყოფა არ შეიძლებოდა და თავის მხრით იმანაც აპატივა დამნაშავეთ ¹⁾. არამც თუ დედოფალი და თავად-აზნაურების ცოლნი და ასულნი, არამედ თვით გლეხის ცოლნიც სრულის ცნობიერებით მეცადინეობდნენ სამშობლო ქვეყნის კეთილდღეობისა, ბედნიერებისა და ერთობისათვის. უკანასკნელნი შვილსა და ქმარს განსწირავდნენ განაწილებულს საქართველოს შესაერთებლად. სვიმონ მეფემ მოიწადინა იმერეთისა და სამეგრელოს დაპყრობა და შემოერთება სამეფოსთან. შეჰყარა დიდი ჯარი და გაილაშქრა იმერეთ-სამეგრელოზე. კოლბეურში რომ მივიდა თავის ჯარებით, ერთმა გლეხის დედა-კაცმა სთხოვა მეფეს, ჩემი შვილიც წაიყვანე ჯარშიო. მაგრამ იმან უპასუხა: „მოვრალ ვარ კაცითა, არა მნებავს ძე შენიო“. საუბედუროთ მეფე იმერეთში დამარცხდა, გამობრუნდა, მოვიდა ისევ კოლბეურში, დაჰხვდა წინ იგივე დედა-კაცი, რომელიც ამ დროს ახოს სთოხნიდა, შეიტყო მისი დამარცხება და უთხრა დაცინვით: „ახლა ფხიზელია მეფე ვსთხოვ იახლოს ძე ჩემიო“. შერცხვენელ მეფეს ძლიერ გაუკვირდა, მაგრამ არა უთხრა-

---

¹⁾ იხ. იქვე. გვ. 21, 29, 296.

რა და ჩამოვიდა კავთისხევში. აქ ის ჩამოჰხდა ერთს გლეხის დედა-კაცის ოჯახში, რომელსაც ქმარიც და შვილიც მასთან ჯარში ჰყავდა. მან ვერ იცნა, თუ თვით მეფე იყო მის სახლში სტუმრად. ამისთვის ჰკითხავდა მეფისა და მის ომიანობის ამბავს, და აგრეთვე ქმარსა და შვილზე. მეფე უმაღავს თავს და უპასუხებს – მეფე მშვიდობიანად ბრძანდება და შენს ქმარსა და შვილს კი ვერ ვიცნობო. „რადგან ცოცხალია მეფე, სანაცვლო მისთ-

ვის ყოველნი: შვილიცა და ქმარიცა“, სთქვა მამულის მოყვარე დედა-კაცმა. მაგრამ ა ქ შეიტყო ჯარების დამარცხება, დიდად მწუხარე იქმნა და ტიროდა მეფისათვის უფრო, ვიდრე ქმრისა და შვილისა თვისისა და იტყოდა: „ნეტარ თუმცა ღმერთმან მიხედოს წყალობითა და გვადირსოს მეფისა სვიმონის ცოცხლებით გამოსვლა და სხვანი ყოველნივე სპანი მისნი ძირისა მისისა სანაცვლო იყოსო.. მეფეს ძლიერ გაუხარდა გულში ერთგულემა დედაკაცისა, არა უთხრა-რა, ნაღვლით სავესე გულით დაბრუნდა სახლში; მერე ქმარი მისი რომ მოუვიდა „იყო წყალობა ფრიადი მეფემან სიტყვითა მის ქალისათა და უბოძა ყმა და სახელო და სხვა მრავალი, და მიერიდგან აზნაურ იქმნა კაცი იგი, რომელ აწცა არიან ქვლივიძენი“¹⁾.

ამავე დროს მოქმედებს სამცხე-საათაბაგოში დედა-კაცი სახელად დედის-იმედი. მუხრანიანთ ჩამომავალი და ცოლი სამცხის ათაბაგისა ქაიხოსროსი“. იგი იყო დედა-კაცი ამაყი, გლისპი, მრისხანე და გაუსინჯავი... ჯერ ქმრის სიცოცხლეშივე ის ერევოდა სამთავროს მმართველობაში და 1573 წელს ქმარი რომ მოუკვდა და შვილები ჯერ მცირე-წლოვანნი ჰყვანდნენ, მაშინ უფრო გაძლიერდა და მთლად მთავრის უფლება თვითონ მოხ-

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 32 და 302.

ვექა. ის განაგებდა სამთავროს საქმეებს ისე, როგორც ენებებოდა და ყველას ეშინოდა მისის მძლავრობისაგან. როცა ეს ასე მძლავრად განაგებდა სამცხე-საათაბაგოს, შაჰთამაზმა გამოილაშქრა კახეთზე და ექადოდა ძირიანად მოფხვრას და დარბევას. ამ ამბავმა ძლიერ შეაშინა კახეთი და არ იცოდა, რა საშუალებით დაეხსნა თავი მძლავრისაგან. მაშინ ალექსანდრე მეფის სახლთ-ხუცესმა ოთარ ჩოლოყაშვილმა, იხსნა კახეთი შაჰთამაზის დარბევისაგან. მისწერა სამცხე-საათაბაგოში დედის-იმედს წერილი, რომ შაჰთამაზის ცოლის ძმას, ვარაზა შალიკაშვილს, შენი და შენის შვილების ამოწყვეტა განუზრახავს და სურს თვითონ გამთავრდესო. ეს არის მიზეზი, რომ მისი სიძე ეხლა შენზე გამოილაშქრებსო. დედის-იმედმა ეს ამბავი აღარ გამოიკითხა და მოჰკლა ვარაზა.

მისი სიკვდილი ძლიერ ეწყინა შაჰთამაზს, დასტოვა კახეთი, გაილაშქრა სამცხე-საათაბაგოზე, ჯერ ააოხრა მთელი ქვეყანა, მერმე სთხოვა სტამბოლს შევრიგდეთ და საქართველოც ორად გავიყოთო. „გაიყვეს ქვეყანა ჟამსა ამას და შერიგდნენ: დარჩა წილად ხონთქარსა იმერეთი, ოდიში, გურია და საათაბაგო ქართლისა საზღვრამდე, რომელსა აწ თურქისტანად უწოდებენ, ვიდრე ბაღდადამდე, ხოლო შაჰთამაზ დაიპყრა: ქართლი, კახეთი, ერი-

ვანი, ქურთისტან აქათი“¹⁾).

ამის გამო ერთ ნაწილს დაუწყეს რბევა ოსმალებმა, მეორეს – სპარსელებმა. ერთმა მოინდომა ქართველების გათათრება, მეორემ – გაყიზილბაშება. მაგრამ უფრო უუდიდესი მავნებელი შედეგი ჩოლაკაშვილისაგან დათესილი ღვარძლისა ის იყო, რომ სამცხე-საათაბაგოს თავად-აზნაურობაში დიდი განხეთქილება მოხდა. დედის-იმედისაგან ვარაზა შალიკაშვილის მოკვლამ გაჰყო მთელი სამცხე-

---

¹⁾ იხ. იქვე. გვ. 288 და 289.

საათაბაგო ორ ნაწილად. ერთი ნაწილი მიემხრო ვარაზას შვილს კოკოლს, მეორე დედის-იმედს. გადაემტერნენ ერთმანერთს დედის-იმედი და კოკოლა. ასტყდა მათ შორის ძლიერი მტრობა. პირველმა დაიწყო მამის სისხლის ძიება. ჟლიტეს დედის-იმედისა და კოკოლას მომხრეებმა ერთმანერთი 1576 წლიდგან მოკიდებული ვიდრე 1625-მდე, ანგრის ციხეები, სიმაგრეები ურთიერთისა, აუობრეს სოფლები და სტაცეს ერთმანერთს სიმდიდრე და საქონელი. დედის-იმედი ხან ერთ შვილს შველის ბრძოლაში, ხან მეორეს, ხან მესამეს. სამი შვილი ჰყავს და საცა საქმე გაჭირდება, იქ მიეშურება. გააფთრებული ძუ ლომსავით იბრძვის, რომ დაამშვიდოს აჯანყებულები. მემატიანე იმას ადარებს ებრაელების გმირ დედა-კაცს, დე-ბორას, რომელიც იყო ებრაელთა მსაჯული და მხედართმთავარი და ებრძოდა ურიათა ხალხოსნობის მტრებსა. ისეთი გაბრაზებული და გაცოფებული ებრძვის შალიკაშვილებსა და მის დიდძალ მომხრეებს, რომ ბევრგან ამარცხებს მათ და იძულებულ ჰყოფს დაემორჩილდნენ მას. მაგრამ შალიკაშვილი კოკოლა არა წყნარდება. როცა შეატყო რომ დედის-იმედი თავის მოუღალავის მოძრაობით და მოქმედებით იმასა სძლევს, მაშინ სთხოვს შემწეობას ოსმალეთს. ხონთქარი უგზავნის ჯარებს. შალიკაშვილი და მისი მომხრე თავად-აზნაურობა უთმობს თათრებს ზოგიერთ ციხეებს. დედის-იმედი თავის შვილებით, რომელთა სახელები არიან, ყვარყვარე, მანუჩარ და ბექა, ერთ და იმავე დროს ოსმალებსაც ებრძვის მხნედ და შალიკაშვილს კოკოლას და მის მომხრეებსაც. ბევრგან ამარცხებს მათ და ართმევს სოფლებს და ციხე-სიმაგრეებს. ოსმალებიც უფრო და უფრო აქეზებენ ამათ ერთმანერთზე, რადგან ჰსურთ ჯერ დაასუსტონ პარზად და მერმე ორივენი ერთად დაამარცხონ და დაიჭირონ სამუდამოდ სამცხე-საათაბაგო. ამ განზრახვით ისინი დედის-

იმედსა ჰშველიან, ხან კოკოლას. ამ გვარმა გაჯიბრე-

ბულმა ბრძოლამ იქამდე მიიყვანა ეს ორი-ერთმანერთზე გადაკიდებული მხარენი, რომ გამარჯვებისათვის ოსმალებს ელაქუცებიან და უმეგობრდებიან, იმათთან კავშირს იჭერენ და ემორჩილებიან. დედის-იმედი ეწინააღმდეგება ამ განზრახვას, არა ჰსურს აჯანყებულების დამარცხებისათვის სამცხე-საათაბაგოს ქართველობას დაუკარგოს პოლიტიკური თავისუფლება; მაგრამ შვილი ყვარყვარე, რომელიც მემკვიდრე იყო საათაბაგოსი, სხვაფრივ ჰფიქრობს. იმას ჰსურს თათრებს სამუდამოდ დაემორჩილოს და დამორჩილებით დაამშვიდოს ქვეყანა. ამისათვის ის მიეგება ლალა-ფაშას, რომელიც ამ დროს ქართლში იყო თავის ჯარებით და სვიმონ მეფისაგან დამარცხებული გადვიდა სამცხეში. დედის-იმედმა ის ნახა, მაგრამ რა ილაპარაკეს არა სჩანს. მატთანე მხოლოდ ამბობს: „პატრონი ყვარყვარე ლალა-ფაშას თან გაჰყვა დედის მოტყუებით და აღარ დაბრუნდა... წაუდგა პატრონი დედის-იმედი, ჯაყამდის სდია, ვერ მიეწია, აზნაურის შვილები წაუყენა, ველარ დააბრუნა და დედისა და ცოლ-შვილის გამოუსალმებელი წავიდა, ოლთისი სასანჯახოდ მისცეს“.

ასე და ამ სახით შეარყია სამცხე-საათაბაგოში ქართველების ერთობა, პოლიტიკური თავისუფლება და ქრისტიანობრივი სარწმუნოება ოთარ ჩოლაყაშვილის ხვანჯმა და ხრიკმა. საზოგადოდ საქართველოს პოლიტიკურად დამხობის მიზეზები, თუმცა უფრო ადრევე შეინიშნება, მაგრამ სამცხე-საათაბაგოს დაკარგვა საქართველოსაგან, მისი გათათრება და ოსმალებისაგან დაპყრობა ამ დროიდგან დაიწყო. მის დაკარგვის მიზეზნი გახდნენ უკანასკნელად ოთარ ჩოლაყაშვილი, დედის-იმედი და კოკოლა შალიკაშვილი. აი რანაირად:

დედის-იმედის შვილი ყვარყვარე და ამისი ძმა მანუჩარი 1579 წელს ოსმალებმა სტამბოლს წაიყვანეს.

– 217 –

ამავე წელს მანუჩარს მისცეს ფაშობა და გამოგზავნეს სამცხეში, მისი ძმა ყვარყვარე კი, მემკვიდრე საათაბაგოსი, არ გამოუშვეს სტამბოლიდგან, რადგან ქრისტიანობას არა სტოვებდა. ის გააბატონეს სამცხეში მხოლოდ მაშინ, როცა სტამბოლში ერთ გამოჩენილ მოჭიდავეს, ხონთქრის თხოვნით, დაეჭიდა და ღონივრად დაახეთქა მიწაზე (1580 წელს); მაგრამ ორი წლის შემდეგ მოკვდა ყვარყვარე. გამთავრდა მისი ძმა მანუჩარი მე-II. ამ დროს დედის-იმედი ჯერ კიდევ ცოცხალია. 1587 წელს ის ნახა შაჰ-აბაზმა და აჩუქა ერევნის მხარეს ხუთი დიდი სოფელი. შაჰ-აბასთან მეგობრობისათვის ოსმალოს ჯარები გასწყრნენ მანუჩარზე, უღალატეს და მოკვლა მოინდომეს მისი, მაგრამ ჩხუბში იმან ფაშები მძიმედ დასჭრა და დიგვა თავისი ქვეყანა აკლებისაგან. ამასობაში დედის-იმედმა კიდევ ამოჰყო თავი. რადგან სპარსეთის შაჰთან

კარგად იყო, ამისათვის იმან უშიშრად გაწყვიტა ქართლის მეფის სვიმონის შემწეობით თავის მოღალატენი და დაიპყრო სრულიად სამცხე. მაგრამ აქედგანაც არა გამოვიდა-რა. ამისათვის რომ ამ დროს მესხნი სტოვებდნენ ქართულს წესსა და რიგსა და სჯულსა ოსმალების მძლავრობით. ამასობაში მანუჩარიც მოკვდა, და გამთავრდა მისი შვილი მანუჩარ მე- III. ამის დროს ოსმალებმა არ მოასვენეს საათაბაგო: იკლებდნენ და აოხრებდნენ მას. გაბეზრებული მანუჩარი წავიდა სტამბოლს. იქ დაუმტკიცეს იმას ათაბაგობა; მაგრამ ხონთქარისავე ჩაგონებით ბექამ (ბიძამ) გზაზედვე მოწამლა და მოკლა თავისი ძმისწული. მაშინ ხონთქარმა მისცა ბექას ათაბაგობა და ყოველი საზღვარი სამცხე-საათაბაგოსი და უწოდეს საფარფაშა და პატივი სცეს ორითა თულითა“. ამის შემდეგ აღარ ყოფილა სამცხე-საათაბაგოში მთავარი ქრისტეს სჯულითა, არამედ სხდებოდნენ ფაშები.

ამ უკანასკნელ მიზეზისა გამო დიდძალი თავადა-აზ-

– 218 –

აზნაურობა გამაჰმადიანდა; ამასთანავე ფაშებმა გამორეკეს სამცხე-საათაბაგოდგან ყველა მღვდლები, ეპისკოპოსნი და სხვანი სასულიერო პირნი, რომელთაც კი არ უარჰყვეს ქრისტეს სარწმუნოება, გაუქმდნენ ეკლესიანი და მონასტერნი; ზოგი მათგანი დაანგრის, ზოგი მეჩითად გადააკეთეს; მრავალთ ქრისტეს მორწმუნეთ გამოიტანეს იქიდან ჯვარი, ხატნი და ეკლესიის სამკაულნი და დამალეს სახლებში, რომ მალვით მაინც ეღვიარებინათ ღმერთი ქრისტიანულად, რომელთაც არა სურდათ ფარისევლობით ქცევა და დაფარვით აღვიარება ქრისტეს სჯულისა, იმათ დასტოვეს თავისი სამშობლო და გადმოსახლდნენ ქართლში, კახეთში და იმერეთში, და თან მოიტანეს საეკლესიო ნივთნი, ხატნი და ჯვარნი. ამ დროს არიან გადმოსახლებულნი დიასამიძეები, ავალიშვილნი, ციციანნი, ლეონიძენი და სხვანი. უმეტესი ნაწილი თავად-აზნაურობისა დარჩა თავის ქვეყანაშივე და გაათათრდა. ასე მოიქცნენ პირველად თავადნი და აზნაურნი, მერმე მათს მაგალითს მიჰბამეს გლეხთაც. ტყუილად ხომ არ არის ნათქვამი, რომ თევზი აყროლებას პირველად თავიდგან დაიწყებსო. გლეხთ არა ჰსურდათ მამა-პაპის სჯულის დატოვება, მაგრამ მათ ბატონებმა ნება არ მისცეს, დაუწყეს დევნა სჯულზე მტკიცედ დგომისათვის. მაშინ გლეხობის მომეტებულმა ნაწილმა უარ-ჰყვეს მამა-პაპის სარწმუნოებმა, მცირედმა კი დასტოვა საათაბაგო და გადმოსახლდა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის საქართველოში. დაიხოცნენ მწყემსნი და განიბნივნენ ცხოვარნიო, რომ იტყვიან, სწორედ ისე მოხდა. მატიანე ამბობს, რომ მით უფრო უმეტეს ადვილად გაჰქრა ხალხში ქრისტიანობაო, რომ მათ აღარ ჰყვანდნენ მღვდელნი და ეპის-

კოპოსნიო და ხალხი აღარ ემორჩილებოდა მცხეთის ქათალიკოზსაო. მარტო თავადთა და გლეხთა დედა-კაცები ადგნენ მტკიცედ მამა-პაპის სარწმუნოებას, მამა-კაცებსა-

– 219 –

ვით ადვილად იმათ თავი არ დაანებეს ქრისტეს სჯულს. „თუმცა წარჩინებულნი მაჰმადიანნი იყვნენ, ამბობს მათიანე, არამედ ცოლნი მათნი და მხევალნი იყვნენ ყოვლითა ქრისტიანენი“. 1647 წელს სტამბოლიდგან მოსწერეს საფარ-ფაშის (ბექას) შვილის-შვილს როსტომ ფაშას, რათა იქმნენ ცოლ-შვილნიცა მათნი, რომელნიცა მაჰმადიან არიან – მაჰმადიანად“. ეს ბრძანება გამოუცხადეს როსტომ-ფაშის ცოლს, მაგრამ „მან არა ინება, არამედ აიძულებდნენ ყოფას მაჰმადიანად და ამისთვის დაითმინა მრავალნი ტანჯვანი. მერმე განივლტო, რათა გარდაიგდოს თავი კლდესა ზედა. სცნეს ესე, შეიპყრეს და არა უტევეს, კვალად ინება მოშობა თავისა თვისისა და მცნობელთა არცა ამასზედა მიუშვეს. ხოლო შემდგომად სიყმილისა და მრავლისა ქენჯნის, მოიპოვა ღონე, რამეთუ ჰგონა, ვითარცა თვით თავისა ყოფნა, ეგრეცა სხვათაცა და ამის მიზეზისათვის იტყოდა: უკეთუ დაატოვებინოთ ყოველთა წარჩინებულთა ცოლთა უწინარეს ჩემსა ქრისტე, მერმე დავუტეგო მეცა, უკეთუ არა, ესრეთ არცა მე. მაშინ შეუთქვეს რა წარჩინებულთა ცოლთა, მათ ყოველთა შიშისათვის ტანჯვისა დაუტევეს ქრისტე და გამაჰმადიანდნენ ყოველნი სრულიად და ამის შემდეგ, უღონო ქმნილი, გამაჰმადიანთა იგიცა. არამედ იქმნა რისხვა ღვთისა ცოდვათა ჩვენთათვის, რამეთუ აწ უმეტეს ადრე მოიხრდნენ ეკლესიანი... რომელთა არა ინებეს მაჰმადიანობა ქართლს, იმერეთს, ოდიშს, გურიას, კახეთს წარაქვნდათ ხატნი და ჯვარნი და წმინდათა ნაწილნი, მოისპოდნენ ეპისკოპოსნი, თუ სადმე იყო და მონაზონნი და მწყემსნი“¹⁾).

ქართველნი დედა-კაცნი მარტო სარწმუნოების დაცვაში არ იყვნენ მტკიცენი. ისეთნი იყვნენ ისინი მტერ-

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. მე- II ნაწ. გვ. 162 – 169 და 288 – 299.

– 220 –

თან ბრძოლაში და სამშობლო ქვეყნის დაცვაშიაც. 1608 წელს ხონთქარმა გაილაშქრა სირიის წინააღმდეგ. მან დაიბარა ყირიმის თათარხანი თავის ჯარებით. იმან გაიარა თავის ჯარით სტამბოლზე და შეუერთდა ხონთქრის ჯარებს სირიაში. ამათ დაიპყრეს ეს ქვეყანა. ბაღდადის აღების შემდეგ ხონთქარმა ნება მისცა თათარხანს დაბრუნებულიყო ყირიმში. მაშინ ამ უკანასკნელმა სთხოვა ხონთქარს ნება მიეცა საქართველოზე გავლისა, რადგან

ეს გზა მოკლე არისო. იმას გაეგონა, რომ საქართველო მდიდარი ქვეყანა არის და გავლის დროს დავიპყრობ და სიმდიდრეს ვიშოვიო. 1609 წელს ის მოადგა ჩვენს ქვეყანას. შეიტყო მეფე ლუარსაბ პირველმა. ამან და გიორგი სააკაძემ, დიდმა მოურავმა, რამდენჯერმე დაამარცხეს გზაზე, მაგრამ ის მაინც გადმოვიდა ქართლში და დადგა სურამის ბოლოს, აქ მოგროვდა ქართველთა ჯარებიც, რომელშიაც ერივნენ დედა-კაცნიც. მოურავის მეცადინეობით და მამაცობით თათარხანის ლაშქარი ასე დამარცხდა, რომ სრულიად გაიფანტა და მოედო ტყელრეს. მას მიჰყვნენ უკან დედა-კაცები. სამი დღის განმავლობაში იჭერდნენ ისინი თათრებს ტყეში და გათოკილები გამოჰყავდათ ტყიდგან, აშიშვლებდნენ და ტიტვლებს უშვებდნენ ბედის ამარად ¹⁾).

თუმცა ნათქვამი არის დედა-კაცისაგან, რომ „ერთი სხვათა შვილი დედასაც და მამასაც მირჩევნიაო“, მაგრამ ლუარსაბ მეფის დას თინათინს სამშობლოს ბედნიერება და ხალხოსნურის მეფის სიცოცხლე ურჩევნია თავის ქმრის სიამოვნებასა და სიცოცხლეს. იმას თავისი ქმარი შაჰ-აბასი იმდენად არ უყვარს, როგორც თავისი ძმა და საქართველო. იმას ჰსურს როგორმე განათავისუფლოს ქმრის ხელიდგან დატყვევებული ძმა და

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნეწ. მე-II. გვ. 36.

დააბრუნოს ისევ სამეფოში. იმას სურს ძმის წადილი ასრულდეს, და არა ქმრისა. ამისათვის 1615 წელს, როცა შაჰ-აბასი შემოესია საქართველოს და მოტყუებით დაიჭირა ლუარსაბი და მიჰყავდა სპარსეთში, ყარაიაზე ყაენმა და მან ინადირეს. აქ მეფემ სიმარჯვე გამოიჩინა და 13 ნადირი მოკლა ერთ დღეს. ეს ამბავი ძლიერ ეწყინა დას თინათინს და შემოუთვალა მალვით ძმას, „რათა არა უჩვენოს ყაენს თავი თვისი მხნედ და ახოვნად“. ამაზედ ძმამ უპასუხა: „ვუწყვი, რამეთუ არღარა განმიტევენს, ამისთვის უმჯობეს არს სიკეთისა ჩვენება, ვიდრე სიავისაო“. გარდა ამისა თინათინზე კიდევ ის ვიცით, რომ ამ დროს ის იყო საქართველოში შაჰ-აბასთან ერთად და მის ბრძანებით მისწერა იმერეთში მყოფს ძმას წიგნი და მიიწვია თავის ქმართან. ეწადა დას ძმისთვის ამ წერილის მიწერა თუ არა, ეს არ არის ცხადი, მაგრამ მატიანე ამბობს, რომ დის წიგნი შაჰ-აბასმა გაუგზავნა ლუარსაბსაო. აქედგან, რასაკვირველია, არა სჩანს თინათინის გარევა საქართველოს ბედ-იღბლის პოლიტიკურად განწყობაში. ლუარსაბის სიტყვები, რომელიც ზევით მოვიყვანეთ და დის მიერ გაფრთხილება მისი ამტკიცებენ, რომ იმას ჰსურდა ძმის და მეფის განთავისუფლება მაგრამ ამას ვერ ვიტყვით თინათინის დედამთილზე, რო-

მელსაც ერქო ბეგუმ და იყო შაჰ-აბასის დედა. ჩვენ არ ვიცით, ეს ქალი ქართველი იყო თუ არა ჩამომავლობით, მაგრამ ის კი ვიცით, რომ ამისი დედამთილი იყო ოთარ შალიკაშვილის ქალი. თუ მივიღებთ მხედველობაში ევროპიის მოგზაურის (1627 წ.) პიეტრო დელლაველეს შემდეგს სიტყვებს: „ქართველების რიცხვი ისე დიდი იყო, რომ დღეს არ იპოვება არც ერთი სახლი მთელს სპარსეთში, რომელიც სავსე არ იყოს ამისთანა (ტყვევებით) ქართველებით, მამა-კაცებით და დედა-კაცებითაც; იქ არ არის იმისთანა დედაკაცი, რომელსაც არა სურ-

– 222 –

დეს, რომ ყველა მისი ქალები ქართველები იყვნენ, ამიტომ რომ ესენი მშვენიერები არიან. თვით ხელმწიფეს გავსებული აქვს თავისი სასახლე მათის კაცებითა და ქალებით და სხვებს თითქმის არ იმსახურებს¹⁾; – ვამბობთ, თუ ამ სიტყვებს მივიღებთ მხედველობაში, მაშინ უნდა დავრწმუნდეთ, რომ ბეგუმ, თუ მამითაც და დედითაც არა, ერთის მხრით მაინც ქართველი იყო. აი ეს ბეგუმ იყო დედა-კაცი მეომარი, მხნე და ახოვანი. რადგან ქმარი სუსტი ხასიათისა და ჭკუის კაცი იყო, ამას ეჭირა მთელი სპარსეთის სახელმწიფოს საქმეების გამგეობა. რადგან ამ დროს ოსმალები აოხრებდნენ საქართველოს და იპყრობდნენ, ამისათვის ეს ბეგუმ წამოუძღვა სპარსეთის ჯარებს, მოვიდა შირვანში, შეება ოსმალოს ჯარებს, დაამარცხა ლალა-ფაშა, წაართო ციხე, დაწვა და დააქცია, ხაზინაც წაართო და თათარხანიც დაატყვევეს ყაზმინს. ვიდრე ეს მხნე დედაკაცი ცოცხალი იყო, ყიზილბაშნი ვერას ავს უბედავდნენ მის ქმარს შახუდაბანდას, მაგრამ ის რომ მოკვდა, მაშინ მისი ქმარი ყიზილბაშებმა ჩამომაგდეს ტახტიდან და ციხეში დაამწყვდიეს. ჩვენთვის ის მით არის მხოლოდ შესანიშნავი, რომ მან უშველა მეფე სვიმონს ოსმალების დამარცხებაში.

როგორც მჯობნს მჯობნი არ დაეღევა, ისე კარგთან რომ ცუდიც არ იყოს, არ შეიძლება. ეს წუთი სოფელი ისეა აგებული, რომ ვიდრე მზე ანათებს, ბოროტსა და კეთილს ექნებათ განუწყვეტელი ბრძოლა ურთი-ერთ შორის. ამას ჩვენ იმაზე ვამბობთ, რომ ამავე დროს იყვნენ ორნი მაღალ-წოდების ზნე-გაფუჭებულნი დედა-კაცნი. ერთი იყო ქართლელი, მეორე კახელი. რასაკვირველია, გარყვნილნი და მავნებელნი სხვანიც ბევრნი იქნებოდნენ, მაგრამ ჩვენ აქ იმათზე ვლაპარაკობთ, რო-

¹⁾ იხ. ჟურ. „ივერია“ 1879 წ. № 3.

– 223 –

მელნიც მატიაწეში არიან მოხსენებულნი და რომელნიც

რაიმე მხრით შეეხნენ ერის ცხოვრებას თავიანთ მოქმედებით. კახელი ქალი იყო მეფე ალექსანდრეს და. ამას აღერჩივა ენკრატისობა (მონოზნობა) და სცხოვრობდა ალავერდს; მაგრამ ფარულად მას „თანა ეყოფოდა ალავერდელი“, – ეპისკოპოსი, ძმა ხსენებულ ბოროტ-მოქმედისა ოთარ ჩოლაყაშვილისა. ეს ამბავი ჯერ არავინ იცოდა: მაგრამ როცა იერუსალიმის პატრიარხმა მეფე ალექსანდრეს შემწეობა სთხოვა ფულით მონასტრების ვალების გადასახდელად, მაშინ ეს დაფარული საქმე განცხადდა. საქმე იმაშია, რომ კახელები თანახმა გახდნენ ნებაყოფლობით, ვისაც რამდენი შეეძლო, შეეწირათ ფული იერუსალიმის პატრიარხის საჭიროებისათვის. „დაადგინეს ალავერდელი, რათა შეჰკრიბოს (ფული) და წარიღოს იერუსალიმში. მან შეჰკრიბა ხუთი ათასი დრაჰკანი და წარვიდა. მეფის დამ რომ შეიტყო ეს ამბავი, გამოუყენა მას უკან კაცი და დააბრუნა: მე ორსულად ვარ შენგან და შენი წასვლა არ შეიძლებაო. ამის გამგონე ალავერდელი მაშინვე დაბრუნდა; მოვიდა კახეთში „წარიპარა ქალი იგი და წარვიდა იმერეთს; ხოლო ოქრო იგი წარმოუგზავნა ალექსანდრესვე“. ამ საქმისათვის დასწყევლა სულიერი მამა; ალექსანდრე მეფემ არამც თუ არა ავნორა, არამედ შერთო მასვე თავისი და, რადგან გაკრეჭილი იყო და „მისცნა მცირედნი მამულნი და იყოფოდა მუნ შინა“¹⁾. ეს ამბავი მოხდა 1602 წელს. ამ ამბის ცოტა მერმე მეორე დედა-კაცმა ჩაიღინა უმსგავსო, უკადრისი და უსირცხო საქმე. ეს იყო სახელოვანის გმირის ზურაბ ერისთვის ძმის ბაადურის ცოლი იმერეთიდან. ამ ქალმა შეიყვარა ჯიჯავაძე საზვერელი, და რამდენიმე ხნის კურკურის შემდეგ, საჩინოში ყოფნის დროს, მოაკვლე-

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. III.

ვინა კანონიერი ქმარი ამავე ჯიჯავაძეს და გადიწერა ჯვარი. ეს ამბავი შეიტყო ბაადურის ძმამ ზურაბ ერისთავმა, მაშინვე შემოიყარა ჯარები, გადაიარა ფერსათის მთა და მიადგა საჩინოს. იმ, ღამეს როსკიჰმა ქალმა სიზმარში ნახა: „რამეთუ მოჰკლეს საზვერველი და ტყვე ჰყვეს იგი“, და ურჩევდა ახალს ქმარს ციხეში შეხიზვნას და გამაგრებას; მაგრამ მან არ გაუგონა. მაშინ ის თვითონ შევიდა ციხეში და გაამაგრა იგი. ამ დროს ზურაბიც მოვიდა, დაესხა თავს ჯიჯავაძეს, მოჰკლა და მოჰკვეთა თავი; „გარნა ციხესა ვერა ავნო-რა“, რადგან ქალმა ბრძოლა დაუწყო¹⁾. ეს მოხდა 1619 წელს.

რადგან ამ „ისტორიულის სურათების“ წერაში, რამოდენადაც შეიძლება, ქორონიკონს მივსდევთ, ამისათვის ახლა უნდა შევუდგეთ ქეთევან დედოფლის მოქმედების აღწერას.

1627 წელს პიეტრო დელლავეალე ამბობს, რომ შაჰ-აბაზს გულთით ეწადა ამაყი სპარსელების დამცირებაო. ამისათვის იმან მოიწადინა ქართველების გამრავლება თავის ჯარში, მაგრამ ამ განზრახვის ასრულება შეუძლებელი იყო, ვიდრე ქართველები არ დასტოვებდნენ ქრისტეს სარწმუნოებას. საჭიროდ შეიქმნა მისთვის ამათი გამაჰმადიანება. შეუდგა ის ამ განზრახვის აღსრულებაში მოყვანას. იმას თან ჰყვანდა სპარსეთში კახეთის მეფის ალექსანდრეს შვილი კოსტანტინე. ამას კარგად შეესწავლა სპარსული ენა, წიგნი, ზნე და ჩვეულება და გამაჰმადიანებულიყო. აი ეს ბატონიშვილი კოსტანტინე 1605 წ. მიიხმო შაჰ-აბასმა სასახლეში და უთხრა: „მომკვდარ არს დავით ძმა შენი და არს მამა შენი მოხუცებული და ძმა შენი გიორგი, აწ ვინადგან შენ ხარ სჯულსა ჩემსა მტკიცედ და მეფობისა ჩემისა სარწმუნო, მომიცია სრულიად

---

¹⁾ იხ. იქვე, 40.

შირვანისა ჯარები შემწედ, ხალათი და საჩუქარი მამისათვის, წარვედ და მოჰკალ ორნივე და შენ გამეფდი და ჰყავ კახეთი მაჰმადიან“. უღირსი შვილი საქართველოსი დათანხმდა, მოვიდა საინგილოში, ჩამოჰხდა ქალაქს ბაზარში, დაიბარა იქ მამა და ძმა, დახოცა ისინი ღალატობით და გამოაცხადა თავი თვისი მეფედ. მერმე მოუგზავნა კაცი დედოფალს ქეთევანს, (ქვრივს), თავის ძმის დავითის ცოლსა და შემოუთვალა: „რადგან მაჰმადის სჯული ნებას აძლევს შერთვას რძლისას და მე ვარ მაჰმადიანი და კახეთიც ყვენის ბძანებით მე დავიჭირე, შემირთე ქმარად და იყავ ისევ დედოფალი და თუ თანახმა არ გახდები შენის ნებით, მაშინ ამ საქმეს მე ძალად ვყოფ“. ქეთევანს ძალიან ეწყინა ასეთი თავზედი მისი სურვილი და მამამთილისა და მაზლის სიკვდილი, შეჰყარა მაშინვე კახეთის თავადაზნაურობა და უთხრა: სად გაგონილა ქრისტიანობაში, რომ ძმამ ძმის ცოლი შეერთოსო. ჩემს მაზლს კოსტანტინეს ჩვენი მეფე ალექსანდრე და ჩემი მაზლი გიორგი ორივე ღალატობით დაუხოცია, ახლა განუზრახავს ძალად ჩემი ცოლად შერთვა და კახეთისაც გამაჰმადიანება. თუ ამაზე თქვენ ყველანი ყაბულსა ხართ და არ გსურთ დაცვა სამშობლო ქვეყნისა, სარწმუნოებისა და ქართველთა დედათა ნამუსი, მაშ დმერთმა მშვიდობა მოგცეთ, მე აქ აღარ მსურს დგომა, წავალ ჩემს სამშობლო ქართლს.

კახელებს ძალიან ეწყინათ ეს ამბავი, შეიყარნენ ყოველ კუთხიდან, გამოუცხადეს დედოფალს ერთგულება და მოემზადნენ კოსტანტინესთვის წინააღმდეგობის გაწევას. მოუძღვა მათ ქეთევან დედოფალი, მოჰხდა ზაქათალის მაზრაში ბრძოლა, დამარცხდნენ სპარსნი და მოჰკ-

ლეს კონსტანტინე.

რადგან ხელმწიფის შთამომავალი აღარავინ იყო,

– 226 –

ამისათვის კახელებმა გაამეფეს ქეთევანი. ის იყო აშათან მუხრან ბატონის ქალი ზაგრატიონი და ნათესავი მეფის ლუარსაბისა, რომელიც ამავე დროს იქმნა წამებული სპარსეთში. მას ჰქონდა დიდი ნიჭი სახელმწიფოს მართვისა და იყო გამოცდილი, ამისათვის რომ ის იყო რამდენჯერმე სპარსეთშიაც. რამდენიმე წლის განმავლობაში, ვიდრე მცირე წლოვანი იყო მისი შვილი თეიმურაზ პირველი, ის დიდებულად განაგებდა სახელმწიფოს. მაგრამ შვილი ეჭვით უყურებდა დედას. შაჰ-აბასი ჩასჩურჩულებდა თეიმურაზს, რომ მის დედას განზრახვად აქვს ქმრად შეირთოს გამოჩენილი სარდალი ქაიხოსრო ომანიშვილი, რომლის ვაჟკაცობით და სახელმწიფო საქმეების ცოდნით იმან ბევრი ისარგებლაო. ამ შემთხვევაში დედაშენი ეცდება, ეუბნებოდა ის, რომ წინააღმდეგი გაგიბდესო, რომ რა არის სახელმწიფო მოუშადასო სხვა შვილებს, რომელიც ეყოლება მეორე ქმრის ხელშიო“. თეიმურაზი მოსტყუვდა და მოაკვლევინა ეს საუკეთესო შვილი ქვეყნისა. ქეთევანმა რა უთხრა შვილს ამ ბოროტ მოქმედებისათვის, არ ვიცით, მაგრამ თვით თეიმურაზმა კი იგრძნო შეცდომა. ხოლო შემთხვევათა მსვლელობა გვაჩვენებს, რომ დედა, „როგორც ძლიერ ჭკვიანი ადამიანი“, ამისათვის შვილს არ შემოსწყრომია, რადგან მათი ურთიერთ შორის უთანხმოება ავნებდა სამეფოს კეთილდღეობას, და ორივე, მცხოვრებნი გრემის ქალაქში, განაგებდნენ კეთილად კახეთს.

იმ დროს, როცა ქეთევანმა მოჰკლა კონსტანტინე ბრძოლაში, თეიმურაზი სპარსეთში იყო, შაჰ-აბაზს ძლიერ ეწყინა, რომ მისი განზრახვა არ ასრულდა, და რომ ქართლმა არ დაიჭიროს კახეთი და არ შეიერთოს, შეიტყო თუ არა კონსტანტინეს სიკვდილი, მაშინვე გამოსტუმრა თეიმურაზი კახეთში და თან გამოაყოლა იქ მყოფი კახელები. ქიზიყში ის ისტუმრა ერთმა გლეხმა და

– 227 –

აქ დედა-კაცებმა უძღვნეს მას ცხრა ბალდი აკვნით სამშობლო ქვეყნის დასაცვლად. აქედგან აცნობა დედას თავისი მოსვლა, მივიდა გრემს, იყო დიდი სიხარული. დედაშვილსა და ყოველი კახელებთ შორის. რამდენიმე ხნის შემდეგ დედამ მოიყვანა თეიმურაზი ქიზიყს და წმინდა ნინოს ტაძარში აკურთხებინა მეფედ. ამ დროს ის იყო 13 წლისა, როგორც სწერს მეფე არჩილი. შაჰ-აბაზს ბრაზი მოსდიოდა, რომ ვერ აღასრულა თავისი განზრახვა და რომ ქეთევანისა და თეიმურაზის გამგეობის

ქვეშ კახეთი უფრო და უფრო ძლიერდებოდა. საქართველოში ქრისტიანობის დაცვას ის მეფეებს აბრალედა, ამისათვის მეცადინეობდა ორივე სამეფოში მეფის გვარეულობის ამოწყვეტას. მაგრამ უფრო უმეტესად კახეთის ჯავრი სჭირდა კონსტანტინეს სიკვდილის გამო. ის ეძებდა მიზეზებს, რომ წაჰბრძოლებოდა ქართლსა და კახეთს. ამ განზრახვით იმან მიიწვია სპარსეთში თეიმურაზი და საიდუმლოდ ეუბნებოდა: ლუარსაბის და ხორეშანი შეერთეო და მაშინ მე და შენ ქვისლები ვიქნებითო და ლუარსაბთანაც თანხმობით იცხოვრებო. იმას ეგონა, რადგან თეიმურაზი და ლუარსაბი მახლობელი ნათესავები არიან, უარს იტყვიან ქრისტეს სჯულის დარღვევაზეო და მე ამ მიზეზით ურჩობისათვის ომს გამოუცხადებო; მაგრამ მეფეებმა იცოდნენ შაჰ-აბაზის მზაკვრობა და თანახმა გახდნენ დამოყვრებაზე, თუმცა პირველში უარზე იდგნენ. თეიმურაზმა შეერთო ლუარსაბის და ხორეშანი. მაგრამ შაჰ-აბასი კიდევ არ დასცხრა, და ახლა სხვა მიზეზი მოიძო: მე ვსთხოვე ლუარსაბს ეს ქალი, მე უარი მითხრა, ნათესავს კი მიათხოვაო; დაიჟინა, არ იქნება, თუ თეიმურაზმა მე არ დამითმო ხორეშანიო, რადგან ლუარსაბი პირველში მე შემპირდა იმას, მერმე კი მის ნაცვლად თინათინი მომცაო ¹⁾).

---

¹⁾ დელლავალე ამბობს, რომ ამ ქალის სახელი ელენე იყო; „ქართლის ცხოვრებაში“ კი თინათინი სწერია.

თეიმურაზმა შეუთვალა: „მე ჩემი ღირსება ნებას არ მაძლევს, რომ ჩემი საკუთარი ცოლი სხვას მივცეო“. ღვთის რისხვა კაცი შაჰ-აბასი ძალიან განძვინდა, წამოვიდა დიდის ლაშქრით კახეთის ასაოხრებლად. მაშინ დედოფალმა ქეთევანმა გასწირა თავი თვისი, წავიდა ყენთან, თან წაიყვანა ორი თავისი ქალი და შვილის შვილი ალექსანდრე, რომ ამით დაემტკიცებინა მისთვის ერთგულება და შეერიგებინა თეიმურაზთან. ეგრე მოიქცა თეიმურაზ, ამბობს დელლავალე, იმ იმედით, რომ მის დედას ქეთევან დედოფალს, როგორც ძლიერს ჭკვიანს ადამიანს და რამოდენიმეჯერ სპარსეთში ნამყოფს, ხელმწიფის ხასიათის მცოდნეს, შეეძლო მისი დამშვიდება და შერიგების მოთხოვნა, მაგრამ ხელმწიფე უღმობელად დარჩა, და, თითქოს ძლიერ შეყვარებული ყოფილიყოს, დაჟინებით თხოულობდა ხორეშან დედოფალს“. დაიწყო ახალი ბრძოლა ქეთევანსა და შაჰ-აბაზს შორის. ის ეუბნებოდა ქეთევანს: თეიმურაზი ჩემი ერთგული რომ იყოს, თავის მემკვიდრე შვილს ალექსანდრეს გამომიგზავნიდაო. ახლა მოითხოვა ესეც. ქეთევანმა მოსწერა, ნუ გამოგზავნი ალექსანდრესო: მაგრამ მან არ გაუგონა. ესეც რომ მოვიდა, ახლა თვითონ თეიმურაზი დაიბარა. ის აღარ,

წავიდა. მაშინ შაკ-აბაზმა გამოილაშქრა საქართველოზე, ააოხრა კახეთი და 100,000 სული გადაასახლა კახეთი-დგან. მაშინ აოხრდა ჭიაური და ზაქათალის მაზრა. გადასახლებულთაგან უმეტესი ნაწილი საჩუქრებითა და ჯილდოს დაპირებით გაამაჰმადიანა, და მათგან შეადგინა ლაშქარი 30,000 კაცით. მაგრამ სიმტკიცე ქეთევანისა ვერ გასტეხა ვერც მუქარით, ვერც კეთილის ცხოვრების დაპირებით. მაშინ შეუბრალებელმა ბარბაროსმა ის დაამწყვდია შირაზის ციხეში. შვილის-შვილები კი, მათი მოუდრეკელობით გაბრაზებულმა დაასაჭურისა და თან გააყოლა. ალექსანდრე მალე მოკვდა, ხოლო ლევანი გაგიჟდა.

– 229 –

ქეთევან დედოფალი, წაყვანილი შირაზში „მთელის თავის სახლით (მას ჰყავდა მრავალი მოსამსახურე ქალი და კაცი) დიდის სიმტკით ადგა ქრისტეს სარწმუნოებას, რომელსაც ასრულებდა, რამოდენადაც იცოდა და შეემლო. დიდის გულმოდგინებით, ძვირფასს საეკლესიო ნივთებს, წიგნებს და სამოსლებს დიდის თავყვანისცემით ინახავდა. მაგრამ იმ დროს მას არა ჰყავდა არც ერთი თავისიანი მღვდელ-მთავარი წირვა-ლოცვის აღმასრულებელი. ერთი კი ჰყავდა წინად, რომელიც ვფიქრობ, იყო რაღაც საეკლესიო თანამდებობისა; მაგრამ რადგან ის იყო ძალიან კეთილი ქრისტიანე და მაჰმადიანებს ეგონათ, ის ამაგრებს დედოფალს და, რაკი მოშორდება, დედოფალიც გადუდგება თავის სარწმუნოებასაო, მას შესწამეს რაღაც დიდი დანაშაულობა და მოჰკლეს. ის მოკვდა ცეცხლზე დამწვარი შირაზში, თავდადებულის სარწმუნოებისათვის და აღსავსე დიდის მოთმინებითა. მეორე მღვდელთაგანი, რომელიც ქეთევან დედოფალს თან ჰყავდა, როცა მე იქ ჩავიარე, იყო ვითარცა მოურავი. განაგებდა მთელს მის სახლს და უფრო კარის კაცად ჩაითვლებოდა, ვიდრე სხვა რამედ; უცოდინარობისა, თუ სხვა რამე მიზეზისა გამო, არ ვიცი, ის არ სწირავდა. გარდა ამისა ჰყავდა კიდევ ერთი ბერი, მაგრამ სრულებით გამოჩერჩეტებული და ერთი ერის კაცი, რომელიც ამისთანებში ვერაფრად გამოადგებოდა. მე ვფიქრობ, რომ მას აქეთ, რაც ჩვენ პატრებს კარმენიტანელ ფეხშიშველებს და აგრეთვე ავგუსტინიანებს აქეთ შირაზში დგომა და ეკლესია, ისინი არ დააკლებდნენ იმას ნუგეშს და გაამხნევებდნენ ყოვლის გვარის სულიერ შემწეობით. მე გავიგონე, რომ დედოფალს არასოდეს, ვიდრე ცოცხალი იყო, არ დაუკლია მათთვის უხვი საწირავები და სხვა გვარი შემწეობაც. მე ვამბობ ვიდრე ცოცხალი იყო-მეთქი, ამიტომ რომ რამდენიმე თვის წინად, ინდოეთი-

– 230 –

დგან დაბრუნებული ბაზორაში რომ ჩაველ, იქ მე შემ-
ვიტყე შემდეგი ამბავი. 22 სექტემბერს (ჩვენებურ 10-ს)
1624 წელსა ქეთევან დედოფალი სპარსეთის ხელმწიფის
ბრძანებისამებრ დიდის წვალეებით მოუკლავსთ, ქრისტეს
სჯულზე სიმტკიცით დგომისათვის, იმავე ქალაქს შირაზ-
ში, სადაც ამდენი ხანი დაკავებული იყო. არ ვიცი რა
მოქმედობას თხოულობდნენ მისგან. სიკვდილს შეჰხვდა
იგი მხნედ, ვითარცა უდიდებულესი მოწამე. ამ ცნობის
საფუძვლად მე ვასახელებ ღირსის პატრის ფრაგრეგორი-
ორსინო და მინიკანელის მოხსენებათა. იგი იყო სამხრე-
თის მთავარი ვიკარი და თავის მოგზაურობის დროს გა-
დასულიყო სპარსეთში, სადაც ცოტა ხნის წინათ ეს შემ-
თხვევა მომხდარიყო. ბაზორაში შევხვდი მე, პირველად
მან მიაშბო ეს ამბავი. გარდა ამისა მან ამის შესახებ რომ-
ში წარადგინა ვრცელი მოხსენება“¹⁾.

ქეთევან დედოფლის შემდეგ დედა-კაცებს უფრო
დიდი გავლენა ჰქონდათ მამა-კაცებზე, ვიდრე წინათ. ახ-
ლა ისინი უფრო ძლიერ ერევან პოლიტიკურს საქმეებ-
ში და დიდი გავლენაც აქვთ ხალხის ცხოვრებაზე. ამი-
სათვის საჭირო დროს მეფეები იყვანენ მძევლად მათს
ცოლებს. ასე მოიქცა მაგალითებრ კახეთის მეფე თეი-
მურაზ პირველი, შვილი ქეთევან დედოფლისა. ლუარსაბ
მეფის სიკვდილის შემდეგ იმან მოიწადინა ქართლ-კახე-
თის შეერთება. ამ განზრახვის თანახმანი იყვნენ გავლე-
ნის მექონნი თავად-აზნაურნიც; მაგრამ თეიმურაზი ბა-
რათაშვილებს ვერ ენდო. ვინც იმათ შორის უფრო გავ-
ლენიანი და გამოჩენილი კაცი იყო, იმათი ცოლები თა-
ვისთან მძევლად მიიყვანა; მაგრამ ბარათაშვილებმა მაინც
ულალატეს იმას. რადგან სპარსეთს არა ჰსურდა ქართლ-

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 112 – 119; ჟურნალი „ივე-
რია“, გვ. 45 – 53, სტატია დელლავალესი.

კახეთის შეერთება და გაძლიერება, ამისათვის იმან (სპარ-
სეთმა) დასვა ქართლის სამეფო ტახტზე როსტომ მუხრან-
ბატონი. ისინი მაშინვე იმას მიემხრნენ. თეიმურაზს ეს
ეწყინა და მოიწადინა მათი ცოლებისათვის, რომელნიც
მძევლად ჰყვანდა, ცხვირ-პირის დაჭრა. მაგრამ ამის წი-
ნააღმდეგი გაუხდა მას ცოლი ხვარაშან დედოფალი. ეს
იყო ლუარსაბ მეფის დაი. იმან ნება არ მისცა ქმარს დე-
დათათვის ამგვარი შეურაცხყოფა მიეყენებინა.

ბარათაშვილები თუმცა წინააღმდეგნი გაუხდნენ თეი-
მურაზს ქართლ-კახეთის შეერთებაზე, ქართლის თავადო-
ბამ მაინც ხელი არ აიღო თავის განზრახვაზე. 1634 წ.
როსტომ მეფე მოვიდა თბილისს და დაიწყო სამეფოს

გამგეობა. მაგრამ ამავე წელს იმას უღალატეს: ზაალ ერისთავმა, იოთამ ამილახორმა, ნოდარ ციციშვილმა, გიორგი გოჩაშვილმა და ევდომოზ ქათალიკოზმა. ესენი იყვნენ თეიმურაზის მომხრენი. რადგან როსტომი მაჰმადის მორწმუნე იყო, თავადობას და ხალხს არ უნდოდა მისი მეფობა. იმათ ჰსურდათ თეიმურაზის მეფობა და ესეც ამის მოწადინე იყო. ასტყდა მათ შორის ბრძოლა, მაგრამ როსტომმა ისინი დაამარცხა და მოამწყვდია ზავრეთის ციხეში. ნოდარ ციციშვილს რომ გაუჭირდა საქმე, „ჩათრევას ჩაყოლა ამჯობინა“. მაგრამ ვინ უნდა ყოფილიყო მათ შორის შუამავალი, რომ მეფე და მოღალატენი შეერიგებინა? ციციშვილმა აღირჩია ამ საქმისათვის თავისი დედა. იმან გაგზავნა მეფესთან სახვეწნელად. „რა მოვიდა, მეფემ დიდი პატივი დასდვა და სახვეწარი დაუჯერა: გაცლის გზა სთხოვა, ვითარცა ნათესავი იყო მეფისა და მერე დედათა შიგან სიკეთეზედ ნაქები იყო და საქართველოში ძველადგანვე წესად იყო, რომ ვისაც გასჭირებია – შესახვეწრად ან დედასა და ან ჯალაბს გაუგზავნიდეს, მეფენი და თავადნი პატივს დასდებდნენ, – მეფემაც გაათავა ძველი წესი და უვნებლო-

– 232 –

ბის საფიცარი მისცა, რომ საცა უნდა წავიდეს თავისის მხლებლებითა და ქონებით, ჩემს სამეფოში კი ნულარ დადგებო“¹⁾. ეს ამბავი მოხდა 1638 წელს.

ამის შემდეგ (1642 წელს) აუტყდათ ბრძოლა ახლა ორივე მეფეთ – თეიმურაზსა და როსტომს. პირველს არ უნდოდა მეორის მეფობა ქართლში. დიდხანს იბრძოდნენ. ბოლოს თეიმურაზი დამარცხდა. ის მოიმწყვდიეს ქიზიყის სოფ. მალაროში და ენებათ მისი დაჭერა. გაუჭირდა თეიმურაზს საქმე; მაგრამ აქაც ქალი აღმოუჩნდა მას მშველელად. რადგან მისი ცოლი ხვარაშან დედოფალი როსტომ მეფის ბიძაშვილი იყო, მივიდა მასთან, შეეხვეწა – ქმარი მისი მშვიდობიანად განეტევებინა. როსტომმა ხათრი არ გაუტეხა და აღასრულა ნება მისი: „მისცა ცხენები და ჯორნი, უძღვნა მრავალნი, წარუძღვნა ქათალიკოზი ურდუბეგაშვილი ქრისტეფორე და გაისტუმრა იმერეთში იმავ ღამეს, ხოლო თვითონ დაიპყრა კახეთი“²⁾. ამ სახით შეერთდა როსტომის მეფობით ქართლ-კახეთი.

მაგრამ ამის მერმეც ქართლის მეფეს არ დაჰკლებია ტახტის მეტოქე. 1656 მეფე თეიმურაზი წავიდა რუსეთს, მივიდა მოსკოვს, სთხოვა რუსეთს შემწეობა, მაგრამ, რომ ვერას გახდა, დასტოვა იქ თავის შვილის-შვილი ნიკოლოზი, რომელსაც შემდეგში თუშეზმა ერეკლე დაარქვეს, და მოვიდა ისევ იმერეთს (1659 წელს), შედგა ბერად და 1663 წელს გარდაიცვალა. აი ეს ერეკლე დაიბარა რუსეთიდან თეიმურაზის ასულმა იმერეთის

დედოფალმა დარეჯანმა და მოიწადინა კახეთის ქართლისაგან გაცალკეება. იმას განზრახვა ჰქონდა: თუ კახეთში არა, იმერეთში მაინც გავამეფებ ირაკლისაო. ის მოვიდა კახეთში 1662 წელს, როცა ჯერ მისი პაპა თეი-

---

1) იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. მე-II, გვ. 520.

2) იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. მე-II, გვ. 46 და 49.

– 233 –

მურაზი ცოცხალი იყო და მოინდომა, მამა-პაპის ტახტზე აღვსლა; მაგრამ ვახტანგმა ნება არ მისცა. მოუხდათ ბრძოლა. ერეკლე დამარცხდა გაიქცა და შევიდა გაღმა მხარს თორღუას ციხეში. ვახტანგი მას არ მოეშვა: მივიდა და გარს შემოადგა ციხეს. იმას უთუოდ დაიჭერდა ვახტანგი, თუ რომ დედა არ მიშველებოდა. ის დაურიდებლად გამოვიდა ციხიდან, მივიდა წინაშე ვახტანგისა და უთხრა მხნედ: რა რიგი არის, რომ მეფემ მეფის შვილი დაატყვევოს და გაამაჰმადიანოს. გეხვეწები ხელი აიღო ჩვენს გადარჯულებაზე და მისცე ჩემს შვილს გზა და განუტეო“. ქართველთა ჩვეულებისამებრ მეფემ ხათრი ვერ გაუტეხა დიდებულს ქალს. „მისცა გზა ერეკლეს და გაისტუმრა ფარულად“¹⁾.

საზოგადოდ უნდა ვსთქვათ, რომ დედათა შუამდგომლობას ისეთი სიძლიერე ჰქონდა, ისეთი ფასი ედვა, რომ მისი სიტყვისა და თხოვნის გატეხას ვერავინ ბედავდა. ვახტანგს ერეკლე არ უნდა გაეშო, რადგან სპარსეთს არ ესიაშოვნებოდა და ამისთვის დასჯიდა კიდევ, მაგრამ ჩვეულების წინაშე ის თავს იდრეკს, მის აღსრულებისთვის თავს არ ზოგავს და „ფარულად განუტევებს“. ერთის სიტყვით, სადაც დედაკაცი შუამდგომლობს, იქ პირად სარგებლობას ადგილი არა აქვს. 1714-სა და 1716 წ. ვახტანგ მეექვსეს შვილმა ბაქარმა დაატუსაღა თავისი მტრები და მამის ბრძანებით თვალები უნდა დაეთხარა მათთვის, მაგრამ რუსუდან დედოფალმა, ბაქარის დედამ, „არ აუფლა“ და იხსნა ისინი დასჯისაგან (იხ. იქვე).

ვახტანგ მეფისაგან დამარცხებული ერეკლე პირველი წავიდა ისევ რუსეთში (1664 წელს). აქედან ის დაბრუნდა და მივიდა სპარსეთში, საცა დარჩა 14 წელს. აქ შეირთო იმან ცოლად ანნა ჩოლოყაშვილას ასული და

---

1) იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. მე-II, გვ. 52, 78, 79 და 126.

– 234 –

მიიღო მაჰმადის სჯული. ამ ქალისაგან მას ეყოლა სპარსეთში ორი შვილი: დავითი და ელენე, რომელსაც სპარსულად ბანჯანუმ ერქოს. ანნამ თუმცა სჯული შეიცვალა, მაგრამ, არც თვითონ დაივიწყა თავისი სამშობლო ენა,

და არც შვილები დასტოვა მისი უცოდინარი. მისმა შვილმა დავითმა – თუმცა „სრულიად მიქცეული იყო წესა-ზედა და სჯულსა მაჰმადისასა, იყო უმეცარი ქართველთა ზნისა, – წიგნი და ენა ქართული და სპარსული იცოდა წარჩინებულად“. სამშობლო ენა იმან შეისწავლა სპარსეთში დედისაგან, რომელიც ისეთი მოხერხებული დედა-კაცი იყო, რომ იქიდანვე მეცადინეობდა სამშობლო ქვეყნის დიდებასა და ერთობისათვის. როცა დაბრუნდა სპარსეთიდან საქართველოში, იმან დაუყოვნებლივ მიიღო ქრისტიანობრივი სჯული. მისი ქმარი მეფე ერეკლე ამის შემდეგ ისევ სპარსეთში წავიდა და იქ მოკვდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ მამას უკან გაჰყვა შვილი დავით, რომელიც კახეთში მეფედ იყო დანიშნული მამის მაგიერად, მაგრამ ანნა დედოფალმა ფეხი აღარ მოიცვალა სამშობლოდგან. იმას ჰყვანდა კიდევ მესამე შვილი თეიმურაზი, რომელიც მას საქართველოში გაუჩნდა და იყო ამის ანაზარად. დავითმა ეს დასტოვა თავის მემკვიდრედ. იმას ამ დროს ცოლად ჰყამდა ბაინდურ ერისთავის ქალი. მაგრამ ქართლ-კახეთის ერთობისათვის დედამ გააშვებინა შვილს კანონიერი ცოლი სამღვდლოების თანხმობით და შეერთო ვახტანგ მეექვსეს ასული თამარ; მოყვრობის საშუალებით იმან შეარიგა კახეთისა და ქართლის სამეფო გვარნი. თეიმურაზ მეორემ დაიწყო მეფობა, მაგრამ ყოველისფრის მომქმედი იყო. დედა მისი ანნა. მის დაუკითხავად თეიმურაზი სამეფოში არას აკეთებდა. ის მოკვდა 1716 წელს და დაასაფლავეს ალავერდს. მისი შვილის-შვილი იყო სახელოვანი მეფე ერეკლე მეორე.

– 235 –

დედის სიკვდილის შემდეგ თეიმურაზი მაინც ვერ განთავისუფლდა დედაკაცის გავლენისაგან. იმას საქართველოში ჰყვანდა თავის ძმის დავითის ცოლი. ანნა დედოფალი რომ გადაიცვალა, კახელებმა უარ-ჰყვეს თეიმურაზის მეფობა, მაგრამ ეს რძალი მას წაესარჩლა, დაამკვიდრა ტახტზედ და მისი შემწეობით, წყალობით და ნებაყოფლობით განაგებდა კახეთს მეფე თეიმურაზ მეორე ¹⁾).

ამავე ხანებში მოქმედებს სპარსეთში დიდის წარმატებით ჩერქეზოვის ქალი, რომელიც იყო ცოლი სპარსეთის ხელმწიფისა. ამ დედოფალს ქმრისა და შვილის სიკვდილის შემდეგ დარჩა მცირე-წლოვანი შვილის-შვილი შაჰ-აბას მეორე. რადგან მას ჯერ არ შეეძლო სახელმწიფო საქმეების მართვა, ამისათვის სპარსეთის გამგეობა ამ ჩერქეზოვის ქალს ეჭირა. ყაენი ყმაწვილი იყო, ამბობს ქართ. ცხოვ., ბებია მისი ჩერქეზის ქალი იყო, და ჭკუიანი მანდილოსანი ბძანდებოდა და მისი სიტყვა გადიოდა“. სპარსელებს ეს არ მოსწონდათ და ენებათ მისი გაგდება სახელმწიფოდგან. იმათ ძალიან სწყინდათ, რომ

სპარსეთში ქართველობა ძალიან გაძლიერდა და ენა ამო-
იდგა. ამ დროს აქ იყო 30,000 ქართველთაგან შემდგა-
რი ჯუარი. ამათ შორის ბევრნი სახელმწიფოში უპირვე-
ლეს თანამდებობის ხარისხზე ასულიყვნენ: ზოგნი იყვნენ
მინისტრებად, ზოგნი ჯარის უფროსად, ზოგნი სასახლის
გამგებლად. შაჰის მცველ ჯარსაც (ამალას) შეადგენდნენ
აგრეთვე ქართველები. რადგან ქართველი ქალები ძალიან
ლამაზები იყვნენ, ამისათვის არ იყო ისეთი წარჩინებული
სპარსელის ოჯახი, რომ ქართველი ქალი არ ყოფილიყო.
ამ სახით თვით ხელმწიფენიც დედით ქართველნი იყვნენ.
ამ ჟამად უპირველესი დედოფალიც ქართველია. აჰ გა-
რემოებათა გამო ქართველთ დიდი გავლენა ჰქონდათ

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ მე-II, გვ. 131, 133 და 136.

სპარსეთში. ეს სწყინდათ აქაურს ხანებს და ეწადათ ყა-
ენტა გვარეულობის გაწყვეტა.

მაგრამ დედოფალს ძლიერი მომხრენი ჰყვანდნენ.
ჯერ ამათი გაწყვეტა იყო საჭირო, იმათ მოუშორებლად
მტრობის გამოცხადება საშიში იყო. ამისათვის ჯანი-ხანმა
ლალატობით, ლოცვის დროს, მოჰკლა დედოფლის პირ-
ველი მინისტრი მირზა-თაყი ეტიმადოვლე და მერმე
ეწადა მისი ამალის ამოწყვეტა, ხოლო ამის შემდეგ ახალ-
გაზდა ტახტის მემკვიდრეც უნდოდა მოეკლა და დედო-
ფალიც გაედევნა.

ეს ამბავი დედოფალმა შეიტყო, მაგრამ ხმა არ ამო-
იღო, არც უჩვენა მტრებს სახე, ვითომც იმას შეტყობი-
ლი აქვს მათი განზრახვა. მან უბრძანა იმათვე: „რადგან
მირზა-თაყი ეტიმადოვლე მოგიკლავთ, ახლა, ვინცა გნე-
ზავდეთ ის დასვით პირველ მინისტრად; მე საქმეში აღარ
ვერევიო“. მაგრამ ამ დროს სიაომ-ხანს მალვით მისწერა
ქართულად: „რა იქნა თქვენი კაცობა და ან რითა
სჩანს თქვენი ერთგულება ჩემს ოჯახისადმი? ჯანი-ხანმა
ეტიმადოვლე (პირველი ვეზირი) მომიკლა და თქვენ ეს
დასთმეთ და არა სთქვით-რა. დღეს არის თუ ხვალ თქვენც
დაგზოცენ და მერმე შვილსაც მომიკვლენო. ახლა თუ
ჩვენი ერთგულნი ხართ, ნუღარ აგვიანებთ, თორემ კიდევ
ისინი დაგასწრობენ. ვისაც ენდობი ქართველის შვილებს,
უბრძანე ყოველ ღამეს იარაღით სასახლეში მოვიდნენ და
ვინც მტრები არიან, ცოცხლებს ნუ გაუშვებთო“. ამ
საქმეში ერივნენ ზაალ ერისთავი და იოთამ ამილახორი,
რომელთაც, როგორც ზემოთა ვსთქვით, თეიმურაზ პირ-
ველის დროს ქართლ-კახეთის შეერთება ენებათ. მეშვიდე
ღამეს, დედოფლის ბრძანებისამებრ, ქართველთ საპატიო
შვილები იარაღ-შემორტყმულნი ხელმწიფის სასახლეში
მოვიდნენ“. მეორე დღეს ჯანი-ხანიც დაიბარეს. ის ამა-
ყად და შეუპოვრად მოვიდა სასახლეში. ქართველნი რომ

წინ მიეგებნენ იმას ეგონა უწინდებულად პატივსა მცემენო. მაგრამ ამ დროს სტაცეს ხელი და იქვე მოჰკლეს. მერმე წაუშინეს მის მომხრეებს, რომელნიც მასთან ჰყვანდა. ერთის წამის განმავლობაში მოჰკლეს 24 ხანი, სულთანი და ბეგლარი, და მათი მძოვრები ქალაქის მეიდანზე გადაყარეს. ამის შემდეგ დედოფალმა უბრძანა მათი ქონებისა და ოჯახების აკლებაც, და ისე გაძლიერდა, რომ ქართველთ შემწეობით სპარსელებს სისხლს უშრობდა და ყველას მუხანათებს ეძახდა.

დედა-კაცების მძლავრობა, ანუ უკეთა ვსთქვათ, მათი გავლენა მამა-კაცებზე მარტო ქართლ-კახეთის ისტორიაში არა სჩანს. იმათს სიტყვას იმერეთშიაც დიდი ძალა აქვს. მაგრამ იმერეთში ქალების მოქმედებას სხვა სარჩული უდევს. აქა აქვთ მათ სახეში უფრო პირადი სარგებლობა და არა მთელის ქვეყნის ინტერესი. ავათ თუ კარგად ქართლ-კახეთში ქალები მოქმედებენ იმ განზრახვით, რომ ქვეყანას სარგებლობა მოუტანონ. იმერეთში კი შემდგარა სხვა და სხვა პარტიები, რომლებშიაც ქალები დიდს მონაწილეობას იღებენ, მაგრამ მხოლოდ საკუთარს გაძლიერებას, გამდიდრებას და სარგებლობას მიესწრაფებიან და ამ სურვილის მისაღწევად ისინი მეტისმეტად ბოროტად მოქმედებენ. მაგალითად, ერთობის ჩამოსაგდებად და გასაძლიერებლად ქართლ-კახეთის მეფემ ვახტანგ მეხუთემ და მისმა ცოლმა მარიამმა მოიწადინეს თავის შვილის არჩილისათვის ვამიყ დადიანის ასულის შერთვა და დანიშნეს კიდეც; მაგრამ ცოლი დადიანისა ამაზე თანახმა არ გახდა: „შორს არის, მე ქართლში ქალს არ გავათხოვებო“, და იმდენი ჰქნა, რომ უარი ათქმევინა ქმარს. „უსმინა მანცა და მისცა ბეჟან ლოღობერიძეს ქალი იგი ცოლად, და მოჰხდა ამის გამო შფოთი და ბრძოლა (1661 წ.) ურთიერთ შორის¹⁾).

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. მე- II გვ. 51 და 203.

ამავე დროს იმერეთში მოქმედებს კახეთის მეფის თეიმურაზ პირველის ასული დარეჯანი. ეს იყო სახელოვანის ზურაბ ერისთვის ცოლად ნამყოფი. ის მან შეერთო დიდი მოურავის სააკაძის რჩევით. მაგრამ 1629 წ. თეიმურაზმა მოჰკლა ეს თავისი სიძე დ დარეჯანი წაიყვანა ღუშეთიდან კახეთში. ამავე წელს იმან მიათხოვა ის იმერეთის მეფის შვილს ალექსანდრეს. მაგრამ 1660 წელს ალექსანდრე მოკვდა და დარეჯანს მისგან შვილი არ დარჩა. გამეფდა მისი გერი ბაგრატი, მაგრამ სამეფოს განაგებდა დარეჯანი, და არა ისა. დედინაცვალმა მას

ძალად შერთო თავისი ძმის დავითის ასული ქეთევან და მობლუჭა თავის ხელში სრულიად მეფის უფლება, მაგრამ ექვსის თვის შემდეგ ის დაიჭირა, წაართვა კანონიერი ცოლი, დასთხარა თვალები, შეერთო თავათ ქმარი ვახტანგ ჭუნაშვილი და დაიწყო თავის ნებაზე სამეფოს გამგეობა. იმერეთში ეს საქმე არ იყაბულეს. მაგრამ დარეჯანის დამარცხება მარტო იმერეთს არ შეეძლო. სთხოვეს შემწეობა ახალციხის ფაშას ასლანს. უკანასკნელი მოვიდა ჯარით, დაიჭირა დარეჯანი, მისი ქმარი და ქეთევანი წაიყვანა ახალციხის მხარეს და დაასახლა ოლთისს; იმერეთში კი გაამეფა ისევ ბაგრატ, რომელიც ახლა უსინათლო იყო.

რადგან დარეჯანმა ამას ცოლი ქეთევანი წაართვა, ამისათვის ის დაინიშნა ახლა ქართლის მეფის ვახტანგის ძმის ქალზე, რომელსაც ერქო თინა ის უკვე წაიყვანეს იმერეთში, მაგრამ ბაგრატმა ჯერ-ჯერობით მასზე ჯვარი არ დაიწერა. თურმე მის დაზე თამარზე სჭერია მას თვალი, თოვლიც ლევან დადიანს ჰყვანდა ცოლად. აუტეხა ამას ბრძოლა და დაამარცხა, წაართვა ცოლი თამარი და მასზე ჯვარი დაიწერა; თინას გაანება თავი; დადიანს კიდევ ძალად შერთო ცოლად თავისი და და მისცა მერმე სამფლობელო.

– 239 –

იმერეთში ასე არეულ-დარეულად რომ მიმდინარეობდნენ სამეფო საქმეები, ბოროტი დარეჯანი გულხელდაკრეფილი არ იჯდა ოლთისში, იმან გამართა მიწერმოწერა ქართლის მეფესთან. ის ურჩევს ვახტანგ მეფეს: შერთე ქეთევანი შენს შვილს არჩილს, რომლის გამეფებაც შენ იმერეთში გსურსო, და მეც იმდენი შეძლება მომეციო, რომ თავი დავიხსნა ფაშისაგანაო. საქმე გარიგდა. მისცეს ფაშას 20,000 მარჩილი. არჩილმა შეერთო ქეთევანი. დარეჯანი განთავისუფლდა. მოვიდა ქმარით ისევ იმერეთში და ისევ ფაშის შემწეობით 1668 წ. ხელმეორედ გამეფდა. ბაგრატს ქართლში გაიქცა. მაგრამ მვირად დაუჯდა დარეჯანს ამდენი არევ-დარევა ქვეყნისა. ამავე წელს ერთ დილას, როცა ის ქუთაისის ციხეში თავს იხურავდა და იკაზმებოდა, შეუარდა ოთახში ხოსია ლაშხიშვილი და მოჰკლა დარეჯან დედოფალი შუბით და ამის შემდეგ იმერლობამ მას ზედ წააკლა ქმარიც ¹⁾.

გამეფდა იმერეთში კიდევ ბაგრატ უთვალო. მაგრამ დადიანმა ის არ მოასვენა. ის მტრობდა მას ცოლის წართმევისათვის, რადგან „თამარი იყო ფრიად კეკლუცი და აღმატებული მშვენიერებითა, სრული უმეტესად“, შეეცილნენ მას აგრეთვე გიორგი გურიელი და ახალციხის ფაშაც ²⁾. გახდა თამარი ბრძოლისა და სისხლის დანთხევის მიზეზად. ბევრი სისხლი დაიღვარა მის გულისათვის,

და ამ არეულობის ბოლო აღარა სჩანდა. მაშინ ბაგრატიმა განიზრახა გურიელთან შერიგება. მისცა მას ცოლად თავისი ასული დარეჯანი, რომელიც მას თამარისაგან ჰყვანდა, „რათა და უტეოს მან ტრფიალება თამარისა“. ის იყო მაშინ 11 წლისა. ამავე წელს მანუჩარ დადიანმა 8

1) იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. მე-II, გვ. 202-205.

2) იხ. იქვე, გვ. 205.

– 240 –

წლის ქალზე ჯვარი დაიწერა. ეს ქალი იყო ვახტანგ მეფის შვილის არჩილის ასული.

არჩილისა და მანუჩარ დადიანის მოყვრობის განზრახვა ის იყო, რომ ვახტანგს ჰსურდა იმერეთში თავის შვილის გამეფება და ამისათვის საჭირო იყო დადიანის მომხრობა. 1678 წელს მის მომხრობით იმან მართლაც ჩამოაგდო ტახტიდგან ბაგრატი და გაამეფა არჩილი. ამან კიდევ დადიანს ლევანს მადლობა იმით გადაუხადა, რომ დაიჭირა სკანდის ციხეში თავისი ბიძაშვილი თამარი, ცოლი ბაგრატისა, და მისცა იმასვე ცოლად.

მაგრამ 1679 წელს ბაგრატი იხევ დაამარცხა გიორგი გურიელის შემწეობით დადიანიც და არჩილიც. წაჰკვარა ლევანს ისევ ცოლი თვისი თამარ და კიდევ დაიპყრო იმერეთი. იმან იმეფა კიდევ ორი წელიწადი. მოკვდა 1681 წელს. გაუხარდა გურიელს. განუტევა ცოლი თვისი დარეჯან და შეირთო სიდედრი თამარ. ამ მიზეზით გამეფდა გურიელი იმერეთში. თამარი გახდა ახალის ქმრის ძლიერი მფარველი. ქართლის მეფეს გიორგი მეთორმეტეს ჰსურს გაამეფოს ალექსანდრე, შვილი ბაგრატ უთვალოსი, მაგრამ დედა ამის წინააღმდეგია. ძუ ლომსავით ის დასტრიალებს მთელს იმერეთს თავს. მისი წინააღმდეგია ყველა, მაგრამ ამდენ თრევაში ის კიდევ არ გატყდა და არ მონელდა მისი მხურვალე გვამი. ის ეწინააღმდეგება მთელს იმერეთს, მეფე გიორგის და ახალციხის ფაშას. არ უნდა რომ დაუთმოს შვილს მეფობა. ყველას ურჩევნია მას ახალი ქმარი გიორგი გურიელი. ის დადის მთელს იმერეთში და არიგებს ხალხს, არ მიემხროთ ალექსანდრეს, ჩემს შვილსაო. ამ განზრახვით ის წავიდა სამეგრელოშიაც, საცა ქმარყოფილი მისი ლევანი უკვე მკვდარი იყო, „რათა არა მიემხრნენ ოდიშარნო ალექსანდრესაო“. მაგრამ ამ მოგზაურობაში მან უეცრად დაღია თავისი უღვთო სული. ხალხში ხმა გა-

– 241 –

ვარდა, რომ დედოფალი ორსულად იყო და „შობასა შინა შვა ცეცხლი და მოკვდაო“¹⁾. ამავე დროს ქაიხოსრო ციციშვილის რძალმა, აგრეთვე სახელად თამარ-

მა, ხმა დააგდო ხალხში, რომ ვინც ქრისტეს სჯულს უარს ჰყოფს და გამაჰმადიანდება, მისი სული სიკვდილის შემდეგ ძალის ლეკვად იქცევა, ღამ-ღამობით ამოდის სამარიდგან და წკაფწკავობს სასაფლაოზედაო. ასე ემართება გივი ამილახორის ანდუყაფარის შვილის სულსაო, ამტკიცებდა ის საშინელის ფიცით. ამასვე ამტკიცებდა ერთი ვიდაც ფავლენიშვილი თავის მამის სულის შესახებ და არც გასაკვირია, რომ ამ დროს ასეთი ხმები ვრცელდებოდა ხალხში. ეს დრო მეტის-მეტად მწარე დრო იყო საქართველოსთვის. „ქამთა ამათ იქმნა განტევება ცოლთა, კვლა კაცთა და იდუმალ ტყვის ყიდვა და უჯერონი სჯულსა ზედა მრავალნი საქმენი“¹⁾.

ამ დროს იმერეთში, გურიაში და სამეგრელოში თავადიცა აზნაურიც, მღვდელიც, ბერიც, ერიც, მეფეც და დედა-კაცებიც ყველანი ზნე-გაფუჭებულნი არიან. იშვიათად ნახავთ მაღალ წოდების ქალს, რომ მთლად არ მისცემოდეს გულისთქმის დაკმაყოფილებას. ცოლისაგან ქმრის განტევება და ქმირისაგან ცოლისა, ურთიერთისთვის ღალატობა, ცოლთაგან ქმრების ხოცვა, თავად-აზნაურთაგან ორ-ორი ცოლის ერთად შერთვა, ეს ყველაფერი შეადგენს მაშინდელ დროისთვის დაუზრახველ მოვლენას. ამ დროს ქალი ზნეობით და კეთილის აღმზრდელიობით კი არ ფასდება, არამედ გლისპობით, მზაკვრობით და სხვანი. დიდებულნი თავადნი ეძებენ იმისთანა ქალს, რომელსაც ძლიერი და გავლენის მექონი ნათესავები ჰყავს. აქ კეთილ-ზნეობას ადგილი არა აქვს:

---

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 209.

ისინი მოყვრობით ეძებენ გამლიერებას და არა ჰკუთით და ცოდნით. მაგრამ თუ სიძეს ფეხი გადაუბრუნდა, დამარცხდა, დამბლა გახდა, დაიჩაგრა, მაშინვე იმას კანონიერს ცოლს ართმევენ და სხვას აძლევენ, რომ ამ საშუალებით კიდევ შემძლე მომხრეები იშოვნონ და გამლიერდნენ. მაგრამ ჩვენ მაინც ვერ მიმხვდარვართ: ქალები აკავშირებენ, ამეგობრებენ, უნერგავენ და შთააგონებენ მამაკაცებს ურთერთის შემწეობას მოყვრობის მიზეზით. თუ ამის მომხდენი არის მხოლოდ უბრალო ხათრი და სიყვარული ცოლისა? თუ სიყვარული და ხათრი ცოლებისა ამოქმედებს ერთად მოყვრებს, მაშ რით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ დამბლა ქმარს მაშინვე ართმევენ ცოლს და აძლევენ უფრო მხნეს, ძლიერს და გავლენიანს? ამის მიზეზს ჩვენ ვერ მიმხვდარვართ, მაგრამ იმ ფაქტს კი ცხადად ვხედავთ, რომ მოქმედებაში, თუ არა უფრო ძლიერნი, ნაკლებნი აღარ არიან ქალები მამა-კაცებზე. ისინი ორივენი ქიშპობენ, იბრძვიან, ხოცვენ მოწინააღმდეგეთ და ამ მხრით არიან ერთსა და იმავე

ჭაპან-წყვეტაში. არიან ისეთნი დრონიც, როცა ქალების ხელშია მთლად ბურთი და მოედანი მოქმედებისა. ისინი განაგებენ იმერეთის ხალხის ცხოვრებას: მამა-კაცი მოქმედებენ იმათის ჩაგონებით და განკარგულებით. ერთის სიტყვით, დედა-კაცების გავლენა კაცებზე ისეთი ძლიერია, რომ ვისაც მამაკაცს ჰსურს ქვეყნის ბედის ხელში ჩაგდება, ეძებს სიძეობას გამოჩენილ და გავლენიან კაცისას. ასე ჰფიქრობს არამც თუ თავადი, არამედ თვით მეფეც. ყველას სურს ქალების შემწეობით იდღესასწაულოს ჟამი თვისის საწუთრო ცხოვრებისა .

1683 წელს ალექსანდრე მეოთხე გამეფდა თუ არა იმერეთში, მაშინვე თავისი დაი დარეჯანი, გურიელის ცოლად ნამყოფი, მისცა პაატა აბაშიძეს, რადგან ამ დროს ეს კაცი ძლიერ განდიდებულიყო. მეფეს სურვი-

– 243 –

ვილი აუსრულდა. აბაშიძეები და მიქელაძეები რადგან მოყვრობით ნათასავნი იყვნენ, ყველანი იმას მიემხრნენ მძახლობის გამო. ამ სახით მეფემ შეადგინა ძლიერი პარტია გურიელის წინააღმდეგ.

მაგრამ ამ დროს არც ეს უკანასკნელი ზის გულ-ხელდაკრეფილი. ისიც მეცადინეობს გაძლიერდეს მეფის წინააღმდეგ. რაჭის ერისთავმა შოშიტამ, ბეჟან ლორთქიფანიძემ, გიორგი ლიპარტიანმა (ჩიქვანმა) და გურიელმა შეკრეს ურთიერთ შორის პირობა – იმოქმედონ მეფის წინააღმდეგ. ამათ არ ენებათ ალექსანდრეს მეფობა.

ასტყდა მათ შორის ბრძოლა. მეფემ ისინი დაამარცხა, მაგრამ ბრძოლაში პაატა აბაშიძე მოჰკლეს. მეფეს მოაკლდა ძლიერი მომხრე. მაშინ ის შეუჩნდა რაჭის ერისთავს პაპუნას, გადაიბირა, გააშვებინა კანონიერი ცოლი, ასული ბეჟან ლორთქიფანიძისა, მოიყვანა თავისთან კიდევ დაქვრივებული დაი დარეჯან და მას შერთო. იმავე დროს ლევანს დადიანს შერთო თავისი მეორე დაი თინათინ და ამით ისიც გაიმეგობრა შეირიგა და მომხრეთ გაიხადა.

მაგრამ საუბედუროდ ალექსანდრეს მტრად გაუხდა ქართლის მეფე გიორგი მეთორმეტე. ამას უნდოდა გაემეფებინა იმერეთში თავისი უფროსი ძმა არჩილი. ამ განზრახვის აღსასრულებლად იმან შერთო თავის ძმის ლუარსაბის ასული ელენე რაჭაში ქაიხოსრო იაშვილს და მოუყენა არჩილს შეძწედ. ამით გადაამტერა ალექსანდრე მეფე და იაშვილი ერთმან-ერთს. ამათ ერთმანერთი კარგად შებერტყეს. მეფე დასუსტდა. ამ დროით ისარგებლა არჩილმა და მართლაც გამეფდა ხელმეორედ იმერეთში. მაგრამ ის მაინც არ ამეფეს. ახალციხის ფაშის შემწეობით ალექსანდრემ 1691 წელს გააგდო ის იმერეთიდან და დაიჭირა ისევ თავისი სამკვიდრო ტახტი. მაშინ არჩილმა განიზრახა რუსეთში წასვლა; გადაიარა რაჭიდან

კავკასიის მთები და მივიდა ჩერქეზეთში ყილჩიყო ბატონთან. ამასთან დიდხანს დარჩა. ყილჩიყო მას დიდს პატივს სცემდა: ანადიმებდა და ანადირებდა, მაგრამ გულში კი ნამდვილი მტრობა ედვა. სპარსეთის შაჰს თურმე დიდძალი ფული გამოეგზავნა ყაზიყუმუხის ხანისათვის და ეთხოვნა, როგორმე ქრთამის მიცემით არჩილი დაიჭირე და გამომიგზავნე აქაო. იმას ეს ამბავი ყილჩიყოსთვის შეეტყობინებინა და დიდი ქრთამიც მიეცა. ესეც თანახმა გამბდარიყო და ეძებდა მარჯვე დროს მის დასატყვევებლად; მაგრამ ისეთნაირად, რომ თვითონ არ გამოჩენილიყო, ამისთვის ინახავდა თავისთან და განგებ პატივსა სცემდა.

1692 წელს არჩილი გაემგზავრა რუსეთისკენ. ყილჩიყო გაედევნა მას უკან. ერთ ვიწრო ხეობაში ჩასაფრებული მისი კაცები გამოცვივდნენ და ორმა მათგანმა სტაცეს უეცრათ ხელი აქეთ-იქიდგან მკლავებში. იშიშვლეს ხმლები არჩილის მხლებლებმა. ორმა ბერმა ნიკოლოზ აბაშიძემ და შალიკაშვილმა წაიძრეს მახვილები, რომელნიც მათ სამოსელს ქვეშ ჰქონდათ დამალული და განათავისუფლეს არჩილი. ასტყდა სასტიკი ბრძოლა. „იხადა მეფემან შვილდ-კაპარჭი და მოსრნა მრავალნი“. დიდხანს იბრძოლეს, მაგრამ მეფე მაინც ვერ დაიჭირეს. „განვლო ბრძოლით მეფემან რაზმი მათი და წარვიდა ლტოლვით. მაგრამ ჭენებაში ცხენს შარდი დაეჭირა, „განსივდა და ვერღარა რბოდა“. მაშინ კიდევ მოესივნენ ჩერქეზნი და ასტყდა კვალად ბრძოლა. მეფემ კიდევ „ძლიერად იბრძოლა... ჩერქეზთ იმედი გადუწყდათ მის დაჭერაზე. მაშინ იხმარა ერთმა ლეკმა ცბიერმა, მიუახლოვდა მეფეს და უთხრა: „რად მოიკლავ უებროსა თავსა? კმარა არს სიმხნედ, რომელი დღეს ჰყავ შენ! აწ დაიმდაბლე თავი და, მოვედ ჩემდა, ვფიცავ განგარინო ყოვლისაგან“. მეფემ უპასუხა: „არა მივენდო ჩერქეზთა, გარნა მოვალ შენდა“.

მაგრამ ამანაც გასტეხა თავისი ფიცი და მიიყვანა ის ყილჩიყოს სახლში. სახლის პატრონი არ ეჩვენა არჩილს.

„მასვე ღამეს ყილჩიყოს ცოლმა გაგზავნა მეფე არჩილი ბასიანს, რომელიც შეადგენდა ქართველთა სამფლობელოს და „სპანი მისნი დიგორს“, რომელიც აგრეთვე იყო ნაწილი საქართველოს სამეფოსი ¹⁾. ამ უკანასკნელის მაზრაში იყვნენ ამ დროს არჩილის შვილნიც ²⁾.

ჰქონდა თუ არა ყილჩიყოს ცოლსაც განზრახვა არჩილის განთავისუფლებისა, ეს ჩვენ არ ვიცით; მაგრამ ბასიანში მცხოვრებ ქართველებისა და ოსების ქალებმა არჩილი არ დაანებეს მტერს. მოვიდნენ თუ არა კაცები არჩილის წასაყვანად, მაშინვე შეიყარნენ ბასიანის ქალე-

ბი, მოიხადეს ლეჩაქები, მივიდნენ ქმრებთან და უთხრეს ვაჟკაცურად: „ან ჩვენი ლეჩაქები დაიხურეთ თავზე და თქვენი ქულები ჩვენ მოგვეცით, ანუ ჩვენ არასოდეს არ მივცემთ არჩილს ყილჩიყოს“. მეორე ღამეს ბასიანისა და დიგორის ქალებმა მართლაც განათავისუფლეს არჩილი და მისი მოგზაურნი და გამოისტუმრეს ქართლს³⁾.

ამ დროს მეფე ალექსანდრეს მაგრად ეჭირა თავისი ტახტი. ის იყო „მხნე, ახოვანი, ჰაეროვანი და უხვი“, მაგრამ ზნე-გაფუჭებული ჰქონდა. იგი იყო ხელად-მქცევი, ცუნდრუკი, უღვთო და ტყვათ გამყიდველი. პირველი მისი ცოლი არ იყო კანონიერი. ის ჰყვანდა იმას ხასათ; მაგრამ ორი შვილი რომ გაუჩნდა – გიორგი და სვიმონი, მოიწადინა მისი განტყვევა და შერთვა გიორგი აბაშიძის ასულისა. რათა? რისთვის? ამიტომ რომ გიორგი, თუმცა წინად ბერი იყო, მაგრამ მერმე გაკრეჭილ იქმნა (1685 წ.) და ისე გაძლიერდა იმერეთში, რომ თავის ძმას პაატა აბაშიძეს დაემჯობინა დიდებით და მძლავ-

1) იხ. ვახუშ. გეოგრ. გვ. 450 და 452.

2) იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 61.

3) იხ. იქვე, გვ. 214 და 215.

რობით. ამასთან დამოყვრება ახლა ძლიერ საჭირო იყო მისთვის. იმან სთხოვა მას ქალი თამარ, რომელიც ჯერ ათის წლისა იყო. ის შეირთო, მაგრამ ცოლს არ უყვარდა იგი გარყვნილობისათვის. ის სიძულვილი თამარს უფრო გაუცხოველდა, როცა ალექსანდრემ ქართლის რბევა დაიწყო და აქაური ხალხის ტყვედ ყიდვა. „ამისათვის სძულობდა ცოლი თავისი თამარ და მიზეზს უდგა განტყვევად“. დაუწყო იმან მამას ხვეწნა: განმავრთე ქმარს და მიმართოვე ქართლის მეფეს გიორგისაო. რადგან იმერეთის წარჩინებულ მებატონეთაც სძულდათ ალექსანდრე, ამისათვის აბაშიძე თანახმა გახდა ასულის თხოვნაზე. შეიკრიბნენ ქათალიკოზი, ეპისკოპოსნი, ერისთავი პაპუნა და სრულიად იმერეთის წარჩინებულნი, შეიპყრეს ის და მისცეს გიორგი მეფეს დასასჯელად. იმანაც მიიყვანა რუისს, დაახრჩო და დაფლა მუნვე ეკლესიაში¹⁾ 1695 წელს.

გასაკვირია, რომ ამ დროს, როცა იმერეთის ხალხში ასე დაცემულია ქრისტიანობრივი ზნე, ქართლში მტკიცედ ადგანან ცოლ-ქმრობის კავშირს. იმერეთში ადვილია ეკლესიურის კანონის დარღვევა, ქართლში კი შეუძლებელია. მაგალითად ხსენებული თამარი სთხოვს გიორგი მეფეს შემირთე ცოლად დაიჭირო იმერეთიო, მაგრამ ის უარს ეუბნება. ამის შემდეგ სთხოვს ახლა არჩილს ცოლად შერთვას და სამუდამოდ იმერეთის ტახტის დაპყრობას, მაგრამ ისიც უარს ეუბნება.

დაუცხრომელმა თამარმა მაშინ შეირთო ერთი ვიღაც მეფეთა მონათესავე გიორგი, რომელიც იმყოფებოდა ოდიშს და გლეხურად სცხოვრობდა. ამ კაცს არა ჰქონდა არც შესამჩნევი ჭკუა-გონება, არც დარბაისლური ყოფა-ქცევა, არც მეფის შესაფერი ზნე და გამოცდილება. მან იცოდა მხოლოდ გლეხთა მუშაობა და იყო ხეი-

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 215.

– 247 –

ბარცა, ამისათვის არ უყვარდა ის თამარს, რის გამო ერთის წლის შემდეგ გააგდო სახლიდგან. მაშინ იმერეთის ტახტს თვითონაც ჩამოეცალა და გაამეფა თავისი გერი სვიმონ, რომელიც პირველ ქმრის ალექსანდრეს ხასისაგან ჰყვანდა და ცოლად შერთო თავისი დაი ანიკა, რომელიც ჯერ ისევ ცოცხალს ქმარს, ნასყიდა იაშვილს წაართვა.

მაგრამ იმერეთის დიდკაცობა მაინც თამარს ემორჩილებოდა, მას ემსახურებოდნენ და იყვნენ მის წინაშე განუშორებლად. სვიმონს მხოლოდ აჩრდილი მეფობისა ჰქონდა, მაგრამ თამარს ესეც შეშურდა შვილისა და დისათვის და აუტეხა ბრძოლა.

შეშინებული სვიმონ გაიქცა ქართლს. დარჩა ბურთი და მოედანი მოქმედებისა ისევ თამარს. რომ უფრო სიძლიერე, გავლენა და სახელი ჰქონოდა ხალხში, მან განიზრახა ლიპარიტ ჩიქვანის ქმრად შერთვა. ისიც მის სურვილზე თანახმა გახდა: გააგდო თავისი კანონიერი ცოლი, რომლისაგანაც შვიდი შვილი ჰყვანდა და დაიწყო ქორწილისათვის მზადება. შეუთვალა თამარსაც მზად იყავიო.

მაგრამ უკანასკნელმა ვეღარ მოითმინა და თვითონ გაემგზავრა. მოვიდა ოდიშს და ჩამოჰხდა გიორგი მიქელამის სახლში, რომელიც თამარის ბიძა იყო. მიქელამემ უთხრა დისწულს: „რად მოხვალ ოდიშს? ჩემი დისწული ხარ, მოიცადე ჩემთან და დაიბარე თვითონ ლიპარიტი აქ, დაიწერეთ აქვე ჯვარი და მე გადავიხადო ქორწილი თქვენი საკადრისიო“. დაუჯერა იმანაც სიტყვა თავის ბიძას. დაიბარეს ლიპარიტი. მოვიდა ის მიქელამესთან ცოტაოდენის კაცითა, მაგრამ მიქელამემ არ აღასრულა თამარის წადილი: მოვიდა თუ არა ჩიქვანი, მაშინვე დაიჭირა იგი და უთხრა მრისხანებით: შენ უბრალო აზნაური ჩიქვანი რა ისეთი დიდი კაცი გამხდარხარო, რომ

– 248 –

დღეს ჩემს დას (?) განუტევებ და სხვას ირთამო? ეხლავე თავს გაგაგდებინებ, თუ თამარს მირონს არა სცხებო!" შეშინდა ლიპარიტი და აღასრულა მისი ბრძანება.

მიქელაძეს ეგონა თამარი პატივსა სცემს მირონს და ველარ გაბედავს ნათესავობის დარღვევას ეკლესიის კანონის წინააღმდეგაო; ამის შემდეგ თვით ლიპარიტიც აღარ შეირთავს მას ცოლათაო; მაგრამ მოსტყუვდა: თამარი არ დასცხრა. ის უფრო გაკაპასდა და გაანჩხლდა. აიხირა თავისი სიტყვა და აღარ გადასთქვა. რაც ერთხელ დაიხვია ენაზე, მერმე უარი აღარა სთქვა. შეუჩნდა ლიპარიტს, დაატოვებინა კანონიერი ცოლი და შეირთო ქმრად. ამიერიდგან უხმობდნენ თამარს ოდიშის და იმერეთის დედოფლად“. დაიწო მან მეფობა იმერეთშიაც და სამეგრელოშიაც, მაგრამ ვაი იმ მეფობას! ცეცხლს აწვიმებდა ყველაზე, ვინც მისი წინააღმდეგი იყო. ყველანი შეშინდნენ მისგან. სვიმონ მეფემ, მისმა გერმა, არ იცოდა მის შიშით საით გადავარდნილიყო. ის თუმცა იმერეთის მეფედ ისახელებოდა, მაგრამ თამარის შიშით ვერაფერს აკეთებდა სამეფოში. თავის უფლების გასაძლიერებლად და მომხრეების საშოვნელად იმან შეირდო გურიელის ქალი და თამარის და ანუკა განუტევა. ეს იწყინა გააფთრებულმა დედოფალმა და მოაკვლევინა სვიმონ მეფე, როცა ის ცოლთან მწოლარე ადგა და გამოვიდა გარეთ „ბუნებრივსა სამჭირნოსა ადგილსა“. დარჩა ახლა მას ხელში ბურთი და მოედანი მოქმედებისა. თამარი შავარდენივით დასტრიალებდა იმერეთს თავს. თავადაზნაურობამ მართალია გურიელი გაამეფა სვიმონის სიკვდილის შემდეგ, მაგრამ ვაი იმ ყოფას, რა ყოფაშიაც გურიელი იყო. თამარის ხელში იყვნენ „სამეფო დაბანი და შემოსავალნი, და მის მოახლედ იყვნენ წარჩინებულთა ცოლნი, ძენი და ასულნი“. გურიელს მხოლოდ სახელი მეფობისა ჰქონდა; სახრავი კი თამარის ხელში იყო. რომ

– 249 –

ველარა გააწყორა მის წინააღმდეგ, გურიელმა დასტოვა იმერეთი და გაიქცა გურიაშივე.

ამის შემდეგ ცოფიანმა თამარმა ახლა თავის ბიძის გიორგი მიქელაძისთვის მოიცალა. იმას არ ავიწყდებოდა ის სირცხვილი, რომელიც გიორგიმ მიაყენა, როცა მივიდა მასთან სახლში ჩიქვანის ქმრად შესართავად. ჩამომეტერა მას ამ მიზეზით და იმდენი იმეცადინა, რომ გააგდო თავის სამფლობელოდგან ქართლში და მისი მიწაწყალი ჩიქვანებს უძღვნა. მაგრამ ამ საქმემ თავათ იმასაც კეთილი არ დააყარა. ამის შემდეგ იმასა და იმის მამას გიორგი აბაშიძეს დაუწყეს ყოველგნით მტრობა, გაუარმეს და ჩაუძწარეს სიცოცხლე. 1782 წელს მოკვდა თამარ სენითა ბოროტითა.

ჩვენ უკვე ვსთქვით ზემოთ, რომ ლიპარიტ ჩიქვანს ჰყვანდა „შვიდი შვილი მოწიფული“, როცა მან ცოლი განუტევა და შეირთო მოუსვენარი და დაუდგრომელი თამარი. ამ შემთხვევამ მამასა და შვილებს შორის დაჰ-

ბადა უსიამოვნობა. შვილები აღარ დადგნენ მამასთან, გარდაიხვეწნენ აქეთ-იქით და დაუწყეს მამას მტრობა, მაგრამ ვიდრე მათი დედინაცვალი თამარი ცოცხალი იყო, შვილების მტრობას არა ჰქონდა ლიპარიტისთვის ცუდი შედეგი. ის რომ მოკვდა, მაშინ კი უფრო გამხნევდნენ მისი შვილები, განდევნეს მამა სამფლობელოდგან და თვითონ დაიჭირეს ოდიში.

შვილებზე გაჯავრებულმა ლიპარიტმა თამარის სიკვდილის შემდეგ შეირთო მესამე ცოლი, ასული გურიელისა, აგრეთვე სახელად თამარი, და გაძლიერდა ისევ ცოლის მეოხებით. ეს თამარი ღირსეული მოსახელე იყო პირველისა. ვითარცა პირველის მოადგილე, მეცადინეობდა ჰქონოდა იმერეთში ისეთივე გავლენა და სახელი, როგორც პირველს. პირველსავით მხნედ მოქმედებდა

– 250 –

ქმრის სასარგებლოდ. მისის შემწეობით ლიპარიტი ძლიერდებოდა და ემუქრებოდა შვილებს.

ამ გარემოებამ შვილები შეაშინა და აფიქრებინა რომელიმე ხრიკით მამის დაჭერა. ორმა შვილმა – კაცია და ბეჟანმა იხმარეს მამის წინააღმდეგ მზაკვარება. „იხმარა ბეჟან მზაკვარება და ჰყო ქათალიკოზ გრიგოლ შუამდგომელი მამისა თვისისათანა და აღუთქვა ფიცით; რათა ზავ-ჰყოს, იხილოს მამა თვისი და დამორჩილდეს მას. ლიპარიტი დაენდო ქათალიკოზის სიტყვას და ესტუმრა შვილს „მცირედითა მონითა“. ბეჟანი გულ-მხიარულად დაუხვდა მამას, გაუწია კარგი მასპინძლობა იმ დღეს, შეიჯერა მამის გული, მაგრამ იმ ღამეს „შეიპყრა ყოველი მონანი მისნი“, მერმე „მოჰპარა მამას იარაღი და დილა რომ გათენდა, „შეიპყრა იგიცა და პატიმარ ჰყო ციხეში; მერმე მოიყვანა დედა თვისი განტყვევებული და მოუდგინა გვერდით ქმარსავე, და იყვნენ ერთად ცოლ-ქმარნი დამწყვდეულნი სიკვდილამდე“.

ამ სახით ლიპარიტი ჩამოეცალა ისტორიულ ასპარეზს; მაგრამ ნაცვლად იმისა დაიწყო მოქმედება მისმა ცოლმა თამარმა. ბეჟანმა მამა რომ დაამწყვდია ციხეში, მაშინ ეს დედის ნაცვალი ახალციხეს წავიდა. ამ დროს აქ იყო იმერეთის ტახტის მემკვიდრე გიორგი. ამას ცოლად ჰყვანდა ქართლის მეფის ვახტანგ მეექვსის ნათესავი; მაგრამ განუტევა კანონიერი ცოლი და შეირთო ჩიქვანის ნაცოლარი თამარი. 1720 წელს ეს გიორგიც მოკვდა და დარჩა ერთი შვილი სახელად ალექსანდრე, რომელიც იზრდებოდა ქართლში.

თამარი დარჩა ახლა უპატრონოდ. მისი სული და გული შფოთავდა და ბრაზდებოდა იმათზე, ვინც მას ქმრები დაუხოცა. ყველაზე მომეტებულად ის იყო გაბოროტებულნი ბეჟანზე, რომელიც პირველად იწოდა დადიანად, ნაცვლად ჩიქვანისა. მას ყველასთვის ამ დროს მხო-

ლოდ ავი და ბოროტი ეწადა. იმდენს ეცადა, რომ გადაიბირა თავისკენ გაბრიელ ჭყონდიდელი. ორივენი ერთად მივიდნენ არზრუმის ქალაქში, მისცეს ფაშას ქრთამი და იჩივლეს ბეჟან დადიანზე. საჩივარი იმაში მდგომარეობდა, რომ ბეჟანმა ახალციხის ფაშას ისაყს დიდი ქრთამები მისცა, იმანაც მოიყვანა ქართლიდან ალექსანდრე და გაამეფა იმერეთშიო; მაგრამ მეფეს არავითარი განკარგულების მოხდენა არ შეუძლიან სამეფოშიო; ის ტყვესავითა ჰყავს დადიანს, და ყველა ამ საქმეებში დამნაშავე არის ისაყ-ფაშაო, რომელმაც დადიანისაგან დიდი ქრთამები მიიღოვო; ამისთვის ისაყ-ფაშა დაიბარეს არზრუმში და დიდი ბოროტება, უსიამოვნება და უპატიურება შეამთხვიეს მას თამარის სიტყვით.

ეს ამბავი შეიტყო ბეჟან დადიანმა და მიჰხვდა, რომ ეს ოინები თამარმა მის საუბედუროდ და წასახდენად ჩაიდინა. იმან მოილაპარაკა ალექსანდრე მეფესთან... გაუგზავნეს ამათაც თავიანთ მხრით არზრუმის ფაშას დიდი ქრთამები და სთხოვეს ისაყ-ფაშის გამართლება. ჯილდომ ჯოჯოხეთი გაანათა და ისაყი გაამართლეს.

ამის გამო როლებიც შეიცვალა: დაიჭირეს ტყუილად ჩივილისთვის თამარ და ჭყონდიდელი, რომელიც ამას წინად დღესასწაულობდნენ თავიანთ გამარჯვებას. ისაყ-ფაშა გამოიყვანეს საპყრობილიდგან, მისცეს ხელთ თამარ და ჭყონდიდელი და გამოგზავნეს იმერეთში. მან მოიყვანა ისინი გათოკილნი და გადასცა ბეჟან დადიანს, რომელმაც თამარი დაამწყვდია დეხვირის ციხეში, მეორეს კი ჩამოართო ჭყონდიდლობა და განუტევა, რადგან სასულიერო პირი იყო. ამით მან პატივი სცა ეკლესიას.

როგორც ეტყობა მემატიანის ლაპარაკს, დიდხანს არ ყოფილა ტუსადად თამარიცა. ის გაუნთავისუფლებიათ, მაგრამ მაინც კიდევ არ მოუსვენია. იმას ეწადა ტახტიდგან ალექსანდრეს გადაყენება და თავის მცირეწლოვანის შვილის გამეფება. ამ საქმეში ჰშველოდნენ

ბეჟან დადიანი, რაჭის ერისთავი და ზურაბ აბაშიძე. ესენი იმისათვის მიემხრნენ თამარს, რომ ალექსანდრე ახლა ისე გაძლიერდა, რომ აღარავისი ემინოდა და ყველას უბღვეროდა. ამათ ყველამ განუცხადეს მეფეს თავისი მტრობა. მაშინ „ალექსანდრემ მოიყვანა დედის-ნაცვალი თამარ, აბრალა მას ყოველი ყოფილნი, შეიპყრა და მოჰკვეთა თავი“¹⁾.

ამით დასრულდა თამარის უღვთო ცხოვრება. დაიწყეს ახალი მოქმედება სხვა ქალებმა. ისინი ბუზებსავით ირევიან, ყოველ საქმეში მონაწილეობას იღებენ და თა-

ვისებურად ტრიალებენ. მეფეები, დადიანები, რაჭის ერის-
თევეები – ყველანი იმათის შემწეობით მოქმედებენ და იკ-
ლებენ ერთმანერთს. ერთის სიტყვით ქალები ისე ძლიე-
რნი არიან თავიანთ გავლენით ხალხში, რომ მათ შეუძლიანთ,
მთავარი გადააყენონ ტახტიდგან და მის ნაცვლად სხვა
გამათავრონ. მაგალითად 1717 წელს დედა ელენე გა-
უწყრა რაღაცაზე შვილს გიორგი გურიელს, მოიყვანა
მონოზონ ყოფილი ძე თვისი, გაკრიჭა, უწოდა ქაიხოს-
რო და დასვა გურიელად“²⁾).

ეს საქმეები ელენემ შეასრულა ბეჟან დადიანისა,
გურიის ერისთვისა, ნაკაშიძისა და ზურაბ აბაშიძის შემ-
წეობით, რომელნიც მან ქრთამით მიიმხრო. მაგრამ ამ
საქმეს თან დიდი განხეთქილება მოჰყვა. ასტყდა უსია-
მოვნება, ურთიერთ შორის სამდურავი და მტრობა. ჟლი-
ტეს ერთმანერთი ელენეს მომხრეებმა და გიორგის თა-
რაფმა. გამარჯვებისათვის ისინი ნათესავებს ცოლებს ართ-
მევდნენ და სხვაზე ათხოვებდნენ. მაგალითად ბეჟან და-
დიანმა წაართვა კანონიერი ცოლი ბაკა ჩიქვანსა და
შერთო ზურაბ აბაშიძის შვილს დავითს. ამავე დადიანს

---

1) იხ. ქართ. ცხოვ. 229-236.

2) იხ. იქვე. გვ. 227.

სთხოვა გიორგი გურიელმა, წაართვი შენი ასული ნაკა-
შიძეს, რომელიც ჩემი მტერი არისო, და მე მომეცი
ცოლად. ის ის თანახმა გახდა. მაშინ გურიელმა გააგდო
თავისი კანონიერი ცოლი, შარვაშიძის ქალი, და შეირ-
თო ნაკაშიძის ცოლში. ამ მოყვრობამ გურიელი და და-
დიანი შეარიგა. შერიგების ქალღი დაიწერა ქალის
მკერდით. ამისთანა საქმეები ამ დროს არა ერთი და ორი
მოჰხდა. ვისაც უნდოდა ვისმესთან შერიგება, პირობის
ქალღიდის დაწერა არ იყო საჭირო. პირობის და შერი-
გების ქალღიდის ნაცვლად შუაში შემოდოდა ქალი,
რომელიც ამოყვრებდა გადამტერებულ პირთ. ქალი ხდე-
ბოდა ხიდათ, რომელზედაც ერთობა, მეგობრობა და
სიყვარული დაიარებოდა.

როცა საჭიროება მოითხოვდა, ამ დროს, ქალები
ხმალსაც იღებდნენ ხელში. ასე მოიქცა პაპუნა წერეთ-
ლის ცოლი. იმან დიდი მხნეობა და ვაჟკაცობა გამოი-
ჩინა. 1735 წელს ალექსანდრე მეფემ ღალატობით მოჰკ-
ლა მისი ქმარი პაპუნა და განიზრახა მოდი-მნახეს ციხის
დაჭერაც; მაგრამ პაპუნას ცოლმა არ დაანება მეფეს. იგი
შევიდა ციხეში, გაამაგრა და დაუწყო გაშმაგებულად
ისეთი სასტიკი ბრძოლა, რომ მეფე იძულებული შეიქმნა
ხელი აეღო თავის განზრახვაზე.

ამავე დროს დიდი ვაჟკაცობა, ერთგულება და გულ-
შემატკივრობა სამშობლო ქვეყნისადმი გამოიჩინა მაჭავა-

რიანის ქალმა. რადგან ძალიან შეწუხდა და აოხრდა იმე-
რეთი ზურაბ აბაშიძისაგან, ამ ქალმა განიზრახა ქვეყ-
ნის ამრევთ დასჯა. ერთ ღამეს იგი თავს დაესხა ზურაბს
და ანაზდად დაიჭირა ციხე სვერი, წაართვა ხაზინა, რომ-
ლის ძალითაც იგი მოქმედებდა და გააგდო შვილიანად
ქართლში. მერმე მიიწვია მან მეფე ალექსანდრე და გა-
დასცა მას ციხე და სამფლობელო. ეს ამბავი მოხდა
1744 წელს ¹⁾).

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 236.

ამ ქალის (?) მოქმედების აღწერით ქართლის ცხოვ-
რება უნებლიეთ მოადგამს გვირგვინს იმგვარ ქალების
ღვაწლს, რომელთაც სამშობლო ქვეყნის კეთილდღეობა
ეწადათ. ბოროტ-მოქმედება თუ სრულიად არ მარცხდე-
დება მაჭავარიანის ქალის მეცადინეობით, ჯერჯერობით
გამარჯვება მაინც კეთილ-განზრახვას რჩება. ერთობისა
და ქვეყნის კეთილდღეობის სურვილი იმარჯვებს ქალის
ბუნებაში. ბოროტება განიდევენება ქალის სიქველისაგან
და მემატინეც კარგად ჩადის, რომ ამით ასრულებს იმე-
რეთის ცხოვრებისა და ხანგრძლივის ბრძოლის აღწერას.
ხოლო რით და ან როგორ გათავდა ქალების მოქ-
მედება ქართლ-კახეთში, ამას კიდევ ამ სურათების გაგრ-
ძელება შეგვატყობინებს.

1712 წლიდგან პოლიტიკურს ასპარეზზე კახეთში
მოქმედობს თეიმურაზ მეფის ცოლი, თამარ. ეს დედო-
ფალი იყო ასული ქართლის მეფის, ვახტანგ მე-VI-სა.
მის შერთვამდე თეიმურაზს ჰყავდა ცოლად ქალი ბაინ-
დურ ერისთვისა, მაგრამ სამღვდელოების ნებადართვით
განუტევა კანონიერი ცოლი და შეირთო თამარ. ეს საქმე
იმ განზრახვით მოახდინეს, რომ ქართველთ ეწადათ მე-
ფეთ მოყვრობის კავშირით ქართლსა და კახეთს შორის
ერთობა ყოფილიყო. ეს კეთილი განზრახვა მათი ასრულ-
და კიდევ. რადგან „თამარ იყო სადგური კეთილისა და
საუნჯე სათნოებისა“.

გახდა თუ არა თამარ დედოფლად კახეთისა, მაშინვე
თავი იჩინა. საქართველოს ბედზე და პოლიტიკურს მდგო-
მარეობაზე მან დიდი გავლენა იქონია. იმისი დედობრი-
ვი გული ყოველგან იჩენს კაცის შებრალებას, მოწყა-
ლებას, სულგრძელობას და ქვეყნისთვის გულ-შემატკივ-
რობას. იგი მხნევდება და მოქმედებს მაშინ, როცა სა-
ქართველოს უჭირს. მაგალითად, 1739 წელს ზოგიერთა
თავადებზე გაჯავრებულმა შაჰნადირმა განიზრახა ქართლ-

კახეთის გამოჩენილ პირთ გაწყვეტა და ხალხის სპარსეთ-

ში გადასახლება. მეფემ და ქართველობამ არ იცოდნენ რა ექნათ და როგორ მოქცეულიყვნენ, რომ სამშობლო ქვეყანა ამ განსაცდელისაგან დაეხსნათ. მეფე ვერც წინააღმდეგობის გაწევას ბედავდა სპარსეთისათვის, ვერც მისვლას წინაშე შაჰნადირისა, რომ პირისპირ შეხვეწნოდა, აეხსნას საქმის გარემოება და ის მიზეზები, რომელთაც გამოიწვიეს საქართველოს თავადობამ მის წინააღმდეგ მოქმედებისათვის და ამ სახით დაემშვიდებია მისი განრისხებული გული. ამ გაჭირვებულ დროს ¹⁾ მოხდა რჩევა – ვინ უნდა გაეგზავნათ ელჩათ დალესტანში შაჰის დასამშვიდებლად. მამა-კაცთაგან არავინ აღმოჩნდა ისეთი მცოდნე, გამოცდილი და გონება-გამჭრიახი, რომ აღესრულებინა ერის მინდობილება. მივარდა საქმე თამარ დედოფალზე. მან მხნედ მიიღო ელჩობის თანამდებობა, გაიყოლია რამდენიმე წარჩინებულთ ქართველთ ცოლნი და მივიდა დალესტანში. უშიშრად წარსდგა წინაშე მძლავრის შაჰისა, მხნედ და დარბაისლურად აუხსნა ყოველიფერი, დაარწმუნა შაჰი, რომ ქართველები დიდს შეწუხებაში არიან დალესტანში იმის ჯარებისათვის სურსათის ზიდვით და გაღარიბებულან, რომ თავის თავის კვებაც აღარ შეუძლიანთ, არამც თუ სხვას კიდევ საზრდო-საცხოვრებელი აძლიონ; დაუმტკიცა მას, რომ არც ქართველი ხალხი, არც მეფე თეიმურაზ და არც მისი შვილი ირაკლი მისი წინააღმდეგნი არ არიან, მაგრამ სიღარიბე ხელს უშლის ხალხს, რომ მისი სურვილი უნაკლულად აღასრულოს. მოლბა გაბოროტებული გული მძლავრის შაჰისა დედათა ნარნარად თქმულის ტკბილის სიტყვისაგან და უკუ აგდო ავი განზრახვა თვისი; სცა დიდი პატივი თამარს: მოეპყრო როგორც დედას, მისცა დიდი

---

¹⁾ შაჰნადირი ამ დროს დალესტანში იყო და ლეკებს ეომებოდა.

საჩუქრები და გამოისტუმრა კახეთსავე. ამასთანავე მისწერა ბრძანება თბილისში მყოფ სპარსეთის ჯარებს – არამცა და არამც არ გაებედნათ ქართლ-კახეთის აკლება და აოხრება.

დალესტანში შაჰნადირი ერთი წელიწადი და შვიდი თვე დარჩა. იმან დაამშვიდა ლეკები და შემობრუნდა საქართველოში. დედოფალი თამარი და მისი მული ბეგუმ, ცოლი აბდულა-ბეგისა (არჩილისა), მივიდნენ კიდევ შაჰისთან და ნახეს. რა საქმე ჰქონდათ იმათ ამ დროს ქართლის ცხოვრება არ ამბობს. მოგვითხრობს მხოლოდ, რომ ყანმა ისინი პატივით მიიღო და ორივეს დაუნიშნა პენსია (ინამი). გარდა ამისა დედოფალს დაუნიშნა ექვსასი თუმანი ჯამაგირი წელიწადში: მაგრამ შემდეგი იმართის ნახვისა ამტკიცებს, რომ მათ ჰქონდათ მასთან ლაპარაკი თეიმურაზის კახეთის მეფედ დამტკიცებაზე, ყაზახ-

ბორჩალოს ხალხებისა და ქიზიყის საქართველოსთან შემოერთებაზე. „დედოფლის თხოვნითაო, ამბობს მატიანე, მისცა შაჰნადირმა ელი კახეთისა, რაც ძველთაგან ჰყოლოდათ კახთა მეზატონეთა“¹⁾. რომ კახეთის სამეფო ტახტი თეიმურაზმა მართლაც თამარის მეცადინეობით დაიმტკიცა, ამას მოწმობს რუსის მწერალი ბუტკოვიც. „თეიმურაზ მეფის მეუღლის თხოვნით, ამბობს იგი, შაჰნადირმა დაამტკიცა (თეიმურაზ კახეთის მეფედ და მისცა არაგვის მაზრა, და აგრეთვე ბორჩალო და ქიზიხი, რომელნიც ამ დროს განჯის სახანოს ეკუთვნოდნენ“²⁾.

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. II, გვ. 358.

²⁾ იგივე მწერალი ამბობს, რომ ამ ხანებში შაჰნადირმა ნახა გივი ამილახორის ასული, ძალიან მოეწონა წაართვა ქმარს ანტონს, რომელიც ამის შემდეგ ბერად შესდგა და იყო საქართველოს ქათალიკოზად 1790 წლამდე. ეს ანტონის ცოლი, ანუ დანიშნული, შაჰის უნდა ენახოს და მოსწონებოდეს ან 1636 წელს, როცა იგი იმყოფებოდა თბილისს, ან 1742 წელს, როცა დედო-

თამარს დიდი გავლენა ჰქონდა ქართლის ბედზედაც. 1742 წელს დომენტი ქათალიკოზი, მისი ღვიძლი ბიძა, ძალიან ავად რომ გახდა, თამარი ჩამოვიდა თბილისში მის სანახავად და ურჩია დაენიშნა ქათალიკოზად ანტონი I, მაგრამ უკანასკნელმა არ ინება ქათალიკოზობის თანამდებობის მიღება. ამისთვის, მისივე სურვილით, ქათალიკოზად დასვეს ეპისკოპოზი ნიკოლოზ ხერხეულიძე. შემდეგ ამისა დომენტი გარდაიცვალა, „ვითარცა ჰმევენოდა მეფეთა ასულობასა, ეგრე შემწე ექმნა დედოფალი თამარ და მიახვეწეს დიდსა სამეფოსა ეკლესიას მცხეთას“.

მაგრამ თამარი მარტო ბიძის ავადმყოფობისა გამო არ ჩამოსულა ამ დროს თბილისში. რადგან მას დომენტის მორჩენის იმედი აღარ ჰქონდა, თბილისში იმ განზრახვით მოვიდა, რომ ქართლის გამგედ გამხდარიყო. ამ აზრს ამტკიცებს ბუტკოვი: ის ამბობს: რადგანაც მისი მამა ვახტანგ მე-VI და მისი ძმა ბაქარ რუსეთში იყვნენ, ქართლის სამეფოს სხვა მემკვიდრე აღარავინ ჰყვანდაო. მართალია, შაჰნადირმა კახეთის მეფობა თეიმურაზს რომ დაუმკვიდრა, მაშინ ქართლის მეფედ დასვა ალექსანდრე ბაგრატიონი, ძმისწული თეიმურაზისა, მაგრამ ალექსანდრემ უფრო ოსმალეთის მხარე დაიჭირა, ვიდრე სპარსეთისა. ეს ეწყინა სპარსეთის შაჰს, ჩამოართვა მას მეფობა და დასვა სპარსეთის ხანები: ერთი თბილისში, მეორე ქართლში. ამის გამო ოხრდებოდა ქართლის სამეფო და ესეთი ყოფა სამშობლო ქვეყნისა ძლიერ სწყინდა თამარს. აი ამ მიზეზით ჩამოვიდა თბილისში. მას ჰქონდა განზრახვა დაეხსნა სამშობლო ქვეყანა მავნე გამგებელთაგან.

ფალი თამარი მივიდა თავის ამალით შაჰნადირის სანახავად (იხ. Материалы для новой Истории Кавказа Буткова часть I გვ. 135, 136, 137, 217 და 228; აგრეთვე ქართ. ცხ. გვ. 351 და 357).

– 258 –

შეჰყარა ქართლის თავადობა და სთხოვა, მისთვის მიეცათ დროებით სამეფოს გამგეობა, ვიდრე მისი მამა ან ძმა დაბრუნდებოდნენ რუსეთიდან. დააჯერა ყველანი, რომ იგი არ აუფლებს ქართლში არც თავის ქმარს და არც შვილს. ამაზე ქართლის თავადობაც დათანხმდა. მაშინ თამარი წავიდა სპარსეთში და დაამტკიცებინა შაჰნადირის დროებით თავი თვისი გამგებლად ქართლის სამეფოსა. ამასთანავე სპარსეთის ნება-ყოფლობით მისწერა რუსეთში თავის მამას დაბრუნებულყო საქართველოში და ემეფნა. ამ თანამდებობაში იგი დარჩა ოთხი წელიწადი (1741 – 1744 წ. ¹⁾).

მაგრამ ქართლის მემკვიდრეები არ დაბრუნდნენ რუსეთიდან. ამისათვის 1744 წელს შაჰნადირმა ქართლის მეფობა მისცა თეიმურაზს, კახეთისა ერეკლეს. იწყინა გივი ამილახორმა, რომელიც ბუტკოვის სიტყვით ქართლში ბაქარისაგან თავის მაგივრად დაყენებული იყო. ასტყა და ჩხუბი თეიმურაზსა და გივის შუა. დიდხანს იბრძოლეს. ყველანი მეცადანეობდნენ გივის დამშვიდებას. მაგრამ ვერც თეიმურაზის თხოვნამ, ვერც ერეკლეს ხვეწნამ და ვერც შაჰნადირის მუქარამ ვერ შეაშინა იგი; გამაგრდა სურამის ციხეში და ყველას ემუქრებოდა. მეფემ ხმლით რომ ვერ აიღო, მისცა სურამის ციხეს ლაღმი და ციხის ნახევარი სულ დაანგრია და შიგ მყოფთაც ბევრი ავნო“. შეშინდა ამილახორი, დაუწყო მეფეს ლაპარაკი და შემოუთვალა: „ბატონი დედოფალი მობრძანდეს და იმას მივენდობიო“. თამარი ამ დროს თბილისში ბრძანდებოდა; დაიბარეს იგი. მივიდა სურამს, გამოვიდა ამილახორი, იახლა დედოფალს, მიართვა თავის საქონლის დავთარი, ესეც ფიცით დაუდგა მას თავდებად, რომ არა გევნებარაო, შეარიგა მეფესთან, წამოიყვანა და მოვიდა

---

¹⁾ ნახ. Бутковъ стр. 229.

– 259 –

თბილისს. თეიმურაზმა შეატყობინა შაჰნადირს ამილახორის შერიგება და სთხოვა ეპატიებინა მისთვის დამნაშაობა. მაგრამ შაჰმა დაიბარა იგი თავისთან სპარსეთში, და რადგან თამარის სიკვდილამდე აღარ გამოუშვეს საქართველოში, ამისთვის ვფიქრობთ, რომ გივის სპარსეთში წაყვანა დედოფლის სურვილით მოჰხდა.

ამის შემდეგ თეიმურაზს უკუერთხეს მცხეთის ტაძარში სამეფო გვირგვინი. ეკლესიიდან რომ გამოვიდა და სამეფო ტახტზე დაბმანდა, მაშინ მივიდა დედოფალი თა-

მარი, მიულოცა გვირგვინის კურთხევა და გადააყარა „გუარი“. მას თან ახლდნენ ამ დროს მეფე ერეკლეს მეუღლე, ზაალ აბაშიძის ქალი და ვახუშტი აბაშიძის მეუღლე ანუკა. ეს უკანსკნელი იყო დედოფლის ღვიძლი და. ახლა მეფედ ქართლისა თუმცა თეიმურაზი იცნობებოდა, მაგრამ ნამდვილი გამგებელი ქვეყნისა იყო თვით თამარი“. „ქართლი მე თამარს მივეცი და არა შენაო და შენ კი იმდენად უმადური კაცი ყოფილხარო, რომ ღირსეულად მაინც არი ს ვერ იგლოვე მისი სიკვდილიო“, – ეუბნება თეიმურაზს შაჰნადირი. მართლაც რომ ღირსი იყო ეს სახელოვანი და შესანიშნავი დედოფალი გლოვისა. თეიმურაზ დიდად იყო მისგან დავალებული. მისის მეცადინეობით ის გახდა მეფედ ჯერ კახეთისა, მერმე ქართლისა. სიკვდილის დროს, ამბობს ბუტკოვი, თამარმა სთხოვა და დაითანხმა ქართლის თავადობა, ჰყოლოდათ მეფედ თეიმურაზი. ის მოკვდა 1747 წ. საყვარელის დის ანუკას სიკვდილის დარდისაგან (ნახ. გვ. 230).

დედოფლის სიკვდილმა შაჰნადირი ძლიერ შეაწუხა. რა მიზეზით? მაჰმადიანს რაზე უწუხდა გული? განა დედოფლის სიკვდილი რაიმე დანაკლისს შეადგენდა მისთვის? ყენი შეწუხდა თამარის სიკვდილის გამო პირველად იმისათვის, რომ შიშობდა ქართლ-კახეთი ახლა სამუდამოდ არ შეერთდეს თეიმურაზისა და ერეკლეს მე-

– 260 –

ფობითაო, მეორედ იმისათვის, რომ თამარი პოლიტიკურს საქმეებში გამოცდილი ადამიანი იყო, ის ბევრჯელ ყოფილიყო ყენთან სპარსეთში საქვეყნო საქმეების გამო, მიეცა მისთვის შემწეობა საქართველოს დამშვიდებაში, და ამისთვის ყენი იმას უყურებდა, როგორც დედას. საქართველოს შესახებ თუ რაიმე მოსალაპარაკებელი საქმე ჰქონდა ყენს, მუდამ თამარს იბარებდა თავისთან. ესეც თან გაიყოლებდა ხოლმე აბდულა-ბეგის ცოლს ბეგუმს და თავის დას ანუკას და მიდიოდა მასთან საქართველოს ბედზე მოსალაპარაკებლად. თვით სპარსელები თავიანთ დედოფლის მსგავსად უყურებდნენ არამც თუ მარტო ამ დედოფალს და იმ ქალთ, რომელნიც მას თან ახლდნენ ხოლმე, ჰქონდათ გავლენა საქართველოს ერის ცხოვრებაზე და პოლიტიკურს მდგომარეობაზე, არამედ საქართველოს სხვა დედოფალნიც არ იყვნენ მოკლებულნი ამ უფლებას და გავლენას. იშვიათად ნახავთ გუჯარსა და სიგელს, რომ მეფისა და დედოფლის სახელით არ იყოს დაწერილი. არასოდეს მეფე არ ერევა უდედოფლოდ მიწა-წყლის მფლობელობისა ანუ ეკონომიურს საქმეებში. მათ ჰქონდათ თვისი საკუთარი მამულებიც. მეფე ვახტანგ მდე-VI-ის დასტურლამაში სწერია: ძველადგანვე დედოფლის ხელში იყო თბილისისა და მანგლისის ეპარქიები და მას ემორჩილებოდნენ აქ მცხოვრე-

ბი თავადობა, აზნაურნი და გლეხნი თავიანთის მიწა-წყლითა და მამულებითო. მათნი ხელქვეითნი ყოფილან დარბაზის თავადები: გერმანოზისშვილი ოთარ, პაპუნა, გუგუნა და ვარაზა თავიანთ აზნაურებითურთ; დარბაისელი (придворный) თავადი მანუჩა და გუგუნა ბარათაშვილები თავიანთი ყმა და მამულით; სუფრაჯი ბარათა და შერმადინ სოლოღაშვილები: აბაშის შვილი დავით, შერმაზან მერაბაშვილი, ხუთი კომლი საგინაშვილები. სამი კომლი თულაშვილები და ყორღანაშვილი პაატა თავ-

– 261 –

ვისი ყმითა და მამულით. ამავე ვახტანგის დასტურლამაში სადედოფლო სოფლებათ არიან მოხსენებულნი: ოფრეთი, გამოდმა ნახიდური, წინ-წყარო, შუა-ბოლნისი, ჩხიკვი, გომარეთი და ურწევანი. ყველა ეს თავადები და სოფლები იყვნენ სომხითში, მაგრამ დედოფალს ჰქონდა საკუთრება ქართლშიაც, მაგალითად სადედოფლო მამული იყო მთლად რუისის ეპარქია. წმიდათა მამათა ცხოვრებაში სწერია, რომ დედოფალთ იმოდენა უფლება ჰქონდათ ამ თავიანთ საკუთრებაზე, რომ ქათალიკოზს არ შეეძლო მათთვის შეუკითხავად ეკურთხებინა ეპისკოპოსი მათს მამულებში მყოფ ეპარქიების მოსავლეადად. რა მიზეზითო, იკითხავთ? იმ მიზეზით, რომ დედოფლის ვალდებულებას შეადგენდა – ეზრუნნა ეპარქიის კეთილდღეობისათვის. იმას ეჭირა თვალ-ყური ქვრივებზე და ობლებზე, მონასტრების კეთილდღეობაზე, ეკლესიების განახლებაზე და ახლების აშენებაზე. ასეთი წესდებულება საქართველოში, რადგან ძველადგანვე ყოფილა, იგი დაუმტკიცებია მე-XVII საუკუნეში, მე-XII მეფეს გიორგისაც ¹⁾. საქართველოს დედოფალნი ზრუნავდნენ ქრისტეს სარწმუნოების გაძლიერებას და ეკლესიების გამშვენიერებისათვის არამც თუ თავის საკუთარს მამულებში, არამედ ყოველგან საქართველოში. მაგალითად 1501 წელს ალავერდის ეკლესია განაახლეს ალექსანდრე მეფემ და მისმა ცოლმა ნესტან-დარეჯანმა. 1651 წელს დაიქვა მცხეთის ეკლესიის გუმბათი და აღაშენა როსტომ მეფემო და მისმა ცოლმა მარიამმა; 1741 წელს დაიქვა მიწის ძვრისაგან ალავერდის ეკლესიის გუმბათი და აღაშენა თეიმურაზ მეფემ და მისმა ცოლმა თამარმა, დედამ მეფე ერეკლე მეორისამ ²⁾.

¹⁾ Описание г. Тиф. Иоселиани. გვ. 200 და 201.

²⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. მე-II, გვ. 353, 432.

– 262 –

თამარ დედოფლის მეცადინეობით თუმცა შეერთდა ქართლ-კახეთის ერი, გაძლიერდა საქართველო ერთო-

ბით, დაუწყეს მტერს შეერთებულის ძალით ბრძოლა, მაგრამ ამის შემდეგ ქართველთ ცხოვრება უფრო და უფრო გამწარდა. დაუწყო მტერმა ყოველ მხრით დაუწყწარებელი რბევა და ოხრება ქართლსა და კახეთს. მამაკაცი თავგანწირვით ებრძვიან ლეკებს, სპარსელებს. ბევრმა მათგანმა გამოიჩინა საკვირველი მამაცობა, უშიშრობა, მხნეობა და დასტოვა კეთილი სახელი ამ წუთისოფელში; მაგრამ ამ უღმობელს დროს არც დედაკაცი ისხდნენ გულხელ დაკრეფილნი. ბევრმა მათგანმაც მოჰკიდა ხმალს ხელი სამშობლო ქვეყნის დასაცველად. ბევრმა დედათაგანმაც გამოიჩინა თავი ვაჟკაცობით და ქვეყნისათვის გულშემატკივრობით. ცოდვა იქნება, რომ ახლა მათი სახელიც არ ვახსენოთ.

1753 წელს დაღესტნის ბელადი ნუცალბეგ მოადგა დიდის ჯარებით კახეთში მჭადის ჯვრის ციხეს, შიგ მყოფნი ქართველნი გამაგრდნენ, მაგრამ ლეკნი მას მაინც მალე აიღებდნენ, თუ რომ ერთს მოხუცებულს დედადაკაცს არ გამოეჩინა მხნეობა და გამბედაობა. მტერმა შვითჯერ ციხეზე მიიტანა საფარი, მაგრამ გმირმა დედამ ისინი არ მოასვენა, თუმცა ვერ გაგვიგია რანაირად, მაგრამ მოხსენებული არის, რომ შვიდჯერ მან საფარი დასწვაო და მერვეს რომ მიადგა, მხოლოდ მაშინ მოჰკლეს ლეკებმაო. სახელოვან დედას მაინც ტყუილად არ ჩაუარა შრომამ. მისმა მეცადინეობამ ლეკები დიდხანს შეაჩერა. ამასობაში მოესწრო ციხეს მეფე თეიმურაზ და ერეკლე და დაიხსნეს დამწყვდეულნი მტერთაგან ¹⁾.

ამავე ხანებში ესე იგი 1770 წელს, თავი ისახელა აგრეთვე იმერეთის დედოფალმა. როცა მეფე სოლომონ

---

¹⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. ნაწ. მე-II, გვ. 504.

და რუსეთის გენერალი ტოტლებენი ეომებოდნენ იმერეთში ოსმალებს, მაშინ მათს ჯარში ერია დედოფალიც. ბაღდადის ციხეს, რომელიც ოსმალთ ეჭირათ, რომ მიადგნენ, დედოფალმა სთხოვა მეფესა და ტოტლებენს, ნება მომეცით პირველად მე შევება და შევიდე ციხეშიო. თხოვნა აღუსრულეს. ასტყდა ბრძოლა. ოსმალნი დამარცხდნენ. დედოფალი მართლაც პირველად შევიდა ციხეში. ეს ამბავი რომ შეიტყო რუსეთის იმპერატორი ეკატერინემ, ისე გაუკვირდა, რომ 18 აგვისტოს 1770 წელს შეატყობინა, როგორც ახალი ამბავი, საფრანგეთის გამოჩენილს მწერალს ვოლტერს, და თავის წერილში ქართველები მიტრიდად დიდის ჩამომავლობად ჩასთვალა ¹⁾.

ქართველნი ქალნი ვაჟკაცნიც იყვნენ და თავის ნამუსის დამცველნიც. 1772 წ. იგივე ზემოთ ხსენებული ნუცალ-ბეგ მოვიდა ჯარით და დაეცა ქიზიყში სოფელს

ბოდბეს. რამდენიმე უბანი სოფლისა კიდევაც აიკლეს და მრავალი ხალხი დაატყვევეს. მათ შორის იყო დაჭერილი ერთი დედაკაციც. ის მოსწონებოდა წუნკალა ლეკს და გაუპატიურება მოეწადინებინა. მაგრამ ნამუსის დიდად დამფასებელმა დიაცმა თურმე წააძრო იმას ხანჯალი, შესცა მუცელში და იქვე მოჰკლა, მერმე გაიქცა და შეატყობინა სიღნაღსა და გარშემო მყოფ სოფლებს. ზაალ ანდრონიკაშვილმა მაშინვე შეჰყარა მღევარი, დაესხა მტერს თავს და განდევნა დიდის ზიანით ²⁾).

ამ დროს გლეხთა ცოლნი და ასულნი იყვნენ მხენი და მებრძოლნი, არც მათზე ნაკლებნი იყვნენ მეფეთა და თავადთა ცოლნი და ასულებიც.

1778 წელს ქართლიდგან მოდიოდა ქალაქში ქიზი-

---

¹⁾ იხ. Буткова. стр. 282 და 289 წიგ. I.

²⁾ იხ. ქართ. ცხოვ. 508.

ყის მოურავის რევაზ ანდრონიკაშვილის ქალი ქეთევანი. ეს იყო ამ დროს უკვე ცოლი მემკვიდრე გიორგი მე-XIII-სა. ამას თან ახლდა სამასიოდე კაცი. ისინი თუმცა ყველანი მორიგე ლაშქრის კაცნი ყოფილან, მაგრამ მათ შორის არ ყოფილა ბრძოლის მეცნიერი კაცი და მხოლოდ მეფის რძალს თბილისში აცილებდნენ. ღართისკარს რომ მისულან, მათ თავს დასცემია ხუთასი ლეკი. მაშინ თვით ქეთევანს მიუღია მხედრობის სარდლობა და შებმია მტერს. „მაშინ თვით იქმნა თავი მხედრობისა თვისისა, ამბობს ქართლის ცხოვრება და გაამხნევა მორიგენი, შეება ლეკებს. ძლიერად გასწყვიტეს მორიგეთა მათ უმრავლესი ლეკთაგანი. მეფე ერეკლემ რომ შეიტყო ეს ამბავი, ისე გაეხარდა, რომ მაშინვე გაემგზავრა, რძალს წინ მიეგება და მიულოცა ვაჟკაცობა, მხნეობა და გამარჯვება. „მხიარულ ქმნილმან მეფემან შეიყვანა თბილისის დიდებთა დიდითა და ზარბაზნების სროლითა, და დამესა მას ყოველსა ქალაქსა იყო ჩირადდანი“ ¹⁾).

მეფის რძლის ამგვარმა მხნეობამა და ვაცკაცობამ ერთის მხრით ისე გაამხნევა დედა-კაცნი რომ „ღართისკარსა შინა თვინიერ მამა-კაცისა ვიდოდიან“, მეორეს მხრით ფრიად შეაშინა ლეკები და ველარ ერჩოდნენ ისინი ქართლს უწინდებულად თამამად. ისინი ახლა ახალციხის მხარეს მიჰყვნენ რბევას. 1783 წელს 2000 ლეკი თამამად დასეირნობდა ახალციხის მაზრაში და არბევდა სოფლებს. დიდის საშოვრითა და ტყვეებით იმათ გადმოიარეს ბორჯომის ხეობა და მოვიდნენ სურამს. შეიტყო მეფემ, დაეცა მათ მორიგის ლაშქრით და ძლიერად დაამარცხა. „მუნ დიაცმან ერთმან, ტყვეთა ქართველთმან შეიპყრა ²⁾ შემპყრობა თვისი ლეკი და მიიყვანა მხედრობასა შინა ქართველთასა“...

1) იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 509.

2) იხ. იქვე, გვ. 510.

ამ დედაკაცის გმირულის მოქმედებით თავდება „ქართლის ცხოვრებაში“ ფაქტები ქალების ცხოვრებიდან. სამწუხაროა, რომ ასე გაკვირით ულაპარაკნიათ მემატთანეთ ქართველს ქალებზე. რაც ფაქტები შემოვკრიფეთ ჩვენს წერილში, იქიდგან სჩანს, რომ მათი მოქმედება უფრო ვრცელი უნდა ყოფილიყო; მათ დიდი უფლება უნდა ჰქონოდათ ოჯახში, სამოქალაქო ცხოვრებაში და სამეფოს პოლიტიკურს საქმეებში. მაგრამ მემატთანეთ არ მიუქცევიათ ბეჯითი ყურადღება მათს გავლენისათვის საქართველოს ისტორიულს ბედზე. ამისთვის ბევრის გმირის დედა-კაცის სახელი არის გამოტოვებული. მაგალითად მე-XVIII საუკუნეში მოქმედებენ სამნი გლეხის ასულნი. იმათი გული ისე დამწვარ-დადაგული ყოფილა სამშობლო ქვეყნის მწარე მდგომარეობით, რომ ვეღარ მოუთმენიათ და ქალობაშივე აუღიათ ხელში ხმალი მტრის გასაწყვეტად.

ასეთი ქალები იყვნენ წყნეთელი მაია, წავკისელი თინა და ვაშლოვნელი თამრო. თვალით მნახველთ და მომსწრე პირთ დაუტოვებიათ მოთხრობა, რომ ისინი ბევრჯელ გაჰყოლიან მეფე ერეკლეს ლაშქარში და გამოუჩენიათ დიდი უშიშრობა, მხნეობა და ვაჟკაცობა. არა ერთხელ თვითონ წასძლოლიან ჯარს, გაუმხნევებიათ მამაკაცი და დიდათ დაუმარცხებიათ მტერი. ისინი ებრძოდნენ თურმე არა მარტო გარეშე მტერს, არამედ შინაურსაც, რადგან მათის სიცოცხლისათვის გაუკრავთ კლანჭი შხამიან დროთა შვილებს. მათი მოქმედების ასპარეზზე გამოსვლის მიზეზი ყოფილა ბატონთა ავად მოპყრობა. ახლა არ იქნება ურიგო, მოკლეთ შემოვიტანოთ მათი ცხოვრება და მოქმედებაც ჩვენს ისტორიულს სურათებში.

1) მაია წყნეთელი იყო გლეხის ქალი. ის ყოფილა ძალიან ღმაზი. უცხოვრია მეფე ერეკლეს დროს. ჯერ

კიდევ ასაკში არა ყოფილა შესული, რომ ბატონს თავის სახლში მიუყვანია. აქ იმას თავის უნებლიედ დაუკარგავს ქალწულობა. ქალის უბედურობაზე დადარდიანებული დედ-მამა მალე გამოსალმებია წუთი-სოფელს. მამას ტყეში თავი ჩამოუღრჩვია, დედას სახლში სიმშლით თავი მოუკლავს. სვე-უბედური მაია ვერ დასწრებია ვერც ერთის სიკვდილის, რადგინ იმ დროს ბატონის სახლში ყოფილა. ძლიერ სწყენია მშობელთ სიკვდილი და განუზ-

რახავს ბატონზე ჩივილი მეფესთან. ერთ ღამეს გაპარულა მამის სახლში, ჩაუცვამს მისი ტანისამოსი, შემოურტყავს ხმალი, ხანჯალი, აუღია მხარზე მამის თოფი და ჩამოსულა თბილისში, მაგრამ მეფესთან აღარ უჩივლია ბატონზე, რადგან სდომებია თავის ქალობის დაფარვა. იმას უთქვამს მხოლოდ მეფისთვის, რომ მე არც დედა მყავს, არც მამა, არც ბატონიო და ასე ვარ დარჩომილი ობლადაო. ახლა გიახელით თქვენთან და გთხოვთ მიყმითო. მეფეს მიუღია იგი. მას დაუწყევია სამსახური მამაკაცის სახით და უწოდებია თავისთვის მათე.

არ გასულა ამის შემდეგ დიდი ხანი, კახეთის მხარეს დასცემიან ლეკები. მეფეს შეუყვია საჩქაროთ ჯარები და თან გაუყოლებია შინაყმანიც. მათ რიცხვში ყოფილა მაიაც. ყველანი კარგათ გარჯილან მტერთან ბრძოლაში, მაგრამ მაიასებრივი ვაჟკაცობა ვერავის გამოუჩენია. ამ დროს ის ყოფილა 20 წლისა. მეფე განცვიფრებაში მოსულა მის მხნეობისა, სიმარდისა და ვაჟკაცობისაგან და სიხარულით გადაჰხვევია მას, ორთავ თვალელებში უკოცნია და უთქვამს „ახ, შენ კი გენაცვალე! კაციც შენ ყოფილხარ და ქუდიც შენა გხურებიაო“. აქედგან რომ დაბრუნებულან თბილისში მეფეს კიდეც ამბავი მორთმევია, რომ სომხითს თათრის ჯარები შემოსივნენო. მაშინვე მდევარი დაუძახნიათ. შემდგარა დარჩეულის ბიჭების დასტა, რომელიც პირველად უნდა შებ-

– 267 –

მოდა მტერს. მათში რეულა მაიაც. ომი მომხდარა სოლანლულდს ქვეით. მიახლოებისათანავე ხმალ-ამოღებული მაიას შეუჭენებია ცხენი მტრის გუნდში და ერთის სახელოვანის კაცისთვის ანაზდად გაუგდებინებია თავი. ამაზე არეულა მტრის ჯარები და ისე დაუმარცხებიათ, რომ ამბის წამლები კაციც აღარ დარჩენილა. ახლა უფრო გაჰკვირვებია მეფეს მაიას გმირობა და უთქვამს: „დღეის შემდეგ შენ ხარ ჩემგან ღვიძლ შვილად მიჩნეული: შენ ხარ ჩემი შვილი, მე შენი მამა; ნებას გაძლევე ამის მერმე აღარ მიწოდო მეფე, არამედ მამა: ამისათვის რომ ყოველი შენგვარი კაცი მეფეა თავის თავისა და თვის სამშობლო ქვეყნისა; შენ ისე სინიდისიანად და ერთგულად ასრულე მამულის მოვალეობას, რომ მაგაზე მეტი აღარ შეიძლება კაცმა მოგითხოვოსო“.

მაია თავზარდამცემი ყოფილა როგორც გარეშე, აგრეთვე შინაურ მტრებისაც. მის დროს ზოგიერთ პირშავ კაცთ მოუკიდიათ თორმეტი გოგო-ბიჭი სპარსელებისათვის.. ამ ამბის შესატყობინებლად წამოსულა მეფესთან ერთი მოხუცებული კაცი. მეფის კარზე მას დაჰხვედრია მაია და გამოუკითხავს მიზეზი იქ მისვლისა, და რომ შეუტყვია ყველაფერი, მაშინვე შეუკრეფია თავისი ამხანა-

გები, შემსხდარან ცხენებზე და გამოსდგომიან ყიზილბა-
შებს; მისწევინ ლილოს ქვეით. დაუხოციათ ისინი, გა-
უნთავისუფლებიათ გაყიდული გოგო-ბიჭები და მეფის
კარზე მოუსხამთ. მაია წამდგარა მეფის წინაშე და უთ-
ქვამს: „მეფეო! ნება მიბოძეთ, რამდენიმე საჩივარი მო-
გახსენოთ, რომელნიც მე გულზე მაწვანან ჯავრად“, –
სთქვიო, მიუგია მეფე ერეკლეს.

– დიდებულო მეფეე! ნეტავი როდის შეაშრებათ
გლეხებს თვალზე ცრემლები, ნეტავი როდის გადმოხე-
დავს იმათ ღმერთი და დაიხსნის ტანჯვათაგან?

– 268 –

– როგორ? რაზე ამბობ მაგას, შვილო? – ჰკითხა
კვლავ მეფემ.

– რაღა რაზე, შენი ჭირიმე; გლეხოზა განადგურდა
და გაწყალდა; ბოროტმოქმედთა კაცთაგან აოხრდა სოფ-
ლები. ბატონებმა დაჰყიდეს მთელი სოფლის გლეხოზა;
ვინც გადარჩა, იმათ კიდევ გუთანში, ურმებში და კალო-
ში სულს აძრობენ. ერთი დედა-კაცი შეუბამთ კალოში
და ის უბედური უღელში მომკვდარა. მოგახსენებთ რა
ამას, მეფეე, გთხოვთ მოვალე ხართ, მოსპოთ ასეთი ავ-
კაცობა და ბოროტ-მოქმედება.

– ბატონებზე საჩივარი, მართალია, ბევრი ისმის,
და ამგვარი საქმეები საქართველოს დამღუპველია, მაგ-
რამ, თუ მე ჩემის თვალთ არა ვნახე, აბა, ვის რა და
როგორ გადავახდევინო. მე ამგვარი საქმეები მხოლოდ
სიტყვით მესმის, და საქმით კი ვერასა ვხედავ.

– დიდებულო ბატონო! საქმითაც აი ერთი მე გახ-
ლავართ, მე გულდამწვარი, დაჩაგრული და მშობელთა
მოკლებული. მეორე – შენი ჭირიმე, გუშინ თქვენთან
მოვიდნენ გლეხები საჩივლელად, რომ ამა და ამ ავაზაკმა
კაცმა შვილები დაგვიყიდაო: მე თქვენამდე არ მოუშვი
ისინი, შევჯექი ცხენზე, გავიყოლე ამხანაგები და წა-
ვართვი სპარსელებს დაყიდული გოგო-ბიჭები, და აი ამა-
თაც ახლა წარმოვადგენ წინაშე თქვენსა. აი ესეც, შენი
ჭირიმე, დამტკიცება.

ამაზე მეფე ძალიან გაჯავრებულა და გამწყრალა.
მეორე დღეს მოუწვევია სასახლეში მღვდელ-მთავრები და
შეუჩვენებიათ ავნი-კაცნი ჯვართა და სახარებით.

ამგვარის საჩივრებით ისე შეუწუხებია მაიას ბოროტ-
მოქმედნი, რომ მათ თავი მოჰბეზრებიათ და გადაუწყვე-
ტიათ: ან როგორმე მოჰკლან იგი, ან მოაშორონ მეფეს.
ერთ დღეს მეფეს ის სადღაც გაუგზავნია. ეს შეუტყვიათ
მის მტრებს და გამოსდგომიან უკან, მაგრამ მაიას ისინი

– 269 –

დაუხოცნია და ერთისთვის უთქვამს: „შენ ოხერო და შეჩვენებულო! აბა რა გერგებათ ჩემგან, რომ განგიზრახავთ ჩემი სიკვდილიო“. იმას მიუგია ცბიერებით: „ერეკლეს ჰნებავს შენი სიკვდილო, და არა ჩვენაო“.

მეფის სახელის გაგონებამ მაიას თავზარი დასცა. მან ეჭვი შეიტანა მეფეზე, შეშინდა, რომ არ მომკლასო, განშორდა და გახდა ყაჩაღად. ის გადასულა თრიალეთისკენ და დაბინავებულია ერთს ტყეში, რომელსაც თურმე ხალხი „მაიას საბუდარს“ ეძახდა. აქედგან ის გამოდიოდა თურმე გზებზე, უსაფრდებოდა გამვლელ-გამომვლელ თავგასულ კაცებს, ჰხოცდა და ცარცვიდა იმათ. ბოლოს შეუტყვიათ მტერთ მისი ბინა და დაუწყვიათ დევნა. მაშინ იმას დაუტოვებია თავისი საბუდარი და წამოსულა სომხითისკენ, დასახლებულა სოფლად და კიდევ არ განუცხადებია თავისი ვინაობა; მაგრამ თუ მტერი შემოჰსევია ამ მხარეს. ის კიდევ წასძლოლია წინ ხალხს და დაუმარცხებია. ერთ დღეს მეფე ერეკლე მისულა იმ სოფელში, საცა მაია ყოფილა. რადგან ერთის სოფლიდგან მეორეში აცილებდნენ თურმე მეფეს სოფლელები, მაია გაჰყვა მას გასაცილებლად, და რადგან ამ ჟამად ის მოხუცებული იყო, მეფემ ვერ იცნა. არავის ეგონა თუ მაია ცოცხალი იყო. ხმა იყო დავარდნილი, რომ დიდი ხანია რაც მოკვდაო. მიმავლობის დროს მეფეს გზაზე მტერი შემოჰხვდა, და არავინ იყო ტყვია-წამლით მზად, გარდა მაიასა. იმან ჯერ ესროლა მტერს თოფი, მერმე იშიშვლა ხმალი და ისე მიჰმართა. ამის მხილველთ სხვათაც გული მიეცათ, გამხნევდნენ, მიჰყვნენ მტერს და გაიმარჯვეს. შემდეგ ამისა მეფეს უკითხავს მაიასათვის: „შენ, ძმობილო, ვინა ხარ ეგეთი გმირიო?“ „ბატონისაგან გამოდევნილი მათე გახლავარო: თქვენ მე მოსაკლავად დამდევიდით და აი ახლა თქვენს ხელთა ვარ, გნებავთ მომკალით, გნებავთ დამარჩინეთ. მე მხოლოდ ისეთს დროს

– 270 –

ვეძებდი, რომ თქვენ მენახეთ პირისპირ. ჩემს ყაჩაღობაში მე არა ვარ დამნაშავე. მე დავხოცე და თავი გადავირჩინე, და ამის შემდეგ აბა როგორღა მოვსულიყავ თქვენთან... მე ვარ და ჩემი ბრალია, – თრიალეთში აქამდე კაცები რომ იცარცვებოდნენ. ამასთანავე ვაცხადებ წინაშე დიდებულისა მეფისა, რომ მე ვარ დედაკაცი და არა მამა-კაციო“.

მეფეც და მისი მხლებელნი თავადნიც განცვიფრებაში მოუყვანია ამ საუბარს და ყველას ერთხმად უპატიებათ მაიასათვის ყოველივე დანაშაული. მაშინ მაიას გაუხდია კაცური ტანისამოსი და ჩაუცვამს ქალური; მაგრამ დიდხანს აღარ დასცლია სიცოცხლე. სპარსელები შემოჰსევია საქართველოს. მაიაც გაჰრევია ქართველთ ლაშქარში ქალურის ტანისამოსით და უომნია ძლიერად.

სპარსელებს გაჰკვირვებიათ მისი მამაცობა და ხანებს უბრ-
ძანებიათ ცოცხლივ დაჭერა. ის მართლაც დაუტყვევე-
ბიათ და თან წაუყვანიათ; მაგრამ გზიდგან გამოჰპარვიათ
და სხვებს ერევნის ბოლოს მოუკლავთ. ამ დროს გამო-
უთქვამთ მასზე შემდეგი ლექსი:

ქართლიდამ გამოვფარე
ბატონს პატარა ქალიო,
თან წამოვიღე საგძლათა
შიში და ცრემლის ღვარიო;
თრიალეთის ხევ-ღნარებში
შევიწახევი თავიო;
მერმე სომხეთში წაველი
შიშისგან ვიხსენ თავიო.
იქ ერეკლე ამობმანდა
შეგვადრე სიტყვა აიო:
ბატონო მეფევ! რად მიყავ
რად მიყავ, ესე ავიო?..
ომი მოგვიხდა თათრებთან
სულ გასწყდნენ წყნეთელებიო,
აღარა დარჩნენ გმირები,

– 271 –

ატირდნენ კლდე და მთებიო
მეც ტყვეთა მიჰყრეს, შემზოჭეს,
სპარსეთში ვიხსენ თავიო,
მაგრამა ერევნის ბოლოს
დავკარგე თავი ვაიო.

2) მეორე ღირსშესანიშნავი ქალი, წავკისელი თინა, ყოფილა გაბაშვილის ყმა. იმას გამოუჩენია ისეთივე გმი-
რობა, ხასიათის სიმტკიცე და გლახთადმი გულშემატკივ-
რობა, როგორც მაიას. სიყმაწვილობაშივე მას მოუკლავს
ლამით ქვეშაგებში თავისი ბატონი გაუპატიურებისათვის;
მაგრამ დამნაშაობა მისი ვერ შეუტყვიათ. შემდეგ ამისა
გასულა რამოდენიმე ხანი, ისა და კიდევ სხვა გოგო-ბი-
ჭები მოუკიდნიათ სპარსელებისათვის. გზაზე მიმავლობის
დროს მსყიდველთ მოუწოდონიათ მათთვის ნამუსის ახდა.
თინას შეუტყვია მათი განზრახვა, დაურიგებია თავის
ერთ-ბედ ქვეშ მყოფი ამხანაგები, როგორ უნდა მოქ-
ცეულიყვნენ ამ შემთხვევაში, როცა დაუწყვიათ მათი
წვალება სპარსელებს, ქალებს . . . . . წაუძვრიათ მათ-
თვის ხანჯლები და დაუხოცნიათ ყველანი, თვითონ შემს-
ხდან მათსავე ცხენებზე, წამოსულან მეფე ერეკლესთან
და ყველაფერი დაწვრილებით უამბნიათ. მეფეს გაჰკვირ-
ვებია და უკითხავს: ვინ გასწავლათ ეგ ხერხიო? თინას
ძალიან შეჰშინებია, ამ შემთხვევამ არ გამოაშკარაოს ჩემ
მიერ ბატონის მოკვლაცაო. მაგრამ აზრადაც არავის
მოსვლია, რომ ბატონიც მისგან იყო მოკლული. მეფეს

სხვა ქალები ყველანი დაუთხოვნია, თინა კი სასახლეში შეუნახავს. სასახლეში ყოფნას თინაზე დიდი გავლენა ჰქონია: მას კარგად შეუსწავლია თოფის სროლა, ხმლისა და ხანჯლის ხმარება და ცხენზე ჯდომა, ამის შემდეგ აღარ განშორებია მეფეს. მას სცემევია კაცური ტანისამოსი. საცა კი მეფეს გაულაშქრნია, ისიც თან გაჰყოლია. მას არა ერთხელ წინამე მეფისა უსახელებია თავი

– 272 –

მამაცობით, მხნეობით და მტერთან ხმლის ხმარებით. არა ჰსურვებია ქმრის შერთვა, მაგრამ ერთ ომში თინას და ერთს გლესს ისე მამაცურად უომნიათ, რომ მეფეს ძლიერ მოსწონებია ისინი, მიუწვევია თავისთან ორივენი და უბრძანებია მათთვის ცოლ-ქმრობით შეუღლება, მათ აღუსრულებიათ ბატონის ბრძანება და დასახლებულან წავკისს. ამის შემდეგ თინა თუმცა დაშვილიანებულა, მაგრამ მას მაინც არ მოუკლია ქვეყნისათვის სამსახური. ეს ყოფილა თავის სოფლის წავკისის მცველი მტერთან. ერთხელ მეფეს აქაური გლეხები ყველანი მდევრად გაეყვანა. ამ დროს თურმე დავარდა ხმა, რომ წავკისს დარბევას უპირებენ თათრებიო. თინას შეუტყვია თუ არა ეს ამბავი, მაშინვე აურევია სოფლის დედა-კაცები გოგობიჭებით ერთ კოშკში, აღსავალ კიბის სათოფეებზე დაუწყვია ფუტკრის სკები, ჩაუკეტია ორივე მხრით ძირის კარები შიგნიდან და უბრძანებია: მე მივდივარ თბილისს მეფისთვის შესატყობინებლად, თქვენ ნუ გეშინიანთ, მაგრად იყავით: თუ მტერი მოადგეს კოშკს, დაამტერიოს ძირის კარები, ამოვიდეს კიბეზე, სათოფედგან კიბისკენ სკიდგან ფუტკარი გაუშვით, რომ მტერი ჩვენს მოსწრებამდე შეაჩეროს. ამ განკარგულების შემდეგ თინა გამოფრენილა თბილისს მეფესთან. ამ დროს მტერიც მისდგომია კოშკს, შეუმტვრევია გარეთ კარები. ასულა ბნელს კიბეზე და მისდგომია ზევითა კარებს. შიგ შეხიზნულ ქალებს გაუხსნიათ სკა, გამოუშვიათ სათოფიდგან კიბეზე ფუტკარი, რომელსაც დაუწყვია საშინელი ბზუილი ბნელაში, და კბენა თათრებისთვის. ასე უწვალეობათ თათრები, ვიდრე თინა არ მოსწრობია ჯარით და არ დაუმარცხებია მტერი.

ამის შემდეგ თინას ქმარი მოჰკდომია და დარჩენია ორი ვაჟი შვილი. ერთს რქმევია გიორგი. აღამაჰმადხანის მოსვლის წინ თინა ერთს ომში მტერს ტყვეთ ჩავარდნია და მაშინ მეფისთვის ლექსით შემოუთვლია:

– 273 –

„შენ გენავალე მეფეო, შეწ გენაცვალე, შენაო!
გიორგი არ მომიშმო, სელ შეაჯერე თემიო.
მეც მალე დაგეხმარები, თუ რომ გამიხსნეს ხელიო“.
თუ არა და მომაშველეთ ნახშირ-ფორელი მღვდელიო“.

ამაზე მეფეს, თუ არ ვიცი სხვას, პასუხად უთქვამს
ლექსით შემდეგი ორი სტრიქონი:

„თინავ! რამ შეგაშინა, ნუ შეგეცვალა ფერო!
შენ დაგვეკარგე, მაგრამა არვინ არს შენი ფერო“.

მეფეს გამოუხსნია იგი ტყვეობიდან, მაგრამ კიდევ
მალე ტყვედ ჩავარდნილა. აღამამად-ხანის ბრძოლაში
ხელმეორედ დაუჭერიათ თინა; აქედგან რომ დაბრუნე-
ბულა, მოლსინის მხარეს მოუკლავთ. გადმონაცემი ამ-
ბოზს, რომ მეფე ერეკლემ ის დასაფლავებინა ბოლნისის
სიონის გვერდით, საცა მისი ქმარიც ემარხა და საფლა-
ვის ქვებზე ცოლქმართ სახე ამოაჭრევიანა გვირგვინითაო,
მათი ობლები კი მოიყვანა და სასახლეში ზრდიდაო. ასე
მოუთხრობდა თურმე ამ ამბავს ასლან ბებუთოვი.

3) თამრო ვაშლოვანელის მოქმედება უფრო ვრცე-
ლია, ვიდრე მაიასი და თინასი. სოფელი ვაშლოვანი არის
კოჯორის სამხრეთ-აღმოსავლეთის მხარეს. თამრო დაბა-
დებულა აქ მე-XVIII საუკუნის დამლევს. მისი დედმამა-
ნი ყოფილან გლეხნი. მისი ძმა მომკვდარა თბილისს
1817 წელს და იმას უამბნია თავის დაზე ბევრი რამ გა-
საკვირი, მაგრამ სამწუხაროდ ყველა მისი მოქმედება დაწვ-
რილებით არ არის მოხსენებული მის ცხოვრების დამწე-
რისაგან. რაც არის დაწერილი ჩვენ იმასაც მოკლედ მო-
ვიხსენიებთ.

თამროს დედა მალე მოჰკვდომია და მის მამას მეორე
ცოლი შეურთავს. მამაც რომ გამოჰსალმებია ამ წუთის
სოფელს, ბატონს ის ვილაცა ყაჩაღისთვის მიუყიდნია;
მაგრამ თამროს თვითონვე დაუხსნია მისგან თავი. როცა

– 274 –

თურმე ბრუნდებოდა უკან მამისავე ოჯახში, იმან გამო-
იარა ერთ ტყეში, საცა დათვი დაჰხვდა წინ და წაეკიდა.
მაგრამ უშიშარმა გმირმა ქალმა მოჰკლა დათვი და და-
იხსნა თავი მეორე განსაცდელისაგან. ის მოვიდა სო-
ფელს ვაშლოვანს და სცხოვრობდა თავისუფლად. იმას
ახლა ბატონი აღარა ჰყვანდა, რადგან ტყვეობიდან ვინც
თავს იხსნიდა მეფის კანონისამებრ თავისუფალი იყო.
სოფელში უიმისოთ არა კეთდებოდა-რა. ის ყოფილა
„სასტიკი და გაუტეხარი მეხი დედა-კაცი“, რის გამო
მისი სახელი განთქმულა საქართველოში. იგი ყოფილა
თავის სოფლის ვაშლოვანის მცველი მტერთაგან. ერთხელ
ვაშლოვანს თათრები დასცემიან, აუკლიათ სოფელი, დაუნგ-
რევიათ ეკლესიები და ბევრნი მცხოვრებთაგანნი ტყვედ
წაუყვანიათ. თამრო გამოსდგომია მათ, დასწევნია თავის
დასტით და ისეთი საკვირველი სარდლობა და გმირობა
გამოუჩენია, რომ მტერი ძლიერ დაუმარცხებია და გა-

ნუთავისუფლებია ქართველი ტყვეები. ეს ამბავი მეფეს რომ შეუტყვია, ძლიერ დიდის მადლობით უთქვამს თამროსათვის: „ოჰ, შვილო! შენ გენაცვალოს ჩემი მოხუცი თავიო, რომ შენის მაგალითით კაცებიც გამხნევდნენო“. მერე მიუცია მისთვის და მის ამხანაგებისთვის ტყვია-წამალი და ერთ ზარბაზანსაც დაჰპირებია. თამროს თავის დასტაში ბევრი მეომარი ქალებიც ჰყოლია.

ამის შემდეგ ბევრს კაცს მოუწოდებია თამროს ცოლად შერთვა, მაგრამ იმას ყველასთვის უარი უთქვამს. ის თურმე ამბობდა: „მე დედაკაცი არ ვიყო, თუ რომ მამაკაცს დავემორჩილო! ჩემი ჯანი და ღონე მის წყალობით და მის სიყვარულით რად უნდა გავაქრო?! არა, მე ქმარს არ გავყვები და ამ აზრს მე ვერავინ შემიცვლის. მე რომ გავთხოვდე, მაშინ სიმხნე და ვაჟკაცობაც დამეკარგება ქმრისთვის მორჩილების წყალობით და თუ სხვაგანაც მოიპოვება ჩემისთანა ფალავანი ქალი, იმასაც

– 275 –

ვურჩევ ქმარი არ შეირთოს. არა, მე ქმარი არა მსურს. ჩემი გულითადი წადილი არის მხოლოდ სამსახური ჩემის მოძმეებისა და ქვეყნისა; მე მსურს ჩემი ქალობა სამშობლო ქვეყნის სამსახურს მოვანდომო და თათრების ჯავრი ამოვიყარო: ვებრძოლო სამარის კარამდე იმით, ვინც ჩვენის ქვეყნის დამხობას მეცადინებოუნ“.

მეფე ერეკლეს მეტად მოსწონებია თამროს ცქვიტი ლაპარაკი და აღტაცებულს მაშინვე უჩუქებია ერთი ლურჯი ცხენი თავის აღკაზმულობითა და კიდევ სხვა და სხვა საჩუქრები.

ამის შემდეგ თამრო მოუღალავად ებრძვის მტერს. სადაც კი მის ხმას გაიგონებს, ის შავარდენივით იქ მიეშურება ღვთისრისხვის დასაცემად. ერთ ღამეს ლეკები დაეცნენ ვაშლოვანს. თამრო მათ გადაუდგა წინ და რაც ძალი და ღონე ჰქონდა იბრძოდა თავის დასტით და ბოლოს განდევნა ისინი სოფლის გარეთ. ამაზე არის ნათქვამი ლექსი:

„ლეკები სულ გავაქციეთ მთვარიანი ღამითაო,
უკან თამრო გამოუდგა ჟანგიანი ხმალითაო;
ჩვენცა თამროსა გავყვეით, გვიკვირდა სულ თავადთაო,
ლეკები მთლად გადავრეკეთ, ვარბენინეთ სხვა გზითაო“.

აღარ გასულა კიდევ დიდი ხანი, დავარდნილა ხმა, რომ ვაშლოვანს თათრები დაცემას უპირებენო. თამროს მაშინვე შეუხიზნავს მცხოვრებნი საფარში, თვითონ შეიარაღებულის ხალხით ჩაჰსაფრებიან ერთ ვიწრო ხეობაში. თათრების ახლო გავლის დროს, გამოსულა თავის ლურჯათი და გაუქროლებია ხევის გვერდზე. თათრები დასდევნიებიან უკან და შესულან ვიწრო ხეობაში: მაშინ ჩასაფრებულ ქართველებს დაუშენიათ თოფები და მრა-

ვალი მათგან მოუკლავთ. ამ დროს თამროც გამობრუნებულა და ერთობლივ მეხსავით დასცემიან მტერს, დაუხოციათ და წაურთმევიათ სოფლების დარბევაში ნა-

– 276 –

შოვნი დავლა. ამისათვის ხალხსა და მეფეს თამროსათვის დიდი მადლობა უთქვამთ; მაგრამ ერთს ავს აზნაურს მისი დიდება და ქება შეჰპურებია და ქვეყნის ღალატობა შეუწამებია წინაშე მეფისა. უკანასკნელს წაუყენებია მახეზღარი პირში თამროსთვის, რომელსაც დაუმტკიცებია მეფისთვის თავისი ერთგულება სამშობლო ქვეყნისა და მტრობა და ღალატობა თვით იმ მახეზღარის აზნაურისა. მაშინ მეფეს უთქვამს თამროსათვის: „წადი შვილო, თამრო! ღმერთი შენთან არს, და იყოს იგი კვლავ შემწე შენი. შესანიშნავი ხარ დედათა შორის და მასახელებელი შენის სქესისა. ეცადე შვილო! შენის მაგალითით მამაკაცებიც გაურთგულო სამშობლო ქვეყანასა“.

ამ დროს მეფესთან ყოფილან მრავალნი თავადნი და რადგან მოსწონებიათ თამროს ახოვანება, უთხოვნიათ დაკიდება ერთ გამოჩენილ ფალავანთან. იმას უარი არ უთქვამს და ძლიერად დაუმარცხებია წინაშე მეფის მოწინააღმდეგე. მაგრამ ამ ფალავანობამ თამროს თურმე ბევრი მტერი აუჩინა. ამისათვის ის დიდხანს დამალულა და აღარავისა სჩვენებია. ხალხს ჰგონებია, რომ თამრო მოჰკლეს სადმეო და გამოუთქვამს მის შესახებ ბევრი ლექსები. აი ორი მათგანი:

1.

ვაშლოვნელებს ვიდა მისცემს
საყვარელს მათსა ქალსაო,
მეომარსა ფალავანსა
და გამირებისა ცალსაო.

2.

თამრო ვაშლოვნელსაო,
ვაშლი უდგია თავსაო:
რიგი მწიფს, რიგი ყვავილობს
მისი საფლავის გარსაო.

– 277 –

გარს დამტირებელი არ ჰყავს,
ნეტარება მის გვამსაო
ზედ ანგელოზები ჰფრინვენ
და ჰგალობენ ნანასაო.

თამროს დიდხანს უმაღლავს თავი, მაგრამ ბოლოს ის გამოუყვანია მეიდანში ერთის გლეხის უბედურობას, როცა მას უნახავს ის გლეხი მტირალი და მეფესთან მიმავალი საჩივრელად. თამრო დაუყოვნებლივ თვითონ მისუ-

ლა მეფე ერეკლესთან და უჩივლია ხალხის მწვალებლებზე. მეფეს ძლიერ სწყენია ბოროტ-მოქმედება ბატონებისა, დაუბარებია ისინი და ძლიერ დაუტუქსავს. ამ სახით თამროს დაუხსნია გლეხის ოჯახობა უბედურობისაგან, მაგრამ თვითონ გადაუმტერებია ბატონები. ამათ წინადაც თურმე ძალიან ეჯავრებოდათ ის გლეხთა წასარჩლებისათვის და ახლა ეს სიძულვილი მათ მტრობად გადაექცათ. დაუწყეს დევნა. ერთ დღეს დაიჭირეს რამდენიმე კაცმა, წაიყვანეს და მდინარე მტკვარში ჩააგდეს. თამროს აქ ბევრი უწვალნია და ბოლოს ერთ ბურჯზე წყალს რომ მიუხეთქებია, უხმარნია უკანასკნელი ძალა და ასულა იმ ბურჯზე, მაგრამ იქიდგან სისუსტისა გამოვედარ ჩამოსულა და მშვიერ-მწყურვალს სული განუტევებია. გასულა რამდენიმე ხანი, ის უნახავს მემცხვარეს, შეუტყობინებია სოფელში, გლეხებს ჩამოუღიათ მისი ყვავ-კაჭკაჭისაგან დაწიწკნილი და შეჭმული გვამი და დიდის პატივით დაუსაფლავებიათ თრიალეთის ეკლესიაში, ამაზე არის ნათქვამი ლექსი:

თრიალეთს დიდსა საყდარში
თამარი ასაფლავია:
მისებრი ქალი ერთგული
ჩვენ არავინა გვყოლია...

—

ჩიტებმა უწყეს ჭიკჭიკი
სიმღერა თამარასაო

— 278 —

ჩვენ იმას ვილა გვაჩვენებს
ისა სძევს სამარესაო.

ამავე დროს ქიზიყს, სოფელ ანაგაში, სცხოვრობდა ერთი ღარიბი გლეხის ქალი და ისეთი მამულის მოყვარე რამ ყოფილა, ისე გაბრაზებული ჰქონია გული საქართველოს მტრებზე, რომ ამის გამო ერთხელ მეფე ერეკლესათვის შეურაცხყოფა მიუყენებია, რადგან ტან-ჩაცმულებზე უფიქრია, რომ ის უთუოდ სპარსელი უნდა იყოსო. ეს ქალი თურმე ლელვზე იყო ასული და ამ დროს მეფემ გაიარა გზის პირას ანაგაში. გულმა არ მოუთმინა, მოგლიჯა ლელვი და შიგ ზურგში სთხლიშა. ის მაშინვე დაიჭირეს, გამოჰკითხეს მიზეზი ამგვარის ქცევისა და იმანაც აუხსნა, რომ მტერი ყიზილბაში მეგონაო: რა ვიცოდი, თუ ჩვენი მეფე იყოო? მაგას ტანისამოსი ჩვენებურად რატომ არ აცვია, თუ რომ მართლაც ეგ ქართველთ მეფე არისო. მეფე არამც თუ არ გასწყრომია ამას კადნიერებისათვის, არამედ მადლობაც კი უთქვამს მის შემინებულ მამისთვის, რადგან ასეთი მამულის ერთგული შვილი გაეზარდა. ქალს ტანზე ძალიან დაკონკილი ტანისამოსი სცმია, მეფეს საჩუქარი მიუცია მამისათვის

მის შესამოსად.

ქართველი დედა-კაცები არამც თუ საქართველოში ებრძოდნენ მტერს, არა სტოვებდნენ მას დაუსჯელად, ამბობს ბ-ნი დ. ზ. ბაქრაძე, უცხო ქვეყანაშიაც. პოლონეთის მწერალმა კრუზინსკიმ, რომელიც მე-XVIII საუკუნეში დიდხანს იმყოფებოდა სპარსეთში და დასწერა ისტორია თეირანში ქართველთა ლაშქრობისა სპარსეთში, ამბობს: 1725 წელს მოვიდა საქართველოდგან ისპაანს ჯავრის ამოსაყრელად ერთი დედა-კაცი, რომლის ქმარიც მოეკლათ გულბანდის ომში. ძვირად დაუჯდათ ავღანელთ იმის ქმრის სიკვდილი. იმან მოჰკლა სხვა და სხვა ჩხუბში 90 კაცი და მხოლოდ მაშინ იცნეს ის, რომ

– 279 –

დედა-კაცი იყო, როცა ერთს ომში დაიჭირეს, მაგრამ იმის გამირულს მოქმედებას პატივი სცეს და მაშინვე განათავისუფლეს ¹⁾.

მე-XVIII საუკუნის დედა-კაცებს ეკუთვნის მეფე ერეკლეს ცოლი დარია, ანუ დარეჯან დედოფალიც. ეს იყო ასული გიორგი დადიანისა. დარეჯანს უფრო კარგად ესმოდა ის შედეგი, რაც თან მოჰყვებოდა საქართველოს რუსეთთან შეერთებას, ვიდრე მეფე ერეკლეს. ბუტკოვი ამბობს, რომ მეფე ერეკლეს ეწადა საქართველოს შეერთება რუსეთთან, მაგრამ დედოფალი დარია არ გახდა ამის თანახმაო ²⁾. ამავე მწერლის სიტყვით დედოფალი იმისთვის ეწინააღმდეგებოდა მეფის განზრახვას, რომ „რუსეთის ჯარების კავკასიაში შემოსვლის შემდეგ საქართველოს შინაური მდგომარეობა უფრო სამწუხარო შეიქმნა ³⁾. მართლაც, 1785 წლიდგან საქართველო ისეთ უბედურებაში ჩავარდა, რომლის მსგავსი მას არ ენახა შაჰაბასის დროსაც. მეფე ერეკლეს ასეთი ყოფა სამეფოსი ძლიერ სწყინდა, მაგრამ მის ნაღველს დედოფალი არამც თუ არ განაქარვებდა, არამედ უფრო უმატებდა. მეფემ შეჰკრა რუსეთთან პირობა ერთად მოქმედებისა მტრების წინააღმდეგ და დარია ამ გარემოებას აბრალებდა საქართველოს მტრების აშლას და აოხრებას ⁴⁾.

ამის შემდეგ მეფე ერეკლე გატყდა, იმედი გაუცრუვდა და სიმტკიცე მის მღვიძარე სულისა შეირყა. მან ნახა ბევრჯელ ცვლილება თავის ბედისა, ამან გაუტეხა მას უმანკო გული და შრომამა და მოხუცებულებამ მოდრიკა წელში; დღითი დღე უფრო სუსტდებოდა. ამ გა-

¹⁾ იხ. ჟურ. „ცისკარი“ 1860 წ. № 1.

²⁾ იხ. Матер. для исторій Кавказ. ч. II, გვ. 481 და 482.

³⁾ იხ. იქვე გვ. 177.

⁴⁾ იხ. იქვე გვ. 188.

– 280 –

რემოებაში დარია გაერია სამეფო საქმეებში. 1785 წლიდან მეფის სიკვდილამდე ის თითქმის თავის ნებაზე განაგებდა სამეფო საქმეებს¹⁾). დარეჯანს ახლა ისეთი დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოში, რომ იმპერატრიცა ეკატერინა საქართველოს საშველად ჯარის გამოგზავნას ატყობინებდა როგორც მეფე ერეკლეს, აგრეთვე დარიას და სთხოვდა ერთსაც და მეორესაც, მათაც თავიანთი ჯარები შეერთებინათ მის ჯარებთან²⁾); მაგრამ წამბდარი საქმე იმან ვეღარ წამოაგო, მით უფრო უმეტეს, რომ მტერნი აღმოუჩნდნენ მის განზრახვას.

მწარე გარემოებაში ჩავარდნილი ერეკლე 1798 წელს, 11 იანვარს გარდაიცვალა თელავში. მაშინ აღმოჩნდნენ ისეთი პირნი, რომელთაც ეწადათ დარიას გამეფება. მაგრამ თვით მას უნდოდა თავის უფროსის შვილის იულიონის გამეფება და მის სახელით სამეფოს გამგეობა. ასეთი მათი განზრახვა ჩაშალა გიორგიმ. მოკვდა თუ არა ერეკლე, მან გამოაცხადა თავისი მეფობა და ჯარი და თავადობა ძალად შეიფიცა ერთგულებაზე. მაგრამ დედოფალი მაინც არ დაწყნარდა. ის ცხადად წინააღმდეგი გაუხდა გიორგის მეფობას. ამის გამო იმპერატორმა პავლე I-მა მოსწერა საქართველოში მყოფ კოვალენსკის ბეჯითი თვალყური სჭეროდა მის მოქმედებაზე. ამგვარმა საქმეებმა ააყყანეს და ააშფოთეს საქართველო. გაჩნდა ორი თარაფი: ერთს სწადიან მეფედ გიორგი, მეორეს დედოფლის შვილი იულიონ. მაგრამ გიორგი მეფემ, რომელსაც სწეულობისა გამო სრულიად აღარ შეეძლო მეფობა, გარდასწყვიტა თავის მომხრეებთან საქართველოს რუსეთისთვის მიცემა. ამის თაობაზე დაიწყო კიდევაც ლაპარაკი რუსეთოს სამეფოს კართან; მაგრამ ისე ჩუმად უნდა ყო-

---

¹⁾ იხ. იქვე გვ. 336.

²⁾ იხ. იქვე. გვ. 344.

ფილიყო ეს საქმე წარმოებული, რომ დარიას არ შეეცყო, რადგან ის წინააღმდეგი იყო რუსეთთან შეერთებისა. 1801 წელს, 18 იანვარს, გათავდა ა მ საქმეზე ლაპარაკი და დაიწერა მანიფესტი იმპერატორის პავლე პირველისაგან შეერთებაზე.

ამის შემდეგ დედოფალი დარია შვილებითურთ გადაასახლეს რუსეთში: მაგრამ მაინც არ დაწყნარდა. მუდამ ჩიოდა და მეცადინეობდა საქართველოში დაბრუნებას; სწუხდა და შფოთავდა, რომ მან დაჰკარგა თავისუფლება. ეს ამბავი საქართველოში კარგად იცოდნენ და ქებას უძღვნიდნენ დედათა სქესს. აი რას ამბობს ამ დროის დედაკაცის გულის მოუდრეკელობაზე პოეტი ბარათაშვილი:

ჰოი დედანო! მარად ნეტარნო
კურთხევა თქვენდა, ტკბილ სახსოვარნო!
რა იქნებოდა, რომ ჩვენთა დედათ
სულიცა თქვენი გამოჰყოლოდათ!
ვინღა ჰყავს გულის შემატკივარი
მამულს ასული ახლა თქვენგვარი?

ბევრის ავის თქმა და კარგის თქმა კიდევე შეიძლე-
ბოდა დარია დედოფალზე, მაგრამ ჩვენ აღარ ვაგრძე-
ლებთ იმაზე ლაპარაკს. დაე დანარჩენი გამოიკვილოს იმან,
ვინც შეუდგება ერეკლეს მეფობის აღწერას. ჩვენის მიზ-
ნისთვის ის ფაქტებიც კმარა, რაც მოვიყვანეთ საზოგა-
დოდ ქართველ ქალებზე მთელს ჩვენს „ისტორიულს სუ-
რათებში“ და მით გამოვხატეთ ქალების ხასიათი, მოქმე-
დება, ჭკუა-გონება და მიმართულება.

მაგრამ აქვე არ შეგვიძლიან არ მოვიხსენიოთ ის
ფაქტიც, რომელიც ქალებმა ჩაიდინეს 1877 წელს. ყვე-
ლას ეხსომება, რომ იმ წელს ქიზიყში ქალებმა სცემეს
ორი ბობოლა კაცი უსამართლობისათვის, რომელიც მათ
ჩაიდინეს რუს-ოსმალოს ბრძოლის დროს. ამ შემთხვევა-

– 282 –

ში ქართველმა ქალებმა კიდევე გამოიჩინეს თავისი ისტო-
რიული თვისება, – სიმტკიცე და მედგრობა ხასიათისა.
აგრეთვე ერის კეთილდღეობის სურვილი, სიყვარული და
გამჭრიახობა. ეს ფაქტი ამტკიცებს, რომ იმათი გული
ჯერ კიდევე ისე არ არის დაჩაგრული, როგორც მამა-
კაცებისა: ნუ დაივიწყებთ იმ ფაქტსაც, რომ ქალებმა შე-
ადგინეს წრე და აბეჭდვინებენ ერთად თავიანთ თარგმანს.
მათ ორი წიგნი კიდევეც გამოსცეს საზოგადო შრომით
და თანხმობით; მამაკაცებს კი აგერ რამდენიმე წელიწა-
დია განზრახვა აქვთ გამოსცენ კრებული ძველის ხელთ-
ნაწერებისა და ჩვენის დროის შესანიშნავ წერილებისა და
თხზულებებისა, მაგრამ ვერ მოუხერხებიათ თავიანთ
შორის უთანხმოებისა გამო, ცხადია, თუ რომ რი-
გიანი განათლება მისცეს ქალებს, ისე ასწავლეს მაინც
არის, როგორც მამა-კაცებს, არასოდეს არ დაჰკარგენ თა-
ვიანთ ისტორიულს მნიშვნელობას მომავალშიაც.

რაში მდგომარეობდა ეს მნიშვნელობა, ჩვენის „ის-
ტორიულ სურათების. მკითხველი თვითონაც კარგად
მიხვდებოდა; მაგრამ ჩვენ მაინც გვსურს დავასკვნათ ჩვენი
შრომა მის შესახებ ორიოდ სიტყვის თქმით.

„ჩვენ რომ მოვიწადინოთ შეტყობა, ცუდი იყო თუ
კარგი, ამბობს ბოკლი, დედა-კაცების გავლენა კაცობ-
რიობაზე, უეჭველად უნდა გავსტყდეთ და დავრწმუნდეთ,
რომ საზოგადოდ ეს გავლენა მეტის მეტად საკეთილო
ყოფილა. მან შემოიტანა ადამიანის ცხოვრებაში იდეა-
ლური და რომანტიული თვისება (элементъ), დაიცვა
კაცი მართო ჭამა-სმაზე მზრუნველობისაგან, გადაასხვა-

ფერა და არ მისცა მას ნება ერთნაირად ცხოვრებისა. ამ გავლენამ დედა-კაცებისამ შეამწყვდია და შემოზღუდა მამა-კაცების გულსასტიკობა და მძლავრობა და ამ სახით მოუსპო მათ უფლება მარტო თავის ნებაზე საზოგადო ცხოვრების მართვისა: გამოქნა და დააღბო მათი სასტიკი

– 283 –

ზნე. ამ შემთხვევაში მათის გავლენისაგან მოტანილი სარგებლობა დიდიც არის და ექვს გარეთაც...“ „მათ თუმცა არ შეუძლიანთ რასმე დიდს გამოკვლევას შეუდგნენ, მაგრამ მათს ჭკუა-გონებაშიო, ამბობს იგივე მწერალი სხვა ალაგას, ჩათესილია ისეთი უძლებელი თვისება, რომელიც ძალას აძლევს მათ წააქეზონ კაცობრიობა გამოკვლევისა და განათლებისადმი“. თუ ეს ასე ყოფილა, ბოკლის აზრით, ყოველგან ქვეყანაზე, რატომ ასევე არ უნდა ყოფილიყო დედა-კაცების გავლენა ჩვენშიაც! დიად! უკანასკნელად ვამბობ, რომ ქართველ ქალებსაც დიდი გავლენა ჰქონიათ საქართველოს ერის განათლებაზე, პოლიტიკურსა და სამოქალაქო ცხოვრებაზე. ქართველებს არა გაუკეთებიათ-რა თავის ისტორიულ ცხოვრებაში, რომ ქალებსაც არ მიეღოთ მონაწილეობა იმ საქმეში. იმათ მამა-კაცებთან ერთად უომნიათ მტერთან სახლკარის და თავისუფლების დასაცველად: ისინი არიგებდნენ და ამშვიდებდნენ მაჩხუბართ; იმათ ხელში იყო ოჯახის მოვლა და შვილების აღზრდა; ისინი შეადგენდნენ ისეთს გარეგანს ძალას, რომელიც ამხნევებდა და აქეზებდა კაცებს მოქმედებისათვის, მათ თვალში დაბლად და უხეროდ გამოჩენა მამა-კაცისათვის თავზე ქუდის მოხდას ნიშნავდა. აი ამისათვის იმათ ჰქონიათ დიდი პატივი მამაკაცთაგან და ფასი სდებია მათ სიტყვას; არ ყოფილან ისინი მოკლებულნი თანასწორს უფლებას კაცებთან ერთად. მათ ჰქონიათ თავიანთი საკუთრება: მზითვევი, საქონელი, მიწა-წყალი და სხვანი „თუ ჯოგი წაასხან რა-ზომიცა სულისა იყოს, ამბობს აღბუღას კანონი მეთოთხმეტე საუკუნეში, თავ-თავისად გაცრცვილი საპატიოდ დაუურვოს: მამაკაცისა 2000 ათასი, დიაცისა 3000 ათასი“ (მუხლი 141): დიად! იმათ ორივეს ერთნაირად უწევიათ ჭაპანი პოლიტიკურის და სამოქალაქო ცხოვ-

– 284 –

რებისა, რადგან ერთგვარი უფლება ჰქონიათ საზოგადოებაში და ოჯახში.

ჩვენ ეს აზრი გამოვიტანეთ იმ ფაქტებიდან, რომელნიც უკვე მოვიყვანეთ, და თუ სხვა ამაზე მომეტებულს იმრომებს და უფრო უჭემმარიტეს აზრს შეადგენს ქალებზე, „ჩვენი ესე თქმული არა იქნების დამაყენებელი უმჯობესისა და უჭემმარიტესისა დასკვნისა“. მაგრამ თუ

კრიტიკოსმა არ მიჰხედა ჩვენ მიერ ნაჩვენებ ფაქტებს და თავის ფილოსოფიურის ჭკუით წინააღმდეგის თქმა დაიწყო, მაშინ ჩვენ თავისუფალი ვიქნებით ყური არ ვუგდოთ მის ლაპარაკს. ჩვენის მხრით ჩვენ გამოვიკვლიეთ და შევკრიბეთ, რაც კი იყო თქმული ქართველ ქალებზე ავიცა და კარგიც, რამდენადაც შევიძელით, დავდეთ ორივე ჩვენს ჭკუის სასწორზე და შევადგინეთ ის აზრი, რომ ქართველ ქალების გავლენა ცხოვრებაზე ძალიან საკეთილო იყო. ვინც ახლა ამ აზრის წინააღმდეგნი არიან, ფაქტებით გველაპარაკონ და ჩვენც დიდის სიხარულით მივიღებთ მათს ჭემმარიტს დასკვნას. მარტო იმის თქმა, რომ წარმოდგენილი ფაქტები არა კმარა ქართველ ქალებზე ასეთი ბრწყინვალე აზრის შესადგენადაო, ჩვენს აზრს სრულიადაც ვერ გააცრუებს. ეს ჩვენც კარგად ვიცით: მომეტებული რომ იყოს ფაქტები, ჩვენი დასკვნა უფრო საფუძვლიანი იქნებოდა. ამაზე ლაპარაკიც არ არის საჭირო. ჩვენ გვიპასუხონ მკითხველთ მხოლოდ იმაზე: ჩვენი დასკვნა უფრო საფუძვლიანია, თუ იმ კრიტიკოსთ მსჯელობა, რომელნიც ჩვენს აზრს უსაფუძვლოს ეძახიან და ამბობენ, რომ მეცნიერულად არ არის დაწერილი ეს წერილიო. ჩვენ ჯერჯერობით არც გვქონია სახეში მეცნიერულის სამართებლით გვეპარსა ფაქტები. ჩვენ დავსწოეთ ჟურნალისათვის მდაბიურის ენით მხოლოდ ადვილად გასაგონი წერილი, რომელშიაც შემოვიტანეთ მხო-

– 285 –

ლოდ სია ფაქტებისა, თუ როგორ მოქმედებდნენ ქალები ქართველთ ისტორიულ ცხოვრებაში. ჯერ ფაქტები უნდა იყოს, მერმე მეცნიერული დასკვნანი. ამასთანავე ვალდებულად ვრაცხთ ჩვენს თავს ახლავე გამოვაცხადოთ, რომ ჩვენ წერის დროს არა გვქონია სახეში – გვეჩვენებინა ქალების უფლება ოჯახში და საზოგადოებაში. ამ კითხვას ჯერ გამოკვლევა უნდა და ჩვენ მხოლოდ გაკვრით შევვხეთ მას, რამოდენადაც ნებას გვაძლევდა ამ საგანზე ლაპარაკს რომელიმე ფაქტი და თქმულება.
